

Groene Kennis
Coöperatie

Inventarisatie dierenwelzijn in vier dieropleidingen van het mbo groen

Marlon van der Waal

Heidi van den Brandt

Hans Hopster

Wageningen/Leeuwarden 2012

Inventarisatie dierenwelzijn in vier dieropleidingen van het mbo groen

Van der Waal, M.E.

Van den Brandt, H.

Hopster, H.

Colofon

Inventarisatie dierenwelzijn in vier dieropleidingen van het mbo groen

Van der Waal, M.E., Van den Brandt, H., Hopster, H.

Groene Kennis Coöperatie

Wageningen/Leeuwarden

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Losse nummers zijn verkrijgbaar via de website www.gkc.nl

ISBN 978-90-79379-03-3

Vormgeving: Studio Bassa, Culemborg

Productie: Silo, Helmond

Januari 2012

De belangrijkste bevindingen van het hier gerapporteerde onderzoek zijn samengevat in de brochure: "Inspiratie voor dieropleidingen mbo groen; Onderwijs dierenwelzijn gespiegeld", 2012. Marlon van der Waal en Hans Hopster. Groene Kennis Coöperatie, Ede.

Voorwoord

Grote projecten hebben als naargeestige eigenschap dat ze zich lastig laten beheersen. Dat gold ook voor dit project. Voor zover wij hebben kunnen nagaan is er in Nederland niet eerder zo'n omvangrijke studie gemaakt van de positionering van een maatschappelijk thema in het groene onderwijs. De combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek, de grote omvang van de onderzoekspopulatie, de in de regel telefonisch uitzonderlijk lastig te plannen afspraken en de omvangrijke data maakten dat de planning herhaaldelijk bijgesteld moest worden.

Het programmateam van het GKC programma Dierenwelzijn, vindt het van groot belang om een betrouwbaar beeld te hebben van hoe de mbo-dieropleidingen met het thema dierenwelzijn omgaan, hoe zij er invulling aan geven en wat hun ambitieniveau is.

Dit onderzoek heeft een rijke oogst aan inzichten, feiten en meningen voortgebracht. Dat is voor ons als programma noodzakelijke input voor het verbeteren van de vraagsturing en van de toegevoegde waarde met betrekking tot project- en programma-activiteiten.

Wij zijn blij dat het rapport nu voor u ligt en spreken de hoop uit dat de resultaten bijdragen aan aantrekkelijk en toekomstbestendig onderwijs in de mbo-dieropleidingen.

GKC programmateam Dierenwelzijn

Inhoudsopgave

1	Inleiding	13
1.1	Achtergrond van het onderzoek	13
1.2	Onderzoeksvragen	14
1.3	Leeswijzer	14
2	Materiaal en Methode	16
2.1	Algemene opzet	16
2.2	Kwantitatief onderzoek	19
2.3	Kwalitatief onderzoek	21
3	Resultaten van de opleiding Diervverzorging	24
3.1	Samenvatting	24
3.2	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	29
3.3	Het begrip dierenwelzijn	30
3.4	Algemene stand van zaken	34
3.5	Dierenwelzijn in lessen en stages	41
3.6	Ruimte voor ontwikkeling	46
3.7	De gewenste situatie	49
4	Resultaten van de opleiding Paardenhouderij	54
4.1	Samenvatting	54
4.2	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	59
4.3	Het begrip dierenwelzijn	59
4.4	Algemene stand van zaken	63
4.5	Dierenwelzijn in lessen en stages	69
4.6	Ruimte voor ontwikkeling	74
4.7	De gewenste situatie	77
5	Resultaten van de opleiding Paraveterinaire ondersteuning	82
5.1	Samenvatting	82
5.2	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	87
5.3	Het begrip dierenwelzijn	87
5.4	Algemene stand van zaken	91
5.5	Dierenwelzijn in lessen en stages	96
5.6	Ruimte voor ontwikkeling	102
5.7	De gewenste situatie	105
6	Resultaten van de opleiding Veehouderij	110
6.1	Samenvatting	110
6.2	Beschrijving van de onderzoekspopulatie	115
6.3	Het begrip dierenwelzijn	116
6.4	Algemene stand van zaken	120
6.5	Dierenwelzijn in lessen en stages	127
6.6	Ruimte voor ontwikkeling	133
6.7	De gewenste situatie	134
7	Vergelijking van de vier opleidingen	140
7.1	Samenvatting	140
7.2	Een vergelijking van docenten over vier dieropleidingen	149
7.3	Een vergelijking van leerlingen over vier dieropleidingen	162
7.4	Een vergelijking van teamleiders over vier dieropleidingen	171

8	Kwaliteitsborging in het mbo groen	177
8.1	Samenvatting	177
8.2	Kwaliteitsbewaking via kwalificatiedossiers	179
8.3	Kwaliteitsbewaking via Examenstandaarden	181
8.4	Dierenwelzijn in het kwalificatiedossier Dierhouderij	182
8.5	Dierenwelzijn in het kwalificatiedossier Paraveterinaire ondersteuning	184
8.6	Dierenwelzijn in examenstandaarden	186
9	Antwoorden op onderzoeksvragen	190
9.1	Visie van docenten, leerlingen en teamleiders	190
9.2	Cultuur, houding en prioriteit	192
9.3	Kwalificatiedossiers en examenstandaarden	194
9.4	Vertaling naar het onderwijsprogramma	194
9.5	Benodigde competenties	197
9.6	Ondersteuningsbehoeften en kansen GKC	198
10	Conclusies, discussie en aanbevelingen	200
10.1	Visie	200
10.2	Cultuur	201
10.3	Competenties voor dierenwelzijn	201
10.4	Ondersteuningsbehoeften	202
10.5	Aanbevelingen	202
	Dankwoord	204
	Literatuur	205
	Bijlagen	207

Samenvatting

Een samenleving die meer dan voorheen inzicht krijgt in, en respect ontwikkelt voor het natuurlijke gedrag en de daaraan gerelateerde behoeften van dieren. Dit is een belangrijke boodschap, uitgedragen door de Nota Dierenwelzijn (2007) van het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Via ondermeer het onderwijs wordt op de lange termijn een mentaliteitsverandering beoogd. Het GKC en het lectoraat Welzijn van Dieren worden in dezelfde nota genoemd als organisaties die deze verandering kunnen stimuleren. Omdat het onbekend is of en hoe dierenwelzijn een plaats heeft in het huidige groene onderwijs, is middels dit onderzoek getracht hier voor vier dieropleidingen in het mbo een beeld van te verkrijgen. Centraal staat de vraag: Hoe is dierenwelzijn als thema ingebed in de dieropleidingen van het mbo groen en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Dierenwelzijn voor het ontwikkelen van producten, samenwerkingsprojecten en andere vormen van ondersteuning? Het antwoord werd gezocht middels de volgende sub-vragen:

1. Wat voor visie hebben docenten, leerlingen en teamleiders op dierenwelzijn(educatie)?
2. Wat voor cultuur/houding (en prioriteit) heerst er/wordt er gegeven bij/door docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie?
3. In hoeverre en op welke manier komt dierenwelzijn in het onderwijs aan de orde in kwalificatiedossiers en examenstandaarden?
4. Hoe vindt de vertaling plaats van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma?
5. Welke competenties zijn nodig voor docenten en leerlingen om dierenwelzijnsthema's vorm te geven/te doceren/zich eigen te maken?
6. Welke ondersteuningsbehoeften leven er onder docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Dierenwelzijn?

Materialen en Methode

Het onderzoek, dat in 2010 werd uitgevoerd, richtte zich op het voorkomen van dierenwelzijn in de meest gebruikte kwalificatiedossiers en examenstandaarden en via enquêtes en interviews onder docenten, leerlingen en teamleiders dierverzorging, paraveterinaire ondersteuning, paardenhouderij en veehouderij. Verspreid door het land zijn twintig schoollocaties bezocht (vijf schoollocaties per dieropleiding). In totaal deden 613 mensen mee aan het onderzoek, waarvan 481 aan het kwantitatieve deel (105 docenten en 376 leerlingen) en 132 aan het kwalitatieve deel (26 docenten, 85 leerlingen en 21 teamleiders). Van de leerlingen zijn uitsluitend derde klas leerlingen van niveau vier geraadpleegd. De enquêtes voor docenten en leerlingen werden geanalyseerd met het statistische programma SPSS (versie 17.0). De semigestructureerde interviews zijn vrijwel alle opgenomen met een digitale voice-recorder, letterlijk uitgetypt en geanalyseerd via samenvatting en vergelijking per deelvraag, dieropleiding en onderzoeksgroep. Het GKC programmteam Dierenwelzijn werkte mee als klankbordgroep. De resultaten zijn voor commentaar voorgelegd aan een zestal mensen van Wageningen Universiteit, leerstoelgroep Educatie- en Competentie Studies, Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, Aequor en Algemeen Pedagogisch Studiecentrum. Het onderzoek werd voorafgegaan door twee pilots waarin enquêtes en vragenlijsten werden ontworpen en uitgetest.

Resultaten

1. Wat voor visie hebben docenten, leerlingen en teamleiders op dierenwelzijn(educatie)?

Visievorming en formalisering rond het thema dierenwelzijn vindt op de scholen incidenteel plaats. Zo bestaan er enkele vakken waarin dierenwelzijn expliciet centraal staat en wordt er op verschillende locaties gewerkt aan een visie. Meer scholen nemen deel aan dierenwelzijnsprojecten en er vindt een zekere ontwikkeling van landelijke- en plaatselijke initiatieven rond dierenwelzijn plaats. Docenten en teamleiders erkennen doorgaans verschillende verantwoordelijkheden en taken rondom dierenwelzijn maar hebben deze niet vastgelegd. De teamleider is kaderstellend en eindverantwoordelijk. De docent zorgt voor eigen profes-

sionalisering, uitwerking in opleidingsplan, uitvoering lessen en signalering van eventuele misstanden met school- en/of stagedieren.

Docenten en teamleiders uit alle opleidingen hanteren een definitie van dierenwelzijn, waarbij de fysieke gezondheid en de mentale beleving van het dier voor de meesten een centrale positie inneemt. Docenten Veehouderij geven in de interviews de meest brede invulling van het begrip, waarbij zaken als maatschappelijk vraagstuk, wet- en regelgeving en de economische betekenis van dierenwelzijn een rol spelen. Leerlingen zien dierenwelzijn het meest vanuit de mentale beleving van het dier. Een uitzondering vormen de leerlingen Veehouderij, die geen specifieke voorkeur voor een definitie toonden. In de interviews denken leerlingen uit alle opleidingen bij dierenwelzijn voornamelijk aan optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan creëren (zoals verzorging, omgeving, huisvesting, voeding). In de enquête benadrukken docenten Paraveterinair de intrinsieke waarde van dieren relatief vaker en constateren zij vaker dat dierenwelzijn meer aandacht moet krijgen, terwijl docenten Veehouderij relatief vaker de mens als belangrijker dan dieren zien en de aandacht voor dierenwelzijn wel wat overdreven vinden.

2. Wat voor cultuur/houding (en prioriteit) heerst er/wordt er gegeven bij/door docenten, leerlingen en teamleiders ten opzichte van dierenwelzijnseducatie?

Geïnterviewde docenten Dierverzorging en Paardenhouderij vinden dierenwelzijn in de opleiding van groter belang dan de geïnterviewde docenten Veehouderij en Paraveterinair. De docenten Paraveterinair zijn het minst tevreden over hun huidige inzet (in zowel interviews als enquêtes). Docenten Veehouderij laten zich bij de samenstelling van theorie- en praktijklessen het meest beïnvloeden door actualiteiten en media, de docenten Paraveterinair het minst. Ook zijn Veehouderijdocenten relatief het meest bereid tijd te investeren in het actualiseren van hun kennis op gebied van dierenwelzijn en docenten Paraveterinair het minst. Leerlingen Veehouderij lijken dit beeld te bevestigen. Zij zijn het meest tevreden over de hoeveelheid lestijd, de aandacht van docenten voor dierenwelzijn en de mate waarin de actualiteit aan bod komt. Deze leerlingen zijn echter het minst tevreden over de huidige lesmaterialen. Binnen de opleidingen is er aandacht voor (ethische) dilemma's. Al verschillen de onderwerpen en wijze waarop het in de klas wordt behandeld per opleiding en docent. Het economische dilemma en euthanasie worden door docenten het meest in de interviews genoemd. Docenten vinden zichzelf in de regel objectief lesgeven. Docenten Veehouderij vinden zichzelf iets minder objectief en leggen relatief meer nadruk op het belang van de veehouder. Wel geven zij volgens de leerlingen meer ruimte voor vrije meningsuiting. Docenten geven hun leerlingen gemiddeld een ruime voldoende voor de mate waarin docenten denken dat leerlingen dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding. Docenten vinden de houding van leerlingen op het thema dierenwelzijn variëren van enigszins te "emotioneel" bij Dierverzorging en Paardenhouderij tot te "zakelijk" bij Veehouderij. Teamleiders geven docenten en leerlingen gemiddeld een ruime voldoende voor de mate waarin zij dierenwelzijn belangrijk lijken te vinden in de opleiding.

3. In hoeverre en op welke manier komt dierenwelzijn in het onderwijs aan de orde in kwalificatiedossiers en examenstandaarden?

Kwalificatiedossiers komen tot stand in overleg met overheid, onderwijs en bedrijfsleven en kunnen onderling verschillen. In de kwalificatiedossiers 'Dierhouderij' en 'Paraveterinaire ondersteuning' komen de woorden 'dierenwelzijn' en 'welzijn van het/de dier(en)' op een kwart van de pagina's gemiddeld per pagina twee maal voor. De vermeldingen komen in aantal het meest voor binnen het dossier Dierhouderij in het onderdeel van de beschrijving van vakkennis en vaardigheden binnen het overzicht van competenties. Bij het dossier Paraveterinaire ondersteuning komen de vermeldingen voornamelijk in de beschrijving van prestatie-indicatoren binnen competenties voor. Het werkproces: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren' binnen het dossier Dierhouderij is specifiek gericht op dierenwelzijn. Onduidelijk is echter waarop de keuze van het benoemen van dierenwelzijn in afzonderlijke kerntaken en werkprocessen gebaseerd is en wat de criteria voor goed dierenwelzijn inhouden. De meeste schoollocaties maken gebruik van de examenstandaarden van Stichting De groene standaard. In acht van de negen standaarden binnen de opleidingen Manager dierverzorging, Dierenartsassistent paraveterinair en Melkveehouder komen verwijzingen naar dierenwelzijn voor. In de examenstandaarden van de opleiding Manager dierverzorging ko-

men deze het meeste voor, namelijk binnen de examenstandaard Animal Care (recreatiedieren en melkvee). Uit de gegevens van kwalificatiedossiers en examenstandaarden blijkt dat kennis en kunde rond dierenwelzijn gewaarborgd moet zijn voor een goede uitoefening van de daarin genoemde beroepen en een goede afweging van belangen dient plaats te vinden op basis van onderschreven normen en waarden. Welke specifieke normen (wettelijke en/of maatschappelijke) en ('mozaïek' van) waarden dit zijn en hoe een afweging dient plaats te vinden, is echter onduidelijk. Een meerderheid van docenten is bekend met het expliciete voorkomen van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden. Teamleiders lijken iets minder op de hoogte van het voorkomen van dierenwelzijn hierin.

4. Hoe vindt de vertaling plaats van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma?

In zijn algemeenheid bepalen individuele docenten hoe en in welke mate dierenwelzijn in de lessen voorkomt. Hoewel de meeste docenten op de hoogte zijn van het expliciete voorkomen van dierenwelzijn in de kwalificatiedossiers nemen zij niet altijd het kwalificatiedossier ter hand als basis voor de lessen. Een omzetting wordt soms als lastig ervaren, gezien de overwegend conceptuele definitie van dierenwelzijn en het ontbreken van een eenduidige operationele definitie¹. Uit de interviews met docenten blijkt dat binnen de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij de vertaling van het kwalificatiedossier naar de theoretische lessen voornamelijk individueel door docenten wordt gemaakt. Bij Paardenhouderij en Dierverzorging vindt die vertaling plaats via een combinatie van individueel en collectief, waarbij het thema vaker door een groep docenten en/of teamleiders wordt voorbereid. Dierenwelzijn wordt in de lessen overwegend impliciet behandeld binnen vakken en thema's als voeding, gezondheid en behuizing. Bij de opleidingen Dierverzorging en Paardenhouderij komen echter ook verschillende vakken voor waarin dierenwelzijn (expliciet) centraal staat. Dierenwelzijn wordt in de regel niet actief getoetst of geëxamineerd (met uitzondering van toetsing in speciale vakken dierenwelzijn). Wel kan het een rol spelen in de Proeve van Bekwaamheid (PvB). In theorie- en praktijklessen lijken docenten Dierverzorging en Paardenhouderij de tijd te besteden aan de behandeling van dierenwelzijnsthema's. Docenten Veehouderij en Paraveterinair doen dit het minste. De mate van aandacht blijft echter docent- en vakgebonden. Inhoudelijk richt het thema zich dan op bijvoorbeeld discussie over actuele media-aandacht, wetgeving, observatie-opdrachten, de afweging Dierenwelzijn voor het dier versus economische vraagstukken en excursies.

5. Welke competenties zijn nodig voor docenten, leerlingen en om dierenwelzijnsthema's vorm te geven/te doceren/zich eigen te maken?

In het kwalificatiedossier Dierhouderij wordt melding gemaakt van het werkproces: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren', dat specifiek gericht is op dierenwelzijn. De SHL-competenties² voor leerlingen die hiermee in verband gebracht worden, zijn: 'Beslissen en activiteiten initiëren', 'ethisch en integer handelen', 'formuleren en rapporteren', 'vakdeskundigheid toepassen', 'materialen en middelen inzetten', 'onderzoeken', 'kwaliteit leveren', 'instructies en procedures' opvolgen. Er is geen volgorde van belangrijkheid van competenties aangegeven. De door de docenten in de enquête aangewezen competenties die het meest belangrijk zijn in verband met het thema dierenwelzijn, zijn voor alle opleidingen: 'ethisch en integer handelen' en 'vakdeskundigheid toepassen'. Veehouderijdocenten geven een meer gespreid beeld van benodigde competenties. Docenten doen veel kennis van dierenwelzijnsthema's op in projecten, netwerken, platforms en komen het tegen in vakliteratuur.

Binnen alle opleidingen verschillen geïnterviewde docenten van mening over de mate waar-

¹ Hiermee wordt niet bedoeld dat de operationele definitie onveranderlijk is, maar wel dat deze docenten en leerlingen concrete parameters in handen geeft waarmee op dit moment in de dierhouderijpraktijk kan worden gewerkt.

² SHL is de afkorting van Saville Holdsworth Limited, een internationaal werkende HRM organisatie die op basis van onderzoek naar duizenden beroepen wereldwijd een Universal Competency Framework (UCF) heeft ontwikkeld. Het SHL competentiemodel is afgeleid van een op de Nederlandse situatie van toepassing zijnde lijst competenties in het beroepsonderwijs en omvat 25 competenties (zie ook <http://www.kwalificatiesmbo.nl/competenties.html>).

in leerlingen iets doen met dierenwelzijnskennis. Docenten Veehouderij zijn hierover relatief het meest positief, docenten Dierv verzorging en Paardenhouderij het minst. Leerlingen zelf geven aan behoefte te hebben aan lestijd voor dierenwelzijn. Zowel bij de theorielessen als de praktijklessen vinden vrijwel alle leerlingen in de enquête dat hier minimaal 5% van de lestijd aan besteed zou moeten worden. Leerlingen Dierv verzorging en Paardenhouderij wensen gemiddeld de meeste tijd eraan te besteden, veehouderijleerlingen het minste. Docenten van alle opleidingen noemen in interviews belemmeringen voor de ontwikkeling van het thema. De meeste belemmeringen worden gezien door de docenten Veehouderij en Paraveterinair en zijn gelegen in de hoeveelheid beschikbare tijd en prioriteit. Dit komt ook bij de andere opleidingen voor, maar wordt daar veel minder als een belemmering gezien. Daar worden eerder zaken genoemd als gebrek aan facilitering of professionaliteit. Onder teamleiders heeft het thema dierenwelzijn in de opleiding doorgaans niet de hoogste prioriteit en zij noemen dit ook zelf als belangrijkste belemmering voor een grotere plek in het onderwijs.

6. Welke ondersteuningsbehoeften leven er onder docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Welzijn voor Dieren?

Uit de enquêtes en interviews onder docenten en leerlingen blijkt dat er een brede belangstelling is voor film-/videomateriaal rondom dierenwelzijnsthema's, (bedrijfs)excursies en bij velen eveneens voor debatten ter ondersteuning van de lessen. Handleidingen en naslagwerken worden vooral door docenten genoemd, leerlingen hebben het vaker over lesboeken dierenwelzijn. Ook tonen docenten vaker belangstelling voor netwerkdagen, uitwisselingsoverleg of seminars en cursussen. Docenten en leerlingen hebben uiteenlopende ervaringen op het gebied van dierenwelzijn op stagebedrijven. Een kleine meerderheid van de geïnterviewde docenten staat er enigszins positief tegenover als dierenwelzijn een selectie criterium zou zijn bij stagebedrijven, maar docenten zien ook veel obstakels.

Vrijwel alle teamleiders staan open voor de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn binnen hun opleiding. De ideeën over hoe dit het beste ingevuld kan worden, verschillen echter per opleiding. Verschillende docenten en leerlingen uit drie van de vier dieropleidingen (m.u.v. veehouderij) vragen aandacht voor de welzijnssituatie van dieren op school. Een kansrijke insteek bij Dierv verzorging en Paardenhouderij is aandacht besteden aan het maatschappelijke aspect van dierenwelzijn bij burgerschapsvorming. Bij Paraveterinair en Veehouderij kan dit in de vorm van het organiseren van werkweken en symposia. Teamleiders zijn bereid om te investeren in dierenwelzijnsprojecten en staan open voor samenwerkingspartners uit de samenleving.

Het GKC doet er goed aan de realisatie van deze concrete behoeften te stimuleren vanuit een opleidingsspecifieke insteek en van meet af aan in overleg te treden met voorlopers uit iedere dieropleiding. Ook kan het stimuleren dat kwalificatiedossiers en examenstandaarden meer richtinggevend zijn. Daarbij kunnen geselecteerde SHL-competenties beter afgestemd worden een verbrede, meer integrale invulling van het begrip dierenwelzijn, bijvoorbeeld het ontwikkelen van competenties gericht op het werken met 'hoofd' (denken), 'hart' (voelen) en 'handen' (doen) vanuit een op duurzaamheid gericht perspectief. Daarnaast dient er aandacht te zijn voor de belemmeringen die verdere ontwikkeling tegenhouden, zoals het gebrek aan een door scholen geformuleerde en uitgedragen visie, een werkbare definitie voor dierenwelzijn, culturele barrières en een leemte in de professionalisering van docenten.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond van het onderzoek

In de 'Nota Dierenwelzijn' (2007) wijst het voormalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) op het maatschappelijk belang van meer inzicht en respect voor het natuurlijke gedrag en de behoeften van dieren. Kennisontwikkeling in het groene onderwijs is hiervoor een belangrijke voorwaarde, aldus het ministerie. Tenslotte levert het groene onderwijs de toekomstige dierprofessionals aan de maatschappij. De beoogde ontwikkelingen vragen om een mentaliteitsverandering op de lange termijn en voor een dergelijk proces is onderwijs het geëigende middel. Naast voorlichting, kenniskringen en praktijknetwerken wordt onderwijs ingezet om bewustzijn en kennis omtrent dierenwelzijn bij de bron aan te pakken. De jeugd is dan ook een belangrijke doelgroep van de nota. De Groene Kennis Coöperatie (GKC) en het lectoraat Welzijn van Dieren worden in de nota genoemd als belangrijke partijen die een verandering in het onderwijs kunnen stimuleren. In de 'Voortgangsrapportage Nota Dierenwelzijn & Nationale Agenda Diergezondheid 2008' (2009) wordt eveneens melding gemaakt van het belang van het GKC om diergezondheid meer onder de aandacht te brengen bij dierhouders en beroepsgroepen en om te analyseren welke strekking en breedte het onderwerp zou moeten krijgen in het onderwijs. Om tot een dergelijke actie over te gaan, is inzicht in de wijze waarop dierenwelzijn in het huidige onderwijs vorm en inhoud wordt gegeven echter een voorwaarde.

Dit onderzoek, tot stand gekomen in opdracht van het Programmateam Dierenwelzijn van de GKC, is een vervolg op twee in 2009 gehouden pilots in het mbo groen (Van der Waal 2009, 2010; interne publicatie Programmateam). Centraal staat de vraag of dierenwelzijn een rol speelt in het groene mbo-onderwijs en zo ja, welke rol dit is. Het groene mbo is een belangrijke doelgroep van de GKC. De eerste pilot werd uitgevoerd op het Agrarisch Onderwijs Centrum (AOC) Oost, de tweede op het AOC Friesland. In de eerste pilot participeerden zestien docenten Veehouderij van drie locaties. Door middel van een focusgroep-interview en een enquête gaven deze docenten inzicht in hun opvattingen over het thema dierenwelzijn en de concrete behandeling hiervan in hun lessen. Deze pilot liet zien dat veehouderij-docenten dierenwelzijn serieus oppakken. Maar ook dat de docenten de tijd te kort vinden voor een goede behandeling en dat de invulling van het onderwerp erg verschilt per docent. Naar aanleiding van deze pilot deed de vraag zich voor of deze situatie vergelijkbaar is met andere AOC's en in verschillende opleidingen en opleidingsniveaus. In de tweede pilot op het AOC Friesland namen niet alleen docenten, maar ook leerlingen (uit de vierde klas van niveau 4) en teamleiders van de opleidingen Veehouderij en Paraveterinaire ondersteuning deel aan het onderzoek. Hiermee is beter inzicht verkregen in verschillen in benadering van het onderwerp dierenwelzijn tussen deze opleidingen en in welke behoeften er leven. De lessen die geleerd zijn uit de twee pilots zijn tenslotte gebruikt bij de opzet van een breder en dieper onderzoek, waarin niet één, maar twintig opleidingslocaties zijn benaderd met de mbo-opleidingen Diervverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinaire ondersteuning en Veehouderij. Evenals bij de pilot op het AOC Friesland richt het hier beschreven onderzoek zich op zowel docenten, leerlingen als teamleiders, met dit verschil dat de onderzochte leerlingen in de derde klas van niveau 4 zitten. Tenslotte is eveneens licht geworpen op de aanwezigheid van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden, belangrijke middelen voor het handhaven van de kwaliteit van het groene onderwijs.

1.2 Onderzoeksvragen

Op grond van bovengenoemde achtergronden wordt in dit onderzoek getracht inzicht te krijgen in de positie van het thema dierenwelzijn op drie verschillende vlakken: het theoretische vlak van kwalificatiedossiers en examenstandaarden, het vlak van de mensen die veranderingsprocessen en scholing kunnen stimuleren (in dit geval de teamleiders of in een enkel geval een vakgroep leider die een vergelijkbare functie uitoefent) en het vlak waarin concreet met dierenwelzijn wordt gewerkt (de docenten en leerlingen).

De probleemstelling die bij dit onderzoek is geformuleerd, is:

Hoe is dierenwelzijn als thema ingebed in de diersoopleidingen van het mbo groen en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Welzijn van Dieren voor het ontwikkelen van producten, samenwerkingsprojecten en andere vormen van ondersteuning?

De volgende onderzoeksvragen moeten hier samen antwoord op geven:

1. Wat voor visie hebben docenten, leerlingen en teamleiders op dierenwelzijn(educatie)?
2. Wat voor cultuur/houding (en prioriteit) heerst er/wordt er gegeven bij/door docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie?
3. In hoeverre en op welke manier komt dierenwelzijn in het onderwijs aan de orde in kwalificatiedossiers en examenstandaarden?
4. Hoe vindt de vertaling plaats van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma?
5. Welke competenties zijn nodig voor docenten en leerlingen om dierenwelzijnsthema's vorm te geven/te doceren/zich eigen te maken?
6. Welke ondersteuningsbehoeften leven er onder docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Dierenwelzijn?

Om antwoord te geven op de zes onderzoeksvragen zijn de meest gebruikte kwalificatiedossiers en examenstandaarden van 20 door het land verspreide opleidingen Diervoorzorging, Paardenhouderij, Paraveterinaire ondersteuning en Veehouderij onderzocht. Daarnaast zijn door middel van zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden de meningen van docenten, leerlingen en teamleiders onderzocht over de wijze waarop dierenwelzijnseducatie gestalte krijgt. Hieruit zijn tot slot kansen geformuleerd voor het GKC programma Dierenwelzijn.

1.3 Leeswijzer

Het onderzoeksrapport bestaat uit tien hoofdstukken, waarbij de resultaten per diersoopleiding (Diervoorzorging, Paardenhouderij, Paraveterinaire ondersteuning, Veehouderij) en per onderzoeksgroep (docenten, leerlingen, teamleiders) worden weergegeven. Ook is een vergelijking van de verschillende opleidingen gemaakt. Uitgesplitst in afzonderlijke hoofdstukken, zijn dit:

Hoofdstuk 1: Dit bevat een inleiding op het onderzoek waarin de achtergronden van het onderzoek en de onderzoeksvragen zijn belicht. Hoofdstuk 2 geeft inzicht in de gehanteerde kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Hoofdstuk 3 t/m 6 behandelen achtereenvolgens de resultaten van enquêtes en interviews binnen de opleidingen Diervoorzorging, Paardenhouderij, Paraveterinaire ondersteuning en Veehouderij. Ieder hoofdstuk bevat dezelfde indeling, gebaseerd op de volgende zes hoofdthema's uit de enquêtes en interviews:

- de onderzoekspopulatie (van de specifieke opleiding)
- het begrip dierenwelzijn
- de algemene stand van zaken (m.b.t. dierenwelzijnseducatie)
- dierenwelzijn in lessen en stages
- ruimte voor ontwikkeling
- de gewenste situatie

Hoofdstuk 7 omvat een vergelijking van de vier verschillende dieropleidingen op basis van de genoemde hoofdthema's en is ingedeeld in resultaten van docenten, leerlingen en teamleiders.

Hoofdstuk 8 geeft de resultaten weer van het onderzoek naar het voorkomen van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden onder de noemer Kwaliteitsborging in het mbo groen.

In hoofdstuk 9 vindt u de samengevatte antwoorden op de onderzoeksvragen.

Hoofdstuk 10 vermeldt de belangrijkste conclusies en discussiepunten. Bovendien geeft hoofdstuk 10 aanbevelingen voor verder onderzoek en toepassing van de resultaten.

2 Materiaal en Methode

2.1 Algemene opzet

2.1.1 Doel en onderzoeksstrategie

In dit onderzoek wordt het thema dierenwelzijn in het groene mbo, de wijze waarop dit tot uitdrukking komt en aanwezige behoeften tot verdere ontwikkeling en ondersteuning onderzocht op basis van algemene richtlijnen per opleiding (kwalificatiedossiers en examenstandaarden) en via interviews en/of enquêtes onder docenten, leerlingen en teamleiders binnen de opleidingen Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinaire ondersteuning en Veehouderij.

Er wordt gebruik gemaakt van een gecombineerde onderzoeksstrategie of 'mixed (methods) research'. Dit houdt in dat er zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden zijn gehanteerd. Beide strategieën hebben hun voor- en nadelen en kunnen tezamen een meerwaarde opleveren in de vorm van een grotere mate van validiteit en interpreteerbaarheid (Rocco et al. 2003, Greene et al. 1989).

Per opleiding zijn vijf schoollocaties benaderd. Samen zijn dit twintig locaties. De keuze voor de opleidingslocaties vond plaats op basis van het aantal leerlingen per opleiding en de verspreiding van deze locaties over het land, waarbij gestreefd is naar een vertegenwoordiging van opleidingen met zoveel mogelijk leerlingen en een zo groot mogelijke verspreiding (zie Figuur 1).

Dit heeft geresulteerd in de deelname van de volgende mbo opleidingslocaties:

Voor Dierverzorging:

Clusius College Alkmaar, Edudelta College Goes, Helicon Opleidingen Nijmegen, AOC De Groene Welle Zwolle, AOC Terra Groningen

Voor Paardenhouderij:

AOC Oost Enschede, Clusius College Alkmaar, Edudelta College Goes, Prinsentuin College Breda, Helicon Opleidingen Deurne

Voor Paraveterinaire ondersteuning:

Citaverde College Horst, Groenhorst College Barneveld, Helicon Opleidingen Nijmegen, Prinsentuin College Breda, Wellantcollege Houten

Voor Veehouderij:

AOC Oost Doetinchem, Citaverde College Horst, Wellantcollege Houten, AOC De Groene Welle Zwolle, AOC Terra Groningen

2.1.2 Gegevens respondenten

Van de leerlingen zijn uitsluitend derde klas leerlingen van niveau 4 geraadpleegd. De keuze voor deze onderzoeksgroep is pragmatisch; deze leerlingen³ zijn al ver gevorderd in hun op-

³ In de eerder genoemde pilot studies naar dierenwelzijnseducatie in het MBO groen is op aanraden van enkele docenten gesproken over 'studenten' in plaats van 'leerlingen'. In dit onderzoek wordt gesproken van 'leerlingen'. Volgens de Van Dale Groot Woordenboek hedendaags Nederlands (2002) is de benaming 'student' alleen voorbehouden aan deelnemers van het hogere beroeps- of universitaire onderwijs.

Figuur 1
Verspreiding van
onderzoekslocaties

leiding en zijn, in tegenstelling tot vierde klas leerlingen die veel op stage gaan en een druk rooster hebben, nog regelmatig op school te vinden.

Kwantitatief onderzoek

In totaal deden 481 mensen mee aan het kwantitatieve deel van het onderzoek, waarvan 105 docenten en 376 leerlingen. Teamleiders vormden, door hun geringe aantal, geen onderdeel van dit deelonderzoek. Tabel 1 geeft een overzicht uit welke opleidingen de deelnemende docenten en leerlingen afkomstig waren.

Kwalitatief onderzoek

In totaal deden 132 mensen mee aan het kwalitatieve deel van het onderzoek (26 docenten,

85 leerlingen en 21 teamleiders). Zie eveneens tabel 1 voor een overzicht van opleidingen en deelnemers.

Tabel 1

Omvang onderzoeks-
populatie uitgesplitst per
type opleiding en type
onderzoek

	Docenten		Leerlingen		Teamleiders	
Opleiding	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Diervverzorging	31	5	72	24	-	6
Paardenhouderij	31	8	80	20	-	5
Paraveterinair	23	7	147	20	-	5
Veehouderij	20	6	77	21	-	5
Totaal	105	26	376	85	-	21

Uitvoering

Het onderzoek is op verzoek van het programmteam Dierenwelzijn ontwikkeld door Marlon van der Waal (ECS) en Hans Hopster (Van Hall Larenstein). Het kwantitatieve onderdeel is mede opgesteld en geanalyseerd door Heidi van den Brandt (Van Hall Larenstein). De analyse van het kwantitatieve onderzoek vond plaats met het statistische programma SPSS (versie 17.0). Gedurende het hele onderzoek is het programmteam Dierenwelzijn van de GKC, opdrachtgever van het onderzoek, nauw betrokken geweest bij het verloop van het onderzoek en diende het als klankbordgroep.

Docenten en teamleiders van de 20 deelnemende locaties werden in eerste instantie zowel telefonisch als per e-mail benaderd. Het programmteam Dierenwelzijn beschikte hiervoor over een lijst met namen en e-mailadressen van docenten en teamleiders. Nadat het contact tot stand was gekomen waren alle benaderde personen bereid deel te nemen aan het onderzoek. De uitvoering van het onderzoek stuitte echter op enkele logistieke hindernissen. Vooral het bepalen van een geschikt moment voor het uitvoeren van het onderzoek bleek lastig. Agenda's van leerlingen en docenten werden behalve door lesuren sterk beïnvloed door vergaderingen, activiteiten buiten de school en vakanties. Dit leidde tot een verlenging van de onderzoeksperiode. De hoeveelheid onderzoeksonderdelen kon gehandhaafd blijven. De contactpersonen die per schoollocatie het onderzoek uitzetten, werden zowel per telefoon als per e-mail geïnformeerd over het doel en verloop van het onderzoek. Deze contactpersonen zorgden voor de verspreiding van de enquêtes binnen de schoollocatie. Eén vaste onderzoeker nam de ingevulde enquêtes in en nam de diepte-interviews af. De periode waarin de werving van scholen en het afnemen van het onderzoek op deze scholen plaatsvonden, liep van januari tot en met september 2010.

2.1.3 Rapportage

In dit rapport zijn de resultaten per opleiding weergegeven, gevolgd door een vergelijking van de vier opleidingen per onderzoeksgroep, algemene conclusies en een hoofdstuk discussie en aanbevelingen. De antwoorden van docenten, leerlingen en teamleiders op de kwantitatieve en kwalitatieve vragen per opleiding zijn per hoofdstuk uiteengezet. Deze hoofdstuk's zijn: het begrip dierenwelzijn, algemene stand van zaken, dierenwelzijn in lessen en stages, ruimte voor ontwikkeling en de gewenste situatie. De hoofdstuk's zijn verbonden met aan elkaar gerelateerde vragen in de enquêtes en interviews.

2.1.4 Sterke punten en beperkingen

- Een sterk punt van het onderzoek is dat de schoollocaties gekozen zijn op grond van leerlingenaantallen en er een goede verspreiding is van deelnemende opleidingen door het land. Hierdoor is een gevarieerde groep respondenten onderzocht.
- Een ander sterk punt is dat er gebruik is gemaakt van data triangulatie (gebruik van verschillende typen data als enquêtes, interviews, kwalificatiedossiers en examenstandaarden), methodologische triangulatie (de gemengde onderzoeksmethode waardoor kwalitatieve en kwantitatieve gegevens elkaar verrijken) en 'investigator' triangulatie (onderzoekers van uiteenlopende disciplines zijn betrokken bij het onderzoek).

- Binnen het kwantitatieve onderzoek is voor de onderzochte locaties sprake van een goede representativiteit. Het kwalitatieve deel is echter niet representatief voor alle dieropleidingen, maar geeft een indicatie van de breedte en diepte van de behandeling van het thema dierenwelzijn in de geselecteerde dieropleidingen.
- Binnen het kwalitatieve onderzoeksdeel hebben de schoollocaties met betrekking tot de docenten en leerlingen zelf een selectie gemaakt van de groep te interviewen leerlingen en docenten. De schoolleiding/contactpersoon werd door de onderzoekers van tevoren gevraagd hierbij een zo gevarieerd mogelijke groep mensen samen te stellen voor deze interviews. Het voordeel van deze werkwijze is dat scholen met de selectie tonen wat zij aan variatie in huis hebben/wensen te hebben. Een nadeel is dat er mogelijk meer variatie aanwezig is in denkbeelden dan naar voren is gekomen.
- Het programmateam Dierenwelzijn functioneerde gedurende het verloop van het onderzoek als klankbordgroep. Deelnemers van het programmateam zijn afkomstig uit het groene onderwijs en Wageningen Universiteit. Twee teamleiders (veehouderij en dier) van het AOC Friesland hebben tijdens de tweede pilot van dit onderzoek commentaar gegeven op de resultaten van de pilot en aanbevelingen gedaan voor een verbetering van de vragenlijsten. Mede hierdoor is het onderzoek beter afgestemd op de doelgroep.
- Voorafgaand aan publicatie van het onderzoek is een commentaarronde gehouden waarbij zes mensen van verschillende organisaties (Wageningen Universiteit (leerstoelgroep Educatie- en Competentie Studies), het Ministerie van EL&I (Directie Kennis- en Innovatie), Aequor en het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum het manuscript hebben kunnen becommentariëren. Hun commentaren zijn zoveel mogelijk verwerkt in het definitieve rapport.
- Een zwak punt is dat niet alle locaties op het moment van onderzoek met competentiegericht kwalificatiedossiers werkten en dat binnen één soort opleiding ook met verschillende kwalificatiedossiers gewerkt kan worden. Er is geen analyse gemaakt van de eventuele consequenties hiervan.
- Het onderzoek is noodzakelijkerwijs voor een groot deel gebaseerd op meningen van docenten, leerlingen en teamleiders over hoe dierenwelzijn aan bod komt in vier dieropleidingen. Het is niet uitgesloten dat hierbij sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven. De variatie in antwoorden op de vragen suggereert echter dat dit punt weinig aan de orde is geweest.
- Bij de interpretatie van vragen over het belang van dierenwelzijn in de opleidingen volgens docenten, teamleiders en leerlingen moet in het achterhoofd worden gehouden dat dit een relatief belang is. De discussie vindt namelijk plaats in een onderwijssetting waarin vele onderwerpen om de aandacht strijden en waar mensen verschillende ambities kunnen hebben met het thema. Zo kan theoretisch gezien een docent persoonlijk veel belang hechten aan het thema. Maar door tijdgebrek kan hij toch het gevoel hebben er teveel tijd aan te moeten besteden, terwijl het absoluut gezien maar een klein aandeel is in het totaal van de lesuren.
- Bij de interpretatie moet eveneens in het achterhoofd worden gehouden dat het onderzoek een momentopname is.

2.2 Kwantitatief onderzoek

2.2.1 Onderzoeksonderdelen

Binnen het kwantitatieve deel is gebruik gemaakt van enquêtes voor docenten en leerlingen. Gezien het geringe aantal teamleiders binnen de opleidingen is afgezien van het gebruik van een enquête voor deze doelgroep. De enquête voor docenten is zowel in de eerste als in de tweede pilot uitgetest en aangescherpt. Hierbij is in de tweede pilot eveneens gebruik gemaakt van de feedback van twee teamleiders (veehouderij en dier) van AOC Friesland. Om locaties te stimuleren zoveel mogelijk docenten te bewegen enquêtes in te vullen, werd door het GKC programma Dierenwelzijn 50% van de invultijd van docenten en teamleiders vergoed. Het invullen van de enquêtes duurde per persoon gemiddeld 15 minuten.

De enquêtes voor docenten en leerlingen bestaan uit een deel waarin algemene gegevens worden opgenomen over de respondent en daarnaast uit een serie meerkeuzevragen en één open vraag. De vragen zijn zodanig opgezet dat er enkele doelgroepspecifieke vragen worden gesteld, evenals enkele overlappende vragen voor docenten en leerlingen zodat een gedeeltelijke vergelijking van antwoorden mogelijk is. De overlappende vragen betreffen vragen naar de hoeveelheid aandacht en de wijze waarop docenten aandacht besteden aan dierenwelzijn in theorie en praktijklessen, een definitie van dierenwelzijn, de eigen mening over het belang van dierenwelzijn en de eigen mening over de waarde van dieren. Tenslotte bestaat er in de open vraag voor ieder de mogelijkheid nog een opmerking te maken over de enquête of over andere zaken die met dierenwelzijn te maken hebben.

De enquête voor docenten (zie Bijlage 1)

De enquête voor docenten bestaat, los van het deel met algemene gegevens, uit zestien vragen. De doelgroepspecifieke vragen betreffen de wijze waarop dierenwelzijn in de eigen theorie- of praktijk lessen aan de orde komt, de hoeveelheid tijd die docenten besteden aan dierenwelzijn, de hulpmiddelen die gebruikt worden om dierenwelzijn te kunnen behandelen en de invloed van actualiteit en media. Daarnaast wordt er nog gevraagd naar het al dan niet voorkomen van dierenwelzijn in examenstandaarden, benodigde competenties van leerlingen rond dierenwelzijnsthema's, tevredenheid over de eigen inzet op het terrein van dierenwelzijn, de gewenste tijd voor het actualiseren van kennis over dierenwelzijn, de behoefte aan ondersteuning, de gehanteerde definitie van dierenwelzijn, de eigen mening over het belang van dierenwelzijn en de eigen mening over de waarde van dieren.

De enquête voor leerlingen (zie Bijlage 2)

De enquête voor leerlingen is op een vergelijkbare manier ingedeeld als de enquête voor docenten. Er zijn in totaal twaalf meerkeuzevragen. Vragen die uitsluitend aan leerlingen gesteld zijn, richten zich op de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijn besteed zou moeten worden in theorie- en praktijklessen, de keuze voor mogelijke nuttige hulpmiddelen die ingezet kunnen worden voor een goede behandeling van het onderwerp dierenwelzijn, de mate van tevredenheid over de huidige behandelwijze en het algemene belang van het thema dierenwelzijn.

2.2.2 Dataverwerking

Bij de dataverwerking in het kwantitatieve onderzoek is gebruik gemaakt van beschrijvende statistiek om inzicht te krijgen in de gegevens. Hiervoor is gebruik gemaakt van kruistabellen en grafieken. Bij een steekproefmarge van 5%, een betrouwbaarheidspercentage van 95% en een geschat totaal aantal derdejaarsleerlingen niveau 4 in de vier dieropleidingen van 3000⁴ is de vereiste steekproefgrootte $n=341$. Dat betekent dat voor de uitkomsten van de leerlingenenquête de uitkomsten representatief zijn voor de onderzoekspopulatie en er aan de hand van de onderzoeksresultaten betrouwbare conclusies over de vier opleidingen getrokken kunnen worden. Voor de uitkomsten van de docentenenquête geldt dit echter niet. Ons is niet bekend hoeveel docenten er in totaal aan de mbo-dieropleidingen zijn verbonden, maar uitgaande van de hierboven genoemde steekproefvoorwaarden zijn de steekproefuitkomsten van de enquêtes bij 105 docenten alleen representatief voor de totale docentenpopulatie als deze totale populatie niet groter is dan 140 docenten. Dat lijkt ons zeer onwaarschijnlijk.

Voor een aantal vragen zijn er significanties bepaald. Indien een resultaat significant is, berust een uitkomst niet op toeval. Er is gebruik gemaakt van twee verschillende statistische toetsen, te weten:

- Chi-kwadraat toets (verdelingsvrije toets om na te gaan of twee of meer verdelingen (populaties) van elkaar verschillen);
- Mann-Whitney U toets (verdelingsvrije toets om na te gaan of twee onafhankelijke steekproeven uit dezelfde populatie komen).

4 Onderwijscijfers MBO Voedsel, Natuur en Leefomgeving 2010-2011. Aequor, Ede.

Bij vragen met nominale variabelen die zowel aan docenten als aan leerlingen (twee onafhankelijke steekproeven) gesteld zijn, is gekozen voor de Chi-kwadraat toets. Indien vragen met nominale variabelen slechts aan één van beide steekproeven gesteld is, is gebruik gemaakt van de Chi-kwadraat toets voor één steekproef. Aan de hand van de Chi-kwadraat toets zijn de kruistabellen geanalyseerd en is onderzocht of de keuzeopties van docenten en leerlingen van toeval verschilden. Bij vragen met ordinale variabelen en twee onafhankelijke steekproeven is gekozen voor een Mann-Whitney toets. Deze verdelingsvrije of niet-parametrische toets is gevoelig voor verschillen tussen de gemiddelden van steekproeven uit dezelfde populatie. In alle gevallen is een betrouwbaarheidsinterval van 95% aangehouden. Daarnaast is een minimale steekproefgrootte van 30 aangehouden, moesten de verwachte celfrequenties groter of gelijk zijn aan 1 en mocht maximaal 20% van de verwachte celfrequenties tussen 1 en 5 liggen. In dit kader was het noodzakelijk om de klassen, waaronder percentages, te hergroeperen.

2.3 Kwalitatief onderzoek

2.3.1 Onderzoeksonderdelen

Analyse kwalificatiedossiers en examenstandaarden

Voor het onderzoek van kwalificatiedossiers en examenstandaarden is gebruik gemaakt van de resultaten van het eerder gehouden onderzoek naar de kwalificatiedossiers dierhouderij en paraveterinaire ondersteuning uit de tweede pilot van dit onderzoek (Van der Waal, 2010 interne publicatie ECS) en de kwalificatiedossiers en examenstandaarden uit het cohort 2009-2010⁵ zoals te vinden op de website www.degroenestandaard.nl. Bij het onderzoeken van de wijze waarop dierenwelzijn in kwalificatiedossiers voorkomt, is uitsluitend gekeken naar expliciete vermeldingen van 'dierenwelzijn of welzijn van (het/de) dier(en)', daar het bij andere termen als 'welzijn', 'zorg' of 'gezondheid' niet duidelijk is op welke wijze dierenwelzijn hierin een plaats heeft. Behalve het tellen van de aantallen keren dat dierenwelzijn/het welzijn van het/de dier(en) voorkomt in de kwalificatiedossiers en examenstandaarden is eveneens onderzocht in welke onderdelen van de dossiers en standaarden hiervan melding is gemaakt.

Het was binnen de opzet van dit onderzoek niet mogelijk om alle kwalificatiedossiers en examenstandaarden aan een diepgaand onderzoek te onderwerpen. Veruit de meeste onderzochte scholen bleken gebruik te maken van de examenproducten van De groene standaard en van een specifiek kwalificatiedossier per opleiding. Uitsluitend de dossiers en standaarden die voor leerlingen van niveau 4, klas drie het meest door de deelnemende schoollocaties werden gebruikt, zijn onderzocht.

Diepte-interviews

Er is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde⁶ diepte-interviews voor docenten, leerlingen en teamleiders. Deze zijn onderverdeeld in een deel waarin algemene gegevens van de geïnterviewden wordt opgenomen en een deel met open vragen. Interviews met docenten zijn individueel afgenomen, bij leerlingen betrof het groepsinterviews. In een enkel geval moest hier om roostertechnische redenen van af worden geweken. Bij vijf leerlingen zijn de vragen schriftelijk afgenomen. Bij zeven docenten is het interview niet individueel, maar in een groepje afgenomen.

Docenten of teamleiders die als contactpersoon voor de schoollocatie optraden, werd ge-

5 Voor dit onderzoek naar het voorkomen van dierenwelzijnsaanduidingen in de kwalificatiedossiers Dierenhouderij en Paraveterinaire ondersteuning is in tegenstelling tot het onderzoek naar dierenwelzijn in kwalificatiedossiers uit de tweede pilot (Van der Waal, 2010) gebruik gemaakt van een meer recente versie van het kwalificatiedossier (Colo 2002-2009 i.p.v. 2002-2008). Het aantal keren dat dierenwelzijn of welzijn van (de/het) dier(en) in de dossiers genoemd staat verschilt tussen de verschillende versies. Bij het onderdeel examenstandaarden is eveneens gemaakt van een meer recente versie (de standaarden behorende bij cohort 2009-2010, ten opzichte van de cohort in de pilot uit 2008-2009).

6 In tegenstelling tot een gestructureerd interview waarin een gelimiteerde hoeveelheid vaste vragen worden gesteld, zijn de vragen in een semi-gestructureerd interview meer flexibel van aard, waarbij er ruimte gelaten wordt voor nieuwe vragen die ontstaan als gevolg van wat de geïnterviewde inbrengt.

vraagd om een zo gevarieerd mogelijke samenstelling van docenten en leerlingen uit te nodigen voor de interviews. Het afnemen van een interview door de onderzoeker nam gemiddeld een uur in beslag. Alle interviews zijn digitaal opgenomen en uitgewerkt in een letterlijk uitgeschreven verslag. Hoewel het niet volledig is uit te sluiten dat er sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven (zowel naar de onderzoeker als in het geval van een groepsinterview naar elkaar), bleek tijdens de interviews dat de geïnterviewden goed in staat zijn om elkaar tegen te spreken en in de regel niet terugdeinzen een eigen mening te geven. De opzet van de vragenlijsten is tot stand gekomen in overleg met het GKC programmateam Dierenwelzijn.

Vragenlijst docenten

Het interview met docenten bestaat los van de vragen naar algemene gegevens, uit zestien vragen waarbij geïnventariseerd wordt wat docenten verstaan onder dierenwelzijn, de taken en verantwoordelijkheden rond dit thema, het belang en inhoud van het thema in de opleiding, het omzetten van eisen van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een lesprogramma, visievorming en formalisering, tevredenheid met de huidige gang van zaken, de wijze waarop leerlingen en teamleiders tegenover dierenwelzijn staan, benutting van kennis, belemmeringen en behoefte aan ondersteuning.

Vragenlijst leerlingen

Aan leerlingen werd gevraagd naar hun mening over een korte film rond het doden van eendagshaantjes, de eigen houding ten opzichte van dieren en dierenwelzijnsthema's op school, een definitie van dierenwelzijn, hoe er over dierenwelzijnsthema's wordt les gegeven op school en op stagebedrijven, het belang dat door school en stagebedrijven aan het thema wordt gehecht en persoonlijke leervragen.

Film over doden eendagskuikens

Een kort filmpje (anderhalve minuut) over de problematiek rond het doden van eendagskuikens (haantjes) werd bij de leerlingen aan het begin van het interview getoond. Dit filmpje is gemaakt als onderdeel van het onderzoek van Leenstra et al. (2008) *Het doden van eendagshaantjes, kan dat niet anders?: opvattingen van 'het publiek' over alternatieven voor het doden van eendagskuikens*. In het kader van dit onderzoek is het filmmateriaal op objectiviteit, volledigheid en balans beoordeeld door vertegenwoordigers van Hendrix Genetics BV, Kring Kuikenbroeders NOP, de Landelijke Dierenbescherming, onderzoekers van Wageningen UR en ambtenaren van het (toenmalige) ministerie van LNV. In de film wordt getoond hoe in de Nederlandse pluimveehouderij doorgaans eendagskuikens worden gesekst en hoe de haantjes worden gedood, in de context van de productie van pluimveevlees en eieren. Een presentator legt uit wat er met de dode dieren gebeurt. Tenslotte stelt deze de vraag of deze werkwijze anders kan of moet. De keuze voor de film over het doden van eendagshaantjes in dit onderzoek is gebaseerd op het feit dat het doden van eendagshaantjes als typerend gezien kan worden voor een situatie waarin het dierenwelzijnvraagstuk vooral vanuit het ethisch perspectief een rol speelt en het doden via vergassing een gebruikelijke dodingsmethode is. Daarnaast worden ethische vragen rond het doden van eendagshaantjes van tijd tot tijd in de media besproken en is het specifieke filmpje, zoals aangegeven, door partijen met uiteenlopende visies en belangen onderzocht. Na de vertoning van het filmpje aan de leerlingen werd hen een drietal vragen gesteld over de manier waarop zij de film beleefd hebben, of zij iets van de film geleerd hebben en of er iets aan de film veranderd zou moeten worden. Doel van de vertoning is om een vergelijking van reacties mogelijk te maken tussen leerlingen van de verschillende opleidingen. De geïnterviewde veehouderijleerlingen bleken als onderzoeksgroep in de pilotstudie in Friesland geen opvallend diepere of meer uitgebreide kennis te hebben van de kippenhouderij die hen bij voorbaat al zou kunnen onderscheiden van de leerlingen van de overige opleidingen. Het was daardoor geen belemmering om de film aan leerlingen van alle vier de dieropleidingen te vertonen.

Vragenlijst teamleiders

Teamleiders kregen vergelijkbare vragen als de docenten, maar meer specifiek gericht op hun perspectief op de ontwikkeling van het thema dierenwelzijn op hun locatie en hun invloed hierop.

Enkele vragen uit de interviews van docenten, leerlingen en teamleiders overlappen, zodat een onderlinge vergelijking van antwoorden mogelijk is. De tijd die door docenten en teamleiders aan het onderzoek besteed werd, werd evenals bij de kwantitatieve vragenlijst, voor 50% financieel gecompenseerd door het GKC.

2.3.2 Dataverwerking

In het kwalitatieve deel is gewerkt vanuit een interpretatief onderzoekskader, waarbij de onderzoeker de gegevens in context interpreteert en begrippen en categorieën uit de gesprekken zelf laat voortkomen. Hierbij is gezocht naar patronen en variatie binnen het onderwerp van studie. Er is gebruik gemaakt van semi-gestructureerde interviews die alle op een digitale voicerecorder opgenomen zijn en vervolgens letterlijk uitgewerkt in handgetypte verslagen. De verzamelde gegevens werden geanalyseerd aan de hand van samenvatting en vergelijking van de antwoorden per onderzoeks(deel)vraag. Achtereenvolgens werden alle antwoorden per (deel)vraag met elkaar vergeleken tussen opleidingen en eveneens per type geïnterviewde (docenten, leerlingen, teamleiders). De resultaten werden weergegeven in het betreffende rapportdeel en dienden daarna als basis voor de overkoepelende vergelijking van opleidingen, type geïnterviewde en, indien mogelijk, type vragen (kwantitatief en kwalitatief). Ook zijn per opleiding verschillende opvallende citaten van docenten, leerlingen en teamleiders verzameld. Deze citaten kunnen ofwel kernachtig samenvatten wat meer geïnterviewden hebben weergegeven, ofwel een unieke inkijk geven in de ervaringen en gedachten van één persoon.

3 Resultaten van de opleiding Dierverzorging

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van de opleiding Dierverzorging samengevat. In de paragrafen 3.2 tot en met 3.7 zijn de resultaten gedetailleerd beschreven.

3.1 Samenvatting

3.1.1 De onderzoekspopulatie

Op vijf verschillende AOC-locaties zijn interviews (i) en enquêtes (e) afgenomen aan de hand waarvan de positionering van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Dierverzorging in kaart is gebracht. Aan het onderzoek werd door docenten (ne=31; ni=5), derdejaars leerlingen (ne=72; ni=24) van voornamelijk de BOL opleiding en teamleiders (ni=6) meegewerkt. Docenten waren gemiddeld 41 jaar, leerlingen 19 en teamleiders 46 jaar. De mbo-opleiding Dierverzorging wordt overwegend gevolgd door meisjes (e: 87,7% en i: 75%). Bij docenten is de verdeling man vrouw redelijk gelijk (e: 51,6% en i: 60% vrouw) en bij teamleiders zijn vrouwen ondervertegenwoordigd (33,3%). Het opleidingsniveau van de docenten is overwegend hbo (e: 74% en i: 60%).

3.1.2 Het begrip dierenwelzijn

Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Als voorbeeld van een dierenwelzijnkwestie is een kort filmpje rond de gangbare methode van het doden van eendagskuikens aan leerlingen getoond. De meeste leerlingen bleken bekend met het fenomeen en vinden dat de behandeling van de dieren op een meer diervriendelijke wijze uitgevoerd mag worden. De film zelf wordt overwegend objectief genoemd, al kan de film worden uitgebreid met aandacht voor de algemene behandeling en leven van kippen, meningen van deskundigen en een waarschuwing aan de kijker.

Een definitie van dierenwelzijn

Docenten en leerlingen geven in de enquêtes de voorkeur aan de definitie: *‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’*.

In de diepte-interviews geven docenten, leerlingen en teamleiders hun *persoonlijke* definitie van dierenwelzijn. Kenmerken hiervan zijn:

- dierenwelzijn vanuit het dier zelf, zoals het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier, geen pijn, ziekte of stress;
- optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan aanbrengen, zoals goede huisvesting, voeding, drinken, het voorkomen van pijn, ziekte en stress;
- het optimale contact van mens en dier, zoals het tonen van respect en een goede hanteling.

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

Uit de enquêtes blijkt dat zowel de docenten als de leerlingen een voorkeur hebben voor het antwoord dat *'dieren een eigen waarde hebben, los van de wijze waarop wij hen gebruiken'*. Uit de interviews blijkt dat de basishouding van de meeste leerlingen is dat mens en dier in principe gelijk zijn. Dit wordt bevestigd door de docenten; in hun ogen ziet de grootste groep van leerlingen mens en dier als ongeveer gelijkwaardig of als een categorie op zichzelf. Omgekeerd zien leerlingen bij docenten eveneens aanwijzingen dat docenten dieren en mensen als gelijkwaardig zien, maar ook dat bij sommige docenten dieren boven mensen staan of mensen boven dieren. De leerlingen vinden ten opzichte van docenten echter significant vaker dierenwelzijn (heel) belangrijk.

3.1.3 Algemene stand van zaken

Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

Uit de enquêtes blijkt dat ruim 80% van de docenten van mening is dat dierenwelzijn is opgenomen in de examenstandaard⁷. Met betrekking tot de kwalificatiedossiers, blijkt uit de interviews dat de docenten en teamleiders minder overtuigd zijn of dierenwelzijn expliciet in het kwalificatiedossier genoemd staat. Twee van de vijf docenten en drie van de vijf teamleiders menen van wel. Voor docenten geldt dat zij de dossiers niet erg duidelijk vinden op dit punt en dat begrippen als 'dierenwelzijn' multi-interpretabel⁸ zijn.

De vertaling van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier naar het theoretisch gerichte onderwijsprogramma vindt, volgens geïnterviewde docenten, zowel individueel als (op sommige locaties) collectief plaats. Collectief wordt in verschillende verbanden als een innovatieteam of een klein comité van docenten en/of teamleiders samen bepaald of en hoe dierenwelzijn aan bod komt. Bij twee locaties zijn specifieke vakken rond het thema dierenwelzijn ontstaan. Bij twee andere locaties wordt nog weinig naar de exacte inhoud van het dossier gekeken rond dierenwelzijn, maar is er wel bij één van hen een vak met een sterk dierenwelzijnsgerichte inhoud ontwikkeld. Bij de laatste wordt nog geen gebruik gemaakt van de nieuwe kwalificatiedossiers. Teamleiders bevestigen grotendeels het hierboven geschetste beeld waarbij als aanvullende informatie gegeven wordt dat docenten in de eerste plaats degenen zijn die voor de vertaling naar het lesprogramma zorgen, dat examenstandaarden ook als uitgangspunt kunnen dienen voor een omzetting naar een les en dat op één locatie ook achteraf de lessen aan het kwalificatiedossier gespiegeld worden. Op twee locaties weten de teamleiders niet hoe de vertaling gebeurt.

Net als in de theoretische lessen bepalen met name docenten individueel en soms collectief hoe er tijdens praktijklessen les gegeven wordt. Docenten stemmen doorgaans wel onderling de wijze en frequentie van het hanteren en fixeren van dieren af. Er zijn geen specifieke praktijklessen dierenwelzijn genoemd.

Op de locaties waar expliciete vakken rond dierenwelzijn zijn ingericht, vinden ook toetsingen plaats. Tijdens praktijklessen kan er indirect gekeken worden naar de prestaties van de leerlingen, bijvoorbeeld door controle van de hygiëne in de dierenverblijven. Ook werken sommige locaties aan het verkrijgen van een keurmerk voor de verzorging van hun dieren. De PvB vormt een goede kans om leerlingen te laten zien hoe zij de situatie van een dier inschatten en het dier behandelen. Dit hoeft echter niet expliciet aan de orde te komen.

SHL-competenties voor dierenwelzijn

Vrijwel iedere docent vindt meerdere SHL-competenties van belang voor de leerling in verband met het leren van onderwerpen binnen het thema dierenwelzijn. Als meest belangrijke competenties werden genoemd:

1. Ethisch en integer handelen;
2. Vakdeskundigheid toepassen;
3. Materialen en middelen inzetten.

⁷ Bij de interpretatie van dit cijfer moet men rekening houden met het feit dat op één locatie geen gebruik wordt gemaakt van de examenstandaarden van De groene standaard.

⁸ Bij de interpretatie van deze gegevens moet men rekening houden met het feit dat op één locatie nog gebruik gemaakt wordt van de oude kwalificaties.

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Docenten hebben volgens docenten en teamleiders verschillende taken op het gebied van dierenwelzijn.

Beide groepen noemen het bij leerlingen creëren van bewustzijn rond wat dierenwelzijn inhoudt. Teamleiders en docenten noemen daarnaast verschillende verantwoordelijkheden en taken, waarbij docenten de nadruk leggen op het tonen van het belang van dierenwelzijn voor het toekomstige beroep van de leerlingen, het leren herkennen van verschillen in dierenwelzijn en het ontwikkelen van respect voor dieren. Docenten verschillen daarnaast in de wijze waarop zij verdieping willen aanbrengen in hun vak. Teamleiders zien voor docenten een sterkere rol weggelegd voor het 'toepassen' van dierenwelzijnskennis op het eigen dierenbestand op school, het op de hoogte brengen van teamleiders van dierenwelzijsaangelegenheden, de eigen professionalisering op het gebied van dierenwelzijn, het meedenken over veranderingen, het controleren of het team ook meegaat in deze veranderingen en het uitdragen van de voorbeeldfunctie naar leerlingen en buitenwereld.

Taken en verantwoordelijkheden van teamleiders rond dierenwelzijn worden verschillend geïnterpreteerd door teamleiders en docenten. Waar teamleiders doorgaans voor zichzelf een actieve verantwoordelijkheid zien op het gebied van dierenwelzijn op school bij de schooldieren en het geven van lessen in dierenwelzijn door de docenten, het stimuleren van ethisch bewustzijn bij leerlingen en het (indien gewenst) formuleren van een visie op het gebied van dierenwelzijn en de verantwoordelijkheid voor het contact met de buitenwereld rond het thema dierenwelzijn, leggen de docenten meer de nadruk op de afwezigheid van formele taken rond dierenwelzijn bij teamleiders. Teamleiders hebben in hun ogen meer een passieve taak, zoals ingrijpen bij calamiteiten, al blijft de eindverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs (en dus ook van de aandacht voor dierenwelzijn) overeind. Ook wordt door enkele docenten de mogelijkheid van teamleiders gesignaleerd om een cultuur aan te sturen waarin dierenwelzijn een belangrijkere plek krijgt toebedeeld.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Een meerderheid van geïnterviewde docenten vindt dierenwelzijn erg belangrijk in de opleiding. Leerlingen geven docenten een 7,2 voor de mate waarin zij denken dat docenten belang hechten aan het thema, teamleiders geven hen een 7,6. Omgekeerd geven docenten hun teamleiders een 7,2 en de leerlingen een 7 voor het belang dat deze groepen hechten aan het thema. De teamleiders geven de leerlingen ten slotte het hoogste cijfer: een 7,8.

Visievorming en formalisering

Er is volgens teamleiders geen gemeenschappelijke visie op dierenwelzijn in de opleiding. Op één opleiding is wel een aanzet hiertoe gemaakt. Meningsverschillen tussen docenten en docenten en leerlingen over het belang van aandacht voor dierenwelzijn, verhinderen doorgaans de ontwikkeling van een gemeenschappelijke visie. Formalisering van het thema vindt plaats via de bestaande vakken rond dierenwelzijn en bij één locatie door een registratie van dierenwelzijnspraktijken op stagebedrijven. Ook wordt er incidenteel deelgenomen aan projecten rond dierenwelzijn. Er is bij enkele docenten angst voor teveel formalisering of aandacht voor dierenwelzijn.

3.1.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquêtes blijkt dat de leerlingen zowel bij de theorielessen als de praktijklessen significant vaker dan docenten van mening zijn dat dierenwelzijn met name impliciet behandeld wordt. De docenten zijn juist significant vaker van mening dat er zowel impliciet als een combinatie van expliciet en impliciet behandeld wordt.

De inschattingen van leerlingen over het percentage lestijd dat aan dierenwelzijn wordt besteed, ligt in theorielessen hoger dan in praktijklessen, terwijl uit de antwoorden van de docenten geen verschil blijkt. Gemiddeld ligt de door leerlingen ingeschatte tijdsbesteding in theorielessen op 10<15% en in praktijklessen 5<10%. Bij de docenten ligt de ingeschatte tijdsbesteding met een gemiddelde van 15<20% in theorie- en praktijklessen hoger dan bij leerlingen.

De inschattingen van docenten over hoeveel procent van de lestijd aan dierenwelzijn wordt

besteed, lopen bij de enquêtes uiteen van 0-5% tot 100% en bij de interviews van 15% tot 99.9%.

Hoe docenten les geven

Dierenwelzijn komt in theorie- en praktijklessen op verschillende manieren aan de orde: op verschillende locaties via specifieke vakken op het terrein van dierenwelzijn (Dier en Welzijn, Ethiek en Welzijn, Kooiverrijking), via aandacht voor diergedrag (observeren, noteren en interpreteren), via aandacht voor ethisch en integer handelen (nadenken over je handelwijze; wat kan en wat kan niet), via het behandelen van actualiteiten rond dierenwelzijn, via het behandelen van de wetgeving [Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren], via losse projecten waarin aandacht voor de vijf vrijheden van Brambell, de verzorging van schooldieren, of de houding naar verschillende soorten dieren via onderzoek doen bij dieren. Docenten maken veel lesmateriaal zelf door gebruik te maken van internet en andere mediakanalen en op basis van bestaande boeken of materialen waarin dierenwelzijn in meer of mindere mate expliciet voorkomt. Discussie wordt gezien als middel om meer betrokkenheid te krijgen bij het onderwerp. Leerlingen bevestigen over het algemeen het beeld dat de docenten schetsen; er bestaan op verschillende locaties vakken dierenwelzijn en dierenwelzijn komt bij andere thema's tussen de regels door aan bod. Belangrijke thema's waarbij dit gebeurt, zijn: huisvesting, gezondheid en hygiëne, diervoorzorg, voeding, regelgeving. Niet iedere docent geeft er volgens de leerlingen blijk van het een belangrijk thema te vinden.

Dierenwelzijn op stagebedrijven

Geïnterviewde leerlingen vinden over het algemeen dat zij meer en sneller leren over dierenwelzijn op de stagebedrijven dan op school. Deze stagebedrijven zijn allemaal door Aequor gecertificeerd. Dierenwelzijn is in de ogen van docenten en teamleiders geen selectie criterium bij Aequor. Een meerderheid van teamleiders en docenten is van mening dat het goed zou zijn als hierop geselecteerd zou worden, al is niet zeker of Aequor hiervoor de aangewezen instantie zou moeten zijn.

Hulpmiddelen bij het les geven

Een meerderheid van docenten maakt gebruik van eigen producten zoals powerpoint-presentaties en internet bij het les geven in theoretische vakken rond dierenwelzijn, maar ook ECC/CAT wordt regelmatig gebruikt. Voor praktijklessen zijn met name de eigen dierweide, excursies en bedrijfsbezoeken geliefd.

De invloed van actualiteit en media

Bij het samenstellen van de theorielessen laten 16 van de 29 docenten (55,2%) zich (erg) vaak beïnvloeden door de media, bij praktijklessen zijn het 11 van de 25 docenten (44%). Daarnaast geeft één docent aan zich bij de theorielessen nooit te laten beïnvloeden, terwijl de docenten van de praktijklessen zich altijd in min of meerdere mate laten beïnvloeden. Op alle locaties is echter een meerderheid van de leerlingen van mening dat er niet genoeg aandacht aan de actualiteit besteed wordt. De aandacht voor dierenwelzijn komt, los van de specifieke lessen dierenwelzijn, volgens docenten met name naar voren via aandacht voor diergedrag, voor het ethisch en integer handelen en het behandelen van dierenwelzijn in de media.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Iedere docent behandelt naar eigen zeggen dierenwelzijnsdilemma's tijdens de lessen. Veel leerlingen zien deze dilemma's terug in vakken als bijvoorbeeld Ethiek en Welzijn, maar niet iedere leerling heeft een docent die dergelijke vraagstukken behandelt.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Docenten vinden van zichzelf doorgaans dat zij redelijk objectief les geven. Zij doen dat door verschillende meningen naast elkaar te zetten en leerlingen daarover te laten nadenken. Leerlingen verschillen van mening over de mate van objectiviteit van de docenten. Dit ligt ten dele aan de manier van les geven waarbij leerlingen steeds meer naar internet verwezen worden en minder antwoorden van docenten menen te krijgen, anderzijds door verschillen in flexibiliteit van docenten. Leerlingen vinden over het algemeen wel dat zij zelf genoeg ruimte hebben voor het uiten van hun eigen mening.

3.1.5 Ruimte voor ontwikkeling

Opvattingen over de huidige stand van zaken

16 van de 31 docenten (51,6%) vinden dat hun inzet anders zou moeten, terwijl 12 docenten (38,7%) wel tevreden zijn. Deze verdeling komt overeen met de inschatting van de leerlingen. Van de 71 leerlingen zijn 37 (52,1%) van mening dat de aandacht voor dierenwelzijn op school onvoldoende is, tegen 36,6% van de leerlingen die wel tevreden is. Uit de interviews blijkt dat vier van de vijf docenten tevreden zijn met de tijd die zij aan dierenwelzijn kunnen besteden.

Ook op vier van de vijf locaties geven de teamleiders aan dat zij positief staan ten opzichte van de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn. Maar zowel in de enquêtes als in de interviews vindt het merendeel van de leerlingen dat hun school meer aandacht aan dierenwelzijn mag besteden.

Kennisbenutting en professionalisering

Docenten verschillen erg van mening in hoeverre leerlingen hun dierenwelzijnskennis benutten. Twee vinden dat die goed wordt benut, twee twijfelen en één docent vindt de kennisbenutting onder de maat. Dit ligt niet altijd aan de leerlingen; op school kan er een verschil tussen theorie- en praktijkkennis optreden en ook stagebedrijven betrekken leerlingen soms weinig bij dierenwelzijnsdilemma's.

Op alle locaties zijn er scholingsmogelijkheden voor docenten. Geen enkele teamleider heeft een vraag van een docent gehad voor bijscholing op het gebied van dierenwelzijn. Er is tegelijkertijd weinig bekendheid met een scholingsaanbod via cursussen op dit gebied. Teamleiders wijzen op de huidige professionalisering door docenten via netwerken, platforms, tijdschriften, literatuur en studiedagen.

Belemmeringen

Docenten zien overwegend weinig belemmeringen voor de ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's op de eigen locatie, de teamleiders overwegend veel belemmeringen. Belemmeringen zijn onder meer gelegen in de aansluiting bij de beroepspraktijk die achter kan lopen, een gebrek aan ontwikkeltijd voor dierenwelzijn in de lessen, de concurrentie met andere vakken als Nederlands en Wiskunde, gebrek aan geld en gebrek aan prioriteit.

3.1.6 De gewenste situatie

Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Het gewenste percentage *aandacht* voor dierenwelzijn ligt zowel bij de theorielessen als de praktijklessen hoger dan de geschatte tijd die nu aan dierenwelzijn besteed wordt. Is 76,4% van de leerlingen van mening dat in theorielessen 5-15% van tijd aan dierenwelzijnsthema's besteed wordt, 76,4% van de leerlingen wenst een tijdsbesteding van minimaal 15%. Bij de praktijklessen ligt de geschatte tijdsbesteding bij 57,7% van de leerlingen op 5-15%, terwijl de wenselijke tijdsbesteding bij 72,2% van de leerlingen op minimaal 15% ligt. Bij de gewenste tijdsbesteding in praktijklessen is één leerling van mening dat maximaal 5% voldoende is, terwijl bij de theorielessen het minimum op 5% ligt.

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Zowel uit de interviews als uit de enquêtes blijkt dat er een ruime en gevarieerde behoefte is aan hulpmiddelen dan wel ondersteuning om dierenwelzijn in de lessen beter te kunnen behandelen.

Beeldmateriaal over dierenwelzijn (knelpunten en houderijsituaties) staan zowel bij de leerlingen als bij de docenten in de top drie als wenselijk materiaal. Hierbij is zowel behoefte aan 'best and worst practices' betreffende huisvesting en management als 'ruwe' filmpjes over diergedrag.

De meeste leerlingen (66,7%) uit de enquête wensen een speciaal lesboek over dierenwelzijn. Deze wens wordt ook door de geïnterviewde docenten aangegeven. Andere belangrijke gewenste hulpmiddelen uit de enquêtes zijn voor leerlingen een bezoek aan een ondernemer/bedrijf en voor docenten praktijkcases als hulpmiddel. In de interviews hebben docenten, leerlingen en teamleiders behalve behoefte aan beeldmateriaal en boeken nog

de volgende behoeftes/leervragen aangegeven: cursussen, workshops rond dierenwelzijnsaspecten voor docenten en leerlingen, debatten voor leerlingen en gastlessen. Daarnaast noemen docenten en teamleiders nadere samenwerking met andere AOC's en nieuwsbrieven. Docenten en leerlingen noemen excursies. Docenten alleen noemen lezingen. Teamleiders noemen informatiepakketten voor stagebedrijven en een dierenwelzijnsspel. Leerlingen noemen een vak of module dierenwelzijn, opdrachten op school richting publiek, aandacht voor de dieren op school, meer soorten dieren, aandacht voor aannamebeleid van dieren op school, aandacht voor specifieke thema's als herkenning van dierenwelzijnssignalen bij afzonderlijke diersoorten, wet- en regelgeving, voedingsbehoeften van diersoorten en in het algemeen een hoger niveau van de opleiding.

Behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

De behoefte aan *actualisering* van kennis op het gebied van dierenwelzijn loopt voor de meeste docenten uiteen van 0-5% (41,9%) tot 5-15% (35,5%).

Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Bij teamleiders is er een algemene bereidheid tot het investeren in een project rond dierenwelzijn, maar liggen de voorwaarden hiervoor bij iedere teamleider anders. Op de locaties wordt per project een afweging gemaakt rond zaken als de urgentie van het onderwerp, het belang voor de deelnemende docenten, het belang voor de locatie en het aantal lopende projecten. De aanvraag wordt op verschillende wijzen ingediend en behandeld. Er is een grote openheid onder teamleiders voor samenwerking met verschillende soorten organisaties in deze projecten. Het meeste worden echter andere AOC's genoemd.

Open vraag enquête

In de open vraag aan het einde van de enquête toonden docenten met name belangstelling voor de thema's: invloeden op het denken over dierenwelzijn vanuit de maatschappij, de cultuur en media, doelen van les geven over dierenwelzijn en toetsingsmogelijkheden. Leerlingen toonden met name belangstelling voor meer kennis van dierenwelzijn en betere manieren van les geven over dierenwelzijn.

3.2 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Aan het kwantitatieve onderzoek werkten op de vijf verschillende onderzoekslocaties binnen de opleiding Dierv verzorging 31 docenten en 72 leerlingen mee (zie tabel 2). Alle 72 leerlingen zaten in het derde studiejaar van niveau vier. Van de 31 docenten hebben 24 docenten (74%) een hbo-opleiding gedaan als hoogst genoten opleiding, de overige docenten hebben een wo- dan wel mbo-opleiding genoten. Alle leerlingen op één na volgen een BOL-opleiding.

Aan het kwalitatieve onderzoek werkten op de vijf verschillende onderzoekslocaties binnen de opleiding Dierv verzorging 5 docenten, 24 leerlingen en 6 teamleiders mee (tabel 3). Eén teamleider/vakgroep-voorzitter is in het onderzoek meegenomen omdat deze op de locatie een functie had die, als gevolg van het ontbreken van een specifieke teamleider dierv verzorging, zich tussen de functie van algemene teamleider mbo en docent in bevond. De leerlingen zijn derdejaars. Docenten hebben een betrekking van gemiddeld 0,85 fte. Als hoogst genoten opleiding hebben twee docenten (40%) een mbo-opleiding en drie docenten (60%) een hbo-opleiding afgerond. Onder de teamleiders ligt de hoogst genoten opleiding hoger, vier teamleiders (66,6%) hebben een hbo-opleiding en twee teamleiders (33,3%) een wo-opleiding afgerond.

	Docenten		Leerlingen		Teamleiders	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	31	5	72	24	-	6*
Gemiddelde leeftijd	41	37	19	19	-	46
Percentage vrouwen (% afgerond)	52	60	85	75	-	33
Gemiddeld aantal jaren in mbo (afgerond)	4	10	3	3	-	18
Deelname BOL-stroming**	-	-	71	21	-	-

Tabel 2

Omvang onderzoeks-populatie en haar kenmerken, uitgesplitst naar type deelnemer en type onderzoek, voor de opleiding Dierverzorging

* 1 vakgroepvoorzitter vervult taken die corresponderen met die van een teamleider.

** De overige leerlingen volgen de BBL-stroming.

3.3 Het begrip dierenwelzijn

3.3.1 Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Uit de interviews:

Hieronder volgen de reacties van leerlingen op vragen over de film: *‘Het doden van eendags-haantjes, kan dat niet anders?’* (zie voor een toelichting op deze film paragraaf 3.3.1)

A. De opzet van de film

Bij leerlingen⁹ overheerst de mening dat de wijze waarop haantjes behandeld worden een stuk diervriendelijker mag. Leerlingen merken op dat de getoonde wijze van behandeling via het seksen van de kuikens en de vergassing veel voorkomt, dat dit waarschijnlijk niet snel zal veranderen, de consument goedkoop vlees en eieren wil waardoor deze vorm van massaproductie ontstaat, de dieren niet echt lijden als ze maar één dag leven (op twee locaties maakt men zich meer zorgen om de oudere kippen *“die pas echt een zwaar leven hebben”*) en dat het onmogelijk is om zich over ieder individueel dier het hoofd te breken.

B. Leerresultaten en kritiek op filmpje

Over het algemeen wordt er weinig tot niets geleerd van het filmpje. Er is genoeg bekendheid met het fenomeen. Wat meegenomen wordt is het beeld ervan. Niet iedereen heeft ooit gezien hoe het seksen en doden eraan toe gaat, dat het met gas gebeurt, hoe haantjes en hennetjes aan de pennen van hun vleugels herkend worden.

C. Objectiviteit en tevredenheid

Op drie van de vier locaties vinden de leerlingen dat de film een realistisch en objectief beeld geeft van het doden van eendagskuikens. Op één locatie vinden de leerlingen de film niet objectief omdat duidelijk te merken is dat je als kijker deze praktijk niet goed moet vinden. Behalve de geconstateerde mate van objectiviteit vinden leerlingen op drie locaties eveneens dat er in het filmpje niet alles wordt getoond wat er getoond zou moeten worden. Gemist worden:

- het uitknijpen van ontlasting uit de kuikens;
- het tonen van het verdere leven van de hennen;
- het tonen van wat er met de kuikens in de dierentuinen gebeurt;
- het tonen van het werkelijk doodgaan van de kuikens (dit is echter controversieel);

⁹ De eerste vragen over het filmpje met eendagskuikens zijn binnen de opleiding Dierverzorging door leerlingen van vier van de vijf schoollocaties beantwoord als gevolg van een foutieve selectie van leerlingen door de teamleider op de vijfde locatie. Als alternatief werd de enquête digitaal naar de juiste groep leerlingen gestuurd. De overige vragen uit het onderzoek zijn wel door leerlingen van alle locaties beantwoord.

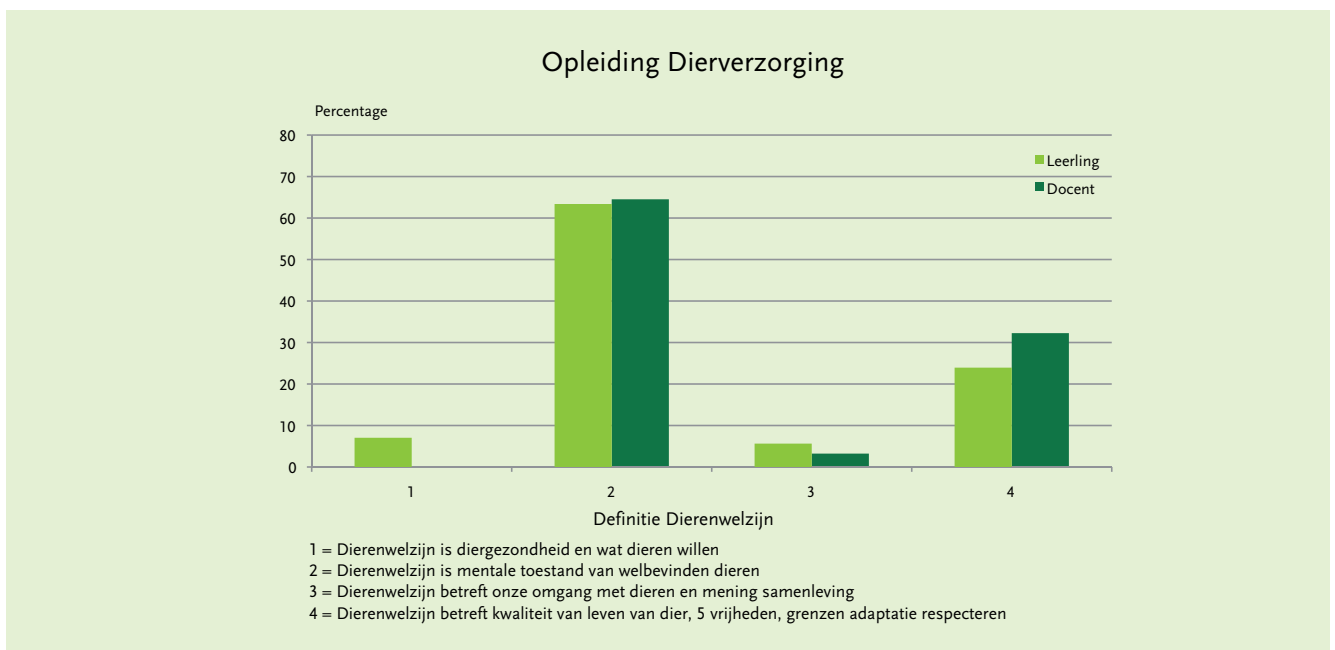
- het geven van een waarschuwing of aankondiging aan de kijker wat er getoond gaat worden (i.v.m. gevoelens van mensen “die erg van kippen houden”);
- het aan het woord laten van meer mensen zoals ‘de Minister van Landbouw’, een hoogleraar of andere (deskundige) mensen met verschillende meningen.

3.3.2 Een definitie van dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: Voorkeur voor definitie dierenwelzijn

Op de vraag welke definitie van dierenwelzijn het meeste aanspreekt, gaven zowel 45 van 71 leerlingen (63,4%) als 20 van de 31 docenten (64,5%) aan zich te vinden in de definitie ‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’. Figuur 2 laat zien dat docenten en leerlingen vrijwel dezelfde mening hebben over de definitie van dierenwelzijn. Bij zowel de leerlingen ($\chi^2 = 61,68$; $df=3$; $p=0,00$) als de docenten ($\chi^2=17,48$; $df=2$; $p=0,00$) zijn de keuzeopties niet volgens toeval verdeeld en is duidelijk sprake van een voorkeur.

Figuur 2

Voorkeur van leerlingen en docenten voor definities van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Dierverzorging

Uit de interviews:

Docenten: Een eigen definitie van dierenwelzijn

Bij vier van de vijf docenten is het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier onderdeel van hun definitie van dierenwelzijn. Eveneens genoemd: de vijf vrijheden van Brambell¹⁰, het algemeen welbevinden van het dier, het tegemoet komen aan de behoeften van het dier, de verzorging, hantering en monitoring van dieren, het met respect behandelen van het dier, het bieden van een ‘ethisch [verantwoorde]’ omgeving aan dieren, preventie van stress, aandacht voor goede huisvesting, gezondheid, voeding, voortplanting en voor de leerlingen binnen het onderwijs het leren kijken “of het dier gelukkig is”.

¹⁰ De Britse commissie Brambell (1965) legde de basis voor het hanteerbaar maken van dierenwelzijn in de vorm van de zogenaamde vijf vrijheden. Deze hadden in eerste instantie betrekking op het kunnen staan, liggen, omdraaien, verzorgen van de huid (likken, krabben) en het strekken van de ledematen. Nadien heeft de Farm Animal Welfare Council (FAWC) ze uitgewerkt tot de volgende lijst van vijf vrijheden (FAWC, 1993): vrij van dorst, honger en ondervoeding, vrij van fysiek en thermaal ongerief, vrij van pijn, verwonding en ziektes, vrij van angst en chronische stress en vrij om natuurlijk gedrag te vertonen (Dierenwelzijnsweb 2011).

Leerlingen:

Leerlingen verstaan onder dierenwelzijn: het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier, het buiten kunnen zijn (als dat bij de soort hoort), geen pijn ondervinden of last van de mens, natuurlijke huisvesting, het zoveel mogelijk nabootsen van de oorspronkelijke levenswijze, een goede verzorging van dieren, het aanbieden van een zo prettig mogelijke leefomgeving/huisvesting, genoeg ruimte, beweging, schoon hok, het respectvol behandelen van dieren, geen pijn, geen last van de mens, geen stress, niet lijden, aandacht van soortgenoten en de mens, aandacht geven, primaire behoeften vervullen (eten, drinken, bewegen, bezigheden hebben), goede conditie hebben, voorzien in de individuele behoeften van het dier.

Teamleiders:

Teamleiders verstaan onder dierenwelzijn: het zo natuurgetrouw/natuurlijk mogelijk houden van dieren zodat het dier zijn natuurlijke gedrag kan vertonen/het dier leeft in een passende samenlevingsvorm/het sociaal leven van het dier wordt gerespecteerd, een gedomesticeerd dier dat niet voor zichzelf kan zorgen niet aan het eigen lot overlaten, het goed voeren en verzorgen van het dier, het bieden van een goede of aantrekkelijke huisvesting of ruimte/leefomgeving voor dieren, geen pijn of ziekte/een goede gezondheid, dierenwelzijn is een ethisch thema vanuit de beroepssituatie, het goed water geven, zorgen voor een goed klimaat om in te leven, een goed vervoer en hantering van dieren, dierenwelzijn is een maatschappelijk thema, het dierenbestand op school representatief laten zijn voor wat leerlingen later in het beroepsveld tegen zullen komen.

3.3.3 De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

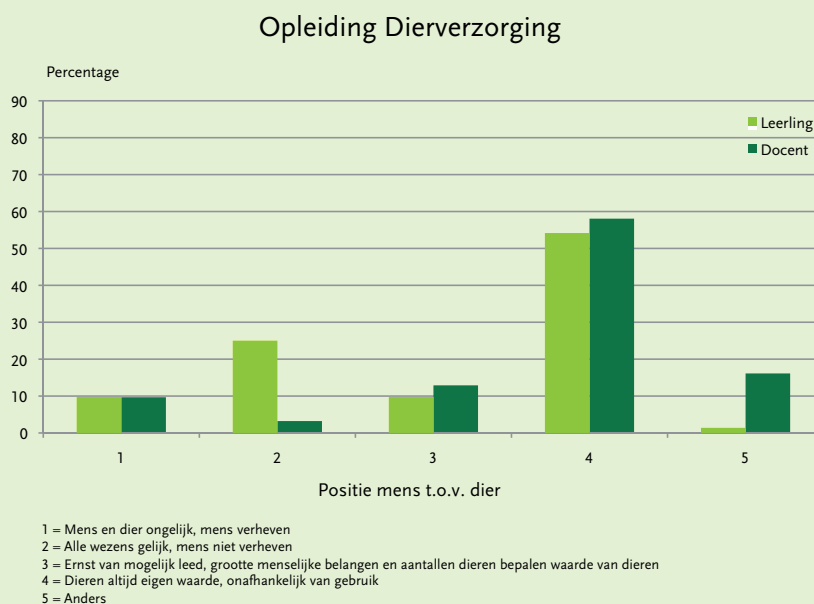
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier*

Docenten en leerlingen verschillen van mening. De antwoorden lopen uiteen van 'mensen hebben altijd een verheven positie' tot 'alle levens zijn gelijk' (zie Figuur 3). Echter, 39 van de 72 leerlingen (54,2%) en 18 van de 31 docenten (58,1%) vinden dat 'dieren een eigen waarde hebben, los van de wijze waarop wij hen gebruiken'. Bij zowel de leerlingen ($\chi^2=63,00$; $df=4$; $p=0,00$) als de docenten ($\chi^2=29,48$; $df=4$; $p=0,00$) zijn de keuzeopties niet volgens toeval verdeeld en is duidelijk sprake van een voorkeur voor keuzeoptie 4.

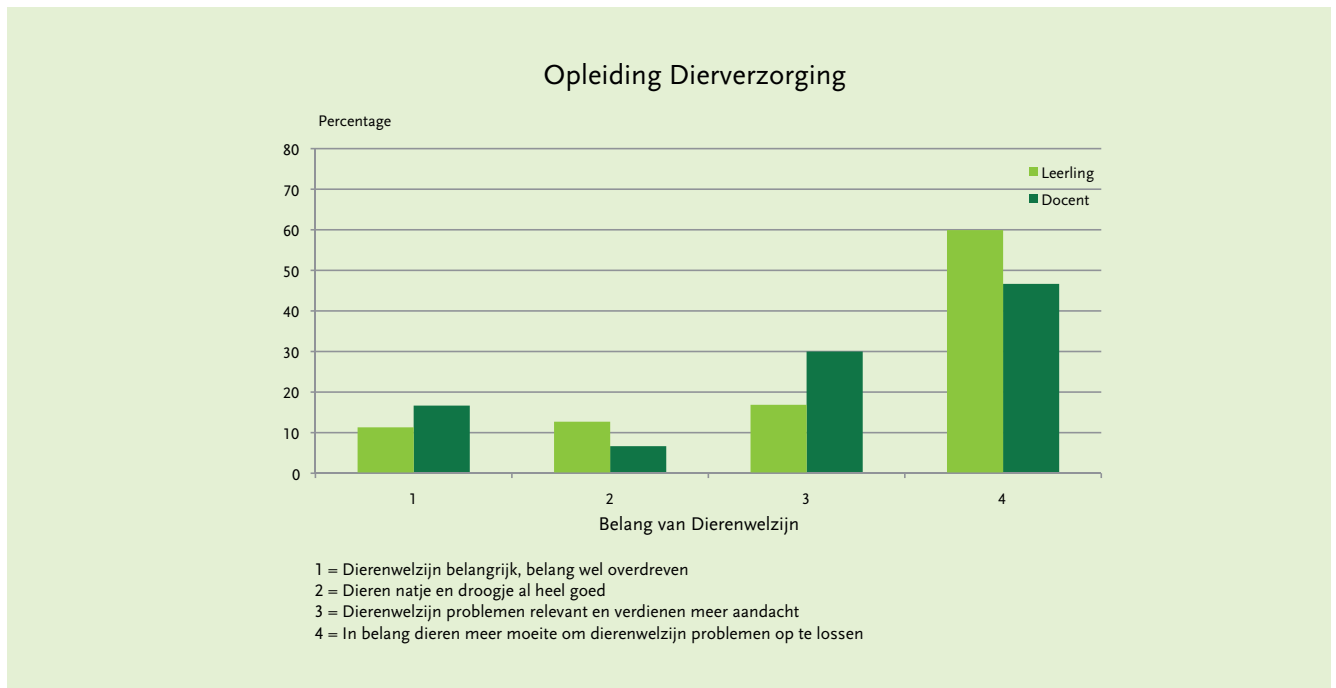
Figuur 3

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens leerlingen en docenten van de mbo-opleiding Dierverzorging

Leerlingen: De mate waarin leerlingen waarde aan dierenwelzijn hechten

Vrijwel alle leerlingen (69 van de 71 leerlingen) zeggen dierenwelzijn (heel) belangrijk te vinden, niemand heeft aangegeven het totaal onbelangrijk te vinden. De leerlingen geven significant vaker dan docenten aan dierenwelzijn (heel) belangrijk te vinden ($\chi^2=63,23$; $df=1$; $p=0,00$).

Figuur 4

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding Dierverzorging volgens leerlingen en docenten

Docenten en leerlingen: Belang/waarde van dierenwelzijn [stelling]

Docenten en leerlingen verschillen onderling niet significant van oordeel over het belang van het thema dierenwelzijn. In figuur 4 is te zien dat mening 4 het vaakst genoemd wordt. 43 van de 72 leerlingen (59,7%) en 14 van de 30 docenten (46,7%) zijn van mening dat *in het belang van dieren er meer gedaan zou moeten worden om welzijnsprobleem bij dieren op te lossen*. Bij zowel de leerlingen ($\chi^2=46,78$; $df=3$; $p=0,00$) als de docenten ($\chi^2=10,80$; $df=3$; $p=0,01$) zijn de keuzeopties niet volgens toeval verdeeld en is duidelijk sprake van een voorkeur voor keuzeoptie 4.

Uit de interviews: *De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier.*

A. Houding van docenten

Volgens leerlingen:

Leerlingen zien bij docenten aanwijzingen dat docenten dieren en mensen als gelijkwaardig zien, maar ook dat bij sommige docenten dieren boven mensen staan, of mensen boven dieren. Dat dier en mens bij docenten gelijkwaardig kunnen zijn, wordt afgeleid uit de mate van verzorging door docenten van schooldieren, de manier waarop docenten over dieren praten, de aandacht voor emotionele waarden (een uitzondering kunnen docenten met een boerenachtergrond zijn die, zoals een leerling het uitdrukt: “*ruwer met dieren zijn en nooit zo erg geïnteresseerd zijn*”). Dieren kunnen ook boven mensen staan. Dit wordt herleid uit het feit dat docenten willen dat de dieren op school goed verzorgd worden, docenten ervoor kiezen om met dieren te werken en zich erin te verdiepen, de meeste docenten een huisdier op school hebben en, zoals leerlingen het verwoorden: zij “*kijken interessant*” naar andere docenten die diervakken geven tijdens de lessen. Tenslotte zijn er docenten die de mens boven het dier stellen. Dit doen zij door te laten zien dat je dieren niet zielig moet vinden en je menselijke emoties niet moet ‘projecteren’ op dieren. Een andere mogelijkheid is dat docenten niet goed voor dieren zorgen of duidelijk de voorkeur geven aan hun eigen dieren boven de schooldieren.

Een leerling: “*Docenten bij ons op school vind ik niet goed met dieren omgaan. Die denken alleen aan hun eigen les. Kijk alleen al naar het fokken met bijvoorbeeld muizen, of de verblijven van sommige dieren. Dieren horen niet in van die kleine hokken. Dieren zijn ook niet voor dit*

soort leven op deze wereld gekomen” of: “Dieren op school kunnen beter behandeld worden. Dieren gaan redelijk vroeg dood. De eigen dieren van de docent zullen zij meer als gelijke beschouwen dan de dieren op school”.

B. De houding van leerlingen

Volgens docenten:

Docenten onderscheiden doorgaans verschillende houdingen naar dieren onder leerlingen. De grootste groep van leerlingen ziet volgens de docenten mens en dier als ongeveer gelijkwaardig of als een categorie op zichzelf. Een minderheid van leerlingen vindt het dier belangrijker dan een mens en een minderheid vindt de mens belangrijker dan het dier. Eén docent ziet vooral dat leerlingen zichzelf steeds belangrijker vinden. Dieren zijn voor deze leerlingen belangrijk totdat de school uit is. Daarna niet meer. De docent: “*Er is [onder leerlingen] minder offerbereidheid*”.

Volgens leerlingen:

De basishouding van de meeste leerlingen van de verschillende locaties is dat mens en dier in principe gelijk zijn. Deze gelijkheid richt zich met name op dieren waarmee men een band heeft (huisdieren en hobbydieren en in enkele gevallen ook productiedieren) en op de rechten die aan dieren gegeven zouden moeten worden (zoals het recht op een goed leven). Andere argumenten waarom mens en dier gelijk zijn, betreffen:

- “het dier is van de mens afhankelijk en kan niet praten”;
- “dieren zijn levende wezens met gevoel net als wij”;
- “dieren hebben geen keuze om iets te doen, ze verdienen een respectvolle behandeling”;
- “dieren geven aan wat ze willen, maar de mens begrijpt hen niet”.

Toch geven sommige leerlingen die het antwoord ‘een dier is gelijk aan de mens’ hebben gegeven ook uitzonderingen op die regel aan. In een aantal gevallen kan de mens toch net iets belangrijker zijn, zoals in geval van nood als er gekozen moet worden tussen mens en dier en in het geval van productiedieren omdat “*de mens vlees nodig heeft*”. Een kleiner aantal leerlingen vindt de mens belangrijker dan het dier. De reden die hiervoor genoemd is, is dat de mens verantwoordelijk is voor het dier, of omdat je niet met een dier kunt praten en een dier weliswaar emotionele waarde heeft, maar dat een dier nooit een mens kan vervangen. Ook wordt genoemd dat, of een dier gelijk is of niet, afhankelijk is van de band die je met een dier hebt. Eveneens een kleinere groep leerlingen kiest voor het dier boven de mens. De redenen om hiervoor te kiezen zijn dat de mens de natuur vernietigt (vaker genoemd), een dier doodt om te overleven en niet voor de lol en omdat dieren eerlijk zijn in tegenstelling tot de mens die dingen verdraait. Een ander argument dat vaker genoemd is, is dat dieren er altijd zijn en je alles bij het dier “*kwijt kunt*”.

3.4 Algemene stand van zaken

3.4.1 Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

3.4.1.1 HET VOORKOMEN VAN DIERENWELZIJN IN HET KWALIFICATIEDOSSIER EN EXAMENSTANDAARDEN

Uit de enquêtes:

Docenten: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in examenstandaard*

De meeste docenten, acht van de tien, zijn ervan op de hoogte dat dierenwelzijn is opgenomen in de examenstandaard ($\chi^2=32,00$; $df=2$; $p=0,00$).

Uit de interviews:

Docenten: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in kwalificatiedossiers*

Van de vijf docenten weten er drie niet exact of dierenwelzijn expliciet genoemd wordt in het kwalificatiedossier (zij denken eigenlijk van niet) en twee denken van wel. Voor alle docenten geldt wel dat zij de dossiers niet erg duidelijk vinden op dit punt en begrippen als ‘dierenwelzijn’ multi-interpretabel zijn. Eén docent: “*alles gaat over dierenwelzijn, dus een omzetting*”.

is niet moeilijk". Volgens een andere docent zou het wellicht handiger zijn als er zou staan: "signaleert een welzijnsaantasting of signaleert dat een dier ziek is" in plaats van: 'adequaaf omgaan met onverwachte situaties' of 'rekening houden met dierenwelzijn'.

Teamleiders:

Teamleiders van drie locaties geven aan dat dierenwelzijn expliciet in het kwalificatiedossier staat, twee geven aan dat het er niet in voorkomt. Specifiek genoemd zijn competenties die nodig zijn om goed dierenwelzijn te kunnen realiseren en het 'te allen tijde waarborgen van het welzijn van dieren'. Twee teamleiders geven aan dat andere teamleiders ook behoren te weten dat dierenwelzijn in het kwalificatiedossier staat. Eén teamleider heeft zich daar niet over uitgelaten. Wel wordt door de teamleiders die aangaven dat dierenwelzijn niet in het dossier staat, genoemd dat er in het dossier gesproken wordt over het werken met dieren volgens de wettelijke richtlijnen en het ethisch verantwoord werken. Dierenwelzijn is weliswaar geen speerpunt in de opleiding, maar volgens een teamleider: "[vinden] leerlingen het belangrijk en dan gaat zelfs een hagedis nog voor driehonderd euro naar de dierenarts".

3.4.1.2 DE OMZETTING VAN DIERENWELZIJN IN HET KWALIFICATIEDOSSIER NAAR THEORIE- EN PRAKTIJKLESSEN

Uit de interviews: *De wijze van omzetting van de eisen van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma, met betrekking tot:*

1. Theorielessen

Docenten:

Op dit moment vindt de ontwikkeling van een onderwijsprogramma en afzonderlijke lessen waarin dierenwelzijn voorkomt, vooral individueel plaats door docenten. Er worden hiervoor verschillende bronnen en werkwijzen gebruikt:

- *Locatie 1:* SHL-competenties worden als uitgangspunt genomen; deze liggen landelijk vast. Aan de hand hiervan wordt een lijn van onderwerpen uitgezet die in de lessen 'Dier en Welzijn' behandeld worden (zie bijlage 8 voor inzage in de opzet van dit vak dat in leerjaar 1 en 2 gegeven wordt). Als materiaal wordt gebruik gemaakt van werkboekjes die door leerlingen gemaakt en later door docenten aangepast zijn;
- *Locatie 2:* Bestaande lessen 'Dier en Gedrag' worden aan het kwalificatiedossier gekoppeld, maar dat is lastig in het geval van dierenwelzijn. Er wordt niet al te precies naar het kwalificatiedossier gekeken. Ieder geeft er een eigen invulling aan;
- *Locatie 3:* Omdat uit bestudering van kwalificatiedossiers door docenten bleek dat het lesprogramma niet voldeed op het gebied van dierenwelzijn, hebben docenten dit aangekaart en is het thema in het innovatieteam van de schoollocatie terecht gekomen. Hieruit is het verdiepvak 'Ethiek en Welzijn' voortgekomen;
- *Locatie 4:* Omdat er nog niet eerder met de nieuwe kwalificatiedossiers is gewerkt, vindt de totstandkoming van lessen nog op de oude manier plaats; het thema dierenwelzijn zit impliciet in lessen over huisvesting, voortplanting, voeding, etc. Er wordt gebruik gemaakt van standaard bundels van het Ontwikkelcentrum waarin dierenwelzijn een (in hun ogen) ondoorzichtige plaats inneemt. Een docent: "Maar dat daar [dierenwelzijn in de boekjes van het Ontwikkelcentrum] echt de nadruk op gelegd wordt, dat is gewoon niet zo. En dat is eigenlijk een beetje, heb ik het idee, een beetje het idee... dat moet de leerling er zelf uithalen. En het wordt niet expliciet als dierenwelzijn ook benoemd.";
- *Locatie 5:* Op dit moment is de Proeve van Bekwaamheid (PvB) nog de kapstok waar de lessen aan worden opgehangen, samen met de lesstof die er al lag. In het Competentie Gerichte Onderwijs (CGO) zullen de kwalificatiedossiers worden bekeken op de vraag wat er nu eigenlijk gevraagd wordt en wat nu precies de competenties zijn waar het om draait. Docenten die bepaalde leeractiviteiten geven bespreken deze eerst in klein comité (teamleider en onderwijscoördinatoren) en daarna in groter verband. Vakdocenten kijken daarna of hun lesprogramma nog wel voldoet.

Teamleiders:

Op twee locaties is de teamleider niet bewust met de totstandkoming van de lesstof door docenten rond dierenwelzijn bezig en weten zij niet hoe de omzetting gebeurt. Op een derde locatie wordt heel expliciet gewerkt met het thema dierenwelzijn vanuit het kwalifi-

catiedossier en de examenstandaard. Twee docenten van deze locatie hebben op basis van dossier en standaard een voorstel voor een lesprogramma rond dierenwelzijn gemaakt. Dierenwelzijn is hierin een oefensituatie waarin leeractiviteiten plaatsvinden. Dit voorstel is in een docentenoverleg ingebracht en samen is er verder gebrainstormd. Eén docent geeft het vak rond dierenwelzijn en schreef er het lespakket voor. Er is bij de totstandkoming van het vak goed gekeken naar de opleiding Proefdierv verzorging waar dierenwelzijn een belangrijk item is en daarnaast is het thema aangevuld met een literatuurstudie, welzijnsonderzoeken en een debat. Op de vierde locatie kijkt men naar de competenties en beheersingscriteria in de examenstandaarden en beschrijven zij van daaruit de leeractiviteiten en bijpassende leeropdrachten. Dit gebeurt in de regel door een groepje docenten. Hoe de concrete les eruit ziet bepaalt de docent. In de lessen voor het vak dat de meeste lesstof voor dierenwelzijn bevat, is het ook op deze manier gegaan. Op de laatste locatie is een bestaand aanbod aan lessen dat veel te maken heeft met dierenwelzijn pas achteraf gespiegeld aan het kwalificatiedossier.

2. Praktijklessen

Docenten:

Net zoals er bij de theorie en materiaal vooral door de individuele docent bepaald wordt hoe er les gegeven wordt, zo wordt dat ook in het praktijkleren vooral individueel bepaald. Enkele manieren waarop dierenwelzijn aan de orde kan komen in het praktijkleren, zijn:

- via het leggen van nadruk op praktische punten zoals de afmetingen van een hok en aandacht voor het gedrag en de houding van de leerlingen. Bronnen hiervoor zijn Groen Kennisnet, collega's (al dan niet van andere AOC's), de media, de opleidingsadviesraad en de inbreng van de leerlingen via hun stage-ervaringen;
- in de praktijklessen worden er lessen over verschillende diergroepen gegeven. Hierbij worden de huisvesting, voeding, gezondheid, het hanteren en fixeren, het bepalen van het geslacht, de keurslagen en rassen behandeld. Docenten stemmen onderling de wijze en frequentie van het hanteren en fixeren van dieren af. Hetzelfde verhaal wordt aan alle leerlingen verteld en dit wordt eens per jaar doorgesproken;
- Dierenwelzijn komt in iedere PvB terug; in de goede omgang met het dier en het rapporteren hoe het dier erbij staat.

Teamleiders:

Er bestaan volgens teamleiders voor zover bekend geen aparte praktijklessen dierenwelzijn. Wel komt het thema indirect aan bod binnen praktijklessen gezondheid, huidverzorging, klauwverzorging, huisvesting, voeding, hygiëne, etc. en binnen projecten die over deze thema's gaan. Groepen docenten of individuele docenten bepalen hoe deze lessen eruit zien.

3. Toetsing en examinering

Uit de interviews:

Docenten:

Bij vakken die expliciet over dierenwelzijn gaan, wordt actief op dierenwelzijnskennis getoetst. Bij de examinering staat de PvB centraal, bestaande uit observatie, praktijk en een interview. Leerlingen kunnen worden afgekeurd op grond van '*kritieke fouten*', waarbij ook dierenwelzijn een rol kan spelen. Het gaat dan om de wijze van omgang met het dier, de huisvesting, het monitoren en [het inschatten van] de gezondheid van het dier. Dierenwelzijn kan hier zowel impliciet als expliciet aan bod komen, bijvoorbeeld in ethische dilemma's. Volgens docenten van één locatie zit dierenwelzijn nog niet in de exameneisen.

Teamleiders:

Toetsing van leerlingen gebeurt op verschillende wijzen. Op de ene locatie maken docenten gezamenlijk de toetsen voor de vakken, op een andere wordt er nauwelijks meer getoetst als gevolg van de omschakeling naar het CGO. Er wordt dan alleen gebruik gemaakt van diagnostische toetsen. Daarnaast wordt er indirect controle gepleegd op leerlingen, bijvoorbeeld een controle op hoe schoon de hokken van de dieren zijn. Er bestaat geen protocol voor dit soort controles; eerder een '*onuitgesproken code*'. Tenslotte werken sommige locaties aan het verkrijgen van keurmerken voor de verzorging van hun levende have. Op de locatie waar er een apart vak dierenwelzijn is, vinden er vastgestelde toetsingsmomenten plaats. Leerlingen

moeten dan onder meer deelnemen aan een soort 'lagerhuisdebat' en krijgen daar een cijfer voor.

3.4.2 SHL-competenties voor dierenwelzijn

Uit de enquêtes: *Waardering van SHL-competenties*

Docenten:

Van de 31 docenten hebben er 30 aangegeven dat voor het thema dierenwelzijn meerdere SHL-competenties belangrijk zijn, waarbij enkelen (vrijwel) alle SHL-competenties noemden. Eén docent gaf aan geen mening te hebben. Als belangrijkste SHL-competenties zijn genoemd:

1. *Ethisch en integer handelen* (29 van 31 docenten=93,5%);
2. *Vakdeskundigheid toepassen* (28 van 31 docenten= 90,3%);
3. *Materialen en middelen inzetten* (24 van 31 docenten=77,4%);
4. *Kwaliteit leveren* (21 van 31 docenten=67,7%);
5. *Onderzoeken* (20 van 31 docenten=64,5%).

3.4.3 Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Uit de interviews: *Een overzicht van taken en verantwoordelijkheden*

A. Docenten

Volgens docenten:

Hoewel iedere docent het net op een iets andere manier uitdrukt, is het volgens docenten de taak en verantwoordelijkheid van docenten om bewustwording te creëren bij leerlingen over wat dierenwelzijn is, wat het belang ervan is voor hun beroep, het kunnen herkennen van verschillen in dierenwelzijn en het respecteren van dieren. De docent biedt hiervoor handvatten. Daarnaast besteden docenten aandacht aan een stuk verdieping van het thema. Bij de ene docent gebeurt dit door de leerling te laten zien dat welzijn meer omvat dan alleen de omvang van het hok, de ander legt de nadruk op ethische vorming. Weer een ander laat zien dat er gemakkelijk vooroordelen bestaan en dat een proefdier mogelijk een beter leven kan hebben dan een konijn bij mensen in de achtertuin. Of een docent laat leerlingen goede en slechte voorbeelden van dierenwelzijn en diervoorzorg zien en vraagt hen een mening erover te vormen. Eén docent noemt in dit kader ook het vak 'Dier en Welzijn' dat gegeven wordt,¹¹ zodat er specifiek aandacht aan het thema wordt besteed en dieper kan worden ingegaan op de inhoud van de regelgeving en het waarom van regels. Dierenwelzijn moet namelijk continu terugkeren in het onderwijs. Ook maken leerlingen kennis met de organisaties die zich met dierenwelzijn bezig houden en worden er debatten gehouden zodat de complexiteit van het thema duidelijker naar voren komt. Tenslotte vertelt een docent dat het voor leerlingen belangrijk is dat zij leren te functioneren in een omgeving waarin het misschien niet zo optimaal gesteld is met dierenwelzijn. De docent spoort dan de leerling aan om "de knop om te zetten" (zoals soms in de groothandel waar aandacht voor dierenwelzijn wel eens tekort schiet) Deze locatie wil zich niet bemoeien met het dierenwelzijn in deze bedrijven.

Volgens teamleiders:

Teamleiders vinden het de taak en verantwoordelijkheid van docenten dat zij lessen geven waarin dierenwelzijn een rol heeft (in zowel theorielessen, hanteerlessen, huisvestingslessen, voedingslessen etc.) en dierenwelzijnskennis 'toepassen' op dieren die op school gehouden worden. Daarnaast worden docenten geacht teamleiders van belangrijke ontwikkelingen rond het thema dierenwelzijn op de hoogte te brengen, zijn zij verantwoordelijk voor hun eigen professionalisering via het lezen van vakbladen, moeten zij op de hoogte zijn van actualiteit en media-aandacht voor het onderwerp en hebben zij de taak bewustzijn rond dierenwelzijn en ethiek bij leerlingen bij te brengen, mee te denken over een visie op het dierenbestand op school (indien van toepassing), te controleren of dierenwelzijnprincipes in voldoende mate worden toegepast op dieren op school en te controleren of het team

¹¹ Er zijn meer docenten die vakken geven waarin dierenwelzijn expliciet aan de orde komt. De docenten hebben tijdens het interview deze vakken wel genoemd, maar bij andere vragen (zie bijvoorbeeld 4.3.1 B)

ook meegaat met de laatste ontwikkelingen rond dierenwelzijn. Tenslotte hebben docenten een voorbeeldfunctie als 'visitekaartje' rond dierenwelzijn voor de leerlingen en naar de buitenwereld. Deze taken en verantwoordelijkheden zijn echter nergens specifiek vastgelegd in documenten.

B. Teamleiders

Volgens docenten:

Teamleiders hebben volgens de docenten op dit moment weinig tot geen formele taken op het gebied van het thema dierenwelzijn. Zij zijn wel eindverantwoordelijk voor de kwaliteit van het onderwijs en voor het dierenwelzijn van de dieren op de locatie. Veel taken kunnen echter uitbesteed worden aan anderen. Soms heeft een teamleider ook geen dierachtergrond. De teamleider is doorgaans wel aanwezig bij overleg en heeft een helicopterview. Hij of zij komt in actie als het ergens fout dreigt te lopen, bijvoorbeeld bij een calamiteit als Q-koorts bij geiten. Verder heeft de teamleider vooral een coördinerende taak. Als gevolg van deze taak noemt een docent wel de mogelijkheid dat teamleiders in de toekomst voor de docenten in de gaten houden welke dieren op welk tijdstip gebruikt worden in het onderwijs. Ook vindt een docent dat de teamleider ervoor moet zorgen dat de locatie een voortrekkersrol krijgt als het gaat om de wijze waarop dieren gehouden moeten worden en dat deze een cultuur zou moeten aansturen waarin dierenwelzijn centraal staat (binnen de grenzen van het beroepsveld). Als dierenwelzijn te weinig aan de orde komt op de locatie moet de teamleider ook degene zijn die aan de bel trekt.

Volgens teamleiders:

De teamleiders geven aan dat zij verschillende functies hebben op het terrein van dierenwelzijn. Zo zijn zij verantwoordelijk voor het onderwijsprogramma en hoe dierenwelzijn daarin voorkomt, zijn zij verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren op school, zijn zij (mede) het visitekaartje naar de leerlingen toe door het besteden van aandacht aan het dierenwelzijn bij de eigen schooldieren, zijn zij (mede) verantwoordelijk voor het stimuleren van ethisch bewustzijn bij leerlingen middels aandacht voor ethiek bij voorlichtingsdagen en intakegesprekken, maar ook dragen zij verantwoordelijkheid voor de mate waarin docenten aandacht aan het thema besteden (actief), zijn zij verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een visie op het dierenbestand op de locatie (indien gewenst), zijn zij verantwoordelijk voor het contact naar ouders en externe partijen in geval van klachten over dierenwelzijn op locatie (veelal door leerlingen naar buiten gebracht). Op vier van de vijf locaties werken de teamleiders/vakgroepvoorzitter naar eigen zeggen aan een meer herkenbare plek voor dierenwelzijn. Op de afzonderlijke locaties doen zij dit door het ontwikkelen van een visie op het dierenbestand waarin dierenwelzijn een grote rol speelt, of het ontwikkelen van ideeën om ethiek en/of welzijn een grotere rol in het curriculum te laten spelen (bijvoorbeeld in verband met de wens om leerlingen meer 'realiteitszin' ten opzichte van dieren bij te brengen).

3.4.4 Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Uit de interviews:

3.4.4.1 DE MATE WAARIN DOCENTEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Vier van de vijf docenten vinden dierenwelzijn erg belangrijk in de opleiding. Eén docent vindt dat het te weinig in de opleiding voorkomt. Dat dierenwelzijn een belangrijk thema is, is volgens drie docenten te zien aan het feit dat zij een vak hebben waarin dierenwelzijn expliciet aan de orde komt. Bij de één is dat vak *Dier en Welzijn* (hierbij ontwerpen leerlingen van het eerste en tweede leerjaar van niveau 3 en 4 bijvoorbeeld dierverblijven of een complete kinderboerderij), bij de anderen *Ethiek en Welzijn* (in het eerste leerjaar op niveau 2, 3 en 4 waarbij thema's aan de orde komen als woningontzuiming, dierenleed en dierenliefde, goede doelen, bio-industrie) of *Gedrag en Welzijn* of *Kooiverrijking* dat ook helemaal over dierenwelzijn gaat en in het tweede leerjaar op niveau 3 en 4 wordt aangeboden. Eén docent laat weten assessor te zijn en dierenwelzijn een rol te geven in alle PvB's. De leerling moet

dan laten zien ethisch en integer te kunnen handelen. De docent die aangeeft dat dierenwelzijn te weinig in de opleiding voorkomt wijt dit onder meer aan het feit dat het thema vrij controversieel is op zijn locatie. Toch zou deze docent graag zien dat er een cursus of module dierenwelzijn wordt ontwikkeld om leerlingen meer bewust en kritisch te maken en om hen in staat te laten zijn dierenwelzijnskwesties objectief te kunnen bekijken.

Volgens leerlingen:

Gemiddeld geven de leerlingen van de vijf locaties het cijfer 7,2 aan hun docenten voor de mate waarin zij denken dat docenten dierenwelzijn van belang vinden in de opleiding. De afzonderlijke cijfers variëren van een 6 tot een 9. Redenen voor het geven van een hoger cijfer: *“Ze [de docenten] hebben het er altijd over”; “ze weten hoe ze er les in moeten geven (voornamelijk in praktijksituaties)”*; *“dierenwelzijn is toch belangrijk voor de opleiding dierv verzorging”* en: *“ze moeten het toch goed overbrengen op leerlingen”*. Redenen voor het geven van een lager cijfer: *“docenten doen er wel wat voor, maar niet genoeg”*, *“ze doen er weinig mee”*, *“docenten vinden het wel belangrijk, maar er zijn belangrijkere dingen”*.

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven de teamleiders docenten het cijfer 7,6 voor het belang dat zij naar hun idee hechten aan dierenwelzijn in de opleiding. De afzonderlijke cijfers variëren tussen een 7 en een 8. Redenen voor deze cijfers zijn: *“[de op dierenwelzijn gerichte] reacties van docenten op voorvallen op school of op praktijklocaties met dieren”*, *“signalen die zij [de docenten] afgeven rond zorg voor een goede huisvesting, verzorging”*, *“de tijd die docenten aan de dieren besteden”*, *“discussies met elkaar over wat wel en niet goed is voor een dier”* en: *“de manier waarop docenten in het leven staan; bijvoorbeeld zoveel mogelijk biologisch vlees eten”*.

3.4.4.2 DE MATE WAARIN LEERLINGEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Gemiddeld geven de docenten leerlingen het cijfer 7 voor hun betrokkenheid bij dieren en hun belangstelling voor dierenwelzijn. De cijfers varieerden van een 6,5 tot een 8. Twee docenten hebben echter twee cijfers gegeven aan hun leerlingen. Eén docent ziet vooral de ontwikkeling die leerlingen door de opleiding heen meemaken (een gemiddelde 4,5 aan het begin en een 7 aan het einde van de opleiding) en een andere docent vindt dat leerlingen zelf van mening zijn dat zij er belang aan hechten, maar dat zij eigenlijk *‘geen kaas gegeten hebben’* van het kijken naar het dier. Deze docent geeft een 9 voor het belang dat leerlingen er zelf aan zeggen te hechten en een 4 voor de werkelijke kennis van en houding naar dieren.

Redenen om een hoger cijfer te geven: *“leerlingen zijn fanatiek, volgen op televisie uitzendingen van de zender Animal Planet, hebben belangstelling voor actualiteit en gaan later ook meer echt nadenken over het thema dierenwelzijn en hoe je dat kunt zien”*, *“leerlingen volgen de lessen goed, stellen vragen, zijn enthousiast voor het welzijnsvak”*. Redenen om een lager cijfer te geven: *“leerlingen weten niets van dierenwelzijn (reeds genoemd), komen vaak onbeslagen ten ijs, vinden alles zielig”*, *“dier is vooral steun en toeverlaat en dierenwelzijn is meer eigenbelang”*, *“sommigen zijn (...) te zeer bedrijfsmatig bezig, anderen daarentegen verheerlijken het individu”*.

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven de teamleiders de leerlingen het cijfer 7,8. De cijfers variëren tussen een 6 en een 9. Eén teamleider heeft geen contact met leerlingen van niveau vier. Van deze teamleider is geen cijfer opgenomen. Redenen om een hoog cijfer te geven, zijn dat leerlingen: *“erg betrokken zijn bij dieren”*, *“kritisch zijn op de voorzieningen op school en zij veel vragen stellen over dierenwelzijnsaspecten”*. Redenen om een lager cijfer te geven: *“leerlingen vinden dierenwelzijn wel heel belangrijk, maar weten er weinig vanaf als ze bij de opleiding binnenkomen”*; *“zij moeten leren dat dieren dieren zijn en mensen mensen”*; *“leerlingen leren in de opleiding dat er meer dingen belangrijk zijn dan alleen dierenwelzijn”*.

Volgens docenten:

Docenten geven hun teamleider gemiddeld het cijfer 7,2. De cijfers variëren van 6 tot 8, waarbij één docent een onderscheid maakt tussen het belang dat de teamleider aan dierenwelzijn hecht voor het imago van de locatie en de werkelijke persoonlijke opvatting. Als die twee cijfers ontkoppeld worden dan is het laagste cijfer een 5. Redenen voor het geven van een hoger cijfer: *“de teamleider houdt rekening met het welzijn van de dieren op locatie en is erg betrokken”, “[de teamleider] geeft ruimte aan docenten om zich met het dierenwelzijnsthema bezig te houden”, “denkt actief mee”, “signaleert dingen”, “bedenkt alternatieven”, “heeft zelf dieren”, “heeft aandacht voor dierenwelzijn en handelt er ook naar”*. Redenen om een lager cijfer te geven: *“[de teamleider] denkt zwart-wit, met name over ethische zaken”, “[hij/zij] vindt het belangrijk, maar doet er in de praktijk weinig mee”*.

3.4.5 Visievorming en formalisering

Uit de interviews: *De ontwikkeling van een gezamenlijke visie op dierenwelzijn en de formalisering ervan.*

Teamleiders Diervverzorging is gevraagd of er op hun locatie een gezamenlijke visie op het thema dierenwelzijn is ontwikkeld en of er sprake is van formalisering nu of in de toekomst. Aan docenten is gevraagd in hoeverre dierenwelzijn in de opleiding geformaliseerd is.

Docenten

Naast de ontwikkeling van enkele vakken rond dierenwelzijn (*Dier en Welzijn, Ethiek en Welzijn, Gedrag en Welzijn, Kooiverrijking*) op verschillende locaties, bestaat er op één locatie een registratie van het dierenwelzijn op stagebedrijven. Deze registratie vormt een onderdeel van een algemene controle. De opleidingen participeren incidenteel in projecten rond dierenwelzijn. Verder is er geen enkele formalisering van het thema. Twee docenten willen er ook voor waken dat er teveel geformaliseerd wordt. Zij willen graag zelf weten hoe zij dierenwelzijn aan de orde stellen en door met checklists te werken op stagebedrijven (als voorbeeld van formalisering) ontnemen je mogelijk bedrijven de kans om verbeteringen aan te brengen of leerlingen de kans om te leren van de verschillen tussen locaties of stagesituaties.

Teamleiders:

Er is op geen enkele locatie een gezamenlijke visie ontwikkeld op dierenwelzijn. Wel is er op één locatie een eerste opzet gemaakt voor een meer expliciete visie op de behandeling van dierenwelzijn in de theorielessen en praktijk. Deze opzet is gemaakt door de teamleider, een voormalig directeur en een docent. Op drie locaties wordt volgens de teamleiders het formuleren van een gemeenschappelijke visie (al dan niet geformaliseerd) verhinderd door de verschillende meningen over dierenwelzijn die onder docenten voorkomen. Zo geven twee teamleiders aan dat met name docenten met een veehouderijachtergrond andere denkbeelden hebben dan veel andere docenten. Ook worden er verschillen in denkwijze gevonden tussen leerlingen en docenten, waarbij leerlingen meer aandacht aan dierenwelzijn willen besteden dan docenten. Andere redenen om geen visie te hebben op dierenwelzijn is gelegen in de finetuning. Een teamleider meldt een strijd tussen *“minimaal, ideaal en super aandacht voor dierenwelzijn”*; voor een andere teamleider ligt de prioriteit elders, zoals het certificeren van de diervverblijven. Weer een ander wil niets vastleggen. Op vier van de vijf locaties is volgens de teamleiders helemaal niets geformaliseerd rond dierenwelzijn. Op de vijfde locatie is het vak dierenwelzijn wel geformaliseerd. Het behalen van de eisen voor het vak is hier onderdeel van. Dierenwelzijnvraagstukken kunnen eveneens voorkomen tijdens de PvB. Dat deel is volgens twee teamleiders (min of meer) geformaliseerd.

3.5 Dierenwelzijn in lessen en stages

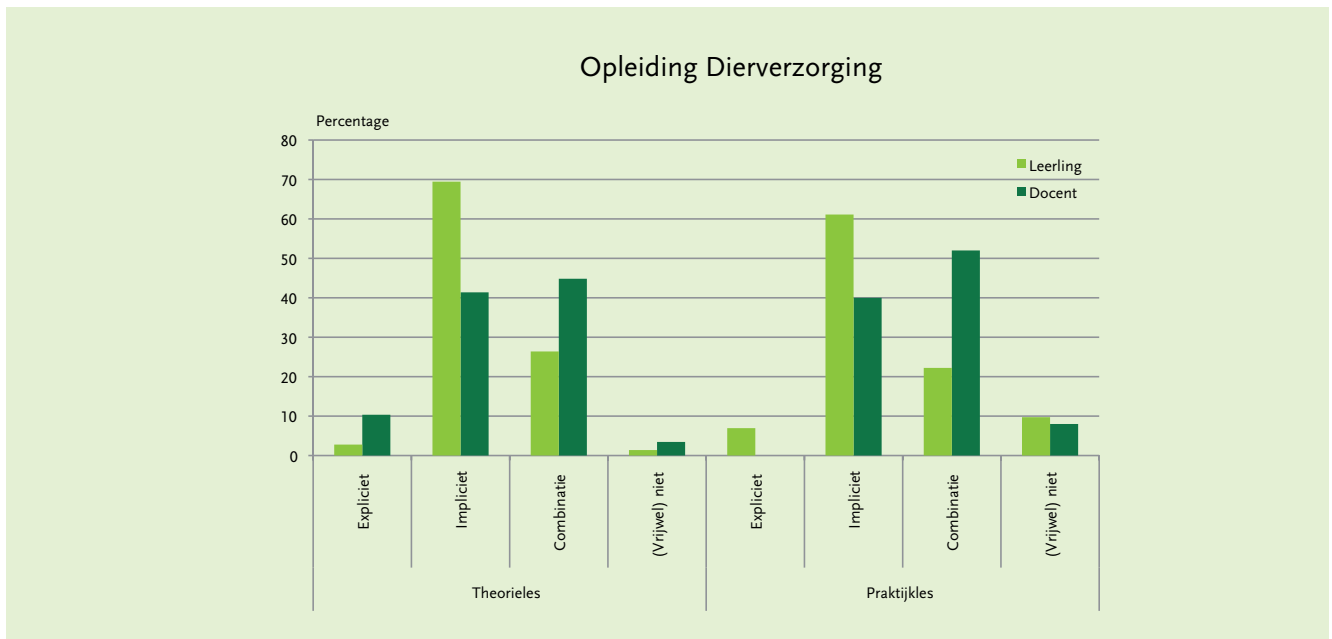
3.5.1 Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De impliciete/expliciete manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed in theorie- en praktijklessen.*

De meningen over de manier waarop dierenwelzijn in theorielessen behandeld wordt, verschillen zowel bij docenten onderling, als tussen docenten en leerlingen. In figuur 5 is zichtbaar dat enkele docenten en leerlingen vinden dat dierenwelzijn (vrijwel) niet aan de orde komt. Zijn de 72 leerlingen significant vaker van mening dat het onderwerp met name impliciet behandeld wordt ($\chi^2=87,22$; $df=3$; $p=0,00$), de docenten zijn significant vaker van mening dat de aandachtsvorm voor dierenwelzijn in theorielessen impliciet, dan wel een combinatie van expliciet en impliciet is ($\chi^2=15,55$; $df=3$; $p=0,001$).

Leerlingen en docenten verschillen enigszins van mening over de manier waarop in praktijklessen aandacht besteed wordt aan dierenwelzijnsthema's. Geeft een meerderheid van de leerlingen (44 van de 72) aan dat de aandacht voornamelijk impliciet is, bij de docent is een krappe meerderheid (13 van de 25) van mening dat dierenwelzijn zowel expliciet als impliciet behandeld wordt. De docenten zijn significant vaker van mening dat er impliciet dan wel in een combinatie van impliciet en expliciet aandacht voor dierenwelzijn in de praktijklessen is ($\chi^2=7,76$; $df=2$; $p=0,02$). De leerlingen zijn significant vaker van mening dat er vooral impliciet aandacht aan besteed wordt ($\chi^2=53,89$; $df=3$; $p=0,00$).

Figuur 5

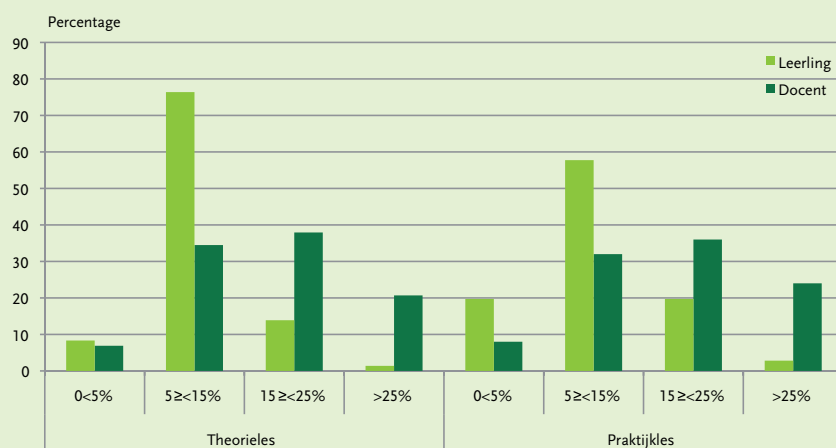
Behandeling van het thema dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen van de opleiding Dierverzorging volgens leerlingen en docenten

Docenten en leerlingen: *inschatting van de tijd besteed aan dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen*

De ingeschatte tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen loopt zowel bij de leerlingen als bij de docenten flink uiteen. Bij de leerlingen ligt het gemiddelde op 10<15%, terwijl dit bij docenten hoger ligt met een gemiddelde van 15<20%. De docenten en leerlingen verschillen significant van mening over de tijdsbesteding (MW=592,00; WW=3220,00; Z=-3,988; $p=0,00$).

De meningen over het percentage lestijd dat in praktijklessen aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed lopen uiteen van 0 tot >25%. Dit is zichtbaar in figuur 6. Het gemiddelde percentage ligt bij de leerlingen lager dan bij de docenten, namelijk 5<10% tegen 15<20%. De verschillen tussen de docenten en leerlingen over het percentage praktijklestijd dat aan dierenwelzijnsthema's besteed wordt, zijn significant (MW=507,000; Z=-3,449; $p=0,001$).

Opleiding Dierverzorging

Figuur 6

Percentage lestijd dat volgens leerlingen en docenten in theorie- en praktijklessen van de opleiding Dierverzorging aan het thema dierenwelzijn wordt besteed.

3.5.2 Hoe docenten les geven

Uit de interviews:

A. Tijd voor dierenwelzijn

Docenten: *inschatting eigen tijdsbesteding aan dierenwelzijn in de les*

De eigen inschattingen over hoeveel procent van de lestijd aan dierenwelzijn wordt besteed, lopen sterk uiteen. Eén docent noemt vrijwel alles rond diervoorzorging dierenwelzijn, twee docenten besteden naar zeggen het grootste deel van hun tijd expliciet aandacht aan dierenwelzijn (50 tot 60%) en twee docenten bekijken de vraag vanuit hun totale taakstelling en komen dan op een lager percentage van 10 tot 20%.

B. Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

Docenten: *de wijze van behandeling van het thema dierenwelzijn*

Drie docenten geven ongeveer evenveel theorie als praktijklessen en twee van hen geven ongeveer 60% theorie en 40% praktijk. Dierenwelzijn komt in deze lessen op verschillende manieren aan de orde:

- gebundeld via specifieke vakken op het terrein van dierenwelzijn (zie de eerder genoemde vakken Dier en Welzijn, Ethiek en Welzijn, Kooiverrijking);
- via aandacht voor diergedrag (het leerlingen laten observeren, noteren en interpreteren van diergedrag, communicatiesignalen, natuurlijk gedrag door middel van dierenwelzijnsprojecten, het maken van ethogrammen, gedragsexperimenten, het kijken naar films, het (laten) houden van presentaties;
- via aandacht voor ethisch en integer handelen (leren nadenken over je handelswijze; wat kan en wat kan niet), het leren respectvol omgaan met dieren, het vormen van een eigen onderbouwde mening, de kwestie van het schooldier als proefdier of euthanasie. De gehanteerde werkvorm is voornamelijk discussie;
- via het behandelen van actualiteiten rond dierenwelzijn door middel van het bespreken van mediaberichten, discussies over zaken als Q-koorts en de dierenpolitie;
- via het behandelen van de wetgeving door middel van het bespreken van de 'Dierenwelzijnswet' [bedoeld wordt de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren];
- via het behandelen van de vijf vrijheden van Brambell; zoals door middel van een project waarin leerlingen een score maken van een dier op basis van de vrijheden en nadat zij gegevens rond de vrijheden hebben verzameld en zich erin hebben verdiept, wordt er opnieuw gescoord;
- via de verzorging van schooldieren; zoals door middel van een project waarbij leerlingen optreden als stalmanager. In de ochtend geven zij les aan de eerstejaars bij voerlessen en in de middag hebben zij staldienst;
- via bewustwording van de houding naar verschillende soorten dieren (huisdieren, proefdieren, productiedieren), het onderzoek doen bij dieren (hoe doe je dat en wat doe je

met resultaten?), het trainen van dieren, gezondheidszorg, huisvesting, verrijking. Er zijn bij deze onderwerpen geen werkwijzen genoemd.

Docenten maken veel lesmaterialen zelf door gebruik te maken van internet en andere mediakanalen en op basis van bestaande boeken of materialen waarin dierenwelzijn in meer of mindere mate expliciet voorkomt (zoals door Van Hall Larenstein). Ook wordt gebruik gemaakt van wat leerlingen aan materiaal verzamelen en maken naar aanleiding van opdrachten. Eén docent wilde niet over de materialen praten.

Leerlingen:

Dierenwelzijn wordt volgens de leerlingen op drie van de vijf locaties expliciet verwerkt in vakken als *Ethiek en Welzijn* (veel over wetgeving) of *Welzijn en Gedrag* dat doorgaans in de onderbouw gegeven wordt. Er worden geen lesboeken bij gebruikt, maar docenten maken hun eigen lesmaterialen en vertellen uit eigen ervaring. De twee overige locaties hebben geen expliciete dierenwelzijnsvakken en hebben ook geen boeken of materialen specifiek rond dierenwelzijn. Dierenwelzijnsthema's komen (al dan niet bewust) verspreid terug in de verschillende vakken. Aandacht voor het thema kan ook per docent verschillen. Enkele leerlingen noemen excursies en gastlessen rond dierenwelzijn. Dierenwelzijnsthema's die leerlingen herkennen in lessen, zijn onder meer dieren-EHBO/ziektebehandeling, huisvesting/hokinrichting, het verzorgen en omgaan met het dier, lessen over dierenmishandeling/welzijn in gevangenschap. Eén leerling vindt dat het ook aan de leerling zelf is om over dierenwelzijn te leren in de les:

Leerling: *"Ik denk, dat het ook wel heel persoonlijk is, hoor. Of je er zelf veel over wilt leren. En als je jezelf daar helemaal buiten sluit en je wilt alleen leren wat ze je vertellen, dan ga je er niet komen. Er zijn altijd nog wat dingen, die... ja, die je extra kunt leren. Ik denk, dat het echt aan jezelf ligt. Of je jezelf openstelt om dingen op te vangen en te onthouden".*

C. Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Leerlingen: hoe stagebedrijven les geven over dierenwelzijn

Op stagebedrijven wordt zeer wisselend aandacht aan dierenwelzijn besteed. Sommige stagebedrijven zijn volgens leerlingen op dierenwelzijn gespecialiseerd, anderen verwaarlozen dieren en krijgen een negatief oordeel. De school zou hier volgens enkele leerlingen ook een rol in kunnen hebben om dit dierenwelzijn in de gaten te houden. Als er wel aandacht aan dierenwelzijn wordt besteed, dan kan dat in de vorm van aandacht voor onder meer de omgang met het dier, de huisvesting, ziekten, door het zien en meemaken van dieren. Op de stages wordt wisselend wel en geen aandacht aan de actualiteit en ethiek besteed, afhankelijk van welke stage er wordt gedaan.

Gemiddeld geven de leerlingen van alle locaties samen het cijfer 8,1 voor hun stagebedrijven. De afzonderlijke cijfers varieerden tussen een 6 en een 9. Redenen die worden genoemd om een hoog cijfer te geven: *"er wordt goed voor het dierenwelzijn gezorgd"*, *"het ziet er netjes uit"*, *"weinig dieren in een kooi, dieren worden in groepjes gehouden"*, *"er werken aardige mensen"*, *"je bouwt een band op met mensen"*, *"in de praktijk leer je veel meer dan op school"*. Redenen om een laag cijfer te geven: *"sommige stagebedrijven zijn echt alleen op geld uit"*, *"sommige stagebedrijven doen er niets aan"*, *"het gaat om de verkoop en het lokken van klanten"*.

D. Aansluiting theorie en praktijk

Leerlingen: beoordeling koppeling theorie en praktijk

De aansluiting van wat op de locatie aan theorie behandeld wordt bij de praktijkstages verschilt per stage. In de regel zijn de leerlingen iets positiever over de stage dan over de schoollocatie als het gaat om het leren over dierenwelzijn. Op stage leren zij naar eigen zeggen meer en sneller. De praktijk is daarnaast interessanter, duidelijker, meer gestructureerd en er wordt volgens sommigen *'dieper'* ingegaan op dierenwelzijn. De praktijk leert daarnaast hoe de dingen makkelijker en goedkoper kunnen. Andere leerlingen vinden dat er een goede aansluiting tussen theorie en praktijk(stage) is omdat zij op hun stageplek kunnen zien dat er goed aan het dierenwelzijn wordt gedacht (zoals getoonde aandacht voor beweging, schone hokken, stalondeugden, ruimte voor het dier).

E. Selectie van stagebedrijven

Docenten: *beoordeling dierenwelzijn op stagebedrijven*

De stagebedrijven zijn alle door Aequor gecertificeerd. Geen enkele docent heeft het idee dat Aequor de bedrijven ook op dierenwelzijn onderzoekt. Drie docenten zouden het min of meer een goede zaak vinden als dierenwelzijn zou worden opgenomen in een beoordeling van stagebedrijven. Of Aequor dan de aangewezen instantie is om de certificering uit te voeren, is niet zeker. Voor de ene docent wel, de ander laat het liever aan de locatie over. Een derde docent vertelt dat de stagebegeleider van zijn locatie er zelf al expliciet aandacht aan besteedt. Deze persoon stimuleert leerlingen om zaken die beter kunnen op het gebied van dierenwelzijn aan de orde te stellen op het stagebedrijf. Een vierde docent geeft aan excessen wel te melden bij Aequor, maar vindt het niet de taak van de school om dierenwelzijnsproblemen die door de leerling zijn gemeld, aan de orde te stellen. Een laatste docent ziet voordelen in het werken met bedrijven die het niet zo nauw nemen met dierenwelzijn op het bedrijf; een leerling kan hier veel van leren.

Teamleiders:

Ook teamleiders geven aan dat zij gebruik maken van de door Aequor gecertificeerde stagebedrijven. Geen enkele teamleider kan met zekerheid zeggen of Aequor bij de selectie naar het dierenwelzijn kijkt. Het vermoeden is van niet. Het zou volgens twee teamleiders met name een taak van de Algemene Inspectie Dienst (AID) en/of de Dierenbescherming moeten/kunnen zijn om te letten op het dierenwelzijn. Twee teamleiders vinden dat Aequor hier wel op zou moeten selecteren. Eén teamleider denkt dat dit bijna niet kan vanwege het tekort aan stagebedrijven.

3.5.3 Hulpmiddelen bij het les geven

Uit de enquêtes:

Docenten: *producten/hulpmiddelen die in theorielessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen*

Op twee docenten na gebruiken alle 29 docenten hulpmiddelen bij dierenwelzijnsthema's in de theorielessen. Eigen producten, met name powerpoint-presentaties, worden door 22 van de 29 docenten (75,9%) gebruikt. Internetproducten, zoals sites van verschillende organisaties en Wikipedia, worden door 16 van de 29 docenten (55,2%) gebruikt. ECC/ CAT staat met 13 docenten (44,8%) op een derde plaats, terwijl Artik+ slechts door twee docenten (6,9%) gebruikt wordt. Genoemde producten onder 'anders' zijn onder meer media en actualiteit. Figuur 7 laat de verhoudingen zien waarin hulpmiddelen in theorielessen door de 29 docenten gebruikt worden.

Docenten: *producten/hulpmiddelen die in praktijklessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen*

In de praktijklessen worden eveneens door vrijwel alle docenten (n=25) hulpmiddelen gebruikt om dierenwelzijnsthema's te behandelen. Zowel een eigen dierenweide als excursies worden door 16 van de 25 docenten (64,0%) genoemd, bedrijfsbezoeken staan met 14 van de 25 docenten (56,0%) op een derde plaats. Voorbeelden genoemd onder 'anders' zijn bijvoorbeeld beeldmateriaal, lesbundel/ praktijkopdrachten en dieren van docenten en leerlingen.

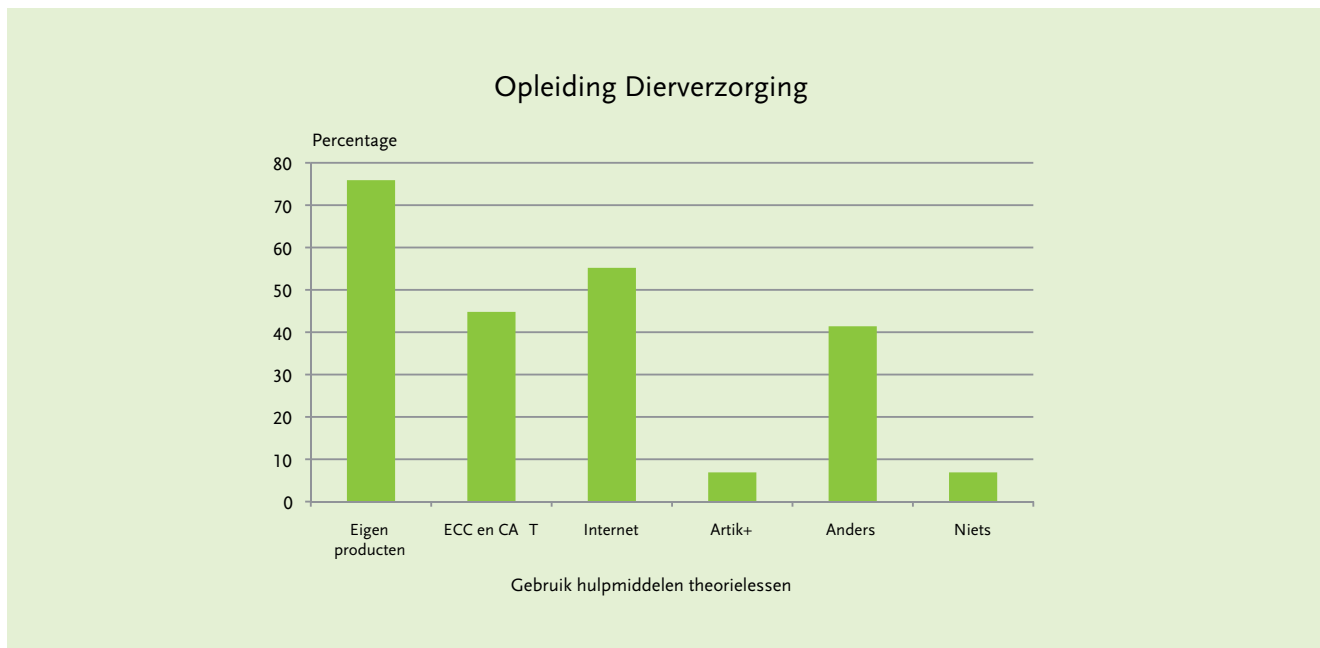
3.5.4 De invloed van actualiteit en media

Uit de enquêtes:

Docenten: *Mate van beïnvloeding door actualiteit en media op de behandeling van dierenwelzijnsthema's in theorie- en praktijklessen.*

Bij het samenstellen van de theorielessen laten 28 van de 29 docenten zich regelmatig in min of meerdere mate beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en de media. 16 van de 29 docenten (55,2%) laten zich (erg) vaak beïnvloeden, terwijl één docent aangeeft zich nooit door actualiteit en media te laten beïnvloeden.

Bij het samenstellen van de praktijklessen laten alle 25 docenten zich in meer of mindere mate beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media. Daarbij beïnvloedt de media bij 14 van de 25 docenten 'soms' de praktijklessen.

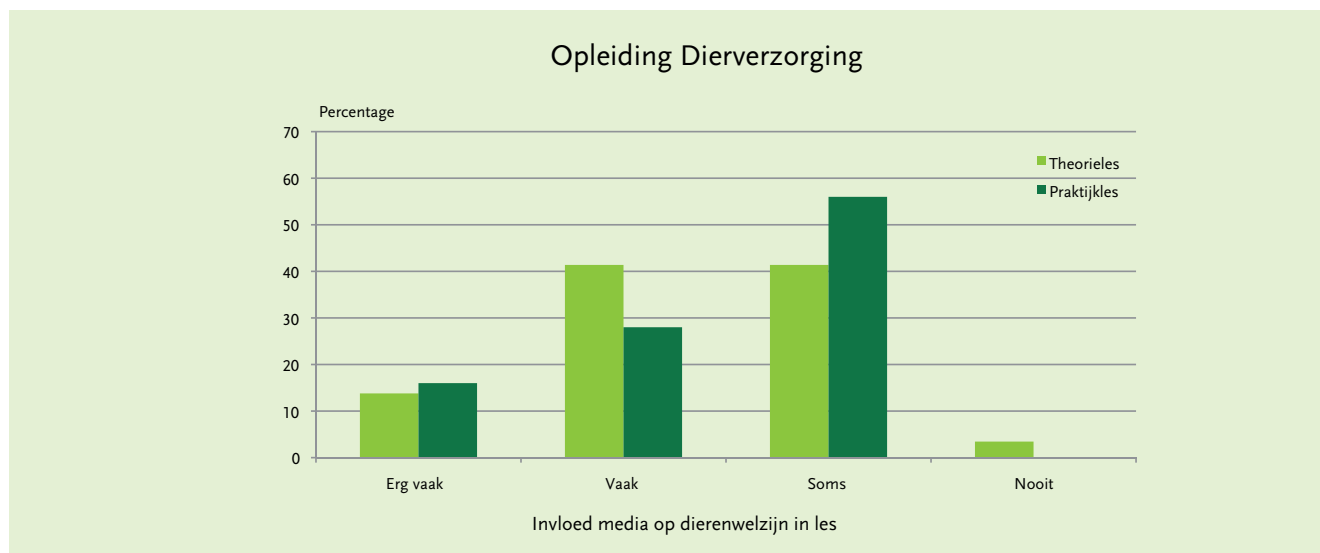
Figuur 7

Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in theorielessen Diervverzorging.

Uit de interviews:

Leerlingen: *aandacht van docenten voor actuele kwesties in de media*

Op alle locaties wordt volgens de meerderheid van de leerlingen niet genoeg aandacht aan de actualiteit besteed. Redenen die genoemd zijn: “*we moeten er zelf om vragen*” of: “*het wordt niet behandeld omdat er met een boekje gewerkt wordt*” of: “*actualiteiten worden meer in de onderbouw belicht*”. Ook geven sommigen aan zichzelf actueler te vinden dan hun docenten als gevolg van hun grotere gebruik van internet en deelname op forums op internet. Daarnaast verschilt de aandacht per docent. Op de stages wordt wisselend wel en geen aandacht aan de actualiteit besteed, afhankelijk van de stageplek.

Figuur 8

Door docenten aangegeven invloed van de actualiteit op theorie- en praktijklessen Diervverzorging.

3.5.5

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Aandacht voor dierenwelzijn brengt vaak (ethische) dilemma's met zich mee die kunnen leiden tot felle discussies in politiek en media. Aan docenten en leerlingen werd tijdens de diepte-interviews gevraagd of en hoe er in de lessen aandacht aan wordt besteed.

Uit de interviews:

Docenten:

Iedere docent behandelt naar eigen zeggen dierenwelzijnsdilemma's tijdens de lessen.

Enkele voorbeelden die de docenten in de klas behandelen, zijn: proefdieren/huisvesting en behandeling, euthanasie van dieren, grenzen aan de behandeling van een dier door de dierenarts, controverses rond commerciële producten voor dieren (zoals kleding), het doodknuppelen van zeehonden (zielig of economische noodzaak), preventief antibioticagebruik, dierenwelzijn en economisch welzijn in het algemeen. Dilemma's worden ook wel eens gebruikt om tegenwicht te bieden tegen teveel theorie in de les. Manieren om leerlingen met andere meningen kennis te laten maken, zijn het uitnodigen van gastdocenten (bijvoorbeeld een proefdierdeskundige), het houden van excursies en het laten verdedigen van stellingen.

Leerlingen:

Ethische dilemma's worden soms in een vak *Ethiek en Welzijn of Verbreden en Verdiepen* behandeld, of in twee of drie lessen binnen andere vakken. Soms gaat men binnen zo'n vak op excursie naar een slachthuis of een laboratorium voor proefdieren. Andere leerlingen weten niet wat het woord ethiek betekent of geven aan nooit te spreken over ethische vraagstukken omdat het niet in de boekjes staat. Op de stages wordt wisselend wel en geen aandacht aan ethiek besteed, afhankelijk van welke stage je doet.

3.5.6 Objectiviteit en vrije meningsuiting

Uit de interviews:

Docenten: *aandacht voor dilemma's en wijze waarop deze behandeld worden*

Drie docenten vinden zichzelf redelijk objectief les geven. Eén docent heeft zich niet over diens mate van objectiviteit uitgelaten. Docenten proberen bij de behandeling in de klas in de regel verschillende meningen over een onderwerp naar voren te halen en leerlingen daarover na te laten denken. Twee docenten (waaronder een docent die zichzelf objectief vindt) vinden het wel van belang dat leerlingen ook in meer of mindere mate de mening van de docent kennen. Drie docenten willen graag de leerlingen wat 'realiteitszin' meegeven of tegengas geven tegen de groeiende betutteling van dieren.

Leerlingen: *objectiviteit van de docent en ruimte voor een eigen mening*

Leerlingen verschillen van mening over de vraag of docenten objectief les geven. Dit hangt onder meer van de docent af, maar ook van de wijze waarop les wordt gegeven. Het grootste deel van de leerlingen vindt wel dat hun docenten objectief les geven, omdat docenten leerlingen een eigen mening gunnen, gastsprekers uitnodigen, discussies houden en hen stellingen laten verdedigen. Anderen denken dat er eigenlijk niet eens meer sprake is van "echt les geven" door docenten. De docenten laten leerlingen daarvoor veel te veel opzoeken op internet en geven weinig antwoord op vragen van leerlingen. Informatie op internet is vaak onduidelijk of mogelijk onbetrouwbaar. Op één locatie maken de leerlingen onderscheid tussen oudere docenten met een boerenachtergrond en jongere docenten. Volgens de leerlingen worden de docenten met een boerenachtergrond gekenmerkt door het feit dat zij: "niet willen nadenken [over dierenwelzijn]". De jongere docenten zijn in hun ogen flexibeler. Over het algemeen vinden de leerlingen wel dat ze voldoende ruimte hebben om een eigen mening erop na te houden. Soms hangt dit samen met de keuze voor projectonderwijs waarbij de leerlingen in een stichting werken en 'echte' opdrachten uitvoeren. De eigen mening wordt daarin meer gewaardeerd dan bij de oude werkwijze. Uitzonderingen zijn er ook. Soms wordt een docent boos als iemand er een eigen mening op na houdt of mag je wel een eigen mening hebben, maar daar wordt verder niet naar geluisterd.

3.6 Ruimte voor ontwikkeling

3.6.1 Opvattingen over de huidige stand van zaken

A. Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquêtes:

Docenten: *Waardering eigen invulling van de lessen met betrekking tot aandacht voor dierenwelzijn*

De 31 docenten zijn verdeeld over de kwaliteit van hun eigen inzet met betrekking tot

dierenwelzijn in het onderwijs. De docenten blijken geen overheersende mening te hebben. 16 van de 31 docenten (51,6%) vinden dat hun inzet anders zou moeten, terwijl twaalf docenten (38,7%) wel tevreden zijn. De drie docenten die een andere mening over de waardering van hun inzet hebben, geven als reden:

- kan in het algemeen beter;
- meer overdracht van kennis naar collega's;
- opleidingsbreed zou meer aandacht besteed kunnen worden.

Leerlingen: Waardering mate van aandacht voor dierenwelzijn op school

Leerlingen zijn eveneens verdeeld over de mate waarin de school aandacht besteedt aan dierenwelzijn. Van de 71 leerlingen zijn er 37 (52,1%) van mening dat de aandacht onvoldoende is. Meest genoemde redenen zijn:

1. *lessen gaan voornamelijk over andere onderwerpen* (8 leerlingen);
2. *aandacht mag uitgebreider* (6 leerlingen);
3. *te weinig (praktijk)les* (5 leerlingen).

Meest genoemde redenen voor voldoende aandacht zijn:

1. *voldoende les, onderwerp komt regelmatig aan de orde* (4 leerlingen);
2. *school is er veel mee bezig* (4 leerlingen).

De belangrijkste reden voor het antwoord: 'anders' is: *wisselend wel/niet voldoende aandacht*.

Uit de interviews:

Docenten: Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn

Vier van de vijf docenten zijn tevreden met de tijd die zij aan dierenwelzijn kunnen besteden. Docenten geven aan dat zij er of heel veel tijd aan besteden, of vrij zijn om hun eigen tijd in te delen, of er al meer tijd aan gaan besteden het komende jaar. Eén docent is nog niet tevreden. Het zou voor deze docent plezierig zijn een afgebakende tijd te hebben voor het thema. Het gaat dan om tijd die expliciet aan dierenwelzijn besteed kan worden.

Leerlingen: Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal

Op alle locaties vinden leerlingen dat hun school meer aandacht aan dierenwelzijn mag besteden. Voor sommige leerlingen mag naast 'meer aandacht' ook 'diepere aandacht' aan het thema worden besteed. Dit geldt met name voor de lessen die ook op de eigen school worden gegeven. Op de stageplekken wordt heel wisselend aandacht aan dierenwelzijn besteed, maar veel leerlingen leren naar eigen zeggen meer over dierenwelzijn op hun stageplek dan op school. Op één school hebben de leerlingen het idee dat zij meer weten over dierenwelzijn dan hun docenten, terwijl dat toch andersom hoort te zijn. Op een andere school klagen leerlingen dat ze in het algemeen al te weinig te doen hebben. Soms stellen leerlingen voor hoe ze het liefste les in dierenwelzijn zouden hebben. Eén groepje leerlingen denkt dan aan een programma van twee vaste lessen per week waarin iedere keer een ander dier wordt behandeld en ze ook meer leren over hoe dieren in de (wilde) natuur leven. Redenen om dierenwelzijn meer tijd te geven zijn volgens leerlingen dat er: "*op andere scholen [...] veel meer over [wordt] verteld*", "*er [...] weinig aandacht aan [wordt] besteed*", "*er [...] nog zoveel dierenleed op de wereld [is]*", "*we beneden ons niveau [werken]*", "*dierenwelzijn een verplicht vak [moet worden] voor iedereen*" en: "*nu krijgen docenten er te weinig tijd voor*". Leerlingen melden eveneens dat er weinig tot geen specifiek materiaal over dierenwelzijn in de lessen wordt gebruikt. Uitzonderingen zijn een boekje rond 'Ethiek en Welzijn' op één locatie en materiaal over dierenwelzijn in dierentuinen op een andere locatie. Er zijn geen meldingen gedaan over lesmaterialen rond dierenwelzijn die op stagebedrijven worden ingezet.

3.6.2 Kennisbenutting en professionalisering

Uit de interviews:

A. Kennisbenutting dierenwelzijn door leerlingen

Docenten: Mate van benutting van aangereikte dierenwelzijns kennis

De meningen van docenten over de mate waarin leerlingen iets doen met de aangeleverde kennis, zijn verdeeld. Twee docenten vinden dat de leerlingen voldoende met de

dierenwelzijnskennis doen. Dit zien zij in de stage en PvB. Leerlingen zijn serieus met hun opleiding bezig en doen het goed door de opleiding of van nature. Wel zijn het bedrijfstype en de cultuur die daar heerst van invloed. Als leerlingen later gaan werken bij een stagebedrijf, is het toch een teken dat ze kunnen voldoen aan de eisen van het bedrijf. Twee docenten twijfelen erover of de leerlingen genoeg doen met de dierenwelzijnskennis. Het stagebedrijf is ook sterk van invloed hierop. Leerlingen moeten anders leren kijken. Zoals op een schapenbedrijf waar als een schaap een gebroken poot heeft, er geen gips omheen gaat, maar het dier wordt opgeruimd. De ene leerling kan hiermee om (leren) gaan, de ander niet. Dit komt ook terug in discussies in de klas; laat je een teckel met een verlamde rug leven en zet je het dier in een karretje of laat je het inslapen? De andere docent ziet ook dat de school zelf niet altijd het goede voorbeeld geeft aan de leerling. Er is soms een verschil tussen theorie en praktijk die er eigenlijk niet zou moeten zijn. Dit is verwarrend voor leerlingen en geeft een verkeerd beeld. Eén docent vindt dat er niet genoeg met dierenwelzijnskennis wordt gedaan door leerlingen. Dit komt in hoofdzaak doordat zij van stagebedrijven hiertoe ook geen kans krijgen. Leerlingen worden weinig betrokken bij echte dierenwelzijnsdilemma's en kunnen weinig zelfstandige invulling aan zaken geven. Stagebieders steken weinig energie in leerlingen en gebruiken hen vaak als (goedkoop) hulpje. Veel van hen hebben ook geen dieropleiding en zijn in het vak gerold. Helaas zijn er te weinig stagebieders om hier echt iets aan te kunnen doen.

B. Professionaliseringsmogelijkheden voor docenten

Teamleiders: *Aanwezigheid van professionaliseringsmogelijkheden rond dierenwelzijn op de locatie*

Op alle locaties zijn er mogelijkheden voor docenten om zich bij te laten scholen of zich op andere manieren te professionaliseren. Op geen enkele locatie zijn er docenten die zelf om bijscholing op het gebied van dierenwelzijn hebben gevraagd. Eén teamleider geeft aan docenten actief te willen stimuleren als er cursussen bestaan op het gebied van dierenwelzijn. Een ander doet dat liever niet omdat er naar de overtuiging van de teamleider al genoeg aan gedaan wordt en andere zaken urgenter zijn om bij te scholen. Een derde vraagt zich af of er wel een aanbod bestaat op het gebied van dierenwelzijn. Een vierde vindt het meer de taak van de teamleider veehouderij om zijn mensen naar een bijscholingscursus dierenwelzijn te sturen. De vijfde geeft aan dat docenten actief zijn met zaken als het Netwerk Dier, een studiedag dierenwelzijn via Stoas Hogeschool (of een andere groep), het Platform Huisdierenbezit en via tijdschriften en vakliteratuur.

3.6.3 Belemmeringen

Uit de interviews:

Docenten: *Aanwezigheid belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven*

Drie van de vijf docenten zien geen belemmeringen. Er is alleen wel een dosis creativiteit nodig om wat je wilt te realiseren. Je moet ook goed naar de praktische kant kijken en je moet wel kunnen aansluiten bij de beroepspraktijk. Dat laatste is wellicht toch een belemmering als je er vanuit gaat dat die beroepspraktijk achter loopt op de ontwikkelingen. Dus hoe kun je het proces vloeiend laten verlopen? Twee docenten zien wel duidelijke belemmeringen. Voor de één is dit gebrek aan ontwikkeltijd voor nieuwe dingen (waaronder dierenwelzijnsinitiatieven), voor de ander is het puur financieel omdat de locatie in de rode cijfers zit. Dierenwelzijn hoeft volgens deze docent echter niet per definitie duur te zijn.

Teamleiders:

Vier van de vijf teamleiders noemen verschillende belemmeringen. De belangrijkste belemmeringen zijn de balans tijd en geld/tijd en prioriteit. Redenen zijn: “concurrentie met andere vakken; er moet meer tijd komen voor het verbeteren van het algemene niveau van de opleiding met vakken als Nederlands en Wiskunde”, “het is niet mogelijk alles tegelijk te doen”, “je kunt je geld maar één keer investeren”, “als op school het werken met dieren als dierproeven gezien gaat worden, dan brengt dat een enorme administratieve last met zich mee. Er zullen dan minder dieren gehouden worden”. Eén teamleider zou zijn docenten op dit moment geen toestemming geven voor verdere ontwikkeling van dierenwelzijn in het onderwijsaanbod. Een ander vindt

juist dat het een kwestie is van bewust kiezen voor meer tijd voor dierenwelzijn. Op deze laatste locatie is er geen enkele belemmering aanwezig.

3.7 De gewenste situatie

3.7.1 Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Uit de enquêtes:

Leerlingen: *Gewenste percentage tijd voor dierenwelzijnsthema's per schooljaar*

De gewenste tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen loopt uiteen van 5 tot meer dan 25%, maar ligt gemiddeld op 20-25%. Van de 72 leerlingen wensen 45 leerlingen (62,5%) een tijdsbesteding van 15-25%.

Voor praktijklessen lopen de wensen uiteen van 0 tot meer dan 25%, maar ligt het gemiddelde op 20-25%. 40 van de 72 leerlingen (55,6%) zouden graag zien dat 15-25% van de praktijklestijd aan dierenwelzijnsthema's besteed wordt.

3.7.2 Behoeftte aan ontwikkeling van het thema dierenwelzijn

Aan teamleiders werd gevraagd of zij dierenwelzijn een thema vinden om verder te ontwikkelen op hun locatie.¹²

Uit de interviews:

Teamleiders: *Het belang van verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's*

Op vier van de vijf scholen geven de teamleiders aan dat zij positief staan ten opzichte van de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn. Eén teamleider heeft het dan voornamelijk over de visie rond het dierenbestand op school en projecten (waaronder projecten van de regeling Kennisverspreiding en Innovatie Groen Onderwijs (KIGO) waar ook nu aan meegewerkt is). Een andere teamleider noemt de plicht als school om niet voorbij te gaan aan belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen als dierenwelzijn. De aspecten die door deze teamleider belangrijk gevonden worden, zijn het maatschappelijke aspect, regelgeving en houdingsaspecten. De derde teamleider denkt bij de ontwikkeling van het thema op school vooral aan een vak of module voor de hogere niveaus, waarbij leerlingen straks naar bedrijven toe gaan om het dierenwelzijn te onderzoeken en er een advies over uit te brengen. In de lagere niveaus zou vooral het houdingsaspect moeten worden benadrukt. De vierde ziet dierenwelzijn in de toekomst met name als punt van aandacht rond burgerschapsvorming en niet zozeer vaktechnisch, waar dierenwelzijn vooral geïntegreerd wordt gegeven. Binnen burgerschapsvorming kunnen leerlingen in contact treden met burgers (bijvoorbeeld via voorlichting op basisscholen of kinderboerderijen) en hen erop wijzen hoe mensen verantwoord met dieren om moeten gaan. Een andere mogelijkheid is via debatten tussen sectoren op school rond dierenwelzijnskwesties, waarbij de leerlingen elkaars denkbeelden leren kennen en/of in gesprek komen met partijen in de samenleving die veel met dieren te maken hebben. De vijfde teamleider heeft geen concrete plannen voor de ontwikkeling van het thema dierenwelzijn en vraagt de interviewer of dit nodig is.

¹² Aan docenten en leerlingen is gevraagd wat zij vinden van de huidige hoeveelheid aandacht voor het thema dierenwelzijn op school. De resultaten zijn te vinden in subparagraaf 4.5.1.

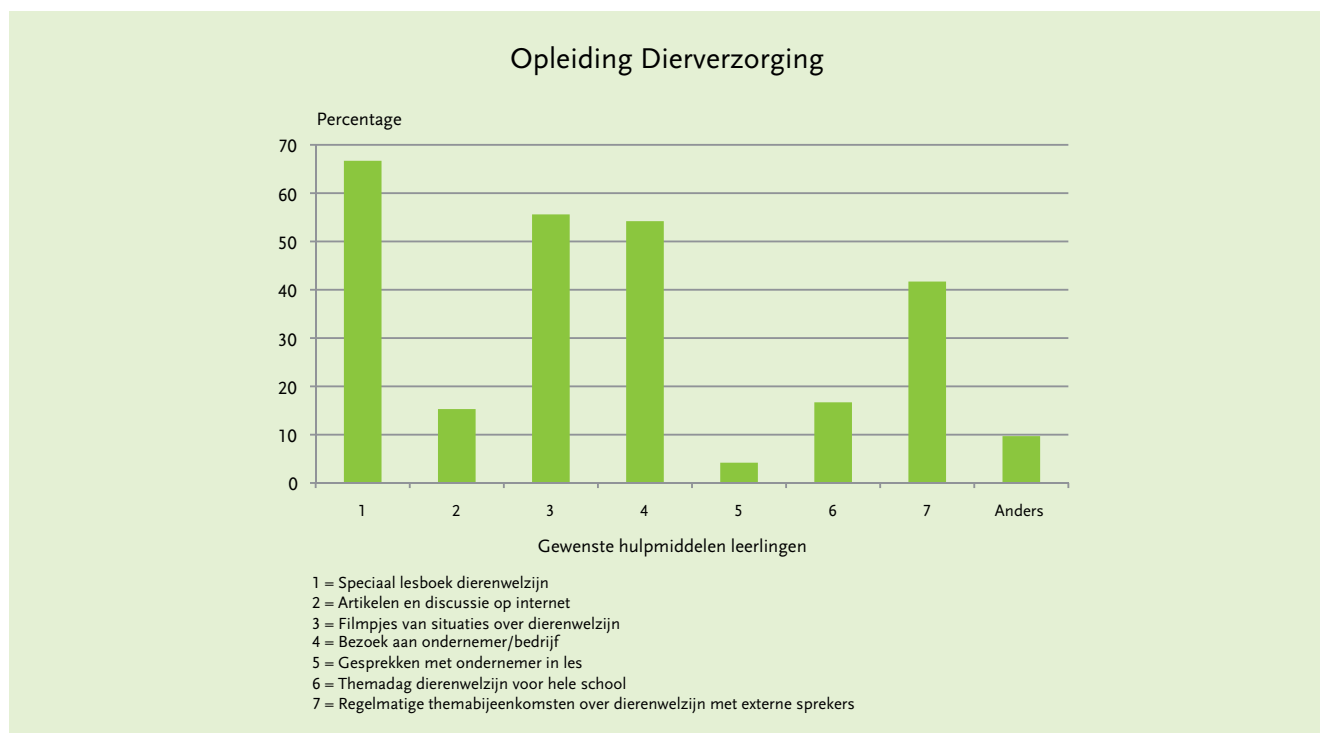
Uit de enquêtes:

Leerlingen: *door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen*

Leerlingen hebben meerdere hulpmiddelen die zij nuttig vinden voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. De meest gewenste hulpmiddelen zijn:

1. speciaal lesboek dierenwelzijn;
2. filmpjes van situaties met dierenwelzijn;
3. bezoek aan ondernemer/bedrijf.

(zie Figuur 9)

Figuur 9

Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Dierverzorging.

Docenten: *Door docenten gewenste producten / hulpmiddelen om dierenwelzijn beter te kunnen behandelen*

Docenten hebben meerdere hulpmiddelen die ze nuttig vinden om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. De meest gewenste hulpmiddelen zijn:

1. beeldmateriaal van welzijnsknelpunten;
2. beeldmateriaal van houderijsituaties;
3. praktijkcases.

(zie Figuur 10)

Uit de interviews:

Docenten: *Behoeftte aan ondersteuning van lessen of professionalisering*

Alle geïnterviewde docenten hebben belangstelling voor ondersteuning en/of hebben ideeën op het gebied van professionalisering. Genoemd zijn:

- *cursussen voor docenten.* Hoe je kunt zorgen dat wat je op school doceert, aansluit bij de beroepspraktijkvorming. Cursussen rond welzijnsthema's als huisvesting op school voor konijnen, varkens, geiten, honden. Een cursus *Ethiek en Wetgeving* in verband met de vele veranderingen hierbinnen door de tijd heen, gastdocenten en nieuwsbrieven. Korte cursussen hebben meer kans om gevolgd te worden in verband met de scholingsbudgetten van de docenten. Bij voorkeur zien de docenten een cursus van een dag, specifiek gericht op dierverzorging. Ook wordt een cursus/ bijscholing genoemd rond de vraag hoe dierenwelzijnsthema's het beste op leerlingen overgebracht kunnen worden;

Opleiding Dierverzorging

Figuur 10

Door docenten gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Dierverzorging.

- *meer netwerkdagen*. Bespreken van de onderwerpen die AOC's in de opleiding behandelen, zodat er meer eenheid ontstaat. Ook bij elkaar op een AOC komen en iets van de lesinhoud laten zien aan elkaar;
- *beeldbank/beeldmateriaal*. Onderwerpen kunnen 'ruwe' filmpjes zijn over diergedrag (dit zijn filmpjes van ongeveer een half uur die bijvoorbeeld door een webcam zijn gemaakt zodat leerlingen dieren kunnen bekijken en zelf een oordeel kunnen vormen). De media zijn bij voorkeur interactief;
- *boeken over dierenwelzijn* afgestemd op mbo Dierverzorging. Bijvoorbeeld een boek over hoe je gedragsonderzoek doet en een ethogram maakt;
- *discussies/debatten*. Omdat verschillende groepen leerlingen heel verschillend kunnen reageren op discussies en debatten is het raadzaam eerst in een pilot het animo te peilen. Deelnemers aan de debatten kunnen (in de ogen van docenten extremere) organisaties als de Partij voor de Dieren of pelsdierhouders zijn, maar ook meer gematigde organisaties als de Dierenbescherming en Greenpeace worden genoemd. Over het algemeen geldt voor de docenten dat hoe interactiever en hoe meer er van leerlingen gevraagd wordt, hoe waardevoller het geacht wordt. Voor leerlingen is een workshop dierenwelzijn veiliger dan een discussie of debat. Niet iedereen vindt het makkelijk om voor de eigen mening uit te komen;
- *lezingen, excursies voor leerlingen*.

Teamleiders:

Op vier van de vijf locaties is er behoefte om ondersteund te worden. Dit betreft:

- *informatie over dierenwelzijn* via websites over dierenwelzijn, waaronder het Dierenwelzijnsweb (DWW), overzichten van onderzoeksresultaten en proefschriften, overzichten van actualiteiten zoals in nieuwsbrieven of knipselkranten en een informatiepakket voor stagebedrijven;
- *korte cursussen en workshops* rond dierenwelzijn met bijbehorende materialen;
- *lesstof in de vorm van boeken en readers* die in de klas gebruikt kunnen worden en een leskist voor leerlingen die basisscholen bezoeken;
- *beeldmateriaal* van verschillende vormen van huisvesting van dieren, ethische kwesties rond huisvesting, kleding voor dieren etc.;
- *een spel* rond dierenwelzijn; op de manier zoals het spelletje 'Truth or Dare' is opgezet;
- *debatten* voor de hogere niveaus met organisaties als Partij voor de Dieren (veehouderij-

- leerlingen zullen volgens een teamleider minder open staan voor andere meningen);
- *gastlessen voor leerlingen*;
- *een gezamenlijke visie van alle AOC's op dierenwelzijn* (bijvoorbeeld via het kwaliteitsnetwerk Dierverzorging).

3.7.4 Behoeftte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten: Maximaal percentage omvang betrekking voor actualisatie van kennis rond dierenwelzijn

De behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn loopt onder docenten uiteen van 0-5% tot 'anders', namelijk: 'zoveel als mogelijk'. Van de 31 docenten willen 13 docenten (41,9%) maximaal 5% en 11 docenten (35,5%) 5-15% van de omvang van hun betrekking besteden aan het actualiseren van hun kennis met betrekking tot het welzijn van dieren. Twee van de vier docenten die het antwoord 'anders' aangaven, geven als toelichting: 'zoveel als mogelijk'.

3.7.5 Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Uit de interviews:

Leerlingen: persoonlijke leervragen rond het thema dierenwelzijn

Leerlingen hebben een breed spectrum aan leervragen en andere behoeften rond dierenwelzijn. Genoemd zijn:

- *cursussen, workshops, modules of een vak dierenwelzijn*; les krijgen in het herkennen van signalen van dierenwelzijn bij afzonderlijke diersoorten, workshops organiseren rond "die rare flatgebouwen of schuren met varkens en zo", meer praktijks in het eerste en tweede jaar, maar ook cursussen en bijscholing in dierenwelzijn voor docenten (zoals kennis over de voedingsbehoeften van verschillende dierrassen);
- *betere informatie rond dierenwelzijn* via actueel lesmateriaal in de vorm van boeken over dierenwelzijn, meer kennis over wat de regering doet en wil doen rond dierenwelzijn, kennis over regelgeving, strengere regels rond dieren invoeren en een hoger niveau van de opleiding in het algemeen;
- *excursies naar bedrijven* die het goed of juist slecht doen en laten zien waarom, in een eerder stadium van de opleiding al naar een proefdierenlaboratorium, slachterij, dierentuin, bio-industrie etc. gaan in verband met het aanpakken van vooroordelen;
- *gastdocenten op locatie* om meer meningen te leren kennen en meer te leren;
- *meer debatten onderling* met de docent en meer debatten met organisaties (mits er ook iets mee gedaan wordt, anders houdt ieder alleen aan de eigen standpunt vast en dat levert niets op);
- *beeldmateriaal* zoals filmpjes over goed en slecht dierenwelzijn op bedrijven;
- *opdrachten op school rond dierenwelzijn* zoals richting publiek iets doen, het geven van voorlichting op locaties en aan het grote publiek (bij voorkeur via harde confrontatie);
- *aandacht voor het welzijn van de dieren op school* (bijvoorbeeld huisvesting) voor meer soorten dieren dan alleen de bio-industriedieren, zoals reptielen, vissen, knaagdieren etc. Meer dieren en meer ruimte voor hen op school, meer aandacht voor het aannamebeleid van dieren op school (niet alle soorten dieren accepteren en dan pas uitzoeken wat het dier nodig heeft).

3.7.6 Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Uit de interviews:

Teamleiders: Investeringsbereidheid en besluitvorming

In principe is er een 'basis' bereidheid bij alle teamleiders om te investeren in een project rond dierenwelzijn. De voorwaarden hiervoor liggen wel bij iedere teamleider anders. Bij twee teamleiders heerst er een zekere terughoudendheid bij deelname aan KIGO-projecten. Het is niet altijd duidelijk wat de projecten opleveren en het vergt nogal eens wat administratieve aandacht. Sommige KIGO-projecten lopen stuk op uitvoerbaarheid en inzet van mensen. Andere lopen weer erg goed. Er wordt deelgenomen aan het project 'Dierenwel-

zijnsweb' en op een andere locatie aan het project 'Beestachtig ondernemen'. Ook heeft een docente Dierv verzorging enige tijd deelgenomen aan het programmateam Dierenwelzijn van het GKC. Op de locaties moet een afweging worden gemaakt voor deelname aan projecten op grond van de urgentie van het onderwerp, het belang voor het individu dat deel gaat nemen aan het project en het belang voor de locatie. Bij de ene teamleider is er een speciale persoon aanwezig die alle aanvragen voor projecten behandelt, op een andere locatie is het de teamleider die - al dan niet samen met de directeur van de locatie - een besluit neemt. Ook het aantal projecten dat al loopt, is van invloed op de toestemming voor deelname. Behalve docenten kunnen ook teamleiders voorstellen opstellen en indienen bij de teamleden. Eén teamleider zou het logisch vinden als in het netwerk dierv verzorging een inventarisatie van behoeften gehouden zou worden en dat de gezamenlijke AOC's voor een thema kiezen en hier mensen op inzetten.

3.7.7 Mogelijke samenwerkingspartners

Uit de interviews:

Teamleiders: *Gewenste samenwerkingspartners in dierenwelzijnsarrangementen*

Over het algemeen staan teamleiders van de verschillende locaties open voor samenwerking met heel veel verschillende soorten organisaties. Het meest genoemd zijn andere AOC's (al is er een locatie die weinig banden heeft met andere AOC's en eerder kijkt naar een samenwerking met het bedrijfsleven). Verder zijn genoemd: regionale organisaties voor kinderopvang in verband met een nieuwe opleiding Zorgbedrijf, maar ook Stoas Hogeschool, Van Hall Larenstein en (afhankelijk van het thema en de hoedanigheid waarin mensen komen) politieke partijen en mogelijk actiegroepen (zoals in het geval van een debat over dierenwelzijn).

3.7.8 Open vraag enquête

Aan het einde van iedere enquête is de mogelijkheid geboden aan docenten en leerlingen om vragen en opmerkingen te plaatsen. De antwoorden: 'nee', 'niks', 'goed', 'prima zo' en blanco antwoorden of technische vragen zijn buiten beschouwing gelaten bij de analyse.

Docenten:

Inhoudelijke vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- Invloeden van buiten de school (rol van media in beeldvorming, wat gebeurt buiten de school?, aandacht dierenwelzijn op stagebedrijven);
- Wijze waarop les gegeven wordt in dierenwelzijn (realistisch en rationeel zijn, vergelijking houding van andere culturen als bijvoorbeeld Noord-Amerikaanse indianen ten opzichte van dieren, toetsingsmogelijkheden in PvB, geldelijk gewin niet koppelen aan dierenwelzijn).

Leerlingen:

Inhoudelijke vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- Wijze waarop op school over dierenwelzijn les gegeven wordt (meer aandacht voor huisvesting specifieke diersoorten, meer praktijk- en theorielessen over dier, meer aandacht voor dier en dierenwelzijn en minder voor management, school geeft niet het goede voorbeeld met dierenwelzijn schooldieren);
- Invloeden van buiten de school (behoefte aan regels voor minimale kooiafmetingen knaagdieren en konijnen);
- Zorg voor het dier (mens is verantwoordelijk voor uitsterven dieren en vernietigen natuur, dieren mogen niet onnodig lijden).

4 Resultaten van de opleiding Paardenhouderij

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van de opleiding Paardenhouderij samengevat. In de paragrafen 4.2 tot en met 4.7 zijn de resultaten gedetailleerd beschreven.

4.1 Samenvatting

4.1.1 De onderzoekspopulatie

Op 5 verschillende AOC-locaties zijn interviews (i) en enquêtes (e) afgenomen aan de hand waarvan de positionering van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Paardenhouderij in kaart is gebracht. Aan het onderzoek werd door docenten (ne=31; ni=8), derdejaars leerlingen (ne=80; ni=20) van voornamelijk de BOL opleiding en teamleiders (ni=5) meegewerkt. Docenten waren gemiddeld 42 jaar, leerlingen 20 jaar en teamleiders 45 jaar. De mbo-opleiding Paardenhouderij wordt voor 95% gevolgd door meisjes. Bij docenten is de verdeling man/vrouw vrijwel gelijk (e: 51,6% vrouw). In het kwalitatieve onderzoek zijn mannelijke docenten en teamleiders oververtegenwoordigd (docenten: 62,5%, teamleiders 60%). Het opleidingsniveau van de docenten is overwegend hbo (e: 58,1 % en i: 56,7%).

4.1.2 Het begrip dierenwelzijn

Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Een kleine meerderheid van leerlingen is bekend met het fenomeen doden van eendagskuikens en vindt dat de behandeling van de dieren op een meer diervriendelijke wijze uitgevoerd mag worden. De film zelf wordt overwegend objectief genoemd. Sommige leerlingen vinden de film schokkend. Anderen missen vooral een verhaal over hoe het beter zou kunnen.

Een definitie van dierenwelzijn

Docenten en leerlingen hebben een voorkeur voor de definitie: *‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’*.

In de diepte-interviews geven docenten, leerlingen en teamleiders hun persoonlijke definitie van dierenwelzijn. Overeenkomstige kenmerken van dierenwelzijn, zijn:

- dierenwelzijn vanuit het dier zelf, zoals het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier, geen pijn, ziekte of stress;
- optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan aanbrengen zoals goede huisvesting, voeding, drinken, het voorkomen van pijn, ziekte en stress;
- het optimale contact van mens en dier zoals recht doen aan het wezen/een respectvolle omgang en een goede hantering.

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

Uit de enquêtes blijkt dat zowel docenten als leerlingen een voorkeur hebben voor het antwoord dat *‘dieren een eigen waarde hebben, los van de wijze waarop wij hen gebruiken’*. Uit de

interviews blijkt dat de basishouding van de leerlingen erg gevarieerd is, maar dat er een lichte voorkeur voor de positie is dat mens en dier gelijk zijn. Docenten onderschrijven deze variatie. Omgekeerd zijn alle leerlingen van mening dat docenten dieren boven mensen plaatsen. Wat betreft het belang van het thema dierenwelzijn vinden leerlingen vaker dat in het belang van dieren meer gedaan zou moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen. Docenten zijn het hier deels mee eens, maar zijn ook van mening dat welzijn van dieren belangrijk is, maar op dit moment wel wat overdreven is.

4.1.3 Algemene stand van zaken

Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

Uit de enquêtes blijkt dat ruim 90% van de docenten van mening is dat dierenwelzijn is opgenomen in de examenstandaard. Met betrekking tot de kwalificatiedossiers blijkt uit de interviews dat de docenten en teamleiders minder zeker zijn of dierenwelzijn er expliciet in voorkomt. Van de zeven docenten denken er vijf dat dierenwelzijn expliciet genoemd wordt, twee weten het niet. Bij de teamleiders denken er twee dat dierenwelzijn expliciet voorkomt, twee weten het niet en één teamleider heeft er geen mening over gegeven. Het algemene idee bij teamleiders is dat zij het dossier niet tot in detail hoeven te kennen. Drie van hen vinden wel dat dierenwelzijn erg globaal is omschreven in het dossier.

De vertaling van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier naar het theoretisch gerichte onderwijsprogramma, vindt volgens geïnterviewde docenten zowel individueel als op sommige locaties collectief plaats, waarbij groepen docenten samen bepalen of en hoe dierenwelzijn aan bod komt.

Bij twee locaties zijn specifieke vakken rond het thema dierenwelzijn ontstaan. Bij de andere drie locaties wordt voornamelijk impliciet les gegeven in dierenwelzijn binnen andere vakken. Teamleiders bevestigen het bovengeschetste beeld, waarbij als aanvullende informatie gegeven is dat docenten in de eerste plaats degenen zijn die voor de vertaling naar het lesprogramma zorgen. Tevens wordt aangegeven dat het niet ondenkbaar is dat er op een locatie een vakgroep dierenwelzijn ontstaat. Teamleiders verwijzen ook naar mogelijkheden voor dierenwelzijn als het een aparte kerntaak zou zijn, dierenwelzijn momenteel te globaal omschreven is, maar dat dierenwelzijn momenteel ook geen prioriteit heeft en niet actief getoetst wordt binnen een PvB. De omslag naar het CGO zou meer aandacht voor dierenwelzijn dichterbij kunnen brengen. Op één locatie weet de teamleider niet hoe de vertaling gebeurt.

Net als in de theorielessen bepalen docenten met name individueel hoe er tijdens praktijklessen les gegeven wordt. Er wordt hierbij vooral impliciet aandacht aan dierenwelzijn besteed; er zijn geen specifieke praktijklessen gericht op dierenwelzijn genoemd.

Op één locatie waar een expliciet vak rond dierenwelzijn is ingericht, vinden ook toetsingen plaats. In de meeste gevallen vindt toetsing en examinering van dierenwelzijnsaspecten echter integraal en impliciet plaats binnen andere vakken, thema's en PvB's.

SHL-competenties voor dierenwelzijn

Alle docenten vinden meerdere SHL-competenties van belang voor de leerling in verband met het leren van onderwerpen binnen het thema dierenwelzijn. Als meest belangrijke competenties werden genoemd:

1. Ethisch en integer handelen;
2. Vakdeskundigheid toepassen;
3. Kwaliteit leveren.

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Docenten hebben volgens docenten en teamleiders verschillende taken op het gebied van dierenwelzijn

Beide groepen noemen het aan leerlingen geven van informatie over dierenwelzijnsthema's, het leren toepassen van de kennis in praktijksituaties, het geven van het goede voorbeeld, het bewust zijn van de eisen van de maatschappij/actuele situaties c.q. politieke gevolgen, het ontwikkelen van een eigen mening/leren discussiëren over dierenwelzijnsthema's.

Teamleiders en docenten noemen daarnaast verschillende verantwoordelijkheden en taken, waarbij docenten de nadruk leggen op respectvol met paarden om leren gaan en het bewust

zijn van het natuurlijk gedrag van paarden, het leren bespreken van eigen ervaringen. Teamleiders noemen zaken als de verantwoordelijkheid voor de dieren op de eigen locatie en het bijbrengen van realiteitszin bij leerlingen.

Taken en verantwoordelijkheden van teamleiders rond dierenwelzijn worden verschillend geïnterpreteerd door teamleiders en docenten. De actieve rol die docenten verwachten van teamleiders bij het onder de aandacht brengen van het thema bij docenten (via agendering, vakgroepvergaderingen, cursusaanbod, aanwijzen specialist binnen docentengroep) wordt slechts ten dele verwacht door de teamleiders zelf. Bovendien ligt bij hen het accent niet zozeer op actie richting docenten, maar in het initiëren van beleidsveranderingen/het geven van een duidelijke plek van dierenwelzijn in het onderwijs, het aanspreken van leerlingen, de verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren op locatie en het te woord staan van externen. Andere teamleiders zijn niet van mening dat er verantwoordelijkheden of taken zijn of zien alleen verantwoordelijkheden en geen taken. Eén teamleider laat zich uitsluitend informeren door docenten en zal alleen in actie komen als zaken mislopen.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Een meerderheid van geïnterviewde docenten vindt dierenwelzijn in toenemende mate belangrijk in de opleiding. Leerlingen geven docenten een 7,4 voor de mate waarin zij denken dat docenten belang hechten aan het thema, teamleiders geven hen een 7,3. Omgekeerd geven docenten hun teamleiders een 7,8 en de leerlingen een 5,9 voor het belang dat deze groepen hechten aan het thema. De teamleiders geven de leerlingen een 6,6.

Visievorming en formalisering

Er is volgens teamleiders geen gemeenschappelijke visie op dierenwelzijn in de opleiding. Op één opleiding wordt wel een aanzet hiertoe gemaakt via het instellen van een werkgroep 'Paard' die een inventariserende rol heeft rond dierenwelzijnsaangelegenheden op de locatie. Formalisering van het thema vindt bij één locatie plaats via bestaande lessen rond dierenwelzijn, een ander verwijst naar de inventarisatie. Er is bij een enkele teamleider angst voor teveel formalisering en een laatste denkt er niet over na.

4.1.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquêtes blijkt dat de leerlingen zowel bij de theorielessen als de praktijklessen significant vaker dan docenten van mening zijn dat dierenwelzijn met name impliciet behandeld wordt. De docenten zijn significant vaker van mening dat er zowel impliciet als een combinatie van expliciet en impliciet behandeld wordt. De inschattingen van leerlingen over het percentage lestijd dat in theorie- en praktijklessen aan dierenwelzijn wordt besteed ligt in de enquêtes gelijk. Gemiddeld is dit 10<15%. Bij docenten zijn de gemiddelde inschattingen eveneens gelijk, maar ligt het met een gemiddelde van 15<20% hoger dan bij de leerlingen. De inschattingen van docenten over hoeveel procent van hun lestijd aan dierenwelzijn wordt besteed loopt bij de enquêtes uiteen van 0-25% en bij de interviews van 5-100%.

Hoe docenten les geven

Docenten geven aan dat zij dierenwelzijn in de lessen met name integraal behandelen binnen thema's als voeding en huisvesting, maar ook bij de behandeling van de wetgeving rondom dieren, het bespreken van dierenwelzijnsaspecten op bedrijfsniveau waarbij een bedrijf wordt doorgelicht en gevolgen voor het dier in kaart worden gebracht. Eén locatie geeft een dierenwelzijnsvak: 'Paard natuurlijk'. In andere leerjaren wordt op een andere locatie ook aandacht aan dierenwelzijn besteed via het vak 'Ethiek en Welzijn'.

Dierenwelzijn op stagebedrijven

Geïnterviewde leerlingen vinden over het algemeen dat zij meer leren over dierenwelzijn op de stagebedrijven dan op school. Gemiddeld geven zij de stagebedrijven een 7,2 voor de aandacht voor dierenwelzijn, al is het zelden een gespreksonderwerp. De stagebedrijven zijn alle Aequor gecertificeerd. Dierenwelzijn is in de ogen van de meerderheid van docenten en teamleiders geen selectie criterium bij Aequor. Eveneens een meerderheid van teamleiders

en docenten is van mening dat het goed zou zijn als hierop geselecteerd zou worden, al is niet zeker of Aequor hiervoor de aangewezen instantie zou moeten zijn.

Hulpmiddelen bij het les geven

Docenten maken in ruime meerderheid gebruik van eigen 'producten' zoals powerpoint-presentaties en 'eigen ervaringen' bij het les geven in theoretische vakken rond thema's waarin dierenwelzijn een (meer of minder expliciete) rol speelt, maar ook internetpublicaties en websites worden regelmatig gebruikt. Voor praktijklessen zijn met name lesbundels/ praktijkopdrachten, praktijkruimten (anders dan een eigen dierweide) en wederom 'eigen ervaringen' het meeste geliefd om in te zetten. Bedrijfsbezoeken worden eveneens regelmatig gehouden.

De invloed van actualiteit en media

Iets meer dan de helft van het aantal docenten laat zich 'soms' beïnvloeden door de media bij het samenstellen van theorie- en praktijklessen rond een thema met dierenwelzijnsaspecten. Daarnaast geeft bij de praktijklessen één docent aan zich nooit te laten beïnvloeden, terwijl de docenten van de theorielessen zich altijd in min of meerdere mate laten beïnvloeden. Op alle locaties is echter een meerderheid van de leerlingen van mening dat er door docenten weinig aandacht aan dierenwelzijn in de actualiteit besteed wordt.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Iedere docent behandelt naar eigen zeggen dierenwelzijnsdilemma's tijdens de lessen. De onderwerpen worden meestal via discussies en stellingen aan de orde gesteld. Volgens de leerlingen wordt er echter weinig aandacht aan ethiek besteed. Niet iedere leerling weet wat 'ethiek' betekent. Discussies worden over het algemeen wel gewaardeerd, maar hoeven niet voor iedereen zo diep te gaan.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Docenten hebben verschillende opvattingen over de mate van objectiviteit die zij wenselijk achten en naar buiten brengen. Dit uit zich in een verschillend behandelen van dierenwelzijnsthema's. De een wil dit zo zwart/wit mogelijk maken om discussie uit te lokken, de ander wil de eigen mening uitdragen of wil juist volledig objectief zijn door verschillende meningen evenredig aan bod te laten komen. Deze opstelling van docenten wordt weerspiegeld in de antwoorden van de leerlingen. Leerlingen verschillen sterk van opvatting over de mate van objectiviteit en vrije meningsuiting die zij van hun docenten ervaren.

4.1.5 Ruimte voor ontwikkeling

Opvattingen over de huidige stand van zaken

In de enquêtes vindt ongeveer twee derde van het aantal docenten dat hun inzet rond dierenwelzijn voldoende is. Ongeveer een derde denkt dat hun inzet anders (beter) moet. Deze verdeling is slechts gedeeltelijk onder leerlingen terug te zien. Van het aantal leerlingen is bijna de helft van mening dat de aandacht voor dierenwelzijn op school voldoende is, terwijl iets minder dan de helft niet tevreden is. Zij vinden met name dat er meer en beter (praktijk) les op het gebied van dierenwelzijn mag komen. In de interviews vinden de leerlingen van drie van de vijf locaties dit eveneens.

Uit de interviews blijkt verder dat vier van de vijf docenten tevreden zijn met de tijd die zij aan dierenwelzijn kunnen besteden en vier van de vijf teamleiders geven aan dat zij positief staan ten opzichte van de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn. Een belangrijke drijfveer hiervoor is de maatschappelijke aandacht voor het thema. De manier waarop het thema het beste verder ontwikkeld kan worden, verschilt echter tussen de teamleiders.

Kennisbenutting en professionalisering

Docenten verschillen van mening in hoeverre leerlingen hun dierenwelzijnskennis benutten. Drie vinden dat er te weinig wordt benut, twee vinden dat er genoeg wordt benut en één docent vindt dat er genoeg wordt benut, maar dat het beter kan. Dat er te weinig wordt benut kan zowel aan de leerling (houding) als aan een interne of externe partij liggen (bijvoorbeeld aan mogelijkheden van de school om gesignaleerde welzijnsverbeteringen door te voeren

of aan een starre cultuur binnen de paardenhouderij). Veel kennisbenutting vindt ook na de opleiding plaats.

Op alle locaties zijn er scholingsmogelijkheden voor docenten. Geen enkele teamleider heeft echter een vraag van een docent gehad voor bijscholing op het gebied van dierenwelzijn. Teamleiders wijzen op de huidige professionalisering door docenten via netwerken en vakliteratuur.

Belemmeringen

Docenten zien overwegend geen wezenlijke belemmeringen voor de ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's op de eigen locatie, al hebben de overvolle agenda's, de huidige inrichting van het onderwijs, het moeten stellen van prioriteiten, soms een gebrek aan kennis, de bureaucratie en druk van de inspectie wel invloed. Teamleiders noemen wel zaken die zij als echte belemmeringen zien. Deze zijn eveneens een gebrek aan tijd, prioriteit en de invloed van de huidige indeling van vakken in het curriculum waardoor dierenwelzijn erg gefragmenteerd is, de soms zwakke financiële positie ten opzichte van aandacht voor veiligheidstechnische zaken of een wisselend dierenbestand.

4.1.6 De gewenste situatie

Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Het gewenste percentage aandacht voor dierenwelzijn ligt bij leerlingen zowel bij de theorielessen als de praktijklessen enigszins hoger dan de geschatte tijd die nu aan dierenwelzijn besteed wordt. Het verschil bij praktijklessen is het grootst. 32,1% van de leerlingen schat de huidige tijdbesteding in op 5-10% terwijl bij 67,9 % van de leerlingen er een behoefte is aan een tijdsbesteding van 15-25%.

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Zowel uit de interviews als uit de enquêtes blijkt dat er bij docenten, leerlingen en teamleiders een ruime en gevarieerde *behoefte* is aan hulpmiddelen dan wel ondersteuning om dierenwelzijn in de lessen beter te kunnen behandelen. Beeldmateriaal over dierenwelzijn (knelpunten en houderijsituaties) staat in de enquêtes bij twee derde van de docenten en leerlingen in de top drie. Eveneens een meerderheid van de leerlingen wenst een speciaal lesboek over dierenwelzijn of een bezoek aan een ondernemer/bedrijf. Docenten zien graag uit naar wat door hen 'praktijkcases' worden genoemd.

In de interviews hebben docenten, leerlingen en teamleiders als gemeenschappelijke behoefte eveneens beeldmateriaal, maar ook boeken over dierenwelzijn en georganiseerde debatten/discussies. Daarnaast is er nog een variatie aan overige behoeften genoemd waaronder gastsprekers en activiteiten richting de burger (door leerlingen en teamleiders genoemd), meer lesmateriaal en projecten over dierenwelzijn, onderzoek door leerlingen, professionalisering van docenten.

Behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

De bereidheid om tijd te investeren in de *actualisatie* van kennis over dierenwelzijn loopt voor de docenten uiteen van 0-5% (45,2%) van de omvang van hun betrekking tot 15-25% (22,6%).

Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Bij teamleiders is er een algemene *bereidheid tot het investeren* in een project rond dierenwelzijn, maar liggen de voorwaarden hiervoor bij iedere teamleider anders. Zaken die een rol spelen, zijn bijvoorbeeld een bestaande behoefte onder docenten, de aanwezigheid van het thema dierenwelzijn in kwalificatiedossiers, functionaliteit, relevantie, meerwaarde van het project en het totaal aantal lopende KIGO-projecten. Teamleiders hebben voor samenwerking in projecten verschillende soorten organisaties op het oog. Genoemd zijn samenwerkingspartners uit het onderwijs (alle lagen), grote spelers in de wereld van de paardenhouderij/de beroepswereld, organisaties die door de opleidingsraad worden ondersteund en gepromoot en politieke partijen in geval van debatten.

Open vraag enquête

Bij de open vraag aan het einde van de enquête, gaven docenten het belang aan van thema's als dierenwelzijn op leerbedrijven, bij schooldieren, particuliere eigenaren, consumenten en vroegen aandacht voor dierenwelzijn bij verschillende paardenrassen. Leerlingen toonden hun behoefte aan meer kennis over dierenwelzijn in de schoollessen en aandacht voor de verschillen tussen mens en dier.

4.2 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Aan het kwantitatieve onderzoek werkten op de vijf verschillende onderzoekslocaties binnen de opleiding paardenhouderij 31 docenten en 80 leerlingen mee. Zie Tabel 3. Van de 31 docenten hebben 18 docenten (58,1%) hbo als hoogst genoten opleiding, vier docenten (12,9%) hebben een wo-opleiding, vijf (16,1%) een mbo-opleiding, twee docenten zijn vierdejaars hbo. Alle 80 leerlingen zitten in het derde studiejaar. Slechts één leerling volgt de BBL-stroming, de overige leerlingen doen de BOL-stroming.

	Docenten		Leerlingen		Teamleiders	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	31	8	80	20	-	5
Gemiddelde leeftijd	42	46	20	20	-	45
Percentage vrouwen (%) afgerond	52	38	95	95	-	40
Gemiddeld aantal jaren in mbo	12	4	3	3	-	18
Deelname BOL-stroming	-	-	79	20	-	-

Tabel 3

Omvang onderzoeks-populatie en haar kenmerken, uitgesplitst naar type deelnemer en type onderzoek, voor de opleiding Paardenhouderij

Aan het kwalitatieve onderzoek werkten op de vijf verschillende onderzoekslocaties binnen de opleiding paardenhouderij acht docenten, twintig leerlingen en vijf teamleiders mee. De leerlingen zijn allen derdejaars. Docenten hebben een aanstelling van gemiddeld 0,85 fte. Onder de docenten loopt de hoogst genoten opleiding uiteen van havo tot wo. Onder de teamleiders hebben er drie (75,0%) een hbo-opleiding en één teamleider (25,0%) een wo-opleiding afgerond.

4.3 Het begrip dierenwelzijn

4.3.1 Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Uit de interviews:

Hieronder volgen de reacties van leerlingen op vragen over de film: 'Het doden van eendagskuikens, kan dat niet anders?'

A. De opzet van de film

Leerlingen van alle vijf locaties geven voornamelijk negatieve reacties op de wijze waarop in het filmpje met kuikens omgegaan wordt; de kritiek betreft met name het gooien met kuikens of het vasthouden van een kuiken aan één vleugel. Eén leerling roept verontwaardigd: *"het zijn wel dieren met gevoel!"*. De leerlingen hebben minder moeite met het feit dat de kuikens worden gedood. Die worden snel na het uit het ei komen gedood en merken er door de vergassing weinig van. Enkele leerlingen wijzen op het feit dat zij het met de getoonde behandeling niet eens zijn, maar dat zij toch kippenvlees en eieren eten en dat er momenteel weinig alternatieven zijn voor deze praktijk. Andere leerlingen wijzen op het feit dat kippen elkaar ook wreed kunnen behandelen en doodpikken. Een leven van een volwassen kip in een klein hok is erger dan dat je de kuikens nog even laat leven en ze dan doodt.

B. Leerresultaten en kritiek op filmpje

Ongeveer de helft van het aantal leerlingen is op de hoogte van het feit dat er eendagskui-kens worden geselecteerd en gedood. De overige leerlingen wisten naar eigen zeggen wel dat kippen een “slecht leven” hebben, maar kenden dit specifieke verhaal niet. De voor-naamste les die de leerlingen uit het filmpje trekken, is hoe het niet moet. Een leerlinge zegt: “Ik heb nu geleerd dat kippen best zielig zijn, ook al is het mijn lievelingseten”. Verder wordt genoemd: het onderscheid hanen en hennen, de hoeveelheid kippen die gedood worden en het feit dat de consequentie is dat er geen eieren meer in de supermarkt gekocht moeten worden.

C. Objectiviteit en tevredenheid

De meerderheid van de leerlingen vindt dat het filmpje de dingen gewoon toont zoals ze zijn. Ze hebben de indruk dat het filmpje objectief is, al is het voor sommige leerlingen schokkend. Een enkeling twijfelt over de objectiviteit van het filmpje. Je kunt namelijk ook een beeld scheppen dat iets objectief is, terwijl het dat niet is. Het zou in dat geval ook be-doeld kunnen zijn om te choqueren. Wat verbeterd kan worden volgens sommigen is dat ze de alternatieven zouden kunnen laten zien zoals manieren waarop op een goede wijze met dieren omgegaan wordt (bijvoorbeeld met sommige scharrelkippen waarbij de eieren van te-voren al weg worden gehaald). Een enkele leerling wil liever geen vallende dode kuikens zien en/of een bak met dode kuikens; een ander vindt de presentator en de dame die de kuikens sekst wel erg *gevoelloos* overkomen.

4.3.2 Een definitie van dierenwelzijn

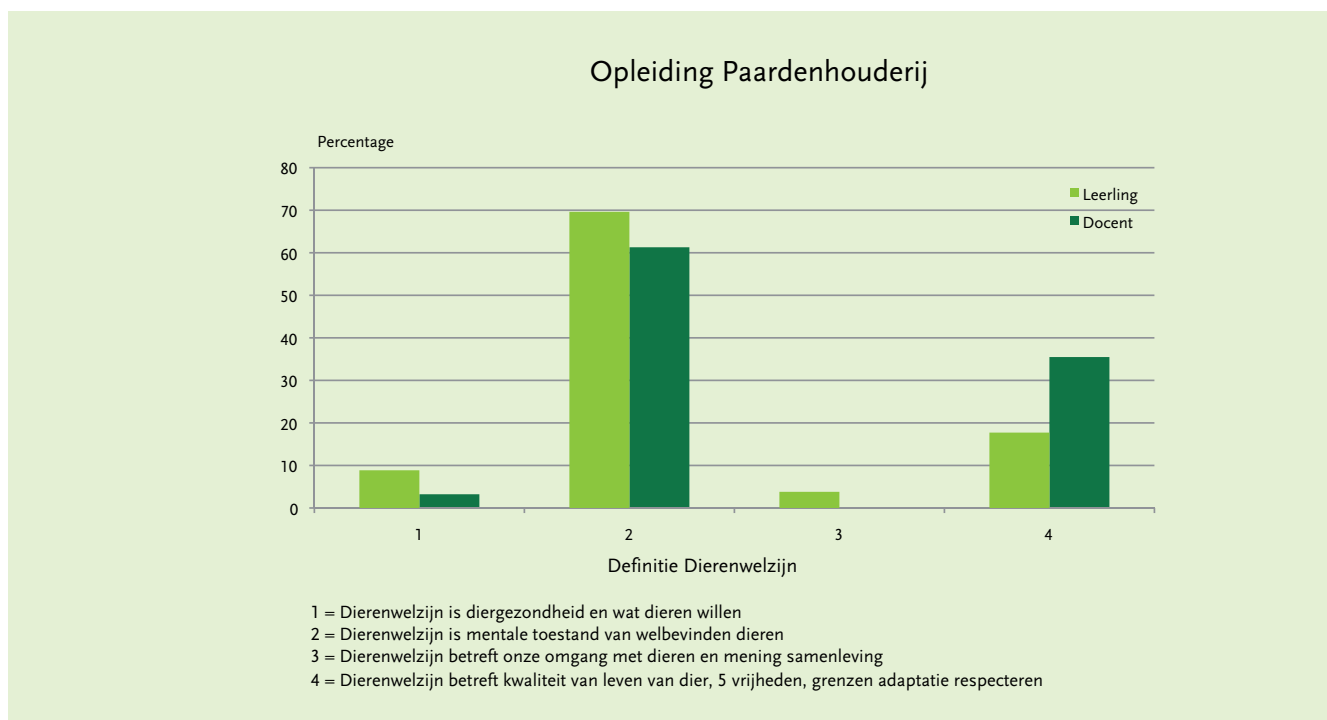
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: Voorkeur voor definitie dierenwelzijn

Op de vraag welke definitie van dierenwelzijn het meeste aanspreekt, gaven zowel 55 van 79 leerlingen (69,6%) als 19 van de 31 docenten (61,3%) aan zich te vinden in de definitie ‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’. Figuur 11 laat zien dat docenten en leerlingen beiden de voorkeur hebben voor definitie 2 en 4 van dierenwelzijn. De voorkeur voor deze definities is significant voor leerlin-gen ($\chi^2=87,03$; $df=3$; $p=0,00$) en docenten ($\chi^2=15,74$; $df=2$; $p=0,00$).

Figuur 11

Voorkeur van leerlingen en docenten voor definities van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Paardenhouderij

Uit de interviews:

Docenten: Een eigen definitie van dierenwelzijn

Dierenwelzijn houdt volgens de meeste geïnterviewde docenten in dat het dier zo veel mogelijk zijn natuurlijke gedrag moet kunnen vertonen in een natuurlijke omgeving zoals sociale contacten/kuddegedrag (aanraken, spelen, vechten), voedsel kunnen zoeken, genoeg kunnen bewegen en keuzevrijheid hebben om binnen of buiten te zijn. Daarnaast werd genoemd: rekening houden met de aard en oorsprong van het dier (waaronder rekening houden met karaktereigenschappen van individuele dieren), het respectvol met dieren omgaan (geen betutteling; het dier als dier behandelen), het dier op een goede wijze verzorgen (de vijf vrijheden van Brambell, geen honger, geen dorst of stress, pijn, goede huisvesting, goede gezondheidszorg) en dat het dier zich lichamelijk en geestelijk prettig moet voelen en zich moet kunnen ontwikkelen.

Leerlingen:

Leerlingen benadrukken de volgende categorieën: dieren voorzien in hun basisbehoeften (eten, drinken, frisse lucht/buiten zijn, sociale contacten kunnen hebben, genoeg ruimte, goede huisvesting, beweging). Maar ook: het dier zoveel mogelijk natuurlijk laten leven, zorgen voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid van het dier, een dier respectvol behandelen, een goede omgang met het dier en het dier persoonlijke liefde/zorg geven.

Teamleiders:

Teamleiders benadrukken in hun definitie het recht doen aan het wezen van het dier, het hebben van sociale contacten, beweging, de hele dag kunnen eten. Eveneens genoemd zijn: het psychisch en lichamelijk welbevinden van een dier, het dier niet onnodig (laten) lijden en vanuit de beroepssituatie: “wat is ethisch verantwoord om te doen?”.

4.3.3 De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

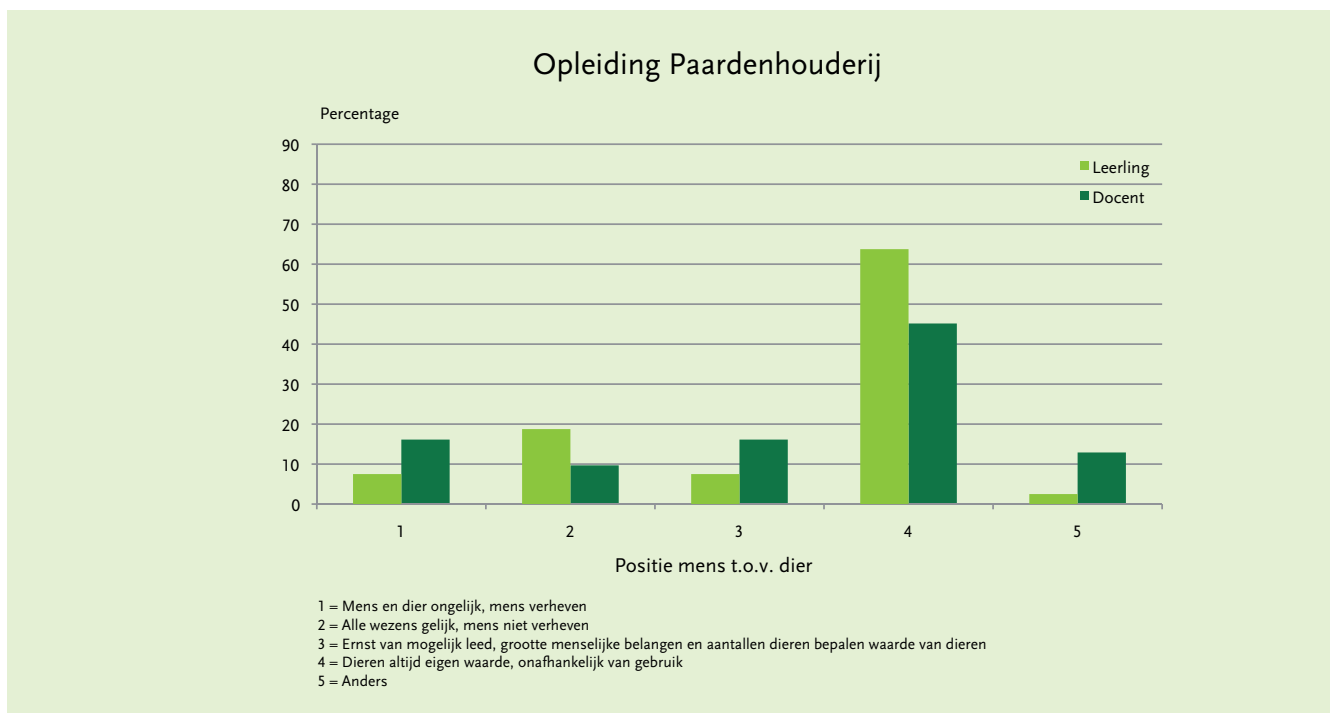
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier

Figuur 12 laat zien dat de meningen over de positie van de mens ten opzichte van de waarde van het dier zowel tussen docenten als tussen leerlingen uiteen lopen van ‘mensen hebben altijd een verheven positie’ tot ‘alle levende levens zijn gelijk’. Echter, 51 van de 80 leerlingen (63,8%) en 14 van de 31 docenten (45,2%) vinden dat ‘dieren een eigen waarde hebben, los van de wijze waarop wij hen gebruiken’.

Figuur 12

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens leerlingen en docenten van de mbo-opleiding Paardenhouderij.

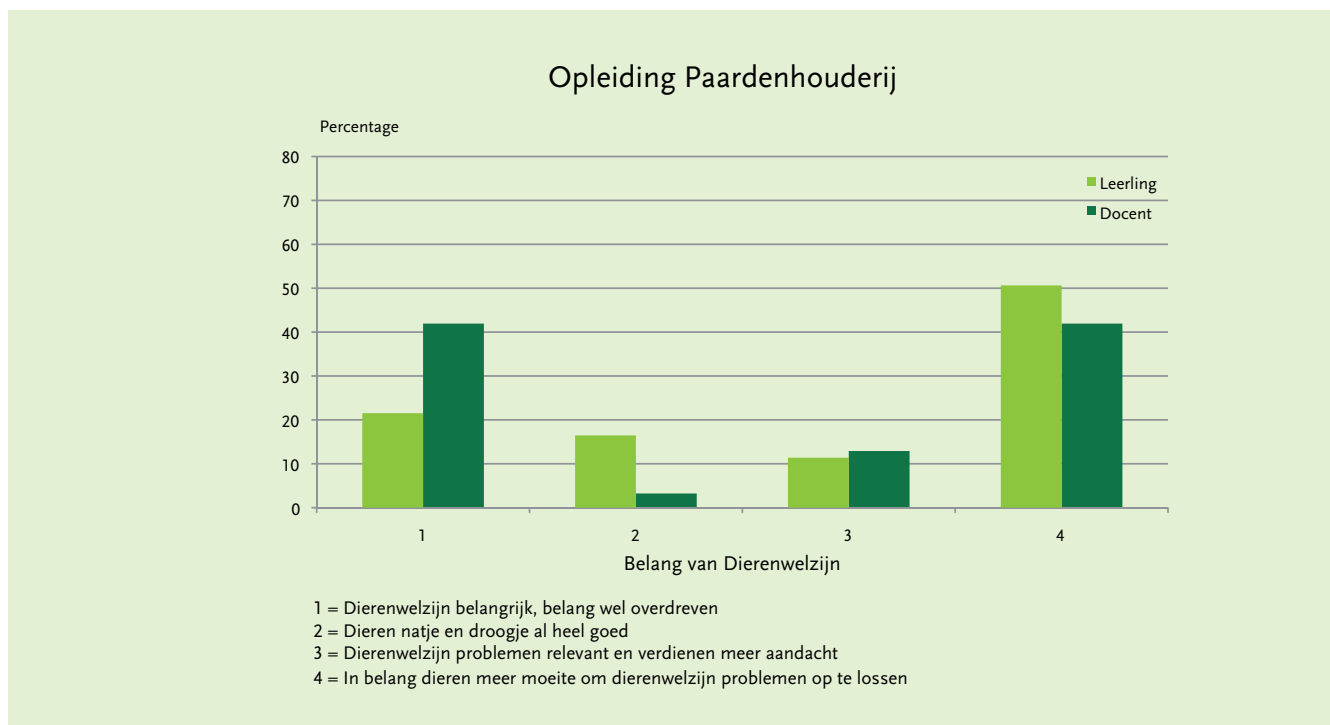
Deze voorkeur is voor beiden significant (leerlingen: $\chi^2=70,62$; $df=3$; $p=0,00$) en docenten: $\chi^2=10,78$; $df=3$; $p=0,013$). Hierbij is de categorie 'anders' buiten de berekening gelaten. Er zijn geen toelichtingen geven bij de keuze 'anders'.

Leerlingen: De mate waarin leerlingen waarde aan dierenwelzijn hechten

De meningen over hoe belangrijk dierenwelzijn is, lopen uiteen van zeer belangrijk tot totaal onbelangrijk (1 van de 79 leerlingen). Het merendeel, 73 van de 79 leerlingen (92,4%) geeft aan dierenwelzijn (heel) belangrijk te vinden. Deze keuze berust niet op toeval ($\chi^2=124,35$; $df=2$; $p=0,00$).

Docenten en leerlingen: Belang/waarde van dierenwelzijn [stelling]

Leerlingen en docenten verschillen niet significant van elkaar in hun mening over wat de waarde van dierenwelzijn is (Figuur 13). Wel zijn de leerlingen significant vaker van mening dat in het belang van dieren meer gedaan zou moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen ($\chi^2=29,30$; $df=3$; $p=0,00$). De keuze van de docenten voor de uiteenlopende opties 'welzijn van dieren is belangrijk, maar wordt op dit moment wel wat overdreven' en 'in het belang van dieren zou er veel meer gedaan moeten worden' berust niet op toeval ($\chi^2=14,81$; $df=3$; $p=0,002$).

Figuur 13
 Het belang van dierenwelzijn in de opleiding Paardenhouderij volgens leerlingen en docenten

Uit de interviews: De positie van de mens ten opzichte van de waarde van het dier

A. Houding van docenten

Volgens leerlingen:

Alle leerlingen geven aan dat docenten dieren vaker lager positioneren dan mensen. Sommige leerlingen wijzen erop dat docenten paarden als productiedieren kunnen zien en hen hele dagen in de stal laten staan of juist buiten zetten als het streng vriest, dan wel vetmesten zodat de dieren bij de slager meer opleveren. Andere leerlingen vinden juist dat hun docenten hen een gezonde houding ten opzichte van dieren aanleren.

B. De houding van leerlingen

Volgens docenten:

Het overheersende gevoel bij drie docenten is dat de meeste leerlingen een dier (in dit geval meestal een paard) als (vrijwel) even belangrijk zien als een mens. Eveneens drie docenten denken dat leerlingen de mens als belangrijker dan dieren zien (al is in de eerste jaren van de opleiding het eigen paard voor leerlingen het belangrijkste dat er is) en is er nog verschil tussen leerlingen paardenhouderij en paardensport, waarbij de laatste groep doorgaans iets

meer oog voor de economische waarde van paarden heeft. Een minderheid van de docenten (één persoon) vindt dat de meeste leerlingen het paard als belangrijker dan de mens zien.

Leerlingen:

De houding van leerlingen ten opzichte van dieren, is volgens de leerlingen gevarieerd, al is er een lichte voorkeur voor het antwoord dat mens en dier gelijk zijn. Uitzonderingen betreffen voor veel leerlingen productiedieren. Een andere groep is van mening dat de mens boven het dier staat en slechts één persoon is van mening dat dieren (met uitzondering van insecten) belangrijker zijn dan mensen.

4.4 Algemene stand van zaken

4.4.1 Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

4.4.1.1 HET VOORKOMEN VAN DIERENWELZIJN IN HET KWALIFICATIEDOSSIER EN EXAMENSTANDAARDEN

Uit de enquêtes:

Docenten: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in examenstandaard*

Ruim 90% (namelijk 28 van de 31) van de docenten geeft aan dat dierenwelzijn opgenomen is in de examenstandaard. Deze mening is dominant ($\chi^2=45,36$; $df=2$; $p=0,00$). Slechts één docent denkt van niet en twee docenten weten het niet.

Uit de interviews: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in kwalificatiedossiers*

Docenten:

Van de zeven docenten denken er vijf dat dierenwelzijn expliciet genoemd wordt in de kwalificatiedossiers. Twee docenten weten het niet.

Teamleiders:

Drie teamleiders vinden dat dierenwelzijn erg globaal omschreven is in het kwalificatiedossier. Het algemene idee van deze teamleiders is dat een teamleider het dossier inhoudelijk niet tot in detail hoeft te kennen. Kennis rond de inhoud van de dossiers is echter wel handig voor een teamleider vanwege het contact met het beroepsveld, het zicht hebben op wat docenten moeten doen en wat er van hen wordt verwacht richting de leerlingen. Twee teamleiders konden geen antwoord geven op deze vraag. Eén teamleider vond wel dat teamleiders dit behoren te weten, de ander heeft hier geen mening over gegeven.

4.4.1.2 DE OMZETTING VAN DIERENWELZIJN IN KWALIFICATIEDOSSIER EN EXAMENSTANDAARDEN NAAR THEORIE- EN PRAKTIJKLESSEN

Uit de interviews: *De wijze van omzetting van de eisen van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma, met betrekking tot:*

1. Theorielessen

Docenten:

Docenten laten zien dat er op de locaties verschillende wijzen bestaan waarop met het thema dierenwelzijn gewerkt wordt en dat er ambitie is om dierenwelzijn te positioneren:

- *Locatie 1:* heeft uit eigen beweging en voor de komst van de nieuwe kwalificatiestructuur de opleiding herschreven en geconstateerd dat dierenwelzijn te weinig aandacht kreeg. Drie collega's hebben daarop het vak 'Paard Natuurlijk' samengesteld waarin dierenwelzijn centraal staat en expliciet wordt behandeld;
- *Locatie 2:* Verschillende docenten worden verantwoordelijk voor een kerntaak in plaats van een vak. In dit proces zullen rond de kerntaak 'dagelijkse zorg/zorg voor gezondheid en welzijn' de knelpunten van dierenwelzijn op een rijtje worden gezet;
- *Locatie 3:* De paardopleiding wordt herzien aan de hand van de SHL competentielijst. De focus van de PvB 'Animal Care' ligt bij dierenwelzijn. Aan de hand van de beheersingscriteria en werkprocessen wordt er een nadere uitwerking gemaakt van dierenwelzijn en wordt er gekeken welke kennis daarbij nodig is. Er zal meer tijd/inzet aan dierenwelzijn

besteed worden in de opleiding. Zo zal een AVO container met de module 'Welzijn en Ethiek' binnen meer containers geplaatst worden en zal dierenwelzijn meer expliciet behandeld worden;

- *Locatie 4:* De locatie zit nog in de oude kwalificatiestructuur en maakt voornamelijk gebruik van boeken waarin dierenwelzijn met name impliciet voorkomt. De docent weet niet hoe dierenwelzijn in de nieuwe dossiers aan de orde komt. Het zijn vooral de individuele docenten die uitmaken op welke wijze en hoeveel aandacht aan dierenwelzijn geschonken wordt;
- *Locatie 5:* Dierenwelzijn komt in de nieuwe kwalificatiedossiers heel expliciet maar, ook heel 'verborgen' tussen de regels voor binnen werkprocessen en beheersingscriteria in de trant van: 'houd rekening met (...)'. Hetzelfde geldt voor de examenstandaarden. Daar is het ook als beroepsdilemma vermeld. Op dit moment maakt deze locatie gebruik van boeken waarin dierenwelzijn verweven is, zoals in het boek 'Paard en Voer' (Ellis, 2004). Maar moet het wel worden 'vertaald' voor de leerling. Door maatschappelijke en politieke aandacht voor dierenwelzijn en door het voorkomen van enkele 'excessen' is er meer aandacht voor dierenwelzijn. Dierenwelzijn zou door deze ontwikkelingen meer expliciet in de opleiding kunnen komen. Dit is nu echter nog niet het geval.

Teamleiders:

Op de locaties is er, voor zover bekend, momenteel op één locatie een vertaalslag gemaakt van dierenwelzijn als thema in de kwalificatiedossiers en examenstandaard naar de lessen. De teamleider van deze locatie weet echter niet in welke klassen deze lessen worden gegeven. Een andere teamleider sluit niet uit dat er expliciete lessen gegeven worden, maar weet het niet. Dierenwelzijn komt het meest indirect voor in de lessen die door de docenten worden samengesteld op basis van het opleidingsplan. Dierenwelzijn is, voor zover bekend bij de teamleiders, niet expliciet opgenomen in dit plan en lijkt voor de meeste teamleiders momenteel ook geen prioriteit te hebben. Op één locatie is er een onderzoekscoördinator aangesteld, die voorstellen schrijft voor de invulling/aanpassing van opleidingsprogramma's en een onderwijsontwikkelaar voor de aanpassing naar het CGO. Nieuwe thema's moeten zo een kans krijgen om tot ontwikkeling te komen. Daarnaast zijn er thematische vakgroepen, zoals van de vakgroep Economie. Het is niet ondenkbaar dat er een vakgroep Dierenwelzijn wordt opgericht. Een teamleider vindt het jammer dat er geen kerntaken in de dossiers beschreven zijn die over dierenwelzijn gaan. Ook wordt dierenwelzijn te globaal omschreven en wordt het niet actief getoetst in de PvB. Scholen hebben volgens deze teamleider momenteel te veel ruimte om hun eigen gang te gaan.

De teamleider: "[...] *dus geef je ruimte voor interpretatie aan de scholen en dus legt de één het anders uit dan de ander. En dan is het maar net of je eigen ethiek jou daar aan houdt, of jou daar niet aan houdt. Ik denk, als je wilt, dat je er [dierenwelzijn] helemaal niks aan hoeft te doen in een opleiding. Dat die ruimte er absoluut is. Dat dan toch nog een leerling goed kan slagen.*"

Dierenwelzijn is, volgens deze teamleider, in de opleiding verspreid over heel veel losse onderdelen. Een troost is dat er op school wel een clustering van vakken rond kerntaken plaatsvindt, waardoor het binnen het CGO wel makkelijker moet zijn expliciete aandacht aan dierenwelzijn te besteden. Een laatste teamleider verwacht niet dat op korte termijn er echt aandacht voor dierenwelzijn kan komen in het opleidingsplan, tenzij er iets gebeurt waardoor het noodzakelijk wordt er aandacht aan te besteden:

De teamleider: "[...] *Afhankelijk van de ontwikkelingen [komt er meer aandacht voor dierenwelzijn op school]. Ik roep vijf jaar [eer dierenwelzijn mogelijk aandacht krijgt], maar ik zeg al, als er volgend jaar een ziekte uitbreekt, dan kun je die discussie veel eerder krijgen.*"

2. Praktijklessen

Docenten:

Net zoals er bij de theorielessen vooral door de individuele docent besloten wordt hoe er les gegeven wordt, zo wordt dat ook in het praktijkleren vooral individueel bepaald. Enkele manieren waarop dierenwelzijn aan de orde kan komen in het praktijkleren, zijn:

- *op locatie 1:* Theorie en praktijk zijn zoveel mogelijk aan elkaar gekoppeld. Leerlingen moeten zoveel mogelijk de praktijk in. De uitvoering van de praktijklessen is echter 'des docents', al verschillen de meningen nauwelijks over wat goed dierenwelzijn is en wat niet;

- *op locatie 2:* Het praktijkleren vormt een onderdeel van de kerntaken en het thema dierenwelzijn wordt op eenzelfde manier bekeken als bij de theorielessen. Op dit moment geldt een voornamelijk impliciete behandeling van dierenwelzijnsonderwerpen;
- *op locatie 3:* Het praktijkleren ondersteunt de oefensituaties op de stages. Soms wordt er daarom eerst op locatie 'geoefend' voordat de leerlingen de stagepraktijk in gaan. Praktijklessen worden bijvoorbeeld in de vorm van workshops gegeven. Er is nog geen workshop welzijn, die moet nog uitgewerkt worden. Er is al wel contact met de Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie (KNHS) voor afname van een boek over paardenwelzijn;
- *op locatie 4:* Dierenwelzijn komt binnen het praktijkleren op dezelfde wijze aan de orde als in de theorielessen, voornamelijk naar inzicht van de individuele docent en op impliciete wijze;
- *op locatie 5:* Dierenwelzijn is voornamelijk een taak van de paardenhouder bij wie de locatie de paarden huurt. Er wordt niet expliciet over dierenwelzijn gesproken, maar leerlingen krijgen wel te zien hoe ze een paard moeten behandelen en hoe ze respect moeten tonen.

Teamleiders:

Net als in de theorielessen vindt volgens de teamleiders op dit moment aandacht voor dierenwelzijn met name indirect tijdens de praktijklessen plaats. Te denken valt aan het geven van het goede voorbeeld [van de omgang met paarden] door de docent of het ingaan op situaties die zich voordoen tijdens de les. Ook kunnen op de agenda van vakgroepvergaderingen rond praktijkleren dierenwelzijnsaspecten indirect aan de orde komen, zoals '*de beweging van paarden tijdens de les*'.

3. Toetsing en examinering

Uit de interviews:

Docenten:

Bij de meeste docenten lijkt er sprake te zijn van een integrale toetsing van dierenwelzijnsaspecten binnen de bestaande vakken/thema's. Bij vakken die wel expliciet over dierenwelzijn gaan, wordt ook expliciet getoetst. Docenten bepalen met name zelf of en in hoeverre zij aandacht aan het thema willen schenken. De vraag rond toetsing en examinering is niet bij iedereen aan de orde gekomen.

Teamleiders:

Dierenwelzijn wordt als apart thema, voor zover bekend bij teamleiders door de meeste docenten niet expliciet getoetst. Op één locatie worden dierenwelzijnlessen gehouden en is dit wel het geval. Tijdens de PvB en bij deelkwalificaties komt dierenwelzijn veelal indirect aan de orde en tevens in de verslagen die leerlingen daarvan maken, tenzij er zich specifieke situaties voordoen waarin expliciete aandacht voor dierenwelzijn noodzakelijk is. Niet alle locaties werken echter met PvB's.

4.4.2 SHL-competenties voor dierenwelzijn

Uit de enquêtes: Waardering van SHL-competenties.

Docenten :

Alle 31 docenten hebben aangegeven meerdere SHL-competenties belangrijk te vinden bij de behandeling van dierenwelzijnsthema's.

Als belangrijkste zijn genoemd:

1. *Ethisch en integer handelen* (26 van 31 docenten=86,7%);
2. *Vakdeskundigheid toepassen* (25 van 31 docenten= 83,3%);
3. *Kwaliteit leveren* (19 van 31 docenten=63,3%).

4.4.3 Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Uit de interviews: Een overzicht van taken en verantwoordelijkheden.

A. Docenten

Volgens docenten:

Docenten vinden het een taak en verantwoordelijkheid van henzelf om leerlingen bewust te maken van het natuurlijk gedrag van paarden, het leerlingen leren koppelen van deze kennis aan praktijksituaties en daar iets mee te doen, hen bewust te maken van de eisen die de maatschappij stelt aan het houden van paarden en de politieke consequenties daarvan en hen bewust te maken van het spanningsveld tussen het natuurlijk gedrag van paarden en de eisen die bedrijven/sport aan paarden stellen. Daarnaast noemen zij het leerlingen laten ontwikkelen van een eigen mening, het laten zien hoe je met respect met paarden om moet gaan, ondermeer door het leren observeren, het voordoen, het zorgvuldig leren werken en het met leerlingen bespreken van stage-ervaringen en het geven van informatie.

Volgens teamleiders:

Drie teamleiders wijzen vooral op de individuele verantwoordelijkheid en taken van docenten. Docenten zijn de eerste verantwoordelijke voor het welzijn van de dieren op locatie, zij hebben de verantwoordelijkheid om dierenwelzijn in de lessen ter sprake te brengen, hen bewust en bekwaam te maken zodat zij niet alleen dierenwelzijn in theorie kennen, maar het ook kunnen toepassen in de praktijk en erover kunnen discussiëren (koppeling actualiteit en ontwikkeling), docenten moeten leerlingen realiteitszin bijbrengen; zaken in perspectief brengen voor leerlingen (bijvoorbeeld ook het besef dat ongelukken kunnen gebeuren en je niet op ieder moment alles kunt overzien). Docenten moeten leerlingen zoveel mogelijk het goede voorbeeld laten zien; dingen aanschouwelijk maken. Volgens twee teamleiders zijn taken en verantwoordelijkheden rond dierenwelzijn voor docenten niet bewust omschreven of vastgelegd. Docenten moeten vooral samen bepalen wat zij van belang vinden. Eén van hen verzucht echter: *“Aan dat ‘samen’ schort het nog wel eens”*.

B. Teamleiders

Volgens docenten:

Op vier van de vijf locaties verwachten de docenten van de teamleiders dat zij een actieve rol spelen rond het onder de aandacht brengen van het thema dierenwelzijn bij de docenten. Dit kan tijdens vakgroepvergaderingen, het ‘voorselecteren’ van cursussen, het leggen van accenten, het op de agenda brengen/houden van het thema, het ‘laten’ uitwerken van het thema in een programmavoorstel, het aanwijzen van iemand die speciale inhoudelijke kennis van dierenwelzijn moet hebben. Op één locatie weten ze echter dat dit een illusie is. Als gevolg van de, in hun ogen, heersende bureaucratie en ‘angst’ voor de inspectie wordt er te weinig aandacht aan dierenwelzijn besteed (dierenwelzijn is geen prioriteit voor de inspectie).

Volgens teamleiders:

De meningen over de eigen verantwoordelijkheden en taken zijn verdeeld. Twee teamleiders noemen het initiëren van beleidsveranderingen, het zorgen dat de onderwijsstructuur zodanig is dat vernieuwingen een plek krijgen, verantwoordelijkheid voor de wijze van omgang met de dieren op locatie, het bijbrengen van realiteitszin bij leerlingen tijdens voorlichtingsdagen en intakegesprekken en het te woord staan van leerlingen, ouders, dierenbescherming, etc. als er vragen of klachten zijn. Twee andere teamleiders denken dat er geen taken en verantwoordelijkheden zijn met betrekking tot dierenwelzijn. Eén van hen sluit niet uit dat dat zou kunnen veranderen, de ander vindt het meer een zelfopgelegde verantwoordelijkheid dat dierenwelzijn een duidelijke plek in het onderwijs krijgt, omdat de locatie als taak heeft om zaken die in de samenleving van belang zijn ook de locatie binnen te halen. De laatste teamleider denkt dat er alleen verantwoordelijkheden zijn, maar geen taken rond dierenwelzijn, al is de kwestie van verantwoordelijkheid ook niet helemaal zeker. Deze teamleider geeft aan geen verstand te hebben van dierenwelzijnsaangelegenheden en tracht door gesprekken met collega's en bezoeken aan de stallen zich daar toch een beeld van te vormen. Als er zaken naar het idee van de docenten fout zouden lopen, dan zou de teamleider naar eigen zeggen wel in actie komen.

4.4.4 Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Uit de interviews:

4.4.4.1 DE MATE WAARIN DOCENTEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Dierenwelzijn komt op dit moment nog het meest impliciet in de opleiding voor binnen vakken als huisvesting, voeding en gezondheid, maar krijgt wel meer betekenis als gevolg van media en wetgeving. Ook komt het onderwerp vaker expliciet ter sprake. Dat het een belangrijker thema is, is te merken aan het feit dat het vaker op de agenda staat dan voorheen, er meer over gepraat wordt, er door de Minister aan de Opleidingsraad Paard gevraagd is om iets rond dierenwelzijn te ontwikkelen. Op één locatie is een werkgroep Paard opgericht die afgesproken heeft op de locatie dierenwelzijn duidelijker aan te orde te gaan stellen (inclusief veterinaire rapporten). Verder vinden er op de locaties voornamelijk in de onderbouw activiteiten plaats waarin dierenwelzijn meer expliciet aan de orde komt. Te denken valt aan een locatie waar leerlingen van niveau 3 en 4 een apart vak 'Paard Natuurlijk' krijgen. Binnen dit vak volgen leerlingen drie à vier lessen, lezen een boek dat verbonden is met de website www.paardnatuurlijk.nl en geven zij zelf presentaties. Dit vak zou volgens de docenten ook naar de lagere niveaus en naar de hogere klassen 'getild' kunnen worden. Op een andere locatie is er sinds het schooljaar 2009-2010 in de eerste klas een vak 'Welzijn en Ethiek'. Op weer een andere locatie wordt in het eerste jaar de 'Dierenwelzijnsnota' behandeld.

Volgens leerlingen:

Leerlingen geven hun docenten gemiddeld het cijfer 7,4 voor de mate waarin zij denken dat docenten dierenwelzijn belangrijk vinden. De individuele cijfers variëren tussen een 6,5 en een 9. Redenen voor een hoog cijfer: *"Ze [de docenten] hebben niet voor niets deze richting gekozen"; "ze hebben er verstand van"; "ze praten erover"; "ze zouden er wel meer over zeggen, maar kunnen het niet (omdat er door de overheid is bepaald dat ze daar geen tijd voor hebben)".* Redenen voor een lager cijfer: *"de docenten houden geen rekening met het geestelijk welzijn van de paarden"* (zie onderstaande weergave van een deel van een gesprek hierover).

Uit het diepte-interview:

Leerling: *"Ik vind met rijden, dat er heel veel druk op die paarden gezet wordt. Op zich is druk niet erg, maar soms gaat het te ver. Soms gaat het ten koste van het lichaam. Al die schoolpaarden, die hier staan, nou, de helft daarvan heeft een kronkel in zijn kop. En dat komt echt niet zomaar uit de lucht vallen".*

Interviewer: *"Kun je een voorbeeld geven van zo'n kronkel? Waar moet ik dan aan denken als een paard een kronkel heeft?"*

Leerling: *"Nou, ik had een schoolpaard in mijn eerste jaar. En die was er toen net pas een paar maanden. En daar was niks mis mee. En nu staat hij hier dus al meer dan drie jaar. En die trekt zijn dekens af op stal en die staat de hele dag naar het plafond te kijken. En als hij in de stapmolen staat, dan slaat hij de hele molen aan gort. Dat soort dingen".*

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven de teamleiders hun docenten het cijfer 7,3 voor het belang dat zij aan dierenwelzijn hechten. De afzonderlijke cijfers varieerden tussen 6,5 en 8. Redenen om een hoger cijfer te geven: *"het wordt veel besproken", "het wordt liefdevol besproken", "men is doordrongen van het maatschappelijk belang", "het is iets vanzelfsprekends".* Redenen voor een lager cijfer: *"dierenwelzijn wordt niet prominent op de agenda gezet", "men leeft met de waan van de dag".*

4.4.4.2 DE MATE WAARIN LEERLINGEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Gemiddeld geven de docenten het cijfer 5,9 voor het belang dat leerlingen aan dierenwelzijn hechten. De cijfers variëren van 3 tot 8. Eén locatie heeft geen cijfer gegeven omdat de docenten vinden dat er een ontwikkeling zichtbaar is van het cijfer 5 in het begin van de opleiding tot 8 na de opleiding. Redenen om een hoger cijfer te geven: *"ze zien ook dat dierenwelzijn overal wel in zit; in respect tonen en rekening houden met voeding en huisvesting", "leerlingen hebben ook oog voor het individuele paard".* Redenen voor een lager cijfer: *"voor leerlingen is het een ver van mijn bed show", "ze gaan er vanuit dat het allemaal wel goed is wat*

zij doen en voor het eigen paard zijn ze heel lief, maar ze zijn niet met dierenwelzijn bezig en in het begin ook niet met kosten en opbrengsten”, “om 16:00 uur houdt ‘dierenwelzijn’ op als leerlingen weer naar huis willen”. Een docent maakt een onderscheid tussen leerlingen van de paardenhouderij en de paardensportleerlingen. De paardenhouders zijn meer zorgzaam, de ‘sporters’ denken meer in termen van kosten en baten.

Volgens teamleiders:

Teamleiders geven de leerlingen gemiddeld het cijfer 6,6. De afzonderlijke cijfers liggen tussen 4,5 en 7,8. Redenen om een hoger cijfer te geven: *“Ze worden er op dagelijkse basis meer mee geconfronteerd”, “spreken met hart en nieren over hun paard”.* Redenen om een lager cijfer te geven: *“De belevingswereld van de leerling is erg gericht op het gebruik van het paard. Welzijnsvraagstukken vragen meer visie en de mogelijkheid om het te overdenken”, “aan het begin van de opleiding vinden leerlingen alles zielig en als ze weggaan, is er meer oog voor andere zaken erbij zoals het economisch belang”.*

4.4.4.3 DE MATE WAARIN TEAMLEIDERS DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Gemiddeld geven de docenten hun teamleiders een 7,8. De cijfers varieerden van een 7 tot een 9. Twee locaties konden geen cijfer geven. Een locatie wilde geen cijfer geven omdat de teamleider geen verstand heeft van het thema, maar de docenten wel alle medewerking verleent. De ander omdat de ‘echte teamleider mbo’ geen taak heeft rond dierenwelzijn. Redenen voor een hoog cijfer: *“de teamleider heeft kennis van het thema”; “de teamleider is zich bewust van het thema”; “de teamleider vindt het een heel belangrijk thema”; “de teamleider vindt het onderzoek naar dierenwelzijnseducatie in mbo groen belangrijk”.* Redenen voor kritiek: *“het duurt alleen wel lang voor er iets gebeurt”; “het onderwerp staat nooit op de agenda”.*

4.4.5 Visievorming en formalisering

Uit de interviews: *De ontwikkeling van een gezamenlijke visie op dierenwelzijn en de formalisering ervan.*

Teamleiders zijn gevraagd of er op hun locatie een gezamenlijke visie op het thema dierenwelzijn is ontwikkeld en of er sprake is van formalisering nu of in de toekomst. Aan docenten is gevraagd in hoeverre dierenwelzijn in de opleiding geformaliseerd is.

Docenten:

Momenteel is er weinig sprake van formalisering van aandacht voor dierenwelzijn in theorielessen, praktijklessen en stages. Uitzondering vormen vakken als ‘Paard natuurlijk’ en ‘Welzijn en Ethiek’ op twee locaties. Deze vakken nemen echter een kleine positie in binnen de opleiding als geheel. Er wordt wel gewerkt aan de herformulering van twee opleidingen waarin dierenwelzijn een grotere rol krijgt.

Teamleiders:

Eén locatie is bezig een visie te formuleren. De stap daartoe is gezet door de directeur van de locatie die een werkgroep ‘Paard’ heeft ingesteld. Als eerste inventariseert deze werkgroep hoe de paarden worden ingezet, welke materialen er allemaal gebruikt worden en welke dilemma’s er spelen. Twee teamleiders geven aan dat er geen visie op dierenwelzijn is en er momenteel ook geen plannen toe zijn (al wordt het nergens uitgesloten dat het er ooit zou kunnen komen). Een andere teamleider geeft de voorkeur aan een meer pragmatische aanpak. Het nadeel van een visie is volgens deze teamleider dat een visie de lading nooit dekt en zolang mensen met elkaar door een deur kunnen, is een (vastgelegde) visie niet nodig. Twee teamleiders weten niet of er een gezamenlijke visie is rond dierenwelzijn op hun locatie, maar één van hen vindt het wel een ‘eyeopener’ om er aandacht voor te vragen. Twee locaties lijken voorop te lopen als het gaat om het formaliseren van dierenwelzijn in het curriculum. Op één locatie worden dierenwelzijnslessen gegeven (maar de teamleider weet niet in welk jaar). Op de vierde locatie is de formalisering nog in een beginstadium van inventarisatie. Bij de laatste locatie wordt er niet over nagedacht.

4.5 Dierenwelzijn in lessen en stages

4.5.1 Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

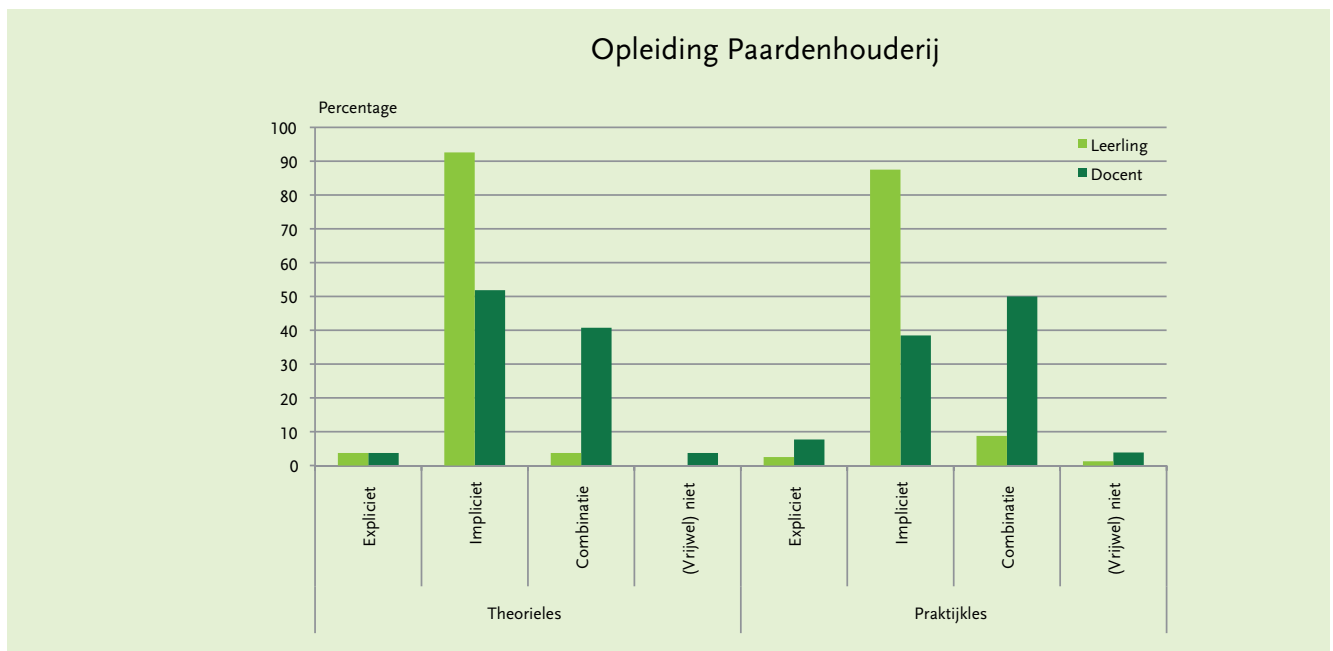
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De impliciete/expliciete manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed in theorie- en praktijklessen*

Er is een groot verschil van mening tussen leerlingen en docenten over de manier waarop dierenwelzijn in de theorielessen behandeld wordt, zoals Figuur 14 laat zien. Van de 27 docenten besteden 14 met name impliciet aandacht aan dierenwelzijn en 11 docenten zowel impliciet als expliciet. Eén docent behandelt (vrijwel) geen dierenwelzijnsthema's in de theorielessen. De docenten zijn significant vaker van mening dat er voornamelijk impliciet, dan wel een combinatie van impliciet en expliciet aandacht besteed wordt aan dierenwelzijn ($\chi^2=20,26$; $df=3$; $p=0,00$). Het merendeel van de leerlingen (75 van 81 leerlingen = 92,6%) is van mening is dat de aandacht voor dierenwelzijn met name impliciet is. Deze mening komt significant vaker voor dan je op basis van toeval zou verwachten ($\chi^2=128,00$; $df=2$; $p=0,00$). De leerlingen en docenten verschillen significant van mening over de manier waarop dierenwelzijnsthema's in theorielessen besproken worden ($\chi^2=28,05$; $df=3$; $p=0,00$). Leerlingen ervaren de behandeling van het thema dierenwelzijn overwegend impliciet.

Figuur 14 laat ook zien dat de manier waarop dierenwelzijn in de praktijklessen behandeld wordt een grote gelijkenis vertoont met de ervaren behandeling van dierenwelzijn in de theorielessen. Ook hier zijn de docenten daarin meer verdeeld dan de leerlingen; 13 van de 26 docenten (50%) besteden zowel impliciet als expliciet aandacht terwijl 10 docenten (38,5%) dierenwelzijn vooral impliciet behandelen. De docenten zijn significant vaker van mening dat er impliciet dan wel een combinatie van impliciet en expliciet aandacht besteed wordt aan dierenwelzijnsthema's ($\chi^2=16,15$; $df=3$; $p=0,00$). 70 van de 80 leerlingen (87,5%) zijn van mening dat er vooral impliciet aandacht is voor dierenwelzijn in de praktijklessen. Deze keuze berust niet op toeval ($\chi^2=167,70$; $df=3$; $p=0,00$). De docenten lijken¹³ in hun mening significant van de leerlingen te verschillen over de wijze waarop dierenwelzijn in de praktijklessen behandeld wordt ($\chi^2=151,36$; $df=3$; $p=0,00$).

Figuur 14
Behandeling van het thema dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen van de opleiding Paardenhouderij volgens leerlingen en docenten

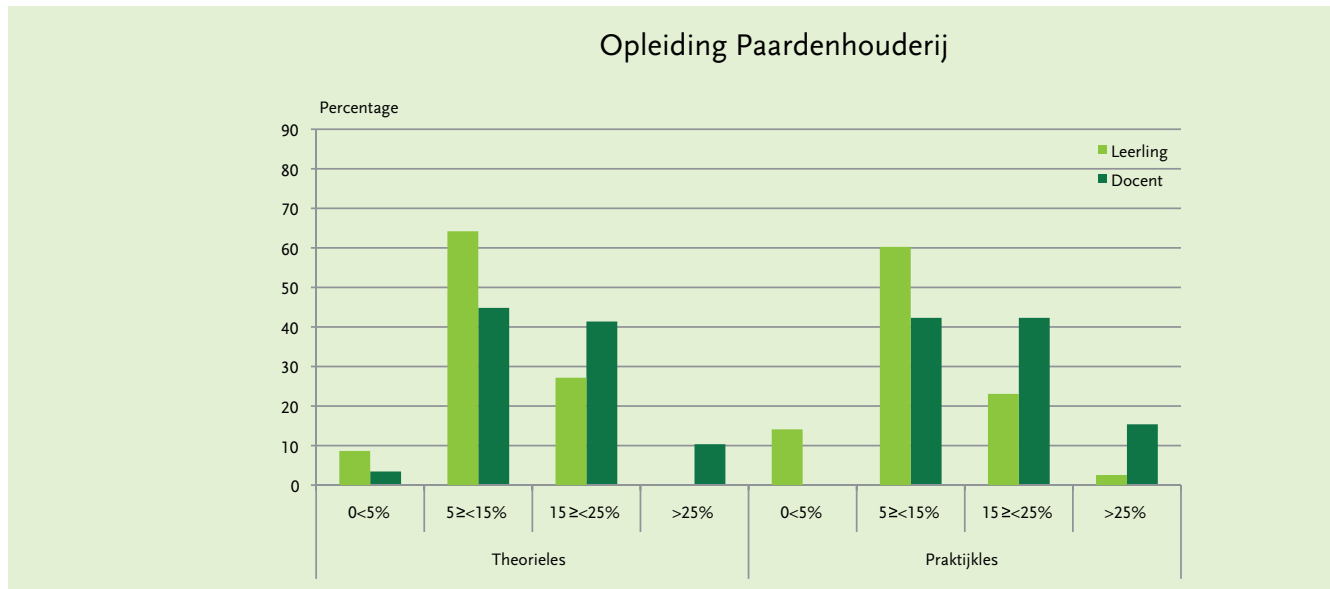

Docenten en leerlingen: *Inschatting tijdsbesteding dierenwelzijnsthema'*

De ingeschatte tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen loopt bij docenten uiteen van 0 tot >25%, twee docenten noemen 50<100%. Het gemiddelde percentage ligt

¹³ Bij de significantiebepaling zijn vijf cellen (63,5%) lager dan 5, waardoor de uitkomst bij een grotere onderzoeksgroep kan afwijken.

bij de docenten op 15-20%. Volgens de leerlingen wordt er, met een het percentage uiteenlopend van 0 tot 25% en een gemiddelde van 10-15%, minder aandacht aan besteed. Het verschil tussen de docenten en leerlingen is significant (MWU=833,50; $Z=-2,647$; $p=0,008$). Figuur 15 laat zien dat de meningen over het percentage lestijd dat in de praktijklessen aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed bij docenten uiteenloopt van 5 tot >25%, terwijl dit de bij leerlingen uiteenloopt van 0 tot >25%. Het gemiddelde percentage ligt bij de 26 docenten op 15<20%, maar bij de 78 leerlingen lager namelijk op 10<15%. De verschillen tussen de 26 docenten en 78 leerlingen zijn significant (MW=603,50; $Z=-3,438$; $p=0,001$).

Figuur 15
Percentage lestijd dat volgens leerlingen en docenten in theorie- en praktijklessen van de opleiding Paardenhouderij aan het thema dierenwelzijn wordt besteed.

4.5.2 Hoe docenten les geven

Uit de interviews:

A. Tijd voor dierenwelzijn

Docenten: Inschatting eigen tijdsbesteding aan dierenwelzijn in de les

De schattingen van de hoeveelheid lestijd die de geïnterviewde docenten naar eigen zeggen besteden aan dierenwelzijn lopen uiteen van 5-10% (2x), 10% (1x), 20-25% (2x) tot 100% (1x), afhankelijk van hoe groot de docent het impliciete deel inschat. Eén persoon kon hierop niet antwoorden.

B. Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

Docenten: De wijze van behandeling van het thema dierenwelzijn

Docenten geven aan dat zij het thema dierenwelzijn behandelen via:

- *specifieke vakken en/of boeken*, bijvoorbeeld het vak 'Paard Natuurlijk' dat zich richt op het leren kennen van het natuurlijke gedrag van het paard. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het boek 'De aard van het Paard: een onderzoek naar de evolutie, de intelligentie en het gedrag van paarden' (Budiansky et al. 2002). Een ander boek dat genoemd is door docenten, is: 'Paard en Voer' (Ellis 2004). Verder wordt gewerkt met informatie van internet, het gebruik van de werkvorm discussie, het aanpassen van bestaande materialen van het Ontwikkelcentrum;
- *integrale behandeling van dierenwelzijn binnen thema's als bijvoorbeeld voeding en huisvesting*;
- *behandeling van de wetgeving in Nederland* door middel van aandacht voor de 'welzijnsnota';
- *aandacht voor dierenwelzijn op bedrijfsniveau*. Dit wordt besproken op praktijkniveau. Het bedrijf wordt doorgelicht op deelaspecten en de gevolgen bekijken voor het paard.

Twee docenten zouden graag aandacht aan dierenwelzijn willen besteden in de lessen via:

- *aandacht voor de voordelen van dierenwelzijn voor het dier en de economie*;
- *gerichte observatieopdrachten*;

- *het beoordelen van de capaciteit van het paard, het niet overvragen van het dier, het niet te jong beginnen met zadelmak maken, het geven van een rustdag waarin het paard zelf kan doen wat het wil (spelen in de wei/rondrennen etc.);*
- *aandacht voor wetgeving in het buitenland.*

Leerlingen:

Leerlingen van alle locaties melden dat dierenwelzijnsaspecten impliciet binnen thema's of vakken als huisvesting, voeding, fokken, EHBO, beweging, etc. aan de orde komen. Sommige leerlingen noemen dit 'onbewust' aan de orde komen. De hoeveelheid tijd die hiermee gemoeid is, is volgens de meeste leerlingen kort (volgens hen ook om discussie te vermijden). Daarnaast verschilt het wel per docent hoe die tegen het dierenwelzijn aankijkt. Waar vrijwel iedere docent het er wel mee eens is dat een paard naar buiten moet, bestaat veel onenigheid over hoe lang. De docenten geven dan ieder voor zich aan hoeveel tijd zij vinden dat het dier buiten moet zijn. De leerlingen krijgen naar eigen zeggen op deze manier regelmatig tegengestelde werkwijzen te horen. Op één locatie hebben de leerlingen een les gehad over hoe je ziet dat een paard gelukkig is en wordt 'Paard natuurlijk' (boek/vak) genoemd. Op een andere locatie wordt het vak gedragsleer genoemd, waar ook veel geleerd wordt over het dierenwelzijn. Er zijn verder geen aparte boeken rond dierenwelzijn. Dit vinden de leerlingen erg jammer. Zij missen de boeken en de roosters en merken in het algemeen dat docenten minder gemotiveerd les geven sinds de invoering van de laptop.

C. Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Leerlingen: Hoe stagebedrijven les geven over dierenwelzijn

De stages zijn volgens de leerlingen heel erg verschillend in de manier waarop op het stagebedrijf met dierenwelzijn omgegaan wordt, maar ook hier geldt dat dierenwelzijn zelden een gespreksonderwerp is. Leerlingen moeten er zelf om vragen of leren het 'aflezen' aan de manier waarop er met de dieren wordt omgegaan en hoe ze erover praten. Toch zijn leerlingen vaak 'medeverantwoordelijk' voor het dierenwelzijn op stagebedrijf. In de regel durven zij wel zaken aan de orde te stellen die zij niet goed vinden. Ook als het misgaat op stage krijgen zij wel eens te horen dat ze dingen doen die niet goed zijn voor het dier. In het algemeen vinden leerlingen dat zij meer op hun stagebedrijf leren dan op school. Een enkeling merkt op dat er wel veel aandacht is voor voeding en huisvesting maar dat er nauwelijks op de behoeften van het individuele dier gelet wordt. Gemiddeld geven leerlingen de stagebedrijven een 7,2 voor het belang dat zij aan dierenwelzijn hechten. De cijfers varieerden van een 2 tot een 10. Veel leerlingen hadden dan ook moeite om met een gemiddeld cijfer voor hun eigen stages te komen. Redenen om een hoog cijfer te geven: "ze doen er alles voor"; "iedere dag controleren op gezondheid; veel beweging; veel buiten; goed voer; ramen open bij mooi weer; dekens als het nodig is"; "ze betrekken ons bij de gebeurtenissen met het paard zoals het poetsen van de vacht, etc.". Redenen voor een laag cijfer: "slecht onderhoud stallen/boxen"; "gevaarlijke situaties voor het paard"; "het paard komt nauwelijks buiten"; "paarden hebben weinig beweging".

D. Aansluiting theorie en praktijk

Leerlingen: Beoordeling koppeling theorie en praktijk

Leerlingen hebben gemengde gevoelens als het gaat om de aansluiting van de lessen op school en de praktijk. Op de ene locatie zouden de leerlingen betere instructies willen ontvangen over wat er in de PvB van je verwacht wordt, op een andere locatie willen de leerlingen vooral dat het algemene niveau van de opleiding in de eerste jaren omhoog geschroefd wordt. Op een derde locatie vinden de leerlingen dat ze vanuit school niet goed op de praktijk worden voorbereid, maar dat de stages hen wel goed voorbereiden op de lesstof, op de derde locatie vinden de leerlingen dat ze eigenlijk veel beter alles in de praktijk kunnen leren en op de laatste locatie vinden ze dat er een goede aansluiting is tussen theorie en stage maar weer niet met het praktijkbedrijf, waar je altijd hetzelfde werk moet doen ('poetsen') en nauwelijks meer iets erbij leert.

E. Selectie van stagebedrijven

Docenten: Beoordeling dierenwelzijn op stagebedrijven

Alle locaties maken gebruik van de door Aequor gecertificeerde bedrijven. Op vier locaties

denken zij niet dat welzijn een selectiecriterium is. Op één locatie weten de docenten het niet. Al staan de meeste docenten overwegend positief tegenover dierenwelzijn als criterium bij de selectie van stagebedrijven, docenten verschillen in hun opvatting of welzijn een criterium voor Aequor zou moeten zijn. Er zijn namelijk enkele obstakels hiervoor. Gedacht wordt aan het feit dat stagebedrijven zich wel eens terug zouden kunnen trekken waardoor er een tekort aan stagebedrijven ontstaat/het tekort nog groter wordt, de mensen van Aequor zouden niet deskundig genoeg hiervoor zijn, dierenwelzijn is lastig meetbaar, niet alle regels zijn per definitie goed en Aequor is als organisatie “een loden deur”. Enkele docenten noemen als optie om, net als bij het veiligheidscertificaat dat bedrijven moeten hebben, ook een externe organisatie te laten kijken naar het dierenwelzijn. Eén docent vindt het niet erg problematisch als het niet 100% in orde is met het dierenwelzijn op bedrijven, omdat leerlingen er in de praktijk ook mee in aanraking gaan komen. Deze docent raadt zijn leerlingen dan ook geen stagebedrijven af; temeer omdat er tot nu toe volgens de docent geen excessen zijn geconstateerd.

Teamleiders

Geen enkele teamleider weet zeker of er bij de selectie van stagebedrijven door Aequor getoetst wordt op dierenwelzijn. Alle teamleiders geven aan dat dierenwelzijn onderdeel van een selectieproces uit zou moeten maken. Verschillen tussen teamleiders ontstaan pas rond de vraag of Aequor de instantie zou moeten zijn die dit aspect controleert en hoe de controle dan uitgevoerd zou moeten worden. Een moeilijkheid hierbij is waar de grens van goed en niet goed dierenwelzijn ligt. Daarnaast is er bij een teamleider ook bezorgdheid of je niet ‘te ver gaat’ in je eisen aan stagebedrijven (de teamleider: “[het volgende selectie-item is dan misschien] of ze wel de juiste verzekering hebben afgesloten”).

4.5.3 Hulpmiddelen bij het les geven

Uit de enquêtes:

Docenten:

A. Producten/hulpmiddelen die in theorielessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen

In Figuur 16 is weergegeven in welke verhouding de hulpmiddelen door de ondervraagde docenten gebruikt worden.

Op één docent na gebruiken alle 29 docenten één of meerdere hulpmiddelen. 22 van de 29 docenten (75,9%) maken tijdens de lessen gebruik van ‘eigen producten’, hun eigen powerpoint-presentaties of hun eigen ervaringen¹⁴. Internetproducten als publicaties en sites van SRP/KNHS worden door 12 van de 29 docenten (41,4%) ingezet. ‘Andere’ producten, zoals excursies en eigen ervaringen, staan op nummer drie en worden door acht van de 29 docenten gebruikt.

B. Producten/hulpmiddelen die in praktijklessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen

Alle 26 docenten hebben aangegeven hulpmiddelen te gebruiken. Producten die vallen onder de noemer ‘anders’ worden het meest ingezet, namelijk door 17 van de 26 docenten (65,4%). Genoemde voorbeelden van ‘andere producten’ zijn:

- lesbundels/praktijkopdrachten;
- praktijkruimte (anders dan eigen dierenweide);
- eigen ervaringen.

Bedrijfsbezoeken worden door 11 van de 26 docenten (42,3%) gebruikt.

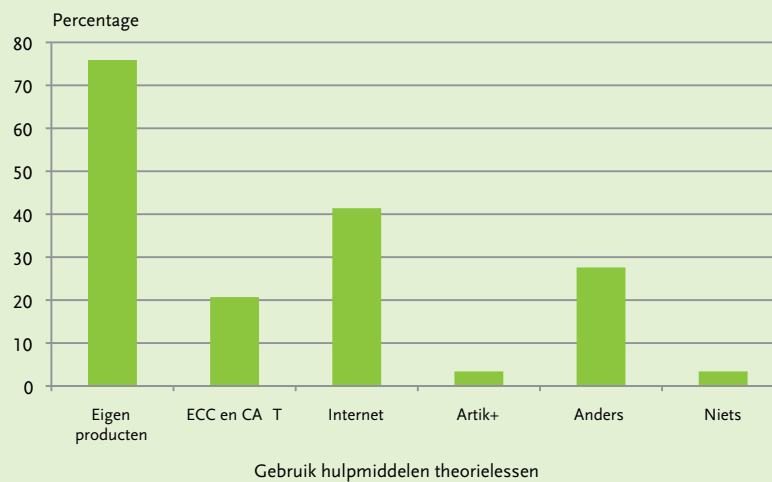
4.5.4 De invloed van actualiteit en media

Uit de enquêtes:

Docenten: *Mate van beïnvloeding door actualiteit en media op de behandeling van dierenwelzijnsthema's in theorie- en praktijklessen*

¹⁴ Meerdere docenten noemen ‘eigen ervaringen’ als voorbeeld van een ‘eigen product’ maar eigen ervaringen worden weer door andere docenten aangehaald als voorbeeld van een ‘ander product’.

Opleiding Paardenhouderij

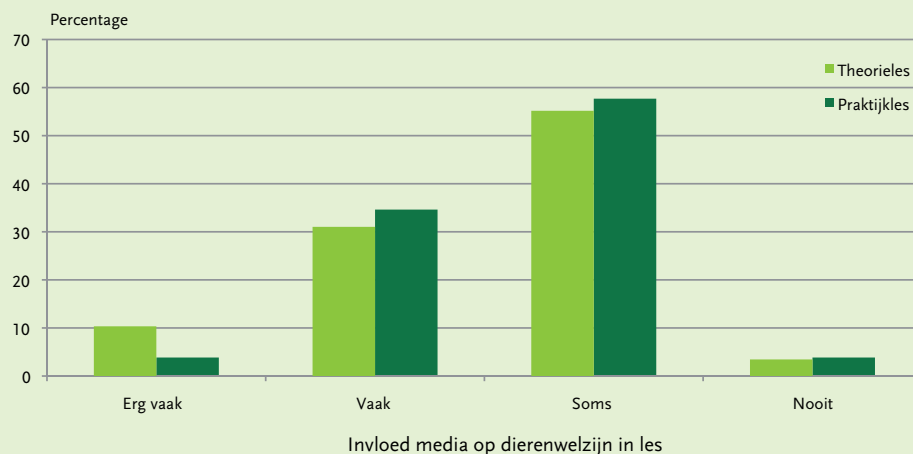
Figuur 16

Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in theorielessen Paardenhouderij.

Bij het samenstellen van de theorielessen laten 28 van de 29 docenten zich in meer of mindere mate beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en de media. 16 van de 29 docenten (55,2%) laten zich 'soms' beïnvloeden terwijl 12 docenten (41,3%) zich (erg) vaak laten beïnvloeden (Figuur 17). De docenten laten zich significant vaker 'soms' beïnvloeden door de media ($\chi^2=18,86$; $df=3$; $p=0,00$).

Bij het samenstellen van de praktijklessen laten 15 van de 26 docenten (57,7%) zich soms, 10 docenten (38,4%) zich (erg) vaak en één docent (3,8%) zich nooit beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media (Figuur 17). De docenten laten zich significant vaker 'soms' beïnvloeden door de media ($\chi^2=21,39$; $df=3$; $p=0,00$).

Opleiding Paardenhouderij

Figuur 17

Door docenten aangegeven invloed van de actualiteit op theorie- en praktijklessen Paardenhouderij

Uit de interviews:

Leerlingen: Aandacht van docenten voor actuele kwesties in de media

Over het geheel genomen wordt er volgens de leerlingen op de locaties weinig aandacht aan de actualiteit besteed. De actualiteit komt vooral incidenteel aan de orde als er iets belangrijks in de media gebeurt of als een leerling zelf met een onderwerp komt. Er zijn geen titels van boeken of auteurs genoemd die ingaan op dierenwelzijn in de paardenhouderij). Op één locatie wordt een verband gelegd met projectonderwijs waarin minder lessen zouden voorkomen waarin actualiteit wordt besproken.

4.5.5 Aandacht voor (ethische) dilemma's

Aandacht voor dierenwelzijn brengt vaak (ethische) dilemma's met zich mee die kunnen leiden tot felle discussies in politiek en media. Aan docenten en leerlingen werd tijdens de diepte-interviews gevraagd of en hoe er in de lessen aandacht aan wordt besteed.

Uit de interviews:

Docenten:

Docenten noemen de volgende belangrijke dilemma's die zij (al dan niet naar aanleiding van vragen van leerlingen) in hun lessen aan de orde stellen: overbelasting van jonge paarden in de draf- en rensport, euthanasie, dopinggebruik, vermenselijking van dieren/paarden, te lang op het hok staan van pensionpaarden, sociale contacten tussen paarden, groeps-huisvesting en afwegingen dierenwelzijn en economie. De onderwerpen worden voornamelijk via discussies en stellingen aan de orde gesteld.

Leerlingen:

Op de locaties wordt volgens de leerlingen weinig aandacht aan ethiek/ethische dilemma's besteed. Wat ethiek is, weet niet iedereen (een drietal leerlingen: "*iets met eten*"?), maar hoewel er in het algemeen ook belangstelling is voor discussie, geven een aantal leerlingen ook aan dat er niet te diep op ethische kwesties ingegaan hoeft te worden.

4.5.6 Objectiviteit en vrije meningsuiting

Uit de interviews:

Docenten: *Aandacht voor dilemma's en wijze waarop deze behandeld worden*

Alle docenten hebben te maken met dierenwelzijnsdilemma's in hun lessen. De mate van objectiviteit die gebruikt wordt bij het aan de orde stellen van dierenwelzijnsdilemma's wisselt sterk per docent. Grofweg worden hierbij drie typen docenten onderscheiden: de ene docent wil graag de zaken zwart/wit naar voren brengen om discussie bij leerlingen los te maken, de ander wil vooral de eigen mening over de kwestie laten weten, terwijl de derde streeft naar volledige objectiviteit door bijvoorbeeld alle meningen evenredig aan bod te laten komen.

Leerlingen: *Objectiviteit van de docent en ruimte voor een eigen mening*

Op twee locaties vinden de leerlingen dat de docenten niet objectief zijn en vooral hun eigen mening geven en er te weinig ruimte is voor andere meningen. Op een andere locatie vinden zij dat de eigen mening van de docent wel het zwaarste telt voor de docent, maar dat andere meningen er toch ook mogen zijn. Op een vierde locatie wordt er volgens de leerlingen juist wel erg objectief les gegeven met veel discussie en ruimte voor veel meningen en op de vijfde locatie is het zo divers dat het niet te zeggen is. Sommige docenten dulden geen andere mening en anderen juist wel.

4.6 Ruimte voor ontwikkeling

4.6.1 Opvattingen over de huidige stand van zaken

A. Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquêtes:

Docenten: *Waardering eigen invulling van de lessen met betrekking tot aandacht voor dierenwelzijn*

19 van de 31 docenten (61,9%) zijn van mening dat zij zelf voldoende aandacht aan dierenwelzijn besteden. 11 docenten (35,2%) vinden dat hun inzet rond dierenwelzijn anders moet. De belangrijkste reden is '*het onderwerp wordt steeds belangrijker*' maar ook '*door drukte komt het niet goed uit de verf*'. Met uitsluiting van de categorie 'anders' is men significant vaker van mening dat de inzet niet anders moet, omdat er al genoeg aandacht aan besteed wordt ($X^2 = 14,60$; $df = 2$; $p = 0,001$).

Leerlingen: Waardering mate van aandacht voor dierenwelzijn op school

Bijna de helft, 37 van de 78 leerlingen (47,4%), is van mening dat de school voldoende aandacht aan dierenwelzijn besteedt. Voornaamste gegeven redenen zijn:

- Voldoende les, het onderwerp komt regelmatig aan de orde. (9 leerlingen);
- Paarden krijgen veel beweging (4 leerlingen);
- Goede huisvesting/ verzorging/ omgang (2 leerlingen);
- Alles draait om dierenwelzijn (2 leerlingen).

Echter, 32 van de 78 leerlingen (41,0%) hebben aangegeven dat de schoollocatie onvoldoende aandacht aan dierenwelzijn besteedt. Genoemde redenen zijn:

1. Te weinig (praktijk)les, zowel kwantitatief als kwalitatief (6 leerlingen);
2. Mag uitgebreider, meer over gepraat worden (3 leerlingen);
3. Er is te weinig tijd voor (3 leerlingen).

De door negen leerlingen (11,5%) gegeven mening 'anders' noemen als redenen:

1. Het kan beter (2 leerlingen);
2. Krijgen bijna geen les (2 leerlingen);
3. Moet meer ruimte zijn om paard vrij te laten bewegen (2 leerlingen);
4. Onderwerp is actueel, maar binnen NL paardenhouderij is nog veel te verbeteren (2 leerlingen).

Uit de interviews:

Docenten: Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn

Vier van de vijf docenten zijn tevreden met de hoeveelheid tijd die zij aan dierenwelzijn kunnen besteden. Zij geven desondanks een toelichting op hun antwoord waaruit ruimte voor verandering blijkt. Zo wordt door één van de docenten gesteld dat de hoeveelheid tijd nu gerelateerd is aan de kaders waarin docenten moeten opereren, kan de wijze waarop er over dierenwelzijn gepraat wordt veranderen waardoor er meer expliciet met dierenwelzijn gewerkt wordt en/of er meer aandacht aan maatschappelijke kritiek gegeven wordt. Bovendien kan de hoeveelheid tijd voor dierenwelzijn onder invloed van de eisen van de kwalificatiedossiers veranderen. Eén van de genoemde vier docenten hoopt expliciet aandacht aan dierenwelzijn te gaan besteden via een thematisch programma van ongeveer 10-15 uur in de eerste klas (dit is de tijd inclusief de tijd dat leerlingen eraan werken) bovenop wat al impliciet in de lessen is verwerkt. Eén docent kon deze vraag niet beantwoorden.

Leerlingen: Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal

Op drie locaties zijn de leerlingen niet tevreden met de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijn besteed wordt. Het gaat dan met name om de ontbrekende verdieping van de thema's en het niet expliciet benoemen van dierenwelzijn. Op twee locaties is men tevreden met de huidige werkwijze. Op drie locaties is een overstap gemaakt van leren uit boeken naar leren op de laptop. Geen enkele geïnterviewde leerling is te spreken over onderwijs met de laptop. De digitale lessen zijn in hun ogen minder goed, er wordt minder geleerd, zij zijn eerder afgeleid, de docenten minder gemotiveerd. Op de twee locaties waar wel nog met boeken gewerkt wordt, is men blij met boeken maar is er ook kritiek. Docenten gaan op deze locaties volgens de leerlingen eveneens niet diep genoeg op de lesstof in.

4.6.2 Kennisbenutting en professionalisering

Uit de interviews:

A. Kennisbenutting dierenwelzijn door leerlingen

Docenten: Mate van benutting van aangereikte dierenwelzijnskennis

- Drie docenten vinden dat leerlingen te weinig doen met de dierenwelzijnskennis die wordt aangereikt. Oorzaken kunnen liggen bij de leerling (zo wordt het paard niet altijd even belangrijk gevonden, bijvoorbeeld als een leerling door ziekte een tijd afwezig is van school), bij de school of een stagebedrijf (een leerling kan wel kritiek hebben op het gebrek aan ventilatie in een stal, maar als er is geen geld is voor een andere installatie dan verandert er weinig) of de 'starre' cultuur binnen de paardenhouderij (tradities worden niet snel doorbroken, ook niet bij leerlingen) en tot slot komen veel leerlingen pas na de

- opleiding uit de verf (pas als zij gaan werken gaan zij volgens een docent meer van de opgedane kennis in de praktijk brengen);
- Twee docenten vinden dat leerlingen genoeg doen met de welzijnskennis. Signalen zijn: zij stellen zaken aan de orde die op stagebedrijven niet goed georganiseerd zijn, leren beter naar dieren kijken (ook al is dit niet echt meetbaar), als zij niet genoeg aandacht hebben voor dierenwelzijn dan worden zij gecorrigeerd;
- Eén docent ziet dat leerlingen er in voldoende mate wel iets mee doen, maar het kan nog beter. De docent zou tevreden zijn als leerlingen weten op welke momenten zij 'respectvol' naar de paarden moeten zijn en op welke momenten zij ook het paard moeten corrigeren (dit los van de noodzakelijke kennis rond huisvesting, voeding, etc.).

B. Professionaliseringsmogelijkheden voor docenten

Teamleiders: *Aanwezigheid van professionaliseringsmogelijkheden rond dierenwelzijn op de locatie*

Bij alle locaties zijn er, indien door docenten gewenst, ruime mogelijkheden tot bijscholing op het gebied van dierenwelzijn. Docenten houden, volgens enkele teamleiders, hun vak op orde door zelf op netwerken af te stappen of lezen vakliteratuur. Vragen voor specifieke cursussen of bijscholing op het gebied van dierenwelzijn zijn niet gemeld door docenten en teamleiders.

4.6.3 Belemmeringen

Uit de interviews:

Docenten: *Aanwezigheid belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven*

Volgens de docenten zijn er geen wezenlijke belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plaats in het aanbod te geven; al zijn er wel factoren die meebepalen hoe/waar/wanneer dierenwelzijn een grotere rol krijgt. Deze factoren zijn overvolle agenda's, soms een gebrek aan kennis bij de paardenhouderijmensen (zo kunnen er nieuwe voorzieningen voor de paarden worden aangeschaft die achteraf toch niet zo goed voor de dieren blijken te zijn) en het feit dat op één locatie de opvatting heerst dat eerst het vaktechnische deel van de opleiding goed geregeld moet zijn voordat dierenwelzijn aan bod kan komen (dierenwelzijn kan dan wel later een specialisme worden). Bureaucratie en 'angst' voor inspectie kunnen ook maken dat dierenwelzijn minder belangrijk gevonden wordt (dierenwelzijn is geen prioriteit).

Teamleiders: *Aanwezigheid belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven*

Alle teamleiders noemen enkele belemmeringen voor een grotere rol voor dierenwelzijn in het onderwijsaanbod. Genoemd zijn:

- 'tijd': het gaat hier om de volheid van het onderwijsprogramma paardenhouderij en het (al) moeten voldoen aan 'allerlei andere kwaliteitseisen';
- 'prioriteit': Voor de één heeft dierenwelzijn nu geen prioriteit; voor de ander heeft alleen 'directe aandacht voor dierenwelzijn' prioriteit (zoals de geschiktheid van het paard voor het doel waarvoor hij er is; bijvoorbeeld voor dressuur of sport);
- 'indeling van vakken in het curriculum'; door de huidige indeling van vakken zit dierenwelzijn erg gefragmenteerd in het curriculum terwijl dierenwelzijn een vakoverstijgend thema is;
- 'financiën en veiligheidstechnische zaken'; zoals een gebrek aan geld voor betere faciliteiten en veiligheid voor de paarden en ruiters;
- 'wisselend dierenbestand'. De paarden op de opleiding zijn niet constant dezelfde paarden.

4.7 De gewenste situatie

4.7.1 Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Uit de enquêtes:

Leerlingen: *Gewenste percentage tijd voor dierenwelzijnsthema's per schooljaar*

De gewenste tijdsbesteding aan het thema dierenwelzijn in theorielessen loopt uiteen van 0<5% tot meer dan 25% van de tijd en ligt gemiddeld op 15>20%. 56 van de 81 leerlingen (69,1%) wensen een tijdsbesteding van 15 tot 25%.

Voor de praktijklessen zijn de gewenste percentages vergelijkbaar. De percentages lopen uiteen van 5 tot meer dan 25%, het gemiddelde ligt op 15<20%. 53 van de 78 leerlingen (67,9%) wensen een tijdsbesteding van 15 tot 25%.

4.7.2 Behoeftes aan ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's

Aan teamleiders werd gevraagd of zij dierenwelzijn een thema vinden om verder te ontwikkelen op hun locatie.

Uit de interviews:

Teamleiders: *Het belang van verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's*

Drie van de vijf teamleiders hebben een duidelijke behoefte aan verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's. Dit zien zij voornamelijk als gevolg van het maatschappelijke debat over dierenwelzijn. Er is daarbij niet alleen behoefte om het debat te blijven volgen, maar er ook bij sommigen in voorop te lopen en om meer wetenschappelijk onderbouwd met het thema te werken. Een vierde teamleider vindt eveneens het maatschappelijke debat van belang voor de ontwikkeling van het dierenwelzijnsthema maar geeft tegelijk aan er eigenlijk te weinig tijd voor te hebben. De vijfde teamleider heeft geen behoefte aan verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's omdat de docenten al in grote lijnen bekend zouden zijn met de thema's en het al overal in de lessen terug laten komen.

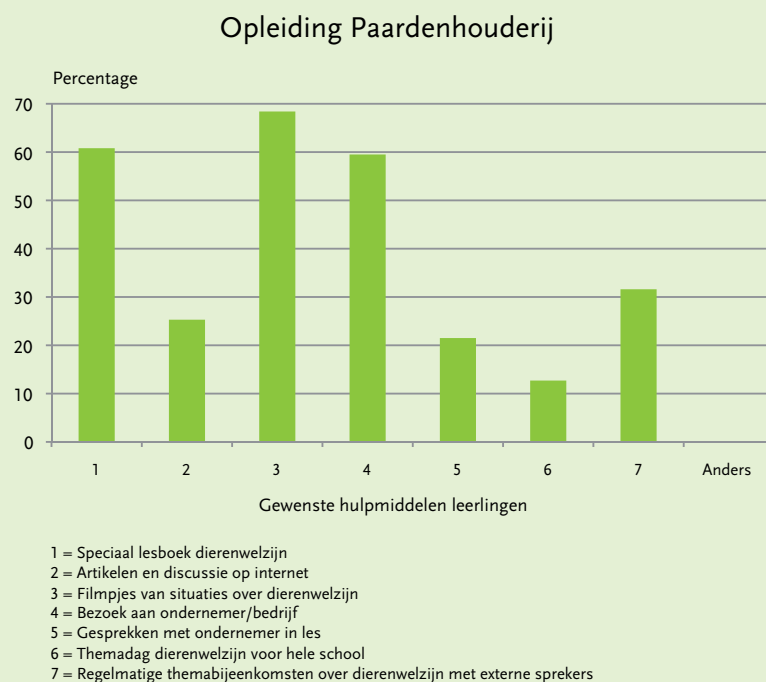
4.7.3 Behoeftes aan ondersteuning bij ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Uit de enquêtes:

Docenten: *Door docenten gewenste producten/hulpmiddelen om dierenwelzijn beter te kunnen behandelen*

Figuur 18

Door docenten gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Paardenhouderij.

Figuur 18 laat zien in welke verhoudingen de 31 docenten over bepaalde hulpmiddelen zouden willen beschikken om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. De meest gewenste hulpmiddelen zijn:

1. beeldmateriaal van welzijnsknelpunten;
2. beeldmateriaal van houderijsituaties;
3. praktijkcases.

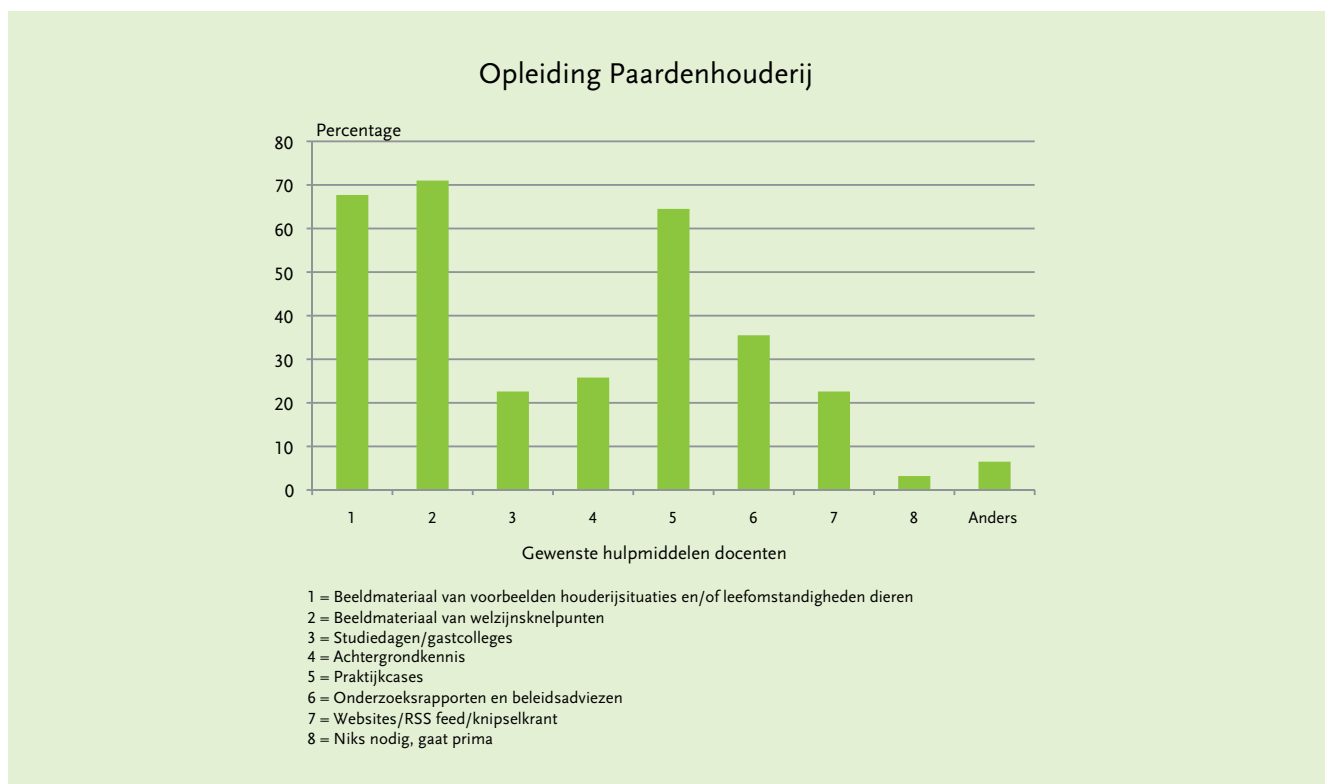
Eén docent (3,2%) heeft niets nodig. Er zijn geen toelichtingen gegeven bij het antwoord 'anders'.

Leerlingen: Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen

Leerlingen hebben meerdere hulpmiddelen die ze voor docenten nuttig vinden om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. De meest gewenste hulpmiddelen zijn:

1. filmpjes van situaties met dierenwelzijn;
2. speciaal lesboek over dierenwelzijn;
3. bezoek aan ondernemer/bedrijf.

(zie Figuur 19)

Figuur 19

Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Paardenhouderij.

Uit de interviews:

Docenten: *Behoeftte aan ondersteuning van lessen of professionalisering*

Bij alle docenten is er behoefte aan ondersteuning en/of zijn er ideeën voor professionalisering. Genoemd zijn:

- *professionalisering docenten en stagebieders* via (voor docenten) het organiseren van een seminar rond lesmateriaal over dierenwelzijn, hulp bij het schrijven van lesmateriaal, nascholing voor en door insiders. Enkele docenten hebben aangeboden mee te willen denken als er een cursus gemaakt wordt. Voor stagebieders is er behoefte aan een cursus: 'hoe huidige bedrijven zich kunnen aanpassen aan de 'dierenwelzijnswet';
- *projecten rond dierenwelzijn*: via een gezamenlijk KIGO-project van AOC's, organisaties als bijvoorbeeld KNHS, FNRS en bedrijfsleven waarbij er lesmateriaal dierenwelzijn gemaakt wordt, maar ook een project met leerlingen rond een dierenwelzijnsonderwerp waarbij de leerlingen onderzoek moeten doen naar bijvoorbeeld voersoorten of strooisel. Dit project kan ook ieder jaar worden herhaald met andere leerlingen. Eveneens

genoemd is een project met leerlingen rond het bewustzijn van de burger over het zelf houden van paarden en een project met leerlingen en het Primair Onderwijs (PO) waar bij dierverzorging en paardenhouderij samen kunnen werken.

- *kant-en-klaar lesmateriaal over dierenwelzijn*: volledig lesmateriaal dat voldoet aan de eindtermen van de kwalificatiedossiers maar ook lesboeken over dierenwelzijn;
- *beeldmateriaal*; dit is ondersteunend materiaal onder meer rond goede en slechte voorbeelden van dierenwelzijn;
- *debatten met leerlingen en deskundigen over dierenwelzijnonderwerpen*. Voorbeelden van deskundigen zijn bekende paardentrainers, mensen van het ministerie, van Aequor, van de Animal Science Group (ASG). Je zou dan stellingen kunnen bedenken en mensen in een forum erop laten reageren. Leerlingen stellen vragen aan de deskundigen;
- *excursies naar bedrijven* met de leerlingen (bijvoorbeeld de Hitstal in Arnhem).

Teamleiders:

Vier van de vijf teamleiders hebben ondersteuningsbehoeften/ideeën genoemd. Eén teamleider weet niet of er ondersteuningsbehoeften zijn. De door de vier teamleiders genoemde ondersteuningsbehoeften betreffen:

- *kennisoverdracht door deskundigen* zoals gastsprekers die reageren op door de school voorgelegde welzijnsdilemma's en door lezingen over actuele onderwerpen;
- *ontwikkeling van cursussen en lesboeken* die functioneel en relevant zijn, bijvoorbeeld rond ethologie en huisvesting;
- *ontwikkeling van beeldmateriaal* dat functioneel en relevant is;
- *debat met leerlingen* over de toekomst van de paardenhouderij en/of dierenwelzijnsdilemma's. Het debat kan gehouden worden met bijvoorbeeld FNHO, FNRS, de KWPN en de KNHS en ook politieke partijen en mensen buiten de paardenwereld (burgers). Leerlingen kunnen deze debatten ook zelf organiseren. Een teamleider merkt hierover op: "[...]op dit moment is het heel moeilijk voor leerlingen, die [...]verder willen gaan met veehouderij of paardenhouderij om dat voor elkaar te krijgen. Want er zijn zoveel regels en dingen te doen, dat ze eigenlijk beperkt worden in het verder ontwikkelen van een eventuele bedrijfs-overname";
- *evenementen richting de burger en bedrijfsleven in het kader van de PvB*. Doel is het rechtzetten van een verkeerd beeld bij de burger van de paardenhouderij (de paardenhouderij zou in de ogen van de burger te commercieel zijn).

4.7.4 Behoeftte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten: *Maximaal percentage omvang betrekking voor actualisatie van kennis rond dierenwelzijn*

De 31 docenten zijn bereid om gemiddeld 5<10% van hun tijd te besteden aan het actualiseren van de eigen kennis met betrekking tot het welzijn van dieren. Tussen docenten loopt dit percentage uiteen van 0<5% tot 25%. Eén docent heeft 'anders' aangegeven, met als toelichting dat het op dit moment al als rode draad door de lessen loopt.

4.7.5 Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Uit de interviews:

Leerlingen: *Persoonlijke leervragen rond het thema dierenwelzijn*

Leerlingen noemen de volgende leervragen:

- *Vakken en lessen over dierenwelzijn*. Dierenwelzijn als keuzevak introduceren in de bovenbouw en in de onderbouw dierenwelzijn verweven laten met de andere vakken. Lesboeken over dierenwelzijn;
- *Excursies naar bedrijven* zoals een paardenkliniek, paardenfokker, verschillende soorten (groeps)huisvestingspraktijken voor paarden, paarden in het wild, opvangcentra en rusthuizen voor paarden, maar ook excursies naar het buitenland om mensen te helpen (India) of om te leren hoe anderen het doen (Europa);
- *Meer wetenschappelijke kennis opdoen* via actief onderzoek zoals weten wat er gebeurt als je op verschillende manieren op een paard rijdt (zoals zadeldrukproefjes doen);

- *Dierenwelzijnsprojecten*, waarin meer geleerd wordt over mishandeling en wat ertegen te doen en hoe je anderen ervan op de hoogte kunt brengen wat het is en wat je ertegen kunt doen;
- *Discussies met politieke partijen*; vooral die partijen “die weinig met dieren doen” en om te leren hoe zij erover denken. [NB: op een andere locatie tonen de leerlingen juist geen belangstelling voor politiek];
- *Uitnodigen gastsprekers* zoals toptrainers, wetenschappers die veel weten over de gezondheid van het paard;
- *Meer voorbeeldmateriaal* zoals modellen van paarden (een leerling: “[een] heel groot [model] met alle botten erin”) en filmpjes van hoe dierenwelzijn goed is en wanneer niet goed; voorbeelden hoe ziekten eruit zien;
- *Beter dierenwelzijn voor de dieren op school* via het gebruik van grotere aantallen weilanden en paddocks.

4.7.6 Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Uit de interviews:

Teamleiders: *Investeringsbereidheid en besluitvorming*

De bereidheid om in de vorm van projecten te investeren in dierenwelzijn is volgens de teamleiders afhankelijk van een aantal factoren. Geen enkele teamleider sluit deelname aan projecten uit of investeringen, maar of er deelgenomen wordt, hangt onder meer af van de aanwezige behoefte onder docenten voor een project, of dierenwelzijn ook in het kwalificatiedossier staat, of een voorstel voor een project functioneel en relevant is en een meerwaarde heeft, het beeld dat de teamleider heeft van het onderwerp dierenwelzijn, de hoeveelheid KIGO-projecten waar al aan wordt meegewerkt en in hoeverre de structuur van de opleiding ingang biedt voor nieuwe inzichten en elementen.

4.7.7 Mogelijke samenwerkingspartners

Uit de interviews:

Teamleiders: *Gewenste samenwerkingspartners in dierenwelzijnsarrangementen*

Alle teamleiders hebben mogelijke samenwerkingspartners op het oog. Genoemd zijn: samenwerkingspartners uit het onderwijs (vmbo's, hbo's, basisscholen), universiteiten (Utrecht, Wageningen), grote spelers in het veld zoals KWPN, KNHS, FNRS, de beroepswereeld (echter niet alle opleidingen binnen de paardenhouderij zijn beroepsmatig georganiseerd), samenwerkingspartners binnen projecten die door de Opleidingsraad Paard ondersteund en gepromoot worden, politieke partijen (samenwerking voor een debat).

4.7.8 Open vraag enquête

Aan het eind van iedere enquête is de mogelijkheid geboden aan docenten en leerlingen om vragen en opmerkingen te plaatsen. De antwoorden: 'nee', 'niks', 'goed', 'prima zo' en blanco antwoorden of technische vragen zijn buiten beschouwing gelaten bij de analyse.

Docenten:

Inhoudelijke vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- Aandacht voor dierenwelzijn op leerbedrijven (praktische uitwerking voor maneges, pensionstallen etc., Aequor dierenwelzijn laten monitoren, vinger aan de pols houden bij stagebedrijven, vragenlijst dierenwelzijn kan in stageopdrachten worden meegegeven);
- Aandacht voor dierenwelzijn bij paarden op school (is nodig, is gebrekkig, ongeschikte ruimte, goed voorbeeld geven, leerlingen laten nadenken en rekening houden met ontwikkelingen zodat zij hun kennis en handelen kunnen verantwoorden);
- Invloeden buiten de school (aandacht voor de particuliere paardenhouder is nodig, aandacht voor de consument die meer voor stukje vlees moet betalen voor meer dierenwelzijn).

Leerlingen:

Vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- de wijze waarop op school les in dierenwelzijn gegeven wordt (meer les uit boeken

nodig, meer kennis en regels rond huisvesting in les behandelen, meer lessen over het paard zelf nodig, in theorielessen te weinig aandacht voor dierenwelzijn; alleen in diergerelateerde vakken en bij werken met dieren);

- de zorg voor dieren (pas als het goed is met mensen aandacht op dier richten).

5 Resultaten van de opleiding Paraveterinaire ondersteuning

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van de opleiding Paraveterinaire ondersteuning samengevat. In de paragrafen 5.2 tot en met 5.7 zijn de resultaten gedetailleerd beschreven.

5.1 Samenvatting

5.1.1 De onderzoekspopulatie

Op vijf verschillende AOC-locaties zijn interviews (i) en enquêtes (e) afgenomen aan de hand waarvan de positionering van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Paraveterinaire ondersteuning in kaart is gebracht. Aan het onderzoek werd door docenten ($n_i=7$; $n_e=23$), derdejaars (overwegend BOL) leerlingen ($n_i=20$; $n_e=147$) en teamleiders ($n_i=5$) meegewerkt. Docenten waren gemiddeld 45 jaar, leerlingen 19 en teamleiders 47 jaar. Het opleidingsniveau van de docenten is overwegend wo (87%). De mbo-opleiding Paraveterinaire ondersteuning is een vrouwenwereld. Vrouwen waren met 67% van de docenten en 93% van de leerlingen sterk in de meerderheid. Twee van de vijf teamleiders waren vrouwen.

5.1.2 Het begrip dierenwelzijn

Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Een meerderheid van leerlingen is bekend met het fenomeen doden van eendagskuikens en vindt dat de behandeling van de dieren weliswaar niet ideaal is, maar toch op een vrij humane manier uitgevoerd wordt en daarnaast ook positieve bijeffecten heeft. De film zelf wordt niet bijzonder objectief genoemd. Het is duidelijk dat je als kijker de huidige werkwijze moet afkeuren. De leerlingen tonen begrip voor de boeren die goedkoop willen produceren en/of missen nog aanvullende informatie, bijvoorbeeld over andere ingrepen bij kuikens.

Een definitie van dierenwelzijn

Docenten en leerlingen tonen in de enquête een voorkeur voor de definitie: *‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’*.

In de diepte-interviews geven docenten, leerlingen en teamleiders hun persoonlijke omschrijving van het begrip dierenwelzijn. Overeenkomstige kenmerken van dierenwelzijn, zijn:

- dierenwelzijn vanuit het dier zelf, zoals het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier, geen pijn, ziekte of stress;
- optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan aanbrengen zoals goede verzorging, huisvesting, voeding, drinken, het voorkomen van pijn, ziekte of stress;
- het optimale contact van mens en dier zoals respect voor de eigenwaarde van dieren/ een respectvolle omgang en een goede hantering/ geen nadeel van mens ervaren.

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

Uit de enquêtes blijkt dat de meningen bij leerlingen uiteenlopen, maar dat zij vaker van mening zijn dat *‘alle wezens gelijk zijn’* en dat *‘dieren altijd een eigen waarde hebben’*. De

docenten kiezen significant vaker voor *'dieren hebben altijd een eigen waarde'* dan voor de andere posities. Uit de interviews blijkt dat de basishouding van de leerlingen erg gevarieerd is, en dat leerlingen op verschillende manieren naar de relatie mens-dier kunnen kijken (onderscheid relatie tot huisdier/productiedier, maar ook besef van culturele verschillen). Docenten denken verschillend over de houding van leerlingen ten opzichte van dieren. Omgekeerd zien leerlingen bij docenten eveneens grote verschillen in houding ten opzichte van dieren of geven aan het niet te weten. Docenten van diervakken hebben volgens de leerlingen in de regel meer oog voor dieren. Docenten met een boerenachtergrond worden vaker geassocieerd met het tegenovergestelde. Wat betreft het belang van het thema dierenwelzijn vinden zowel leerlingen als docenten dat in het belang van dieren meer gedaan zou moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen.

5.1.3 Algemene stand van zaken

Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

Uit de enquêtes blijkt dat een kleine meerderheid van de docenten (14 van de 22) van mening is dat dierenwelzijn is opgenomen in de examenstandaard. Met betrekking tot de kwalificatiedossiers blijkt dat van de vijf locaties docenten en teamleiders op drie locaties denken dat dierenwelzijn expliciet in het kwalificatiedossier staat, twee weten het niet of denken van niet. Het omzetten naar een programma voor dierenwelzijn wordt als lastig ervaren. Eveneens drie van de vijf teamleiders weten dat dierenwelzijn expliciet in het dossier voorkomt en kunnen globaal aangeven op welke wijze. Twee vermoeden dat het wel expliciet wordt vermeld.

De vertaling van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier naar het theoretisch gerichte onderwijsprogramma, vindt volgens geïnterviewde docenten met name individueel plaats. Er worden geen specifieke boeken of lesmaterialen gebruikt die over dierenwelzijn gaan. Boekjes van het Ontwikkelcentrum worden soms als methode gebruikt en er wordt veel gebruik gemaakt van eigen ervaringen als basis. Of men het in de les nu veel over dierenwelzijnsaspecten heeft of weinig, iedere docent heeft wel het idee het goed te doen.

Teamleiders op twee locaties geven aan dat voor de eerste vertaalslag van het kwalificatiedossier naar het opleidingsplan een landelijke werkgroep (vergelijkbaar met een kennis-team) actief is die voor alle vestigingen werkt en ook bestaat uit vertegenwoordigers/docenten uit de verschillende vestigingen. Op de andere locaties wordt samen met de docenten een opleidingsplan gemaakt. Deze docenten kunnen ook in kleinere groepjes deelthema's uitwerken en terugkoppelen aan de grotere groep docenten. Dit vormt dan de leidraad voor de lessen die iedere docent op individuele basis concretiseert. Er is bij de teamleiders weinig kennis over hoe het thema dierenwelzijn exact in de lessen wordt vormgegeven.

Net zoals in de theoretische lessen bepalen docenten met name individueel hoe er tijdens praktijklessen les gegeven wordt. Er wordt hierbij vooral impliciet aandacht aan dierenwelzijn besteed. Een belangrijk onderdeel is het op de juiste wijze hanteren/fixeren van dieren.

SHL-competenties voor dierenwelzijn

Alle docenten vinden meerdere SHL-competenties van belang voor de leerling in verband met het leren van onderwerpen binnen het thema dierenwelzijn. Als meest belangrijke competenties werden genoemd:

1. Ethisch en integer handelen;
2. Vakdeskundigheid toepassen;
3. Materialen en middelen inzetten/ Procedures en instructies opvolgen.

De competentie *'Richt zich op de behoeften, verwachtingen klant'* is door geen enkele docent genoemd als belangrijke competentie.

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Docenten hebben volgens docenten en teamleiders verschillende taken op het gebied van dierenwelzijn.

Beide groepen noemen het aan leerlingen geven van informatie over dierenwelzijnsthema's. Teamleiders en docenten noemen daarnaast verschillende verantwoordelijkheden en taken, waarbij docenten de nadruk leggen op het geven van het goede voorbeeld aan leerlingen, waaronder het in zijn waarde laten van het dier en bewust zijn van de relevantie van

dierenwelzijn voor het beroep en van ethische dilemma's en grenzen van behandelingswijzen. Teamleiders noemen zaken als de verantwoordelijkheid voor de dieren op de eigen locatie en/of stagebedrijven en het mede vormgeven van het opleidingsplan.

Taken en verantwoordelijkheden van teamleiders rond dierenwelzijn worden deels gelijk en deels verschillend geïnterpreteerd door teamleiders en docenten. Beide groepen noemen de verantwoordelijkheid voor de zorg voor dieren die op de schoollocatie gehouden worden, het inbrengen/laten inbrengen van het thema in de opleiding en het ingrijpen bij calamiteiten. Docenten noemen daarnaast het wijzen op scholingsmogelijkheden en teamleiders het letten op de houding van docenten rond het thema.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Een meerderheid van geïnterviewde docenten geeft aan dat dierenwelzijn geen formeel thema is, maar dat dierenwelzijnszaken wel regelmatig een rol spelen in de les. Zij zijn over het algemeen tevreden over hoe zij nu lesgeven. Leerlingen geven docenten een 7,3 voor de mate waarin zij denken dat docenten belang hechten aan het thema, teamleiders geven de docenten een 7. Omgekeerd geven drie van de vijf docenten hun teamleiders geen cijfer omdat ze de teamleider er nooit over gehoord hebben, omdat zij zelf weinig op locatie zijn, of omdat het geen echt thema is in de opleiding. De twee die wel een cijfer gaven, gaven hun teamleider gemiddeld een 7,5. Docenten geven hun leerlingen gemiddeld een 7,7 voor het belang dat zij hechten aan het thema. De teamleiders geven hen een 7.

Visievorming en formalisering

Op geen enkele van de locaties is er een gezamenlijke visie op dierenwelzijn vastgesteld of is dierenwelzijn als thema geformaliseerd. Dat wil echter niet zeggen dat er niets gebeurt op dat vlak. Iedere locatie is er op haar eigen wijze mee bezig. Zo is er een landelijke werkgroep van een AOC met het thema bezig en zijn er discussies op verschillende locaties over de omgang met de dieren op locatie. Eén locatie heeft 'dierenwelzijnskaarten' ontwikkeld waarop docenten moeten aangeven welke handelingen er met dieren worden uitgevoerd.

5.1.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquêtes blijkt dat zowel docenten als leerlingen bij de theorielessen vaker van mening zijn dat dierenwelzijn met name impliciet behandeld wordt. Voor praktijklessen verschillen docenten en leerlingen enigszins van mening. De docenten zijn vaker van mening dat er zowel expliciet en/of een combinatie van expliciet en impliciet behandeld wordt en de leerlingen met name impliciet of een combinatie van expliciet en impliciet. De inschattingen van docenten en leerlingen over het percentage lestijd dat in theorie- en praktijklessen aan dierenwelzijn wordt besteed, ligt in de enquêtes verschillend. Het gemiddelde percentage ligt bij docenten op 5<10% en is lager dan bij de leerlingen, waar het gemiddelde op 10<15% ligt.

Hoe docenten les geven

Docenten geven aan dat dierenwelzijn expliciet aan de orde kan komen via de vraag wat dierenwelzijn is en hoe mensen in binnen- en buitenland erover kunnen denken, maar eveneens wordt dierenwelzijn in de lessen integraal behandeld binnen thema's als bijvoorbeeld voeding, huisvesting en klinisch onderzoek en met speciale aandacht voor thema's als dierrassen en diergedrag met daarbij de mogelijke afwijkingen en ethische dilemma's. De werkvormen die hierbij gebruikt zijn, betreffen: discussie, lesboek, video's van welzijnsdilemma's, het vertellen van eigen ervaringen en het behandelen van actualiteit uit de krant. Leerlingen in de interviews bevestigen de integrale behandeling van het thema binnen verschillende vakken, maar geven ook aan dat docenten erg weinig expliciete aandacht voor het thema dierenwelzijn hebben. Het komt in hun ogen nu meer bij toeval en tussen de regels door aan de orde.

Dierenwelzijn op stagebedrijven

Geïnterviewde leerlingen vinden over het algemeen dat op de stagebedrijven er in de regel geen expliciete aandacht aan dierenwelzijn besteed wordt. Ervaringen lopen sterk uiteen

(cijfers van een 2 tot een 9) maar gemiddeld geven leerlingen hun stagebedrijven toch het cijfer 7 voor aandacht voor dierenwelzijn. Dierenwelzijn is in de ogen van docenten en teamleiders geen selectie criterium bij Aequor. Er is verschil van mening of hier op geselecteerd zou moeten worden. Hierin speelt onder meer het feit dat er een tekort aan stagebedrijven is een belangrijke rol.

Hulpmiddelen bij het les geven

Docenten maken in ruime meerderheid gebruik van hulpmiddelen bij het les geven in dierenwelzijnsthema's. Het meest gebruikt worden eigen 'producten' zoals powerpoint-presentaties bij het les geven in theoretische vakken rond thema's waarin dierenwelzijn een (meer of minder expliciete) rol speelt. Voor praktijklessen zijn met name de eigen dierweide dan wel privé-dieren van leerlingen en docenten en specifieke toelichtingen of programma's het meest geliefd om in te zetten.

De invloed van actualiteit en media

Docenten laten zich overwegend 'soms' beïnvloeden door de actualiteit en media voor de theorielessen en praktijklessen. De aandacht voor actualiteit is volgens de geïnterviewde leerlingen sterk afhankelijk van de locatie, het vak en de docent. Op sommige locaties wordt volgens de leerlingen helemaal nooit over actuele zaken rond dierenwelzijn gesproken.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Op vier van de vijf locaties besteden de docenten tijdens hun lessen aandacht aan dierenwelzijnsdilemma's. Alleen de locatie waar nog geen gebruik wordt gemaakt van de nieuwe kwalificatiestructuur vindt geen behandeling ervan plaats. Aandacht voor dierenwelzijnsdilemma's wordt met name gegeven via discussies in de klas. Op één locatie komt ethiek aan de orde binnen het vak '*Ethiek en Wetgeving*'. Leerlingen op andere locaties noemen ethiek in combinatie met vakken als houderij, training, pathologie en biotechniek. Ook in praktijkweken en op stages komen ethische vraagstukken aan bod zoals sterilisatie en onverdoofd castreren. De ervaringen lopen uiteen, maar worden niet vaak nabesproken op school.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Docenten proberen tijdens de discussies wel objectief te zijn, maar geven ook regelmatig hun eigen mening. Voor hen is vooral van belang dat hun mening niet als waarheid wordt opgevat, de leerlingen hun eigen mening leren vormen, uitgaan van zoveel mogelijk feiten en leren "*realistisch te blijven*". Deze opstelling van docenten wordt niet geheel weerspiegeld in de antwoorden van de leerlingen. Docenten volgen volgens leerlingen in hoofdzaak wat er in de boeken staat en presenteren dit als '*zoals het hoort*'. Afwijkende meningen worden volgens hen nauwelijks of niet belicht. Leerlingen zijn doorgaans tevreden over de hoeveelheid ruimte die zij *zelf* krijgen om hun eigen mening te ventileren.

5.1.5 Ruimte voor ontwikkeling

Opvattingen over de huidige stand van zaken

In de enquêtes vindt een kleine meerderheid van docenten dat hun inzet ten opzichte van de behandeling van dierenwelzijnsthema's anders (beter) moet. Van de leerlingen vindt bijna 70% dat de aandacht voor dierenwelzijn op school voldoende is, tegen bijna een kwart die niet tevreden is. Deze resultaten worden bevestigd in de interviews. Drie van de vijf docenten hebben behoefte om meer aandacht aan dierenwelzijn te besteden, terwijl tegelijkertijd de meeste leerlingen vinden dat er voldoende aandacht voor dierenwelzijn is. De volheid van het programma en het ontbreken van noodzakelijke kennis wordt door beide groepen als een factor gezien die de verdere ontwikkeling van aandacht voor dierenwelzijn kan belemmeren.

Kennisbenutting en professionalisering

Op drie van de vijf locaties vinden de docenten dat de leerlingen voldoende doen met de kennis die zij krijgen aangereikt. Op twee locaties vinden de docenten dat er te weinig met de dierenwelzijnskennis wordt gedaan. Dit is volgens deze docenten het gevolg van het feit dat de leerlingen niet in de positie zijn om iets in een dierenartsenpraktijk te veranderen als

gevolg van de, over het algemeen, vrij hiërarchische structuur van de dierenartsenpraktijk. Op alle locaties zijn er scholingsmogelijkheden voor docenten. Geen enkele teamleider heeft een vraag van een docent gehad voor bijscholing op het gebied van dierenwelzijn. Teamleiders wijzen wel op de huidige professionalisering door docenten via deelname aan dierenwelzijnsprojecten.

Belemmeringen

Op vier van de vijf locaties wordt het ontbreken van tijd en prioriteit als belangrijkste factor genoemd als belemmering voor een grotere plaats van het thema dierenwelzijn in het onderwijs. Bij sommige docenten speelt hierbij de angst voor weerstand tegen een 'soft' imago een rol. Teamleiders daarentegen geven aan dat er geen echte belemmeringen zijn. Twee teamleiders noemen wel de aandacht voor CGO waar veel tijd in gaat zitten.

5.1.6 De gewenste situatie

Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

De gewenste hoeveelheid aandacht voor dierenwelzijn ligt zowel bij de theorielessen als de praktijklessen hoger dan de geschatte tijd die nu aan dierenwelzijn besteed wordt. Is 33,6% van de leerlingen van mening dat in theorielessen 10-15% van de tijd aan dierenwelzijnsthema's besteed wordt, de wenselijke tijdsbesteding bij 32,9% van de leerlingen ligt op 20% tot 25%. Het verschil tijdens praktijklessen is nog groter. 24% van de leerlingen schat de huidige tijdsbesteding in op 5-10% terwijl bij 36,3 % van de leerlingen er een behoefte is aan een tijdsbesteding van 20% tot 25%.

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Zowel uit de interviews als uit de enquêtes blijkt dat er bij docenten, leerlingen en teamleiders een ruime en gevarieerde *behoefte* is aan hulpmiddelen dan wel ondersteuning om dierenwelzijn in de lessen beter te kunnen behandelen.

De behoefte aan beeldmateriaal over dierenwelzijn is groot bij zowel docenten en leerlingen (bij beiden meer dan 56,5%). Daarnaast noemt ongeveer de helft van de leerlingen een speciaal lesboek over dierenwelzijn. Leerlingen noemen daarnaast nog vaak excursies en docenten praktijkcases. In de interviews noemen docenten, leerlingen en teamleiders als gemeenschappelijke behoefte eveneens beeldmateriaal maar ook willen zij aandacht voor de professionalisering van docenten. Docenten en teamleiders delen nog de wens voor lesmaterialen rond dierenwelzijn, docenten en leerlingen de wens voor gastdocenten. Afzonderlijk wordt nog genoemd door docenten: excursies en activiteiten richting het grote publiek, door leerlingen specifieke vakken, opleidingen en workshops rond dierenwelzijn, aandacht voor specifieke thema's, discussies en professionalisering van stagebieders. Teamleiders noemen tot slot nog werkgroepen en themadagen.

Behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

De behoefte aan *actualisatie* van kennis op het gebied van dierenwelzijn loopt voor de meeste docenten uiteen van 0-5% (60,9%) tot 25% (22,6%) van de omvang van hun betrekking.

Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Bij teamleiders is er een algemene *bereidheid tot het investeren* in een project rond dierenwelzijn, maar is er geen vaste route die door alle locaties wordt gehanteerd in het opstellen en behandelen van initiatieven voor dierenwelzijnsprojecten. Van belang is wie de aanvraag tot een project indient en door wie en op welk moment de toetsing plaatsvindt. Teamleiders hebben voor samenwerking in projecten verschillende soorten organisaties op het oog. Genoemd zijn ondermeer de beroepsvereniging van dierenartsen, samenwerkingspartners uit het onderwijs (alle lagen) en de Dierenbescherming.

Open vraag enquête

Bij de open vraag aan het einde van de enquête waarin docenten en leerlingen konden reageren op de enquête of het thema dierenwelzijn in het algemeen, stelden docenten vragen/gaven zij het belang aan van een verbetering van de wijze waarop er les gegeven wordt in dierenwelzijn en constateerden zij negatieve invloeden van buiten de school (media,

overheid, particulieren) op de beeldvorming/ handelswijze rond dierenwelzijn. Leerlingen toonden inhoudelijk behoefte aan meer kennis over dierenwelzijn bij verschillende diersoorten.

5.2 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Aan het kwantitatieve onderzoek hebben op de vijf verschillende onderzoekslocaties binnen de opleiding Paraveterinaire ondersteuning 23 docenten en 147 leerlingen deelgenomen. Van de 23 docenten hebben 20 (87,0%) een wo-opleiding als hoogst genoten opleiding, 2 docenten (8,7%) een hbo-opleiding en 1 docent (4,3%) een mbo-opleiding. Alle 147 leerlingen zitten in het derde studiejaar. Hiervan volgen 141 leerlingen de BOL-stroming, 4 leerlingen de BBL-stroming en van 2 leerlingen is het onbekend.

Aan het kwalitatieve onderzoek werkten 7 docenten, 20 leerlingen en 5 teamleiders van vijf locaties mee. Alle 20 leerlingen volgen de BOL-stroming en zijn derdejaars, hiervan zitten 2 leerlingen sinds twee en 4 leerlingen sinds vier jaar in het mbo. De omvang van de aanstelling van de docenten is gemiddeld 0,7 fte en loopt uiteen van 0,3 tot 1 fte. 6 docenten en 3 teamleiders hebben wo als hoogst genoten opleiding, één docent heeft 2e graads lo en 2 teamleiders hebben een hbo-opleiding afgerond. Zie ook tabel 4.

	Docenten		Leerlingen		Teamleiders	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	23	7	147	20	-	5
Gemiddelde leeftijd	45	43	19	20	-	47
Percentage vrouwen (% afgerond)	65	71	93	90	-	40
Gemiddeld aantal jaren in mbo	9	8	3	3	-	15
Deelname BOL-stroming	-	-	141	20	-	-

Tabel 4

Omvang onderzoekspopulatie en haar kenmerken, uitgesplitst naar type deelnemer en type onderzoek, voor de opleiding Paraveterinaire ondersteuning

5.3 Het begrip dierenwelzijn

5.3.1 Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Uit de interviews:

Hieronder volgen de reacties van leerlingen op vragen over de film: *'Het doden van eendagskuikens, kan dat niet anders?'* (Zie voor een toelichting op deze film paragraaf 3.3.1.)

A. De opzet van de film

De geïnterviewde leerlingen vinden vrijwel allen dat de wijze waarop de eendagskuikens worden gedood niet ideaal is (*'beter is als ze niet geboren hoefden te worden'*), maar dat ze tegelijkertijd ook best humaan worden afgemaakt. De dieren hebben bovendien door hun dood wel een nut voor andere dieren en je vermijdt hiermee het risico van verspreiding van ziekten en het ontwikkelen van ongedierte als je ze langer laat leven. Bovendien: *'wat heb je nou aan veel teveel hanen?'*. Sommige leerlingen ergeren zich aan de getoonde hardhandige behandeling van kuikens (gooien, bij vleugel oppakken). Een enkeling noemt het *'schokkend'* maar anderen vragen zich af of het kuiken er wel iets bij voelt als het zo opgepakt wordt.

B. Leerresultaten en kritiek op filmpje

Vrijwel alle leerlingen zijn bekend met het feit dat eendagskuikens gedood worden. Er wordt nauwelijks iets van het filmpje geleerd. Wat wel nieuw is voor sommigen is het onderscheid te zien tussen haantjes en hennetjes aan de vleugels, de hoeveelheid dieren die gedood worden, het feit dat het doden in de biologische landbouw ook zo gebeurt en de wijze van vergassen. Kritiek op het filmpje is er vrij veel. Het filmpje is niet totaal objectief. Je merkt als kijker goed wat er van je verwacht wordt; je behoort de huidige werkwijze af te keuren

(“het is slecht wat er gebeurt”). Diverse leerlingen noemen als tegenwicht dan ook wat in hun ogen het standpunt van ‘de boer’ is; mensen die zo goedkoop mogelijk willen produceren en daar hebben ze ook begrip voor. Ook vinden sommige leerlingen dat niet alles wordt verteld in het filmpje. (bijvoorbeeld dat er voorafgaand aan het doden van kuikens ook ontlasting uit de dieren geknepen wordt).

C. Objectiviteit en tevredenheid

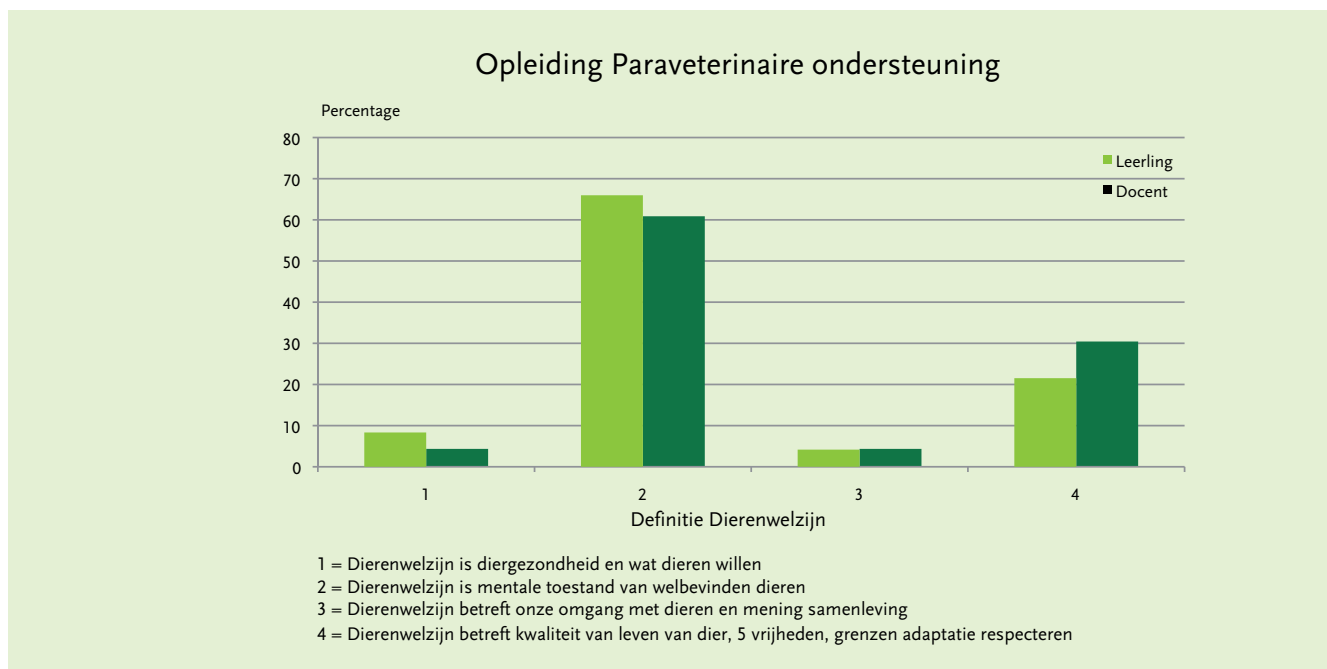
Punten die genoemd zijn voor de verbetering van het filmpje: “alternatieven laten zien”; “de mensen in de film kunnen er gezelliger bij kijken, maar ook weer niet al te vrolijk”; “het seksen duidelijker in beeld brengen”; “de boodschap meer informatief en objectief brengen”.

5.3.2 Een definitie van dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: Voorkeur voor definitie dierenwelzijn

Op de vraag welke definitie van dierenwelzijn het meeste aanspreekt, gaven zowel 95 van de 144 leerlingen (66,0%) als 14 van de 23 docenten (60,9%) aan zich te vinden in de definitie: ‘Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken’.

Figuur 20

Voorkeur van leerlingen en docenten voor definities van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Paraveterinaire ondersteuning

Figuur 20 laat zien dat docenten en leerlingen grotendeels dezelfde mening hebben over de definitie van dierenwelzijn. Er is een duidelijk voorkeur voor de definities onder 2 en in mindere mate onder 4, zowel bij leerlingen ($\chi^2=138,39$; $df=3$; $p=0,00$) als bij docenten ($\chi^2=19,96$; $df=3$; $p=0,00$).

Uit de interviews:

Docenten: Een eigen definitie van dierenwelzijn

Docenten benadrukken in hun eigen definitie van dierenwelzijn dat het dier vrij van stress is en het normaal gedrag vertoont (soms ook ‘kerngedrag’ of ‘natuurlijk gedrag’ genoemd). Eveneens frequent genoemd, is dat het dier wordt voorzien van primaire behoeften als eten en drinken, huisvesting, beweging, verzorging. Daarnaast wordt incidenteel genoemd: goede hantering, fixering, de vijf vrijheden van Brambell, de mens die rekening houdt met de intrinsieke waarde van het dier, het tonen van respect, een goede omgang met dieren op de locatie, een natuurlijke omgeving voor het dier en voldoende externe stimuli.

Leerlingen:

Leerlingen benadrukken in hun definitie van dierenwelzijn de aanwezigheid van het natuurlijke aspect voor het dier, zoals de aanwezigheid van een natuurlijke leefomgeving, het naar behoefte kunnen vertonen van natuurlijk gedrag, waaronder bij soortgenoten kunnen zijn. Eveneens worden genoemd: goede verzorging door de mens (ruimte, voeding, schoon hok, uiterlijk, beschutting), de aanwezigheid van een goede lichamelijke gezondheid (uiterlijk, conditie, geen pijn, geen honger, geen verwondingen), een goede geestelijke gezondheid (geen stress, aandacht, op gemak voelen, happy, gelukkig) en het goed met de mens kunnen samenleven (geen last of nadeel van de mens ondervinden).

Teamleiders:

Twee teamleiders leggen bij het woord dierenwelzijn de nadruk op het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag van dieren. Genoemd worden het verkeren onder soortgenoten als zij dat willen, het leven in een geschikte omgeving. Eén teamleider noemt dit: *'het genetische natuurlijke gedrag'*. Twee teamleiders benadrukken het respectvol omgaan met dieren en het respecteren van de eigenwaarde van dieren. De mens heeft hierin de taak om te zorgen dat er geen tekorten ontstaan in de zin van de vijf vrijheden van Brambell, voeding, ruimte, groei en ontwikkeling. Dierenwelzijn is eveneens het optimaliseren van leefomstandigheden. Twee andere teamleiders noemen dierenwelzijn ook een maatschappelijke beweging of realiteit. Ook wordt dierenwelzijn als een educatieve missie gezien, gericht op het op de schoollocatie optimaliseren van de geestelijke en lichamelijke gezondheid van de dieren en het leerlingen leren hoe het welzijn van dieren gewaarborgd kan worden.

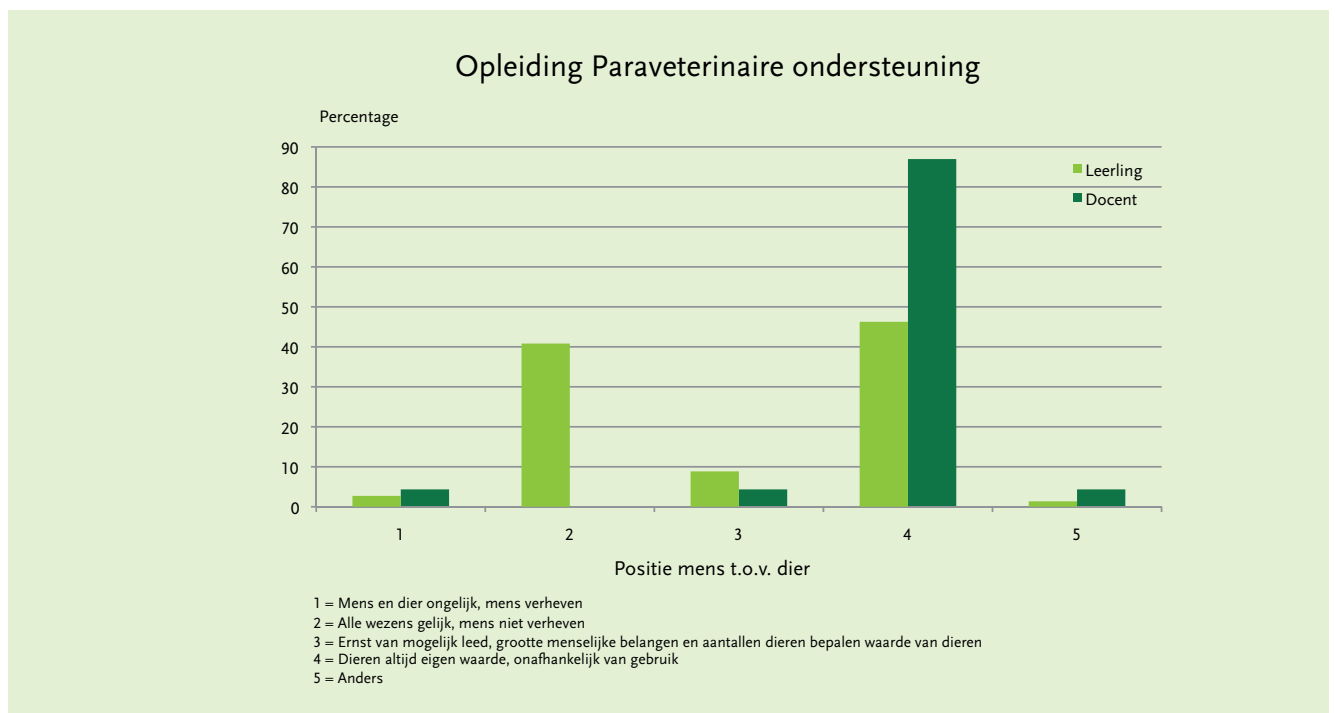
5.3.3 De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier*
De meningen over de positie van de mens ten opzichte van het dier lopen uiteen van *'de mens heeft altijd een verheven positie'* tot *'mens en dier zijn altijd gelijk'*. De leerlingen verschillen significant van mening van docenten (Figuur 21; $\chi^2=16,77$; $df=3$; $p=0,001$). Daarnaast zijn leerlingen significant vaker van mening dat *'alle wezens gelijk zijn'* en dat *'dieren altijd een eigen waarde hebben'* ($\chi^2=86,97$; $df=3$; $p=0,000$). De docenten kiezen significant vaker voor *'dieren hebben altijd een eigen waarde'* dan voor de andere posities ($\chi^2=32,82$; $df=2$; $p=0,000$). In tegenstelling tot de leerlingen heeft geen enkele docent gekozen voor *'alle levende wezens zijn gelijk'* (alle significanties zijn berekend exclusief het antwoord *'anders'*).

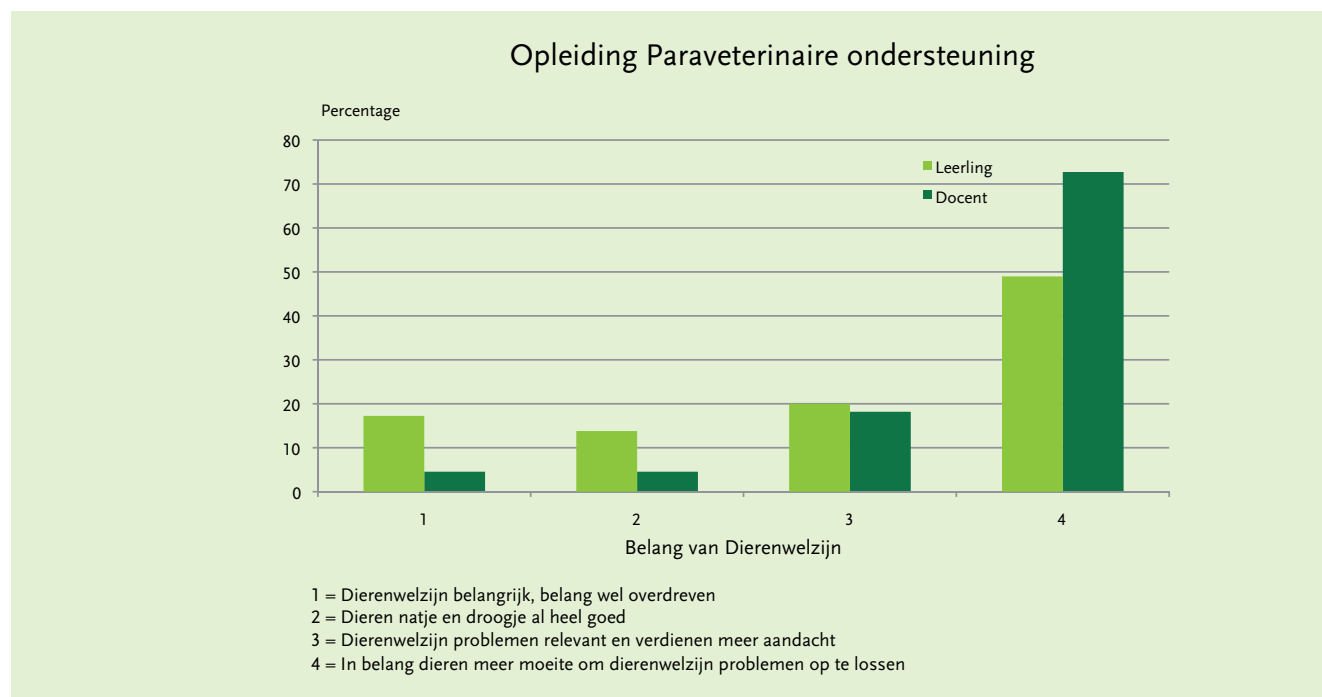
Figuur 21

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens leerlingen en docenten van de mbo-opleiding Paraveterinaire ondersteuning.

Docenten en leerlingen: De mate waarin leerlingen waarde aan dierenwelzijn hechten

De meningen van de 146 leerlingen over de waarde van dierenwelzijn lopen uiteen van 'zeer belangrijk' tot 'totaal onbelangrijk' (1 van de 146 leerlingen). Het merendeel, 135 van de 146 leerlingen (92,5%) geeft aan dierenwelzijn '(heel) belangrijk' te vinden. Deze mening komt significant vaker voor dan je op basis van toeval zou verwachten ($\chi^2=230,56$; $df=2$; $p=0,00$).

Figuur 22

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding Paraveterinaire ondersteuning volgens leerlingen en docenten

Docenten en leerlingen: Belang/ waarde van dierenwelzijn [stelling]

De leerlingen verschillen niet significant van mening met de docenten (Figuur 22). Zowel de leerlingen als de docenten zijn significant vaker van mening dat in het belang van dieren meer gedaan zou moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen (leerlingen: $\chi^2=45,54$; $df=3$; $p=0,00$ en docenten: $\chi^2=27,82$; $df=3$; $p=0,00$).

Uit de interviews: De positie van de mens ten opzichte van de waarde van het dier.

A. Houding van docenten

Volgens leerlingen:

Net als bij de eigen mening over de houding ten opzichte van dieren zijn de antwoorden van de leerlingen divers. Er zijn docenten die, volgens de leerlingen, veel om de dieren geven en laten zien dat ze bijna/of gelijk aan mensen zijn. Er zijn andere docenten die juist altijd laten blijken dat dieren 'minder' waard zijn. Docenten van diervakken hebben volgens de leerlingen in de regel meer oog voor dieren. Ook wordt door één groep leerlingen een vergelijking met docenten met een boerenachtergrond gemaakt die veel minder oog voor dieren zouden hebben (boeren zijn volgens hen 'kort door de bocht, lomp, cru', maar sommige boeren daarentegen zijn juist weer 'heel goed met hun dieren'). Een andere groep leerlingen geeft aan niet erg goed te kunnen oordelen, omdat ze niet dicht genoeg bij docenten staan om te weten hoe zij over dieren denken.

B. Houding van leerlingen

Volgens docenten:

Op twee van de vijf locaties vinden de docenten dat de leerlingen over het algemeen dieren als gelijkwaardig aan mensen zien. Op één locatie vinden de docenten dat de leerlingen een ontwikkeling meemaken van het dier als 'belangrijker' naar 'even belangrijk'. Deze ontwikkeling komt omdat de leerlingen tijdens de opleiding leren om dilemma's te herkennen en erover na te denken. Eén docent denkt dat leerlingen dieren belangrijker vinden dan mensen. Deze docent vraagt zich af of dit komt omdat zoveel leerlingen de opleiding kiezen omdat ze 'moeite hebben met de communicatie met mensen'. Dat kun je, volgens deze docent, onder meer zien aan het feit dat er op die locatie geen animo onder leerlingen is om mensen in

Afrika te helpen met het opzetten van een laboratorium terwijl verder *'iedereen in de rij staat'* om vrijwilliger bij de Dierenbescherming te worden. Er is weinig maatschappelijk engagement. De laatste docent vindt dat de leerlingen dieren als minderwaardig aan mensen zien (geen beargumentering).

Volgens leerlingen:

De meningen over de vraag of een dier meer of minder is dan een mens verschilt erg tussen de leerlingen. Voor de één is een dier altijd minder dan een mens; de ander gaat bij een auto-ongeluk liever zelf onder de auto liggen dan dat een dier dat moet ondergaan (*"een dier als een hond of een wild zwijn kan zich minder goed tegen auto's verdedigen dan een mens"*). In de regel is de vraag echter niet zo makkelijk te beantwoorden. Veel leerlingen zeggen dat mens en dier gelijk zijn, maar maken ook onderscheid in soorten dieren als ongedierte (insecten, plaagdieren) waar de mens *'boven'* staat en huisdieren die een meer gelijkwaardige positie innemen. Productiedieren kunnen door sommige leerlingen als minder gezien worden, voor anderen zijn ze eigenlijk gelijk (maar dan zou er volgens één leerling wel veel aan de samenleving veranderd moeten worden om consequent te kunnen zijn). Leerlingen zien ook verschillen tussen de behandeling van dieren per cultuur (heilige dieren, dieren om te eten) en willen graag dat huisdieren/paarden ook naar hen luisteren. Om een paard aan het luisteren te krijgen moet je er wel *'boven'* staan. Het hangt voor veel leerlingen af van de band die je met het dier hebt of het dier gelijkwaardig is of niet. De mens heeft voor veel leerlingen in ieder geval een zorgplicht naar de meeste diersoorten.

5.4 Algemene stand van zaken

5.4.1 Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

5.4.1.1 HET VOORKOMEN VAN DIERENWELZIJN IN HET KWALIFICATIEDOSSIER EN EXAMENSTANDAARDEN

Uit de enquêtes:

Docenten: Kennis over voorkomen dierenwelzijn in examenstandaard

De meningen van docenten of dierenwelzijn wel of niet in de examenstandaard opgenomen is, zijn verdeeld. Ruim 60% van de docenten (14 van de 22) geeft aan dat dierenwelzijn opgenomen is in de examenstandaard ($\chi^2=9,09$; $df=2$; $p=0,01$).

Uit de interviews:

Docenten: Kennis over voorkomen dierenwelzijn in kwalificatiedossiers

Van de vijf locaties denken de docenten op drie locaties dat dierenwelzijn expliciet in het kwalificatiedossier staat. Gewezen wordt op dierenwelzijn als kerntaak, als werkproces, als competentie. De omschrijving ervan in het dossier is: *'hou het welzijn van de dieren in de gaten'* of *'ethisch en integer handelen'*. Een genoemd nadeel is dat de dossiers ieder jaar veranderen [*'waardoor je niet precies weet hoe het erin staat'*] en het feit dat de dossiers sowieso lastig te lezen zijn. Het is een hele papierwinkel om bij te houden en om analyses van te maken. De vraag die zij noemen, is: hoe giet je dierenwelzijn in een hanteerbare en werkbare vorm? Dit omzetten naar een programma voor dierenwelzijn wordt als lastig ervaren. Op twee locaties wordt aangegeven dat het er of niet expliciet in genoemd staat, of men weet het niet.

Teamleiders:

Alle teamleiders geven aan dat in de kwalificatiedossiers over dierenwelzijn gesproken wordt, dan wel dat het een plaats heeft (impliciet of expliciet). Drie teamleiders geven ook aan waar binnen het kwalificatiedossier dierenwelzijn genoemd staat/behandeld wordt. Genoemd worden: in werkprocessen en competenties als het inschatten van het welzijn van de dieren, het zorgen voor goed welzijn, in de SHL-competenties als ethisch en integer handelen en het toepassen van vakdeskundigheid. Eén teamleider vindt het kwalificatiedossier niet volledig op dit punt; toepassen van welzijnsverbeteringen zoals gedaan wordt in de biotechnologie wordt hier niet genoemd. Twee teamleiders weten niet exact of dierenwelzijn

expliciet genoemd staat, maar vermoeden van wel. De ene teamleider verwijst naar de onderwijscoördinator die ervoor is aangesteld om dit te weten, de ander geeft aan dat een teamleider slechts een algemeen beeld van het dossier hoeft te hebben.

5.4.1.2 DE OMZETTING VAN DIERENWELZIJN IN HET KWALIFICATIEDOSSIER NAAR THEORIE- EN PRAKTIJKLESSEN

Uit de interviews: *De wijze van omzetting van de eisen van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma, met betrekking tot:*

1. Theorielessen

Docenten:

Er worden volgens de docenten geen specifieke lesboeken of lesmaterialen gebruikt die over dierenwelzijn gaan. De omzetting van dossier naar les gebeurt voornamelijk individueel. Of men het nu veel over dierenwelzijnsaspecten heeft of weinig, iedere docent heeft wel het idee het goed te doen. Eén docent legt de vermelding in het dossier over dierenwelzijn: 'houd rekening met dierenwelzijn' zo uit dat het terloops aan de orde komt wanneer het ergens bij past. Een andere docent probeert extra aandacht te besteden aan ethische dilemma's, of door behalve het concrete onderwerp te behandelen (bijvoorbeeld een aandoening) ook in te gaan op oorzaken en gevolgen. De eigen ervaringen opgedaan in het werkveld zijn daarnaast voor de meeste docenten cruciaal bij het lesgeven. Boekjes als van het Ontwikkelcentrum kunnen als methode worden gebruikt. Eén docent maakt daar dan een uittreksel van en omkleedt het met kennis en voorbeelden uit eigen ervaring en met actualiteiten. Een andere manier is om een projectweek in het kader van ethiek aan te bieden zoals 2,5 jaar geleden op een locatie is gebeurd. De docent van deze locatie verzamelt daarnaast ook documentaires van tv zoals 'Shock Doc' waar verboden toepassingen van chirurgische ingrepen op dieren getoond worden of video's van Wakker Dier. Er moet dan wel rekening gehouden worden met het budget van de locatie. Soms mogen films om deze reden niet worden aangeschaft.

Teamleiders:

Op twee locaties wordt voor de eerste vertaalslag van het kwalificatiedossier naar het opleidingsplan verwezen naar een landelijke werkgroep (vergelijkbaar met een kennisteam) die voor alle vestigingen werkt en ook bestaat uit vertegenwoordigers/docenten uit de verschillende vestigingen. Hoe dierenwelzijn door hen behandeld wordt, wordt niet genoemd. Op de andere locaties wordt samen met de docenten een opleidingsplan gemaakt. Deze docenten kunnen ook in kleinere groepjes deelthema's uitwerken en terugkoppelen aan de grotere groep docenten. Dit vormt dan de leidraad voor de lessen die iedere docent op individuele basis concretiseert. Er is bij de teamleiders weinig kennis over hoe het thema dierenwelzijn in de lessen wordt vormgegeven.

2. Praktijklessen

Docenten:

Het geven van praktijklessen komt in de regel op dezelfde wijze tot stand als in de theorielessen. Er zijn wel veel onderwerpen waarbij dierenwelzijn onbewust aan bod komt, maar het gaat volgens één docent in hoofdzaak over hoe er gewerkt moet worden (zoals de vraag hoe je een dier het beste een pil toedient, hoe leg je het dier het beste op zijn zij). Dierenwelzijn speelt ook mee in wat er *niet* gedaan wordt; er wordt bijvoorbeeld niet geoefend in het dieren onder narcose brengen bij gezonde dieren. Dit soort zaken leren de leerlingen op stage. Soms worden ook tijdens praktijklessen terloops discussies gevoerd, bijvoorbeeld over de bio-industrie.

Teamleiders:

Geen enkele teamleider weet exact hoe dierenwelzijn in het praktijkleren voorkomt. Dierenwelzijn is geen apart omschreven thema, het wordt door de docenten zelf, of door een onderwijscoördinator bekeken, of is op één locatie nog niet aan de orde geweest als gevolg van het feit dat er niet eerder praktijklessen in de opleiding gegeven werden. Eén teamleider zou er wel graag een thema van willen maken in overleg met de docenten.

3. Toetsing en examinering

Uit de interviews:

Docenten:

Docenten geven in het interview aan dat dierenwelzijnsthema's verspreid aan bod komen, maar dat er geen specifieke vakken of toetsen voor zijn. Er wordt dan ook niet actief op dierenwelzijn geëxamineerd.

Teamleiders :

Eén teamleider geeft aan dat er wel op dierenwelzijn getoetst wordt, al is deze toetsing niet geformaliseerd. Het komt aan de orde in de houding die leerlingen ten opzichte van dieren moeten hebben, in de meningsvorming over huisvesting en het kritisch moeten zijn op verbeterpunten. Andere teamleiders hebben geen idee of dierenwelzijn expliciet wordt getoetst of moeten nog met toetsen in praktijkleren beginnen. Voor wat betreft examinering verwijst een teamleider naar de mogelijkheid voor assessoren om via een criteriumgericht interview vragen te stellen over de werkwijze van leerlingen rondom dierenwelzijn. Deze teamleider hoopt er dan op dat de ervaring van de assessoren op dat gebied toereikend zijn. De omschrijving in de proeve dat leerlingen '*op de juiste wijze dieren moeten hanteren*' wordt door hem gezien als '*suggestief*' en '*lastig te beoordelen*'. Een andere teamleider is van mening dat dierenwelzijn niet in de PvB voorkomt. Deze teamleider is ook van mening dat leerlingen geen reëel beeld hebben van wat dierenwelzijn is; dieren worden steeds meer vermenschlijkt. De overige teamleiders hebben of geen zicht op de materie en/of willen er geen specifieke aandacht aan geven.

5.4.2 SHL-competenties voor dierenwelzijn

Uit de enquêtes: *Waardering van SHL-competenties*

Docenten:

Alle 23 docenten hebben minimaal twee SHL-competenties genoemd die zij erg belangrijk vinden voor leerlingen als zij leren over dierenwelzijn. Als belangrijkste competenties zijn genoemd:

- *Ethisch en integer handelen* (21 van 23 docenten=91,3%);
- *Vakdeskundigheid toepassen* (19 van 23 docenten= 82,6%);
- *Materialen en middelen inzetten* en *Procedures en instructies opvolgen* (beiden 11 van 23 docenten=47,8%).

De competentie '*Richt zich op de behoeften, verwachtingen klant*' is door geen enkele docent genoemd als belangrijke competentie.

5.4.3 Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Uit de interviews: *Een overzicht van taken en verantwoordelijkheden*

A. Docenten

Volgens docenten:

Docenten vinden dat het tot hun taak en verantwoordelijkheid behoort om leerlingen het goede voorbeeld te geven in de behandeling van dieren, het aangeven van grenzen aan behandelingswijzen, het in zijn waarde laten van het dier. Ook willen zij leerlingen de praktische relevantie tonen van dierenwelzijn in het beroep (stressloze omgang, benadering, hantering), hen het besef meegeven hoe dieren gehouden moeten worden, leerlingen laten nadenken over ethische dilemma's in het vak, leerlingen laten zien dat dierenwelzijn meer is dan het dier '*aaien en mooie spullen ervoor aanschaffen*' en leerlingen laten zien dat verschillende dieren verschillende eisen stellen aan een situatie.

Volgens teamleiders:

Alle teamleiders noemen de verantwoordelijkheid van de docent om dierenwelzijn aan de orde te stellen binnen hun lessen. Daarnaast moeten docenten die met dieren werken ook letten op het dierenwelzijn van deze dieren. Zij moeten weten waarom welk dier op welk moment voor de lessen gebruikt wordt en dit duidelijk maken aan de leerlingen. Zij moeten kunnen aangeven wanneer iets een aantasting van het welzijn van een dier is en het thema aansnijden wanneer het moet en logisch is. Eén teamleider geeft aan dat dierenwelzijn geen

expliciete kerntaak of werkproces is in de paraveterinaire opleiding. De docent heeft hier dus veel eigen verantwoordelijkheid in om het besef voor dierenwelzijn door te geven. Dit gebeurt vaak impliciet. Twee teamleiders noemen nog de verantwoordelijkheid van docenten voor het welzijn van dieren bij stagebedrijven; misstanden daar moeten gemeld worden op locatie en bij instanties. Eén teamleider noemt de medeverantwoordelijkheid van docenten voor het opstellen van het opleidingsplan.

B. Teamleiders

Volgens docenten:

Volgens docenten hebben teamleiders met name een taak rond het optimaliseren van de behandeling en verzorging van dieren die op locatie gehouden worden. Sommige teamleiders zijn sterk betrokken bij deze dieren, anderen niet. Daarnaast moeten teamleiders docenten wijzen op scholingsmogelijkheden. Verder lijkt de taak vooral een passieve; teamleiders moeten ingrijpen als er iets fout gaat; ingaan op vragen en wensen van de docenten; *'zorgen dat dierenwelzijn niet vergeten wordt'*. Docenten hebben over het algemeen zelf meer inhoudelijke kennis dan de teamleider. Een teamleider hoeft dat niet te hebben. Dierenwelzijn wordt door teamleiders niet als thema op de agenda gezet, maar komt meer terloops en informeel aan de orde.

Volgens teamleiders:

Alle teamleiders noemen hun verantwoordelijkheid voor het opleidingsplan/curriculum waar dierenwelzijn deel van uitmaakt. De teamleiders nemen volgens henzelf een actieve houding aan als het om dierenwelzijn gaat. Voor de één houdt dit in dat er een opleidingscoördinator wordt aangesteld met oog voor dierenwelzijn, de ander brengt het thema dierenwelzijn in voor een nieuw op te richten opleiding Dierverzorging (later mogelijk gevolgd door een paraveterinaire opleiding), door een derde wordt overwogen om een themabijeenkomst rond dierenwelzijn te houden. Verder wordt genoemd: het erop letten dat het niet fout gaat met de levende have op locatie en één van hen let daarnaast op signalen van docenten rond hun houding naar dieren. Twee teamleiders noemen specifiek dat dierenwelzijn een thema is dat door alle teamleiders actief moet worden benaderd.

5.4.4 Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Uit de interviews:

5.4.4.1 DE MATE WAARIN DOCENTEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Dierenwelzijn is geen formeel thema en wordt door de docenten ook nauwelijks expliciet benoemd. In de opleiding spelen dierenwelzijnszaken echter wel regelmatig een rol. Vaak terloops als gevolg van iets wat tijdens een les aan de orde is. Genoemd worden bijvoorbeeld rassenleer en ziekteleer. De meeste docenten kunnen zich mateloos ergeren aan hoe burgers met hun gezelschapsdieren kunnen omgaan, of aan de gevolgen van het slecht fokken van dieren. Eén docent zegt: *"de meeste ziekteverschijnselen [bij dieren] komen omdat de dieren er zo uitzien zoals wij ze maken"*. Dit standpunt laat hij tegenwoordig ook duidelijk merken in zijn lessen. Voorheen was er meer terughoudendheid om de dingen bij de naam te noemen. Twee docenten wijzen hierbij vooral op de misstanden in de bio-industrie of intensieve veehouderij. Een andere docent, voorheen zelf veearts, geeft eveneens aan: *"In de bio-industrie zijn heel veel misstanden in mijn ogen"*. Een collega van een andere locatie wijst echter op de situatie van gezelschapsdieren: *"[...] heel vaak wordt er alleen maar iets gezegd over de intensieve veehouderij, maar ik denk dat in de gezelschapsdieren nog veel schrijnendere gevallen zijn"*. Weer een andere docent wijst de leerlingen op verschillende dierenwelzijnaspecten als het om verschillende soorten dieren gaat: *"[...] Ik denk dat er bij veehouderij geen aandacht besteed wordt of je wel of niet chemotherapie bij een dier moet gaan doen. Terwijl dat bij ons wel, ja, een discussiepunt is"*. De docenten zijn over het algemeen tevreden met de wijze waarop zij nu lesgeven. De opleiding Paraveterinaire ondersteuning zit volgens enkele docenten *'erg vol'*, er wordt gewezen op *"te weinig*

tijd", het moeten behandelen van "*belangrijkere dingen*" en het feit dat dierenwelzijn al in de opleiding verweven wordt.

Volgens leerlingen:

Gemiddeld geven de leerlingen hun docenten het cijfer 7,3. Per locatie verschilt de score tussen 6 en 8. Per docent tussen 9,5 (Breda!) en een 6. Redenen om hoge cijfers te geven: "*docenten willen ons zo goed mogelijk leren wat niet goed is voor een dier*", "*je ziet het aan kleine handelingen als ze met dieren bezig zijn*", "*er wordt verteld dat je moet onderhandelen met de eigenaar van een dier*". Reden om een laag cijfer te geven: "*je hoort ze er nooit over*", "*ik heb er geen zicht op*".

Volgens teamleiders:

De teamleiders geven gemiddeld een 7 aan hun docenten. Het cijfer varieert tussen 6,5 en 8. Redenen om een hoger cijfer te geven: "*er wordt meer dan vroeger over gesproken*"; "*er worden discussies over gevoerd*"; "*er is een kaartsysteem opgezet door een docent*". Redenen om een lager cijfer te geven: "*er wordt bij biotechnologie meer over gesproken*"; "*er mag meer expliciete aandacht aan worden besteed*".

5.4.4.2 DE MATE WAARIN LEERLINGEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Op vier van de vijf locaties geven docenten leerlingen een hoog cijfer voor het belang dat leerlingen aan dierenwelzijn hechten. Gemiddeld geven zij een 7,7. Het hoge cijfer is gebaseerd op het feit dat leerlingen erg betrokken zijn bij dieren en verantwoordigd zijn als er sprake is van een niet respectvolle behandeling of verwaarlozing. Volgens de docenten is helaas ook het '*zieligheidsgehalte*' onder leerlingen erg hoog. Er wordt niet erg vanuit feiten gedacht. Ook noemt één docent het feit dat de leerlingen altijd veel vragen hebben over de dieren op locatie en hun eigen dieren; met name op gezondheidsvlak. Dierenwelzijn is volgens een docent ook de reden dat de leerlingen voor de opleiding gekozen hebben. Ze kunnen ook uren doorpraten over hun hond of kat. Op één locatie geeft de docent de leerlingen een zware onvoldoende als het gaat om de interesse die leerlingen tonen voor onderwerpen rond dierenwelzijn die niet direct met de dierenartsenpraktijk te maken hebben, zoals nertsenfokkerij, kippenstallen, intensieve veehouderij etc. Dan is het cijfer een 3. Gaat het over zaken die de dierenartsenpraktijk aangaan dan is het cijfer een 5. Dit is gebaseerd op het feit dat naar het oordeel van deze docent de meeste leerlingen zelf niet veel nadenken over het thema, snel hun oordeel klaar hebben en zelden met discussiepunten komen.

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven de teamleiders de leerlingen een 7. Het cijfer varieert tussen 5 en 8,5. Alle teamleiders constateren bij leerlingen een '*verhoogde emotionaliteit*' ten opzichte van het dier. Voor de ene teamleider is deze verhoogde emotionaliteit een indicatie van zorggerichtheid en dus een hoog ervaren belang van dierenwelzijn, voor de ander is dit een indicatie voor ongenueanceerd en eenzijdig nadenken vanuit het gevoel.

5.4.4.3 DE MATE WAARIN TEAMLEIDERS DIERENWELZIJN EEN BELANGRIJK THEMA VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Op drie van de vijf locaties willen docenten hun teamleider geen cijfer geven omdat ze de teamleider er nooit over gehoord hebben, omdat zij zelf weinig op locatie zijn of omdat het geen echt thema is in de opleiding. Eén docente constateert wel dat de teamleider wel tijd aan anderen geeft om zich met het thema bezig te houden, "*dus zal de teamleider het wel belangrijk vinden*". Op twee locaties geven de docenten hun teamleider wel een cijfer. Gemiddeld is dit een 7,5. De redenen voor dit hogere cijfer zijn: "*er is veel aandacht voor de dieren op locatie*" en: "*omdat de teamleider gek is op zijn eigen dieren en toch een reële kijk heeft op de dieren op locatie vanuit zijn professionele achtergrond*".

5.4.5 Visievorming en formalisering

Uit de interviews: *De ontwikkeling van een gezamenlijke visie op dierenwelzijn en de formalisering ervan.*

Aan docenten is gevraagd in hoeverre dierenwelzijn in de opleiding geformaliseerd is. Teamleiders zijn gevraagd of er op hun locatie een gezamenlijke visie op het thema dierenwelzijn is ontwikkeld en of er sprake is van formalisering nu of in de toekomst.

Docenten:

Op geen enkele locatie is dierenwelzijn geformaliseerd. Op één locatie is er wel landelijk een groep in het leven geroepen rond ethiek. De exacte naam van deze groep is niet bekend, maar de groep brengt wel protocollen voort zoals over euthanasie bij schooldieren.

Teamleiders:

Op geen enkele van de locaties is er een gezamenlijke visie op dierenwelzijn vastgesteld.

Dat wil echter niet zeggen dat er niets gebeurt op dat vlak. Iedere locatie is er op een eigen wijze mee bezig:

- *Locatie 1:* Dierenwelzijn speelt een rol via het door docenten en teamleiders onderling bespreken hoe er tegen de levende have aangekeken moet worden en welke handelingen als dierproef gezien moeten worden. Een gezamenlijke visie is gewenst. Een visie op de opleiding als geheel wordt door de teamleider positief benaderd in verband met de voorbeeldfunctie die een locatie heeft;
- *Locatie 2:* Of er een visie komt, hangt af van het beleid van de gemeenschappelijke locaties. Voorlopig is de focus op het zichtbaar verbinden van de locatie met samenwerkingspartners en netwerken;
- *Locatie 3:* Een visie vanuit het MT wordt niet verwacht, maar de teamleider zou er wel een voorstander voor zijn, gezien het feit dat leerlingen op dit moment geen goed beeld hebben van wat dierenwelzijn inhoudt en steeds “*verder van de realiteit afdwalen*” (willen soms geen slachterijen in of zien een hond als gezinslid in plaats van als afstammeling van de wolf);
- *Locatie 4:* Er zijn op landelijk niveau mensen die zich met het thema bezighouden. Op locatie wordt getracht samen te werken met de Dierenbescherming om te waken over het dierenwelzijn van de dieren op school;
- *Locatie 5:* Er zijn veel verschillende meningen over dierenwelzijn. Het is niet zwart/wit. In verband met het aanmelden van dierproeven worden nu wel alle handelingen met het dier vastgelegd op ‘dierenwelzijnskaarten’. Controlerende instanties kunnen zo direct zien wat er met de individuele dieren is gebeurd.

Dierenwelzijn is op dit moment op geen enkele wijze geformaliseerd (behalve in de eisen zoals verwoord in kwalificatiedossiers en examenstandaarden). Eén teamleider constateert dat zeker bij de uitvoering van de PvB's er een zekere mate van willekeur heerst rondom het thema dierenwelzijn. Deze teamleider ziet eveneens dat dierenartsen, docenten en leerlingen verschillende opvattingen hebben op het gebied van dierenwelzijn en daarmee dat het vormen van een gezamenlijke visie problematisch is. Een andere teamleider denkt dat een formalisering op zijn locatie er wel aan komt, zij het pas over 2-3 jaar (“*het moet eerst goed doordacht worden*”).

5.5 Dierenwelzijn in lessen en stages

5.5.1 Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

A. Theorielessen

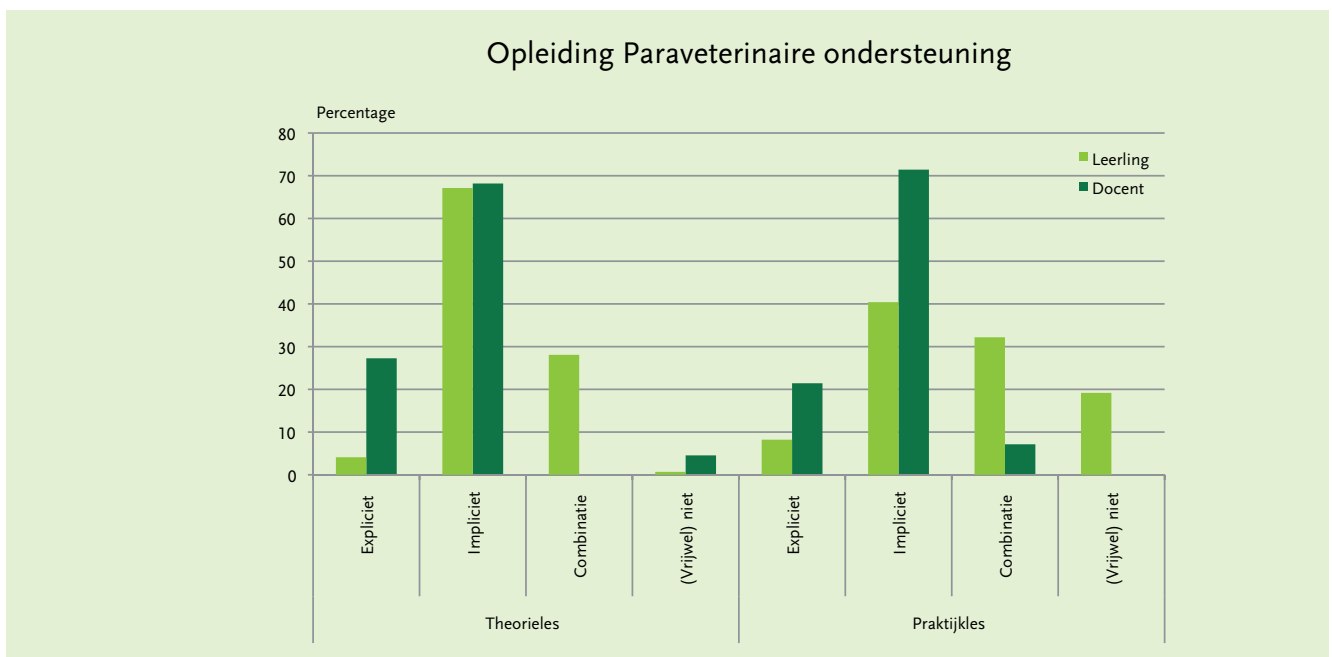
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De impliciete/expliciete manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed in theorie- en praktijklessen*

Vijftien van de 22 docenten (68,2%) geven aan dat zij in theorielessen dierenwelzijnsthema's met name impliciet behandelen (Figuur 23). Deze voorkeur is niet gebaseerd op toeval ($\chi^2=13,73$; $df=2$; $p=0,01$). Ook de leerlingen zijn voornamelijk van mening dat dierenwelzijn

impliciet in de theorielessen besproken wordt. Dit wordt door 98 van de 146 leerlingen (67,1%) aangegeven. De leerlingen zijn significant vaker van mening dat dierenwelzijnsthema's met name impliciet behandeld worden ($\chi^2=164,19$; $df=3$; $p=0,00$). Het verschil tussen de docenten en leerlingen lijkt met ($\chi^2=22,94$; $df=3$; $p=0,00$) significant. Echter 37,5% van de cellen heeft een lagere uitkomst dan 5, waardoor de significantie niet bepaald kan worden.

Figuur 23 laat zien dat alle docenten van mening zijn dat zij in de praktijklessen expliciet en/of impliciet aandacht besteden aan dierenwelzijnsthema's. 10 van de 14 (71,4%) docenten behandelen dierenwelzijn met name impliciet. Vanwege de grootte van de steekproef kan er geen significantie uitgerekend worden (het lijkt wel significant te zijn ($\chi^2=9,57$; $df=2$; $p=0,008$)). De leerlingen zijn significant vaker van mening dat er met name impliciet of een combinatie van expliciet en impliciet aandacht voor dierenwelzijn is ($\chi^2=35,32$; $df=3$; $p=0,000$). De mogelijke significantie tussen de docenten en leerlingen kan vanwege de grootte van de steekproef niet bepaald worden, 3 cellen (37,5%) hebben waarden onder 5. Er lijkt wel een significant verschil te zijn ($\chi^2=10,59$; $df=3$; $p=0,014$).

Figuur 23

Behandeling van het thema dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen van de opleiding Paraveterinaire ondersteuning volgens leerlingen en docenten

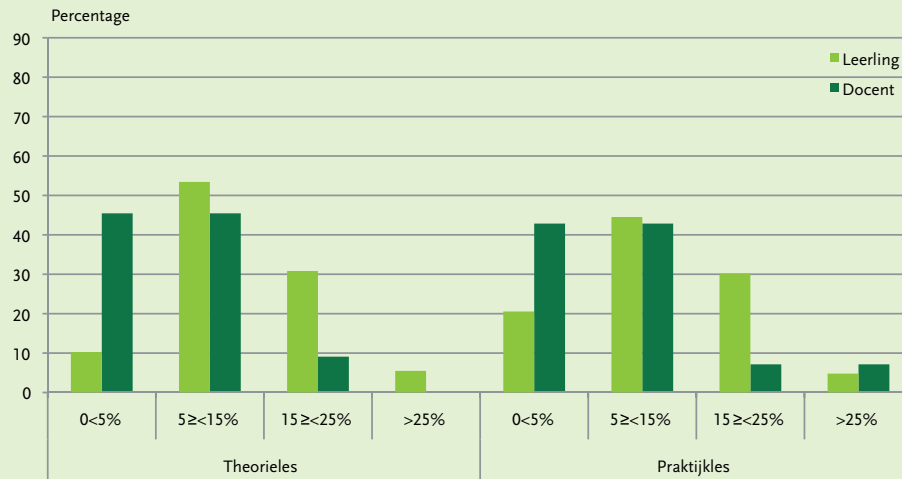
Docenten en leerlingen: *Inschatting tijdsbesteding dierenwelzijnsthema's*

Figuur 24 laat zien dat de ingeschatte tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen zowel tussen als onder docenten en leerlingen verschilt. Het gemiddelde percentage ligt bij docenten op 5<10% en is daarmee lager dan bij de leerlingen, waar het gemiddelde op 10<15% ligt. Tien van de 22 docenten (45,5%) besteden 0<5% dan wel 5<15% (45,5%) van de lestijd aan dierenwelzijnsthema's.

Van de tien docenten binnen de categorie 5<15% geven 5 docenten een besteding aan van 5<10% en 5 docenten 10>15%. In tegenstelling tot de docenten zijn zes leerlingen van mening dat de tijdsbesteding meer dan 25% is, hiervan zeggen drie leerlingen zelfs 50<100%. Ruim de helft van de leerlingen (87 van 146) schat echter in dat het percentage op 5<15% ligt. De meningen over de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen wordt besteed, verschillen significant tussen docenten en leerlingen (MWU=846,000; $Z=-3,920$; $p=0,000$).

Figuur 24 laat zien in welke verhoudingen docenten en leerlingen hebben aangegeven hoeveel aandacht aan dierenwelzijnsthema's in praktijklessen besteed wordt. Het gemiddelde van de docenten ligt op 5<10%, dit is lager dan het gemiddelde van de leerlingen namelijk 10<15%. De verschillen tussen de docenten en leerlingen zijn niet significant (MW=724,5; $Z=-1,92$; $p=0,055$).

Opleiding Paraveterinaire ondersteuning

Figuur 24

Percentage lestijd dat volgens leerlingen en docenten in theorie- en praktijklessen van de opleiding Paraveterinaire ondersteuning aan het thema dierenwelzijn wordt besteed.

5.5.2 Hoe docenten les geven

Uit de interviews:

A. Tijd voor dierenwelzijn

Docenten: *inschatting eigen tijdbesteding aan dierenwelzijn in de les*

Vijf docenten hebben op deze vraag geantwoord. Vier van hen geven aan onder de 5% van hun lestijd per schooljaar aan dierenwelzijnsthema's te besteden. Aan de andere kant komt het ook wel regelmatig op andere wijze aan de orde. Eén docent geeft 10% aan.

B. Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

Docenten: *de wijze van behandeling van het thema dierenwelzijn*

Dierenwelzijn komt op verschillende manieren aan de orde in de lessen:

- *bespreking van de vraag wat dierenwelzijn is* en hoe mensen erover denken (in het binnen- en buitenland);
- *geïntegreerd binnen bestaande lessen* over huisvesting, voeding, klinisch onderzoek, controle op gezondheid van dieren, correct medicijngebruik, de wijze van hanteren en fixeren;
- *via aandacht voor diergedrag*; het herkennen van abnormaal gedrag bij dieren (gedrag dat doorgaans iedereen normaal vindt);
- *via aandacht voor verschillen tussen rassen en rasafwijkingen* bij kleine huisdieren ten gevolge van een slechte verzorging van dieren door eigenaren. Ook worden eisen aan de eigenaar besproken;
- *via aandacht voor ethische dilemma's* zoals de grenzen van de diergeneeskunde (en mogelijke oplossingen voor dilemma's), problemen in de bio-industrie.

De werkvormen die hierbij gebruikt zijn, betreffen: discussie, lesboek, video's van welzijnsdilemma's, het vertellen van eigen ervaringen en het behandelen van actualiteit uit de krant.

Leerlingen:

Dierenwelzijn komt terug en is van belang binnen vrijwel alle diergerichte vakken van de leerlingen. Niet in de vorm van een apart lesboek, module, of cursus, maar totaal verweven in de stof, bijvoorbeeld per diersoort de beste manier van huisvesting, vastpakken, eten geven, diervoorzorging in algemeen, EHBO, gezondheid, gedrag, herkennen, hygiëne. Binnen deze thema's zit ook les over wet- en regelgeving rond dierenwelzijn. Ondanks dat dierenwelzijn overal in zit, geven leerlingen ook aan dat docenten erg weinig expliciete aandacht voor het thema dierenwelzijn hebben. Het komt nu meer 'bij toeval' en tussen de regels door aan de orde. Een groepje merkt op dat het ook moeilijk is om les te geven in dierenwelzijn omdat iedereen er anders over denkt en het dan 'alleen maar' tot discussie leidt.

C. Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Leerlingen: *hoe stagebedrijven les geven over dierenwelzijn*

Op de stagebedrijven wordt in de regel geen expliciete aandacht aan dierenwelzijn besteed. De ervaringen per stagebedrijf zijn wisselend, maar over het algemeen streeft men in deze bedrijven wel naar het beste voor het dier. Gemiddeld geven leerlingen hun stagebedrijven het cijfer 7. Per locatie verschilt de gemiddelde score tussen 5 en 9. Leerlingen onderscheiden op sommige locaties ook typen stagebedrijven zoals veehouderijen en hondenfokkers. Veehouders scoren hier gemiddeld lager. Het laagste cijfer werd echter gegeven voor een stage bij een dierenartsenpraktijk (een 2). Redenen om hoge cijfers te geven: “[ze blijven] de hele dag zorgen voor een dier”; “[je ziet het aan de]dagelijkse omgang met het dier”; “ze gaan het dier helpen om van zijn problemen af te komen”; “[ze doen] iets aan slechte situaties”. Redenen om lage cijfers te geven: “stagiaires die op de eerste dag van hun stage al medische ingrepen moeten uitvoeren”; “medische blunders”; “het ruw behandelen van dieren”; “slechte onderlinge communicatie”; “geen toelichting geven bij wat er gedaan wordt”; “dierenwelzijn is geen issue om over te praten”.

D. Aansluiting theorie en praktijk

Leerlingen: *beoordeling van de koppeling theorie en praktijk*

Het beeld dat de leerlingen geven is wisselend en niet zozeer per locatie als wel per leerling. De één vindt het prettig als theorielessen vóór de stageperiode worden gegeven, de ander precies andersom. Het hangt ook samen met het stagebedrijf. Op sommige bedrijven kan veel en wordt er veel geleerd, op andere bedrijven wordt terughoudend gereageerd als blijkt dat leerlingen nog niet zoveel weten. In een dergelijke situatie is het voor de leerling prettiger als van tevoren meer theorie was behandeld. Sommige leerlingen vinden dat dierenwelzijn voor de praktijk belangrijker is dan voor de school. Bij een dierenartsenpraktijk heb je immers met de eigenaren te maken die ook tevreden weer de deur uit moeten gaan. Verschillende leerlingen noemen het feit dat je in de praktijk ook meer over dierenwelzijn leert dan via de theorie. Ook in praktijkweken en op stages komen ethische vraagstukken aan bod zoals sterilisatie en onverdoofd castreren en moeten leerlingen zelf ook leren hoe zij moeten castreren of injecties toedienen in de hals van kippen. De ervaringen lopen uiteen. Sommigen spreken van “een brute wijze van omgang met de dieren” in deze lessituatie, andere vinden dat hun instructeur juist “heel zorgzaam” is. De ervaringen worden over het algemeen niet vaak nabesproken op school.

E. Selectie van stagebedrijven

Docenten: *beoordeling dierenwelzijn op stagebedrijven*

Alle docenten wijzen op het tekort aan stagebedrijven. Hierdoor durven docenten niet snel ergens een punt van te maken (een docent: “tenzij iets echt heel slecht is”). Voor leerlingen is het soms ook lastig om zaken aan de orde te stellen op stagebedrijven. In een enkel geval wordt leerlingen afgeraden om naar een stagebedrijf te gaan en hebben ze eerst een handtekening van school nodig; ook al zijn de bedrijven Aequor gecertificeerd. Geen enkele docent heeft het idee dat dierenwelzijn een rol speelt bij de certificering door Aequor. De docenten worden er ook niet in gehoord. De meeste docenten zijn voorzichtig positief ten opzichte van dierenwelzijn als criterium, maar er zijn veel obstakels. Volgens één docent zouden dierenartsenpraktijken ook niet op inmenging zitten te wachten; zij zijn immers geen vragende partij. Twee docenten noemen ook het korte verblijf van een dier in een dierenartsenpraktijk. Hierdoor wordt ook minder aandacht aan dierenwelzijn besteed (bijvoorbeeld de afmeting van hokken). Twee andere docenten zouden het (los van de tekorten aan stagebedrijven) zeker een goede zaak vinden als dierenwelzijn een selectiecriterium zou worden en zij daarin zouden worden gehoord. De school komt immers veel vaker op een stagebedrijf dan Aequor. Het zou alleen wel lastig worden het dierenwelzijn goed te meten. Een dierenwelzijnsmonitor zou een oplossing kunnen bieden.

Teamleiders:

Alle docenten maken gebruik van Aequor gecertificeerde bedrijven. De meningen over de wijze waarop dierenwelzijn is gewaarborgd bij de stagebedrijven verschillen; twee teamleiders gaan er vanuit dat de dierenartsenopleiding zelf wel let op het welzijn van de dieren (eigen controlerend orgaan en ook zorgen voor tevreden diereigenaren). Twee teamleiders

zijn van mening dat het ook anders kan. Idealiter zou Aequor dierenwelzijnscriteria moeten hanteren voor de selectie van stagebedrijven en hebben locaties ook een verantwoordelijkheid om misstanden te melden bij Aequor (wat ook wel eens gebeurt). Eén teamleider heeft geen zicht op deze materie.

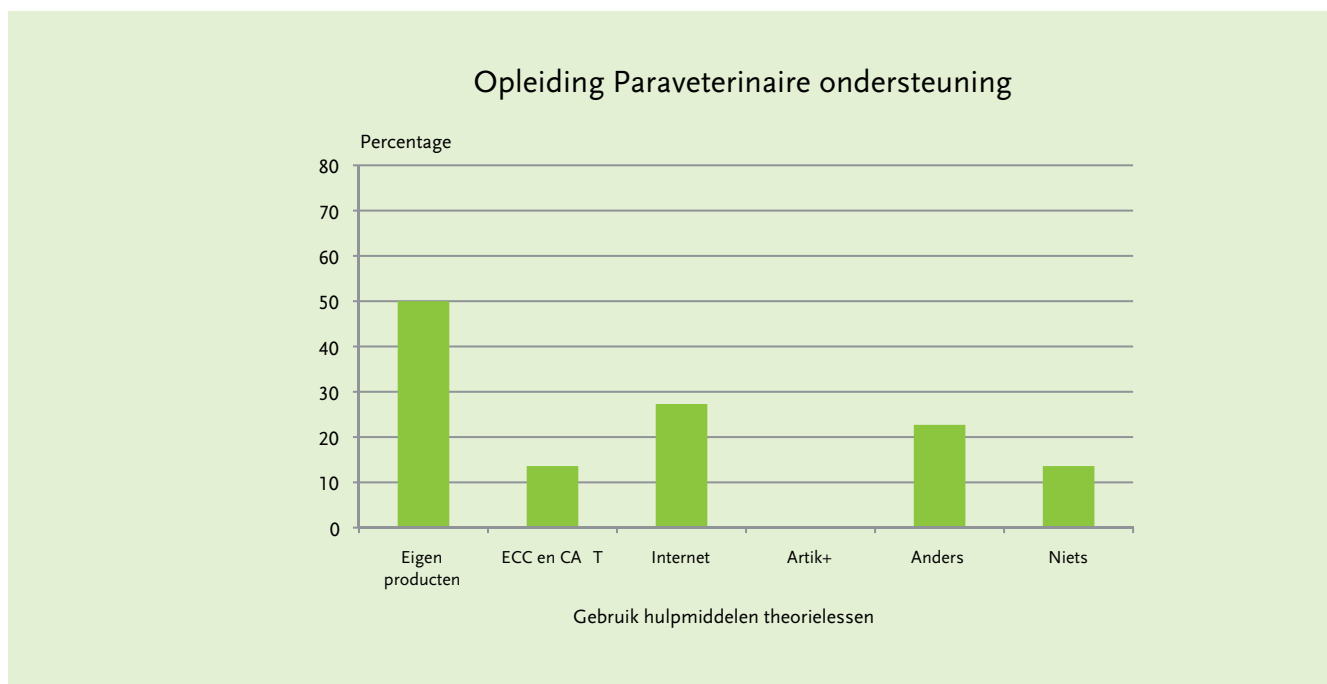
5.5.3 Hulpmiddelen bij het les geven

Uit de enquêtes:

Docenten:

A. Producten/hulpmiddelen die in theorielessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen

Figuur 25 laat de verhoudingen zien waarin bepaalde producten in theorielessen ingezet worden om dierenwelzijnsthema's te gebruiken. Op drie docenten na gebruiken alle 22 docenten één of meerdere producten. Eigen producten worden het meest gebruikt, door 11 van de 22 docenten (50,0%). Het gaat hierbij met name om powerpoint-presentaties. Internet-producten als sites over wetgeving, YouTube-filmpjes en publicaties worden door 6 van de 22 docenten (27,3%) gebruikt. Overige producten zijn vaak niet gedefinieerd,

Figuur 25
Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in theorielessen Paraveterinaire ondersteuning.

B. Producten/ hulpmiddelen die in praktijklessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen

Op 2 docenten na zetten alle 14 docenten hulpmiddelen in. Een eigen dierenweide en het hulpmiddel 'anders' worden beide het meest ingezet, namelijk door 6 van de 14 docenten (42,9%). Genoemde voorbeelden van het hulpmiddel 'anders' zijn:

- privédieren van leerlingen en docenten;
- een programma: 'dieren met respect behandelen';
- toelichting bij practica.

5.5.4 De invloed van actualiteit en media

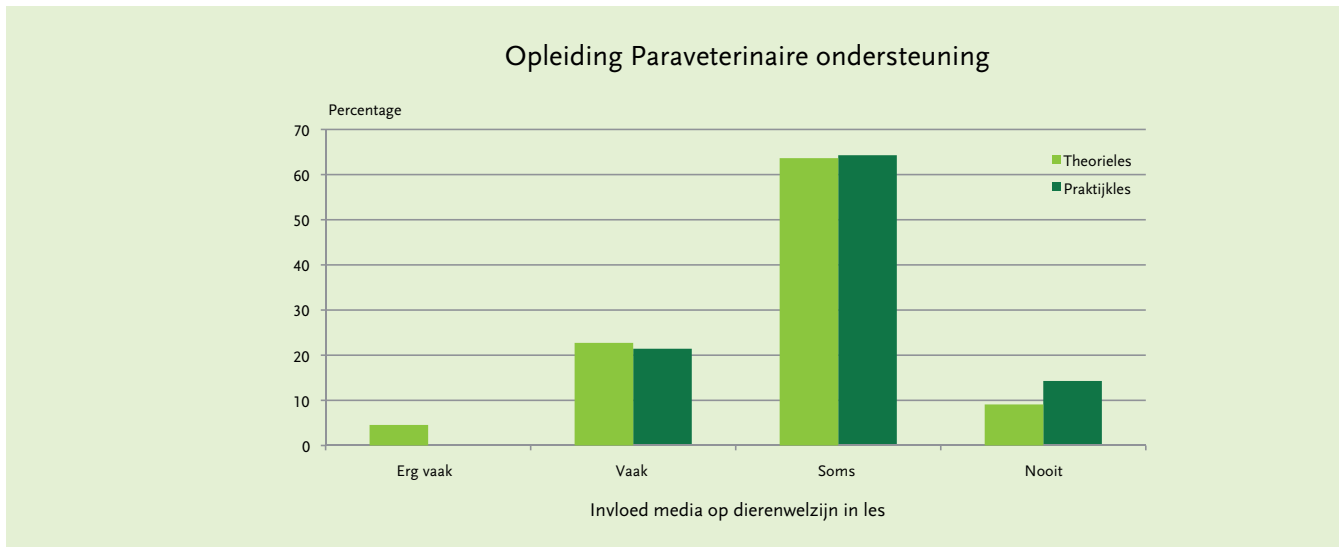
Uit de enquêtes:

Docenten: *Mate van beïnvloeding door actualiteit en media op de behandeling van dierenwelzijnsthema's in theorie- en praktijklessen.*

Figuur 26 laat zien in welke mate docenten zich bij het samenstellen van de theorieles laten beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media. 14 van de 22 docenten (63,6%) laten zich soms beïnvloeden, 6 laten zich (erg) vaak (27,2%) en 2 docenten (9,1%) laten zich nooit door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media beïnvloeden.

De docenten laten zich significant vaker 'soms' beïnvloeden door de media ($\chi^2=19,1$; $df=3$; $p=0,00$).

Figuur 26 laat ook zien in welke mate de veertien docenten zich bij het samenstellen van de praktijkles laten beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media. 9 van de 14 docenten (64,3%) laten zich soms, 3 vaak (21,4%) en 2 (14,3%) nooit beïnvloeden. Gezien de grootte van de steekproef kan er geen significantie bepaald worden. Vergeleken met de theorielessen lijken de docenten zich echter bij het samenstellen van praktijklessen minder vaak door actualiteit en media te laten beïnvloeden.

Figuur 26

Door docenten aangegeven invloed van de actualiteit op theorie- en praktijklessen Paraveterinaire ondersteuning

Uit de interviews:

Leerlingen: *Aandacht van docenten voor actuele kwesties in de media*

De aandacht voor actualiteit is sterk afhankelijk van het vak en de docent. Dierenwelzijn zal bijvoorbeeld niet snel voorkomen bij het vak instrumentenleer, maar weer meer bij een vak als biologie, biotechniek of pathologie. Toch varieert de aandacht voor actualiteit ook per locatie. Op twee locaties wordt volgens de leerlingen helemaal niet over actualiteit gesproken en volgt men zuiver het boek (leerlingen van één van deze locaties noemen het feit dat er “*dus ook niet over zoiets belangrijks als Q-koorts gesproken wordt*”). Leerlingen bespreken naar eigen zeggen actualiteiten wel vaak onderling, bijvoorbeeld in de pauze.

5.5.5 Aandacht voor (ethische) dilemma's

Aandacht voor dierenwelzijn brengt vaak (ethische) dilemma's met zich mee die kunnen leiden tot felle discussies in politiek en media. Aan docenten en leerlingen werd tijdens de diepte-interviews gevraagd of en hoe er in de lessen aandacht aan wordt besteed.

Uit de interviews:

Docenten:

Op vier van de vijf locaties besteden de docenten tijdens hun lessen aandacht aan dierenwelzijnsdilemma's. Alleen de locatie waar nog geen gebruik wordt gemaakt van de nieuwe kwalificatiestructuur, vindt geen behandeling ervan plaats. De docent denkt dat dit komt omdat het ook geen vermelding heeft in de deelkwalificaties. Verwacht wordt dat dit met de invoering van de nieuwe competentiestructuur wel anders wordt. De docenten die wel aandacht aan dilemma's besteden, doen dit met name via discussies in de klas rond thema's als: proefdiergebruik, grenzen van de behandeling aan huisdieren (bijvoorbeeld een kanarie op de operatietafel met een heel medisch team eromheen, honden in een rolstoel), euthanasie (wie neemt de beslissing, wat betekent het, wat is de houding ten opzichte van de eigenaar, goede en minder goede argumenten), cosmetische ingrepen, castratie, milieu-maatregelen versus welzijnsmaatregelen bij grote huisdieren.

Leerlingen:

Ethiek en ethische dilemma's komen op één locatie ruimschoots aan de orde binnen het vak *Ethiek en Wetgeving* [zie ook bij 'ruimte voor het uiten van je eigen mening' in paragraaf 6.5.6]. Leerlingen op andere locaties noemen ethiek in combinatie met vakken als houderij, training, pathologie en biotechniek. Ook in praktijkweken en op stages komen ethische vraagstukken aan bod, zoals sterilisatie en onverdoofd castreren en moeten leerlingen zelf ook leren hoe zij moeten castreren of injecties toedienen in de hals van kippen. De ervaringen lopen uiteen. Sommigen spreken van een brute wijze van omgang met de dieren in deze lessituatie, anderen vinden dat hun instructeur juist heel aardig en zorgzaam is. De ervaringen worden over het algemeen niet vaak nabesproken op school. Op de school waar geen aandacht aan actualiteit wordt besteed, is ook geen aandacht voor ethiek. Alle lessen gaan daar volgens de leerlingen uit het boek.

5.5.6 Objectiviteit en vrije meningsuiting

Uit de interviews:

Docenten: *Aandacht voor dilemma's en wijze waarop deze behandeld worden*

Docenten proberen tijdens de discussies wel objectief te zijn, maar geven ook regelmatig hun eigen mening. Voor hen is vooral van belang dat hun mening niet als waarheid wordt opgevat, de leerlingen hun eigen mening leren vormen, uitgaan van zoveel mogelijk feiten en leren "*realistisch te blijven*". Leerlingen verschillen ook wel vaak van mening met elkaar. In dit verband spreekt men op één locatie wel gekscherend van de '*caviaknuffelaars*' versus de '*konijneneters*'.

Leerlingen: *Objectiviteit van de docent en ruimte voor een eigen mening*

Docenten volgen volgens leerlingen in hoofdzaak wat er in de boeken staat en presenteren dit als '*zoals het hoort*'. Wat in het boek staat is de visie van de schoollocatie. Hoe de docenten er zelf over denken krijgen de leerlingen naar eigen zeggen weinig te horen, al is het bij sommige docenten afhankelijk van hun bui of laten anderen het wel eens doorschemeren. Afwijkende meningen worden volgens hen nauwelijks of niet belicht. Leerlingen zijn doorgaans tevreden over de hoeveelheid ruimte die zij zelf krijgen om hun eigen mening te ventileren. Of er iets mee gedaan wordt is een tweede; maar wat kun je er eigenlijk mee doen? Op één locatie wordt in de onderbouw het vak *Ethiek en Wetgeving* gegeven. In dat vak wordt goed naar de eigen mening gevraagd. Slechts op één locatie vinden de leerlingen dat zij niet veel ruimte krijgen voor hun eigen mening. Daar is geen tijd voor, zoals in hun ogen "*voor alles te weinig tijd is*". Discussies voeren is dan niet handig.

5.6 Ruimte voor ontwikkeling

5.6.1 Opvattingen over de huidige stand van zaken

A. Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquêtes:

Docenten: *Waardering eigen invulling van de lessen met betrekking tot aandacht voor dierenwelzijn*

Een merendeel, dertien van de 22 docenten (59,1%) is van mening dat de eigen inzet anders moet. Als voornaamste reden wordt genoemd dat dierenwelzijn steeds belangrijker wordt. Eén docent (4,5%) heeft 'anders' gezegd, met als reden dat het onderwerp steeds belangrijker wordt, maar door drukte niet uit de verf komt. Het percentage docenten dat vindt dat de eigen inzet anders moet, ligt dus eigenlijk hoger. Er is geen significante voorkeur voor een bepaalde mening.

Leerlingen: *Waardering mate van aandacht voor dierenwelzijn op school*

Het merendeel, 100 van de 146 leerlingen (68,5%), vindt dat hun school voldoende aandacht aan dierenwelzijn besteedt. Als voornaamste redenen worden genoemd:

1. Het onderwerp komt regelmatig aan de orde (29 leerlingen);

2. Goede huisvesting/verzorging/omgang (7 leerlingen);
3. School is er actief mee bezig (5 leerlingen).

Onvoldoende aandacht wordt door 33 leerlingen (22,6%) genoemd, de voornaamste redenen zijn:

- Te weinig (praktijk)les (12 leerlingen);
- Alles ziet er slecht uit/veel rommel (3 leerlingen);
- Slechte diervverzorging (2 leerlingen);
- Mag uitgebreider aan de orde komen (2 leerlingen);
- 13 leerlingen (8,9%) hebben een 'andere' mening, met als voornaamste reden: wisselende aandacht (o.a. afhankelijk van leerjaar, theorieles versus praktijkles, verschillend per diersoort) (6 leerlingen).

Uit de interviews:

Docenten: *Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn*

Op drie van de vijf locaties is er behoefte om *iets* meer tijd aan dierenwelzijn te besteden. Er zijn echter wel belemmeringen: *"te weinig tijd en dan zijn andere dingen belangrijker; de opleiding gaat vooral over ziekten en operaties, hoe maak je een röntgenfoto, hoe leid je dieren in en uit, schoonmaken van instrumenten, etc."*. Voor één docent kan de oplossing liggen in het invoeren van een *"actualiteitenuur waarin onder meer dierenwelzijn aan bod kan komen"*. Een andere docent constateert dat dierenwelzijn ook best meer expliciet aan bod kan komen zodat het voor leerlingen ook herkenbaar is (*"nu is dierenwelzijn zo'n lastig begrip"*). Zelf meer weten over het onderwerp zou ook helpen via bijvoorbeeld het lezen van onderzoeksrapporten. Eén docent is tevreden zoals het nu is en een laatste docent is op dit moment tevreden omdat hoe er nu les gegeven wordt aansluit bij de huidige deelkwalificaties.

Leerlingen: *Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal*

De meeste leerlingen geven aan dat er genoeg tijd aan dierenwelzijn besteed wordt. Dit antwoord wordt ingegeven door het feit dat lesprogramma's over het algemeen erg vol zijn en de opvatting dat *"praten over dierenwelzijn tot discussie leidt waar je niets mee opschiet omdat iedereen toch zijn eigen mening behoudt"*. Er is ook weinig verwachting van de behandeling van het onderwerp. Zoals een leerling het uitdrukt: *"Docenten zijn ook allemaal maar gewone mensen die daar niet voor gestudeerd hebben"*. Aan de andere kant is er ook belangstelling voor meer tijd voor het thema, mits het op een goede plek in het onderwijs terecht komt. Een groepje leerlingen vindt dat expliciet les over dierenwelzijn wel onderdeel uit zou moeten maken van het lesprogramma, al is het maar dat er een paar keer per jaar iemand langskomt om de leerlingen de basiskennis aan te leren en hen op de hoogte te brengen van de laatste ontwikkelingen. Delen van de stof moeten ook herhaald worden. Het meest ideaal zou volgens hen een soort EHBO-cursus zijn, maar dan over dierenwelzijn. Iets dat ieder jaar terugkeert, niet als onderdeel van de weekplanning maar dat op zich zelf staat en waar je ieder jaar weer een stukje bijleert. Of in de vorm van excursies waardoor dierenwelzijn 'zichtbaar' gemaakt wordt. Een ander groepje vindt het een goed plan als er lessen van andere vakken ingekort zouden worden om ruimte te maken voor dierenwelzijn. Een leerling verzucht: *"Je kunt beter les krijgen in dierenwelzijn dan over zesentwintig soorten hogedrukspuiten"*. Andere opties die door de leerlingen genoemd zijn: *"meer expliciete aandacht voor dierenwelzijn op school en niet op stage want stages zijn er niet voor om dierenwelzijnslessen te geven"* en: *"dierenwelzijnslessen in de onderbouw geven omdat in de bovenbouw het te druk is"*. Veel leerlingen zijn redelijk tevreden met het studiemateriaal, maar hebben tegelijk ook kritiek. Zo is op één locatie de theorie wel up-to-date maar weer niet compact, op een andere locatie zijn de boeken wel goed, maar niet die door docenten zelf gemaakt zijn. Die zijn meestal niet compleet. Op een derde locatie noemen de leerlingen specifiek dierenwelzijn als iets waar je soms niet eens door hebt dat je het erover hebt of klagen zij over te weinig aandacht voor diepgang van de lessen. Op één locatie zijn de leerlingen helemaal niet tevreden. De boeken zijn te moeilijk en er staan te veel spelfouten in zoals in het boekje *'Bloed Stroomt'* (Walst en Laval, 2002). Behalve over het lesmateriaal komt de wens van een groep leerlingen naar boven voor meer praktijkleren en bij een andere groep naar een betere organisatie van de opleiding. Zij wijzen hierbij op het belang van hun *'eigen welzijn'*.

5.6.2 Kennisbenutting en professionalisering

Uit de interviews:

A. Kennisbenutting dierenwelzijn door leerlingen

Docenten : *Mate van benutting van aangereikte dierenwelzijnskennis*

Op drie van de vijf locaties vinden de docenten dat de leerlingen voldoende doen met de kennis die zij krijgen aangereikt. Dit merken de docenten aan het feit dat de leerlingen zich om de dieren bekommeren, zien wat normaal en wat niet normaal is en een kritische en alerte houding hebben. Leerlingen beschrijven ook zaken in hun stageverslag die ze geleerd hebben. Nadelen zijn er ook. Eén docent noemt het feit dat de benutting van dierenwelzijnskennis beperkt blijft tot hygiëne, een andere docent noemt de toch nog te grote '*vermenselijking van het dier*'. Op twee locaties vinden de docenten dat er te weinig met de dierenwelzijnskennis wordt gedaan. Dit is volgens de docenten het gevolg van het feit dat de leerlingen niet in de positie zijn om iets in een dierenartsenpraktijk te veranderen. Zij zijn te afhankelijk binnen de, over het algemeen, vrij hiërarchische structuur van de praktijk. Eén docent noemt daarbij dat de leerlingen andere dingen wel goed kunnen doen, zoals een dier dat geopereerd is warm houden en drukke honden buiten zetten. Hoe de leerlingen te werk gaan is niet altijd zichtbaar voor de docenten.

B. Professionaliseringsmogelijkheden voor docenten

Teamleiders : *Aanwezigheid van professionaliseringsmogelijkheden rond dierenwelzijn op locatie*

Op alle locaties zijn er mogelijkheden voor bijscholing en professionalisering op het gebied van dierenwelzijn. Mogelijkheden die teamleiders noemen, zijn de uren voor persoonlijke deskundigheidsbevordering voor iedere werknemer. Verzoeken kunnen bij de teamleider worden ingediend of bij een andere persoon binnen de locatie die daarvoor beschikbaar is. Tot op heden heeft niemand van de teamleiders een verzoek van docenten ontvangen voor bijscholing op gebied van dierenwelzijn. Wel voor opleidingen rond diergedrag. Eén teamleider wijst erop dat het woord dierenwelzijn ook niet meteen een associatie oproept met de inhoud van een cursus of opleiding. Waar moet het dan over gaan? Het is van groot belang dat de inhoud goed wordt beschreven bij het aanbieden van een cursus. De beschrijvingen worden door de teamleider gescreend en naar de persoon gestuurd die het meest met de materie te maken heeft. Een andere teamleider wijst erop dat docenten momenteel deelnemen aan projecten rond dierenwelzijn. Verzoeken komen op dit moment niet binnen daarvoor. Alle extra aandacht is locatiebreed gericht op onderwijsontwikkeling (in het kader van CGO). Dit moet eerst op de rails staan.

5.6.3 Belemmeringen

Uit de interviews:

Docenten : *Aanwezigheid van belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven*

Op vier van de vijf locaties wordt het ontbreken van tijd als belangrijkste belemmering genoemd voor een grotere plaats van het thema dierenwelzijn in het onderwijs. Toch speelt er meer. Het gaat ook om prioriteit. Andere zaken zijn belangrijker of net zo belangrijk. Er is onzekerheid over hoe meer plek voor dierenwelzijn er dan uit zou moeten komen te zien. Een aantal docenten van dezelfde locatie noemt de vrees voor "*geitenwollensokkengeneuzel*" waar niemand op zit te wachten. Een vak met de titel 'Dierenwelzijn' zal dan weerstand oproepen. Een verdere verweving in de lesstof is dan een betere optie of het duidelijker benoemen van dierenwelzijn tijdens de practica. Eén docent ziet zelfs tegenstrijdigheid in het meer aandacht geven aan het thema dierenwelzijn. De docent: "*[de leerlingen] moeten leren dat ze zich er bewust van zijn en wat ze kunnen doen aan dierenwelzijn. Als je dat op een competentieniveau moet doen, dan wordt dat lastig. Want dan heb je echte dieren nodig. Dat strookt dan weer [niet] met dierenwelzijn*".

Teamleiders:

De teamleiders geven aan dat er geen echte belemmeringen zijn. Twee teamleiders noemen wel de aandacht voor de CGO waar zoveel tijd in gaat zitten.

5.7 De gewenste situatie

5.7.1 Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Uit de enquêtes:

Leerlingen: *Gewenste percentage tijd voor dierenwelzijnsthema's per schooljaar*

De door leerlingen gewenste tijd, besteed aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen, loopt uiteen van 0<5% tot meer dan 25%, waarbij het gemiddelde op 15<20% ligt. Vijf leerlingen wensen een percentage van meer dan 50%, één leerling heeft geen percentage aangegeven maar wil zoveel mogelijk/tijdens alle lessen.

Voor de praktijklessen loopt de tijd eveneens uiteen van 0<5% tot meer dan 25%, waarbij het gemiddelde ook op 15<20% ligt. Van de veertien leerlingen (9,6%) die meer dan 25% wensen, noemen twee leerlingen 50% en drie leerlingen 100%.

5.7.2 Behoeftte aan ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's

Uit de interviews:

Teamleiders: *Het belang van verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's*

Alle teamleiders staan positief ten opzichte van een verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn in de paraveterinaire opleiding. De gedachten rond de wijze waarop verschillen per locatie:

- *Locatie 1:* In het team is er animo om dierenwelzijn te bespreken en om het in het opleidingsprogramma te gieten en te toetsen;
- *Locatie 2:* Dierenwelzijn mag prominenter in de opleiding. Nu is het te fragmentarisch. Gedacht wordt aan een werkweek, symposium of themadag dierenwelzijn (in overleg met medewerkers);
- *Locatie 3:* Er kan gekeken worden naar de huidige opleiding biotechnologie voor inspiratie hoe de paraveterinaire opleiding kan worden verbeterd. Gedacht wordt aan begrippen als eigenwaarde van het dier, intrinsieke waarde, kooiverrijking, etc. Er moet meer nadruk komen op bewustwording van de relatie mens-dier;
- *Locatie 4:* Voor de paraveterinaire opleiding zou meer aandacht voor crisissituaties welkom zijn (wat doe je bijvoorbeeld als er ziekten als Q-koorts uitbreken?);
- *Locatie 5:* Is met de ontwikkeling van een BBL-opleiding Dierv verzorging bezig waarin dierenwelzijn een plek moet krijgen. Ideeën hierover zijn bijvoorbeeld: Nadruk leggen op bewustzijnsvorming bij leerlingen; kennismaking met wetgeving en een excursie naar een proefdierbedrijf. Bij tien aanmeldingen kan worden gestart met een pilot. Als deze succesvol blijkt, dan wordt er mogelijk ook bij de opleiding Paraveterinair iets dergelijks ontwikkeld.

5.7.3 Behoeftte aan ondersteuning bij ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Uit de enquêtes:

Leerlingen: *Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen*

Figuur 27 laat zien welke hulpmiddelen volgens de 146 leerlingen het meest nuttig zijn voor de docent om het onderwerp dierenwelzijn zo goed mogelijk te behandelen. Leerlingen hebben meerdere hulpmiddelen genoemd, waarbij als meest nuttige worden genoemd:

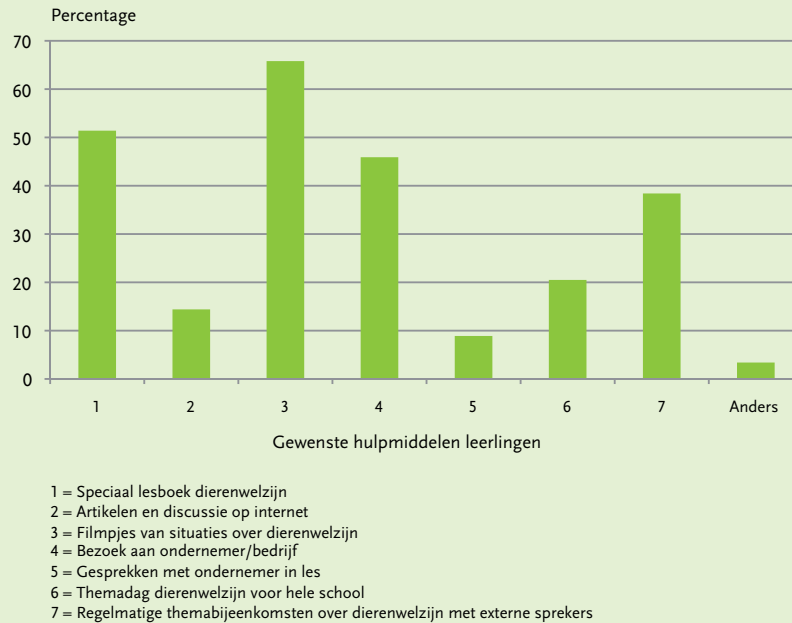
1. filmpjes van situaties over dierenwelzijn;
2. speciaal lesboek dierenwelzijn;
3. situaties van welzijnsproblemen laten zien.

Docenten: *Door docenten gewenste producten/hulpmiddelen om dierenwelzijn beter te kunnen behandelen*

Figuur 28 laat zien in welke verhoudingen de docenten hulpmiddelen hebben genoemd die ze nuttig vinden om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. Als meest nuttig worden genoemd:

1. beeldmateriaal van welzijnsknelpunten;

Opleiding Paraveterinaire ondersteuning

Figuur 27

Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Paraveterinaire ondersteuning.

2. beeldmateriaal van houderijsituaties;
3. praktijkcases.

Uit de interviews:

Docenten: *Behoeftte aan ondersteuning van lessen of professionalisering*

Alle deelnemende locaties hebben ondersteuningsbehoeften, al noemen twee docenten ook het feit dat er bij Dierverzorging meer behoefte zal zijn aan ondersteuning dan bij de Paraveterinaire opleiding.

- het meest genoemd is *beeldmateriaal*. Dit betreft objectieve videofilmpjes van dierenwelzijnsdilemma's rond dierziekten en euthanasie, voorbeeldsituaties van goed en minder goed dierenwelzijn, vergelijkingen tussen manieren van dieren houden (zowel goed als slecht), huisvesting en verrijking bij cavia's en konijnen, intensieve veehouderij uit oogpunt van dierenwelzijn, proefdierbedrijven;
- *professionalisering van docenten* via overleg met AOC's, netwerkdagen voor het uitwisselen van ervaring en materiaal, een website of nieuwsbrief met overzicht van actualiteiten op tv en in de krant, een naslagwerk dierenwelzijn en informatie over uitgekomen onderzoek/onderzoeksverslagen;
- *kant en klare lesmaterialen*, goede lesboeken en werkboeken dierenwelzijn;
- *gastlessen* van organisaties als Partij van de Dieren en Dierenbescherming;
- *excursies* naar bijvoorbeeld een proefdierbedrijf;
- *activiteiten richting het grote publiek* zoals leerlingen die voorlichting geven over huisdiergebruik en de gevolgen van een aankoop bij een broedfokker.

Teamleiders: *Behoeftte aan ondersteuning*

Drie teamleiders noemen concrete behoeften die er volgens hen leven rondom dierenwelzijn:

- *professionalisering docenten* via het maken van onderzoeksbundels om docenten te stimuleren verder na te denken over dierenwelzijn. Handvatten voor toepassing van dierenwelzijnskennis in het onderwijs;
- *beeldmateriaal* via het maken van filmpjes met een stuk inhoud erbij. Deze filmpjes zowel specialistisch maken, bijvoorbeeld 'hoe kun je een speciaal dier het beste positioneren in het kader van dierenwelzijn', maar ook algemene filmpjes over dierenwelzijn;
- *kant-en-klaar lesmateriaal en lesboekjes* rond dierenwelzijn;
- *het houden van themadagen* rond dierenwelzijn per opleiding;

Opleiding Paraveterinaire ondersteuning

Figuur 28

Door docenten gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Paraveterinaire ondersteuning.

- *het formeren van 'werkgroepjes' onder docenten rond dierenwelzijnsthema's (niet nader gespecificeerd in het interview).*

Twee teamleiders geven aan niet goed in te kunnen schatten of er behoeften leven. De één informeert liever eerst bij de onderwijscoördinator en wil de resultaten van de huidige dierenwelzijnsprojecten afwachten, de ander wil als teamleider een passieve houding aannemen en pas iets ondernemen als er signalen zijn dat de docenten het niet goed doen of dierenwelzijn niet goed geborgd is in de opleiding.

5.7.4 Behoeft aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten: *Maximaal percentage omvang betrekking voor actualisatie van kennis rond dierenwelzijn*

De 23 docenten willen actief een percentage van hun tijd besteden aan het actualiseren van de eigen kennis met betrekking tot het welzijn van dieren. Dit percentage loopt uiteen van 0<5% tot 20<25% van de omvang van hun betrekking. Een merendeel van de docenten (60,9%) wil maximaal 0<5% besteden, dit is ook het gemiddelde percentage.

5.7.5 Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Uit de interviews:

Leerlingen: *Persoonlijke leervragen rond het thema dierenwelzijn*

Leerlingen noemen de volgende leervragen:

- *Opleidingen, vakken en workshops rond dierenwelzijn*, bijvoorbeeld de oprichting van Animal Cops in Nederland en een opleiding op locatie die daarop voorbereidt (één leerling: "leer ons hoe we zo'n Animal Cops moeten opzetten en geef certificaten die je nodig hebt om bij de Animal Cops te werken"), maar ook gedragsleer als keuzevak (bijvoorbeeld eind 2e jaar), basislessen dierenwelzijn in de onderbouw en een specialisatie dierenwelzijn voor mensen in de bovenbouw, een nieuwe hbo-opleiding Gezelschapsdieren met doorgroei-mogelijkheden binnen dierenwelzijn;
- *Kennis over specifieke dierenwelzijnsthema's* als het welzijn van productiedieren, de controle op dierenwelzijn in de samenleving, de richtlijnen voor de behandeling van dieren-

welzijn op hun locatie, kennis over diervoeding (bijvoorbeeld welk voer is goed voor een bepaald dier en waarom), verschillende medicatiemethoden (alternatieven), hondengedrag, EHBO in de praktijk (niet alleen theorie);

- *Interessante artikelen over dierenwelzijn* (artikelen die er dieper op ingaan);
- *Beeldmateriaal* van bedrijven waar goed/slecht dierenwelzijn in Nederland en in buitenland te zien is. In dit materiaal vergelijkingen tussen deze bedrijven maken;
- *Discussies* over onder meer het welzijn van productiedieren (bij voorkeur in de hogere klassen), verschillende meningen in de samenleving over dierenwelzijn (bij voorkeur voordat leerlingen de praktijk in gaan en opnieuw na de stage);
- *Excursies* naar bedrijven in de veehouderij, hondenkennels, een diervoederbedrijf, of een nertsenfokkerij. Excursies voor leerlingen in de onderbouw naar dierenartsenpraktijken. Zien waar goed/slecht dierenwelzijn is;
- *Gastdocenten* die gespecialiseerd zijn in dierenwelzijnsonderwerpen zoals bepaalde trimmers, Martin Gaus of een boer;
- *Professionalisering van docenten en stagebieders*. Voor docenten cursussen dierenwelzijn en voor stagebieders hoe met leerlingen te praten over dierenwelzijn op hun stagebedrijf;

5.7.6 Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Uit de interviews:

Teamleiders: Investeringsbereidheid en besluitvorming

Alle teamleiders hebben de bereidheid om te investeren in dierenwelzijnsprojecten. Er is geen vaste route die door alle locaties wordt gehanteerd in het opstellen en behandelen van initiatieven voor dierenwelzijnsprojecten. Het initiatief om mee te doen aan een KIGO-project kan van verschillende groepen mensen komen; bij de ene locatie moet het docententeam er eerst zelf mee komen, bij de andere initieert het MT meestal een aanvraag maar zou het wel gewaardeerd worden als docenten dat ook deden. Bij een andere locatie buigt het centrale MT zich over een projectidee om het te toetsen aan het beleidskader, locatieontwikkelingen en voor inhoudelijke ondersteuning. Bij de vierde locatie is er nog geen ervaring mee, maar wordt het wel positief ingeschat en als nuttig gezien (de teamleider: “*je moet niet allemaal het wiel willen uitvinden*”) en bij de vijfde wordt eerst gekeken naar de opvattingen van de onderwijscoördinator en de resultaten van de dierenwelzijnsprojecten maar kunnen ideeën voor KIGO-projecten in principe door iedereen aangebracht worden; ook door de teamleider.

5.7.7 Mogelijke samenwerkingspartners

Uit de interviews:

Teamleiders: Gewenste samenwerkingspartners in dierenwelzijnsarrangementen

Samenwerkingspartners worden gezocht op grond van de aard van het projectvoorstel. Desalniettemin kunnen verschillende teamleiders partners noemen waarmee ze graag willen samenwerken. Genoemd zijn de beroepsvereniging van dierenartsen, andere onderwijsinstellingen (op diverse niveaus), universiteiten/ professoren als Cock Buning (dierethiek), de Dierenbescherming. Eén teamleider noemt de partijen op waarmee op dit moment gewerkt wordt: Royal Canin, een veterinaire laboratorium, maneges, dierenartsenpraktijken. Een andere teamleider wil ervoor waken niet met één politieke partij geassocieerd te worden. In dat geval moet er samengewerkt worden met meer partijen.

5.7.8 Open vraag enquête

Aan het eind van de enquête is de mogelijkheid geboden aan docenten en leerlingen om vragen te stellen en opmerkingen te plaatsen. De antwoorden: ‘nee’, ‘niks’, ‘goed’, ‘prima zo’, en blanco antwoorden of technische vragen zijn buiten beschouwing gelaten bij de analyse.

Docenten:

Vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- verbetering van de wijze waarop er les gegeven wordt in dierenwelzijn (goede voorbeelden geven, vinger aan de pols houden bij stagebedrijven, dierenwelzijn als vak op

school, meer aandacht dierenwelzijn op school, beter goed en slecht dierenwelzijn laten zien, meer werken met echte dieren);

- negatieve invloeden van buiten de school (media overdrijft; boeren worden te veel regels opgelegd, mensen hebben verkeerde denkbeelden over dierenwelzijn, bijvoorbeeld bij de interpretatie van het gedrag van dieren).

Leerlingen:

Vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- verbetering wijze waarop les gegeven wordt in dierenwelzijn (meer praktijkles nodig, professionalisering docenten, meer werken met echte dieren);
- effecten van de zorg voor dieren (effect van dierenwelzijn op mensen, zoals antibiotica bij dieren wat tot resistentieproblemen bij mensen kan leiden).

6 Resultaten van de opleiding Veehouderij

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van de opleiding Veehouderij samengevat. In de paragrafen 6.2 tot en met 6.7 zijn vervolgens de resultaten gedetailleerd beschreven.

6.1 Samenvatting

6.1.1 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Op 5 verschillende AOC-locaties zijn interviews (i) en enquêtes (e) afgenomen aan de hand waarvan de positionering van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Veehouderij in kaart is gebracht. Aan het onderzoek werd door docenten ($n_i=6$; $n_e=20$), derdejaars (BOL) leerlingen ($n_i=21$; $n_e=77$) en teamleiders ($n_i=5$) meegewerkt. Docenten waren gemiddeld 49 jaar, leerlingen 19 en teamleiders 53 jaar. De mbo-opleiding Veehouderij is overwegend een mannenwereld. Vrouwen waren met 10% van de docenten en 6% van de leerlingen sterk ondervertegenwoordigd. Twee van de vijf teamleiders waren vrouwen. Het opleidingsniveau van de docenten is hbo (70%) of wo (30%).

6.1.2 Het begrip dierenwelzijn

Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Het verhaal van het doden van eendagskuikens is veruit de meeste leerlingen bekend. Ze vinden het niet altijd optimaal zoals het gebeurt, maar er is geen alternatief. De film is in de ogen van de meerderheid van de leerlingen niet geheel objectief. Het stelt boeren in een negatief daglicht en als gevolg daarvan zijn zij bang voor (onterecht) negatieve publiciteit.

Een definitie van dierenwelzijn

Leerlingen en docenten hebben geen overtuigende voorkeur voor een bepaalde definitie van dierenwelzijn. Leerlingen kiezen relatief het meest voor *'Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier'* en docenten voor *'Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken'*. Leerlingen en docenten verschillen significant van elkaar in hun voorkeur voor een definitie van dierenwelzijn.

In de diepte-interviews geven docenten, leerlingen en teamleiders hun persoonlijke definitie van dierenwelzijn. Overeenkomstige kenmerken van dierenwelzijn, zijn:

- dierenwelzijn vanuit het dier zelf, zoals het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag door het dier, geen pijn, ziekte of stress;
- optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan aanbrengen, zoals goede huisvesting, voeding, drinken;
- het optimale contact van mens en dier zoals een respectvolle omgang, rekening houden met de aanpassingsgrens van een dier;
- economische factor in het bedrijf;
- maatschappelijke beweging (consument en media).

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

Uit de enquêtes blijkt dat de meningen bij leerlingen sterk uiteenlopen van *'mensen hebben altijd een verheven positie'* tot *'alle levens zijn altijd gelijk'*. De verspreiding in antwoorden is eveneens bij docenten terug te zien, echter in tegenstelling tot de leerlingen kiest geen enkele docent voor de positie *'alle levende wezens zijn gelijk'*. Uit de interviews blijkt dat de basishouding van de leerlingen ten opzichte van dieren is dat dieren in de regel als minder dan mensen of als gelijke beschouwd worden. Minder dan mensen omdat dieren nu eenmaal ten dienste staan van mensen als voedsel. Gelijk aan mensen in die zin dat een boer dag en nacht met de dieren leeft en er zo goed mogelijk voor zorgt. Met productiedieren hebben de leerlingen een andere band dan met gezelschapsdieren. Deze visie wordt bevestigd door de docenten. Omgekeerd vermoeden leerlingen dat docenten hetzelfde denken als zij zelf. Wat betreft het belang van het thema dierenwelzijn, zijn leerlingen significant vaker van mening dat welzijn van dieren belangrijk is, maar dat het belang op dit moment wel wat overdreven wordt. Bij docenten wordt deze opvatting wel het meest gekozen, maar is het niet significant.

6.1.3 Algemene stand van zaken

Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

Uit de enquêtes blijkt dat een ruime meerderheid van de docenten (17 van de 20) aangeeft dat dierenwelzijn opgenomen is in de examenstandaard. Met betrekking tot de kwalificatiedossiers denken vier van de zes docenten en één van de vijf teamleiders dat dierenwelzijn expliciet in het kwalificatiedossier staat. De wijze waarop dierenwelzijn in het dossier staat geeft veel ruimte voor eigen interpretatie en dit wordt ook zodanig gebruikt.

De vertaling van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier naar het theoretisch gerichte onderwijsprogramma vindt volgens de geïnterviewde docenten met name individueel plaats, waarbij docenten over het algemeen wel bepaalde onderdelen (als aanschaf van boeken) collectief bespreken. Dierenwelzijn wordt bij iedere docent voornamelijk impliciet aan de orde gebracht binnen thema's als huisvesting, hygiëne, transport, voeding, etc. en er vindt geen/nauwelijks formalisering plaats van wat goed/slecht dierenwelzijn is binnen deze thema's. Veel van wat docenten denken dat de kwalificatiedossiers beogen, komt terug in het praktijkleren en in de PvB. Teamleiders geven het beeld van een sterk gevarieerde werkwijze bij de totstandkoming van een lesprogramma met dierenwelzijnaspecten. Er wordt gewezen op de grote rol van de docent, maar er wordt eveneens gewezen op de invloed van vakgroepen, kennisteam, een vaktechnische commissie en bijeenkomsten op landelijk niveau met veehouders die adviseren over de inrichting van het lesprogramma. Dierenwelzijn als thema lijkt hierbinnen tot op heden geen rol van betekenis te spelen.

Hoewel niet iedere docent zicht heeft op de wijze waarop in het praktijkleren met dierenwelzijn wordt omgegaan, wordt aangegeven dat het thema op 'natuurlijke wijze' meekomt met de vragen die leerlingen stellen aan docenten, de verweving van het thema in de boekjes en in de ervaringen die de leerlingen op de stagebedrijven opdoen. Ook hier bepalen vakgroepen, docenten en ondernemers samen wat er over dierenwelzijn aan de orde komt en hoe. Dit wordt beaamd door de teamleiders die wijzen op de rol van bedrijven in het vormgeven van praktijklessen en op het ondernemersplan dat leerlingen van niveau 4 moeten maken waarin dierenwelzijn een accent is waar rekening mee gehouden moet worden. Ook via excursies kunnen leerlingen in aanraking komen met verschillende manieren van produceren en de rol die dierenwelzijn hierin speelt.

Bij de toetsing en examinering van dierenwelzijnsthema's is het met name de docent die voor de standaardtoetsingen bepaalt in hoeverre dierenwelzijn expliciet aan de orde komt. In de PvB is dit de docent in samenspel met iemand uit het bedrijfsleven, het stagebedrijf, of de praktijkschool. Groepen docenten (al dan niet in een kennisteam) kunnen wel samen thema's afbakenen waarin dierenwelzijn een rol speelt. Aangezien er vooral impliciet les wordt gegeven in dierenwelzijnsthema's, lijkt het erop dat dierenwelzijn niet expliciet wordt getoetst of geëxamineerd, tenzij de omstandigheden er nadrukkelijk om vragen (bijvoorbeeld als er tijdens de PvB een dierenwelzijnsdilemma optreedt, of er sprake is van het *'niet goed met een dier omgaan'*)

SHL-competenties voor dierenwelzijn

Vrijwel alle docenten hebben competenties aangegeven die van belang zijn voor de leerling in verband met het leren van onderwerpen binnen het thema dierenwelzijn. Als meest belangrijke competenties werden genoemd:

1. *Ethisch en integer handelen;*
2. *Vakdeskundigheid toepassen;*
3. *Materialen en middelen inzetten en Kwaliteit leveren.*

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Docenten hebben volgens docenten en teamleiders verschillende taken op het gebied van dierenwelzijn. Beide groepen noemen het aan de orde stellen van dierenwelzijn in de lessen/opleidingsplan en leeractiviteiten en leerlingen bewust maken dat een dier meer is dan een economisch gegeven. Teamleiders en docenten noemen daarnaast verschillende verantwoordelijkheden en taken, waarbij docenten de nadruk leggen op het breed behandelen van dierenwelzijn als onderdeel van economie, wetgeving en onderzoek en het bieden van handelingsperspectief via het bespreekbaar maken van dilemma's en het toetsen van de eigen ideeën aan de omgeving. Teamleiders noemen zaken als het moeten kunnen signaleren van misstanden op stagebedrijven, het aangeven van hun behoeften op het gebied van facilitering en het zo echt en realistisch mogelijk les geven in dierenwelzijnsthema's en het naar de toekomst kunnen kijken.

Teamleiders hebben volgens een meerderheid van docenten en teamleiders geen taken en verantwoordelijkheden rond dierenwelzijn. Wel vindt een minderheid van docenten dat teamleiders het thema bespreekbaar moeten maken en verdere ontwikkeling mogelijk moeten maken. Bij de helft van de teamleiders is er ook sprake van discussie over taken en verantwoordelijkheden rond dierenwelzijn of een situatie waarin een onderwijscoördinator de ontwikkeling van het thema mogelijk maakt.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

De helft van de geïnterviewde docenten constateert een toenemend belang van dierenwelzijn in lessen, de andere helft vindt het niet belangrijk. Leerlingen geven docenten een 7,8 voor de mate waarin zij denken dat docenten belang hechten aan het thema, teamleiders geven de docenten een 6,3. Omgekeerd geven drie van de zes docenten hun teamleiders geen cijfer omdat ze een nieuwe teamleider hebben, of net met teamleiders zijn gaan werken. De twee die wel een cijfer gaven, waren tevreden en gaven hun teamleider gemiddeld een 6,7. De docenten geven hun leerlingen gemiddeld een 6 voor het belang dat zij hechten aan het thema. De teamleiders geven de leerlingen een 5,3. Dit had vooral te maken met het in de ogen van de teamleiders te gericht zijn op grote productie en het niet openstaan voor invloeden van buiten; twee factoren die eveneens door docenten genoemd zijn in hun beoordeling van de leerlingen.

Visievorming en formalisering

Op geen enkele van de locaties is er een gezamenlijke visie op dierenwelzijn vastgesteld of is dierenwelzijn als thema geformaliseerd. Docenten laten dierenwelzijnsthema's met name impliciet in de lessen terugkomen en gebruiken soms boekjes als 'Koesignalen'. In de lessen wordt verder geput uit eigen ervaringen, vakbladen, media en soms lessen van andere docenten. Teamleiders staan in de regel open voor de ontwikkeling van een visie op het gebied van dierenwelzijn; eventueel in overkoepelend AOC-verband. Eén teamleider maakt melding van het feit dat in een landelijk kennisteam de werkwijze en examinering van dierenwelzijn bepaald wordt. Er wordt wel indirect rekening gehouden met dierenwelzijn via de deelname aan dierenwelzijnsprojecten, het aangaan van samenwerkingsrelaties met organisaties en bedrijven en bij de formulering van het type ondernemer dat een school wil afleveren. Op één locatie wordt verwezen naar een landelijk kenniscentrum dat de werkwijze en examinering met betrekking tot dierenwelzijn bepaalt.

6.1.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquêtes blijkt dat zowel docenten als leerlingen bij zowel de theorie- als de praktijklessen vaker van mening zijn dat dierenwelzijn met name impliciet behandeld wordt. Bij de leerlingen is deze mening significant, bij docenten kon dit niet worden bepaald.

De inschattingen van docenten en leerlingen over het percentage lestijd dat in theorie- en praktijklessen aan dierenwelzijn wordt besteed, ligt in de enquêtes redelijk dicht bij elkaar. Het gemiddelde percentage ingeschatte aandacht voor dierenwelzijn in theorielessen ligt bij docenten op 5<10% en bij de leerlingen op 10<15%. Bij de praktijklessen is de inschatting gelijk: 10<15%.

In de interviews geven de docenten aan dat zij gemiddeld tussen 5 en 20% van hun lestijd per jaar aan dierenwelzijn besteden, waarbij drie docenten tussen 5 en 10% aangeven. Het inschatten van de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijn wordt besteed, wordt bemoeilijkt omdat het thema niet zelfstandig wordt behandeld. Voor de één is dierenwelzijn meer een randverschijnsel dan voor de ander die bij alles zegt het dier als uitgangspunt te nemen.

Hoe docenten les geven

Volgens de veehouderijleerlingen worden door de docenten belangrijke thema's rond dierenwelzijn genoemd, zoals: huisvesting, koesignalen, het gedrag van koeien, de wijze waarop je het dieren naar de zin kunt maken, de correcte omgang met dieren, de maatschappelijke acceptatie en bedrijfseconomische afwegingen. Bij leerlingen van de paraveterinaire opleiding moet eerst worden duidelijk gemaakt dat er andere omgangswijzen met dieren worden gehanteerd in de veehouderij. Leerlingen bevestigen het beeld dat de docenten schetsen; er bestaan geen aparte theorie lessen dierenwelzijn maar eigenlijk houdt alles daarmee wel verband. Belangrijke thema's waar dierenwelzijn tussen de regels door gegeven wordt, zijn: huisvesting, gezondheid en hygiëne, dierv verzorging, voeding, regelgeving. Discussie wordt gezien als middel om meer betrokkenheid te krijgen bij het onderwerp. De boodschap van docenten is veelal: als een dier zich goed voelt, produceert hij beter. Aandacht voor dierenwelzijn moet volgens de leerlingen niet overdreven worden. Hoe het nu gaat is het goed.

Dierenwelzijn op stagebedrijven

Leerlingen geven aan dat zij, net als bij de theorielessen ook op hun stageplaats niet 'apart' les in dierenwelzijn krijgen, maar vooral leren door mee te werken, vragen te stellen en te luisteren. Gemiddeld geven de leerlingen de stagebedrijven een 7,9. De ervaringen lopen echter sterk uiteen (van een 3 tot een 10). De stagebedrijven zijn alle Aequor gecertificeerd. Dierenwelzijn is in de ogen van de meeste docenten en teamleiders geen selectie criterium bij Aequor. Voor de docenten mag dit om verschillende redenen zo blijven (risico verdwijnen verder goede stagebedrijven, verdwijnen mogelijkheid om ook te leren van minder goede bedrijven, moeilijkheid van selectie bedrijven op grond van dierenwelzijn, dierenwelzijn als overbodig selectie criterium, basis is Dierenwelzijnswet). Bij de teamleiders is meer verschil van mening hierover.

Hulpmiddelen bij het les geven

Docenten maken allen gebruik van hulpmiddelen bij het les geven in dierenwelzijnsthema's. Het meest gebruikt zijn internet en eigen 'producten' zoals powerpoint-presentaties bij het les geven in theoretische vakken rond thema's waarin dierenwelzijn een (meer of minder expliciete) rol speelt. Voor praktijklessen zijn met name bedrijfsbezoeken en excursies van groot belang.

De invloed van actualiteit en media

Docenten laten zich overwegend 'vaak' beïnvloeden door de actualiteit en media voor de invulling van hun theorie- en praktijklessen. Er lijkt vrijwel geen verschil te zijn in de mate van invloed door dierenwelzijnsthema's in de media op samenstelling van de theorie dan wel praktijkles. Echter, gezien de kleine aantallen docenten kunnen geen significanties bepaald worden. Leerlingen vinden de lessen van docenten over het algemeen actueel omdat zij artikelen uit vakbladen behandelen.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Belangrijke dilemma's in de veehouderij die door de docenten in de klas worden behandeld, zijn: opstallen of weidegang (koeien), afweging bedrijfseconomisch resultaat/behoeften consument en dier en de mogelijkheden van het bedrijf. Daarnaast behandelen zij dilemma's als biologische of gangbare productie en varkens en stro (wanneer wel en wanneer geen stro). Leerlingen weten in veel gevallen niet wat ethiek is en kunnen niet meteen voorbeelden van de behandeling van ethische dilemma's reproduceren. Sommige leerlingen geven aan dat docenten discussies aangaan, bijvoorbeeld bij diergeneeskunde over euthanasie en of wat goed is ook economische voordelen heeft.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Vier docenten vinden van zichzelf dat ze niet echt objectief les geven, maar meer vanuit de belangen van de veehouder. Dit wordt versterkt als de docenten een eigen bedrijf hebben. Alle docenten proberen aan de andere kant naar eigen zeggen wel de mening van andere groepen in de maatschappij aan de orde te stellen en te bespreken. Dit gaat vooral via klas-sengesprekken/discussies. Deze opstelling van docenten wordt bevestigd in de antwoorden van de leerlingen. De leerlingen vinden eveneens dat zij hun eigen mening mogen uiten en doen dit ook.

6.1.5 Ruimte voor ontwikkeling

Opvattingen over de huidige stand van zaken

Een kleine meerderheid is van mening dat de eigen inzet anders moet. Als voornaamste reden wordt genoemd dat het onderwerp steeds belangrijker wordt. Een kleine minderheid is echter van mening dat hun eigen inzet al voldoende is en het niet anders moet. Van de leerlingen vindt een ruime meerderheid dat de aandacht voor dierenwelzijn op school voldoende is. Deze resultaten worden niet bevestigd in de interviews met docenten en wel in de interviews met leerlingen. In de interviews zijn vijf van de zes docenten tevreden met de huidige werkwijze, net zoals over het algemeen de leerlingen dat zijn. Een uitzondering vormt de tevredenheid over het lesmateriaal. Dit is volgens de meeste leerlingen sterk voor verbetering vatbaar. Genoemd worden: meer up-to-date lesmateriaal, minder kopieerwerk, langdradige stof, weinig ruimte voor nieuwe thema's en te weinig visueel materiaal.

Kennisbenutting en professionalisering

Vijf van de zes docenten geven een positief tot redelijk positief antwoord op de vraag of leerlingen de aangeboden dierenwelzijns kennis benutten. Deze benutting wordt gezien in het vermogen van leerlingen om opdrachten te maken, kennis toe te passen op stagebedrijven, het kunnen zoeken naar oplossingen en het vormen van een eigen mening. Op alle locaties zijn er scholingsmogelijkheden voor docenten. Er wordt deelgenomen aan projecten als 'Licence to Produce' en er zijn ontwikkelings-/bijscholingsuren of docentenstages mogelijk. Geen enkele teamleider heeft echter een directe vraag van een docent gehad voor bijscholing op het gebied van dierenwelzijn. Teamleiders wijzen eveneens op de huidige deelname aan dierenwelzijnsprojecten en één van hen verwacht dat mogelijk een aanbod in de vorm van deelthema's als 'dierenwelzijn en melkwinning', of 'stalling of transport' meer interesse zal opwekken.

Belemmeringen

Er wordt door de docenten verschillend gedacht over belemmeringen voor een grotere plek van dierenwelzijn in het onderwijs. De helft van hen ziet belemmeringen, de andere helft niet. De helft van de docenten wil ook niet meer tijd besteden aan dierenwelzijn. Eén docent zou juist graag meer tijd willen. Van de teamleiders geven vier van de vijf aan dat er geen daadwerkelijke belemmeringen zijn in termen van tijd, geld, ruimte, etc. Desalniettemin zijn zij voorzichtig in hun uitspraken; er wordt gewezen op een belemmerende werking van de traditionele cultuur, moet volgens een teamleider de noodzaak om meer aandacht aan het thema te besteden nog worden aangetoond en kunnen er andere prioriteiten spelen. Ook worden door een teamleider resultaten van een dierenwelzijnsproject afgewacht eer er verdere stappen ondernomen kunnen worden.

6.1.6 De gewenste situatie

Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Het gemiddelde gewenste percentage aandacht voor dierenwelzijn ligt zowel bij de theorielessen als de praktijklessen gelijk aan de gemiddelde geschatte tijd die nu in deze lessen aan dierenwelzijn besteed wordt. Van beide groepen docenten en leerlingen ligt het gemiddelde op 10<15%. Er lijkt geen significant verschil te zijn tussen docenten en leerlingen.

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Zowel uit de interviews als uit de enquêtes blijkt dat er bij docenten, leerlingen en teamleiders een ruime en gevarieerde *behoefte* is aan hulpmiddelen dan wel ondersteuning om dierenwelzijn in de lessen beter te kunnen ontwikkelen/behandelen.

De behoefte aan beeldmateriaal over dierenwelzijn staat zowel in de enquêtes van docenten als leerlingen in de top drie van wenselijk materiaal. Een meerderheid van de leerlingen noemt een bezoek aan ondernemers/bedrijven als meest gewenst. In de interviews hebben docenten, leerlingen en teamleiders als enige gemeenschappelijke behoefte de excursies naar bedrijven. Overeenkomsten tussen docenten en teamleiders richten zich op aandacht voor de professionalisering van docenten en de behoefte aan beeldmateriaal. Docenten en leerlingen delen de wens voor discussie en debat. Leerlingen en teamleiders noemen beiden een behoefte aan gastdocenten. Afzonderlijk wordt door docenten de behoefte aan handleidingen genoemd (hoe dierenwelzijnsthema's **in de les** behandeld kunnen worden). Door leerlingen worden specifieke thema's genoemd als informatie over dierenwelzijn in slachterijen en dierenwelzijn tijdens transport, maar leerlingen geven ook aan behoefte te hebben aan subsidiegelden voor boeren die investeringen op gebied van dierenwelzijn willen doorvoeren en activiteiten richting consumenten en mensen van de opleiding diervverzorging om het imago van de boer te verbeteren.

Behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

52,6% van de docenten geeft aan maximaal 5<10% van hun betrekking te willen besteden aan de actualisatie van kennis op het gebied van dierenwelzijn.

Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Bij teamleiders hangt de *bereidheid tot het investeren* in een project rond dierenwelzijn af van een aantal factoren. Genoemd zijn zowel interne als externe factoren. Intern: eventuele benodigde goedkeuring van directeur, bestuur AOC of opleidingscoördinator en de behoefte onder de docenten. Extern: het instrument KIGO ligt niet bij iedereen even goed (teveel top-down/gestuurd), onduidelijke resultaten van andere projecten, hoogte van het investeringsbedrag en het 'softe' imago van het thema dierenwelzijn. Teamleiders hebben voor samenwerking in projecten verschillende soorten organisaties op het oog. Genoemd zijn ondermeer onderwijspartners als AOC's, ontwikkelaars als het Ontwikkelcentrum, partijen uit de bedrijfswereld zoals de opleidingsadviesraad, boerenbedrijven, dierenartspraktijken, partners uit de wetenschap als ASG, WUR, Faculteit diergeneeskunde Utrecht, maar ook belangenorganisaties als LTO, stallenbouworganisaties en Aequor.

Open vraag enquête

Bij de open vraag aan het einde van de enquête gaven docenten met name opmerkingen/stelden vragen rond belangenafwegingen en zeggenschap rond dierenwelzijnvraagstukken. Leerlingen benadrukten het aanwezige onderscheid tussen mens en dier dat vaak over het hoofd gezien wordt, het gedeelde belang van dierenwelzijn voor zowel het dier als de boeren en hun behoefte aan het kunnen leren herkennen van goed/slecht dierenwelzijn in de lessen.

6.2 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Aan het kwantitatieve onderzoek werkten op de vijf verschillende onderzoeklocaties binnen de opleiding veehouderij 20 docenten en 77 leerlingen mee. Gemiddeld werken de docenten sinds 1991 in het mbo-onderwijs. Van de 20 docenten hebben 14 (70,0%) een hbo-opleiding

als hoogst genoten opleiding, de overige 6 docenten hebben een wo-opleiding afgerond. Alle 77 leerlingen zitten in het derde studiejaar. Alle leerlingen op 8 na volgen een BOL-opleiding. Aan het kwalitatieve onderzoek werkten binnen de opleiding veehouderij 6 docenten, 21 leerlingen en 5 teamleiders van vijf locaties mee. De docenten hebben gemiddeld een betrekking van 0,88 fte. Alle 21 leerlingen zijn derdejaars, waarvan 5 leerlingen al vier jaar in het mbo zitten.

	Docenten		Leerlingen		Teamleiders	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	20	6	77	21	-	5
Gemiddelde leeftijd	49	51	19	19	-	53
Percentage vrouwen (%* afgerond)	10	0	5	10	-	40
Gemiddeld aantal jaren in mbo	19	26	3	3	-	16
Deelname BOL-stroming**			69	21		

Tabel 5

Omvang onderzoekspopulatie en haar kenmerken, uitgesplitst naar type deelnemer en type onderzoek, voor de opleiding Veehouderij

* de werkelijke verhouding kan iets afwijken, doordat 4 leerlingen geen geslacht hebben gevuld.

** Vier leerlingen volgen BBL, van de overige vier leerlingen is de leerweg onbekend.

6.3 Het begrip dierenwelzijn

6.3.1 Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Uit de interviews:

Hieronder volgen de reacties van leerlingen op vragen over de film: *‘Het doden van eendagskuikens, kan dat niet anders?’* (zie voor een toelichting op deze film paragraaf 3.3.1)

A. De opzet van de film

Het verhaal van het doden van eendagskuikens is veruit de meeste leerlingen bekend. Ze vinden het niet altijd optimaal zoals het gebeurt, maar er is geen alternatief. Bovendien is de wijze van doden zo slecht nog niet; de kuikens merken er niets van (zeker als je het bijvoorbeeld vergelijkt met kuikens die levend de versnipperaar in gaan). Eén leerling: *“Waarom moet het anders? Ik zie het probleem niet”*.

Het filmpje maakt ook reacties los rond andere kwesties die met kippen en dierenwelzijn te maken hebben. Eén leerling die thuis zelf een groot pluimveebedrijf heeft:

“Als je kijkt naar dierenwelzijn: de kip [in de legbatterij] heeft het wat ziektedruk veel beter dan de kippen die buiten lopen en in de grond aan het wroeten zijn, met ziektes. In dat opzicht is het in de batterij veel beter. Maar goed, het is het gezicht van de consument. Die zegt: “ah, wat zielig die kipjes in die hokjes”. Maar als het echt op dierenwelzijn aankomt kunnen ze beter in de batterijen zitten dan wat buiten aan het scharrelen zijn. Vroeger hadden alle boeren alle kippen buiten en de productie ging een stuk slechter. Toen zijn ze ze naar binnen gaan doen en toen ging het een stuk beter. De kippen hadden het veel beter en de ziektes zijn makkelijker in de hand te houden.”

B. Leerresultaten en kritiek op filmpje

De leerlingen leren weinig van het filmpje omdat ze het verhaal wel zo’n beetje kennen. Een enkeling wist niet dat de haantjes werden afgemaakt en waarom, hoe ze worden afgemaakt of dat er in Nederland zoveel kippen waren.

C. Objectiviteit en tevredenheid

De film is in de ogen van de meerderheid van de leerlingen niet geheel objectief. Het laat

vooral de visie van 'de tegenstanders' zien. Dit kan de consument nadelig beïnvloeden terwijl het in Nederland ten opzichte van het buitenland toch erg goed geregeld is. Het tonen van de dode dieren valt niet bij iedereen in de smaak. Daarnaast komen via filmpjes als deze de boeren 'altijd' weer in een negatief daglicht te staan door de media.

Sommige leerlingen vinden het filmpje ook te kort, waardoor er moeilijk iets over te zeggen valt, of dat het maar een eenzijdig beeld geeft van hoe met kippen wordt omgegaan:

"Ze laten niet zien dat mensen een broodje ei eten. 's Ochtends een gekookt ei op hun bord hebben. Ze laat ook niet zien dat mensen met Pasen kip zitten te eten en dat soort dingen met Kerst. Dat laten ze niet zien. Dus dit is een filmpje met maar één kant".

"In het begin zie je die kerel tussen de kippen zitten. Dat is een prachtig gezicht. Als je dan al die dingen gaat op lopen noemen van hoe slecht het allemaal is en hoeveel kippen er per jaar doorheen gaan... Je kan het net zo hard maken als je zelf wilt".

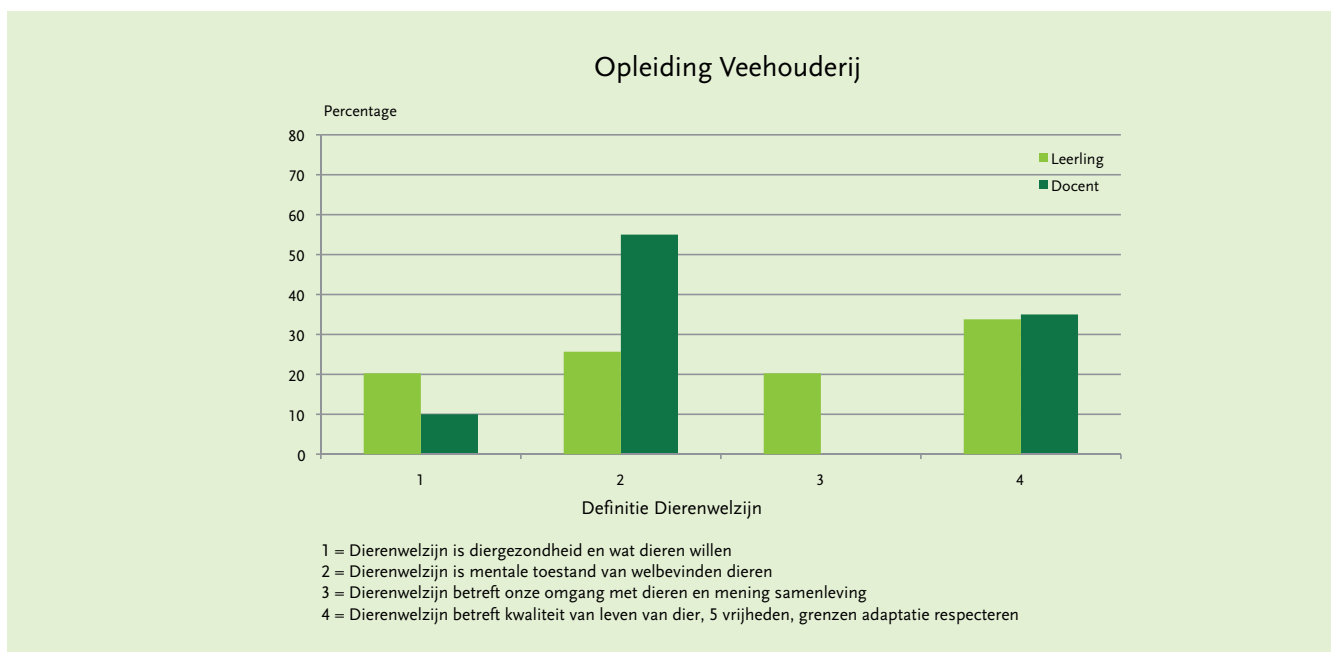
Een kleinere groep leerlingen vindt de film wel objectief in de zin dat ze het productieproces waarheidsgetrouw in beeld brengen: *"Zo gaat het gewoon, klaar."* De kuikens worden op een goede manier afgemaakt omdat er geen andere opties zijn.

6.3.2 Een definitie van dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: voorkeur voor definitie dierenwelzijn

Op de vraag welke definitie van dierenwelzijn het meest aanspreekt, zijn de meningen van de leerlingen niet alleen meer verdeeld, maar ook anders ($\chi^2 = 9,221$; $df=3$; $p=0,026$) dan die van de docenten, zie ook figuur 29. Bij de leerlingen is er niet één definitie die het meest aanspreekt. Met 33,8% (25 van de 74 leerlingen) lijkt de definitie 'Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier' iets vaker gekozen dan de andere drie definities. De 20 geënquêteerde docenten hebben geen enkele maal gekozen voor de definitie 'Dierenwelzijn betreft onze omgang met dieren', maar 11 van de 20 docenten (55,0%) vindt de definitie 'Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken' het meest passend. Toch hebben ook de 20 docenten geen significante voorkeur voor een bepaalde definitie van dierenwelzijn.

Figuur 29

Voorkeur van leerlingen en docenten voor definities van dierenwelzijn in de mbo-opleiding Veehouderij

Uit de interviews:

Docenten: Een eigen definitie van dierenwelzijn

Drie docenten noemen het feit dat het bij dierenwelzijn gaat om het totale welbevinden van het dier. Dit omvat zaken als genoeg eten, drinken, goede huisvesting, goed klimaat/ het vermijden van stress. Ook worden de vijf vrijheden van Brambell genoemd. Een andere

manier om dierenwelzijn te zien, is het rekening houden met de aanpassingsgrens van een dier. Drie docenten vinden dat dierenwelzijn gaat over het zoveel mogelijk (binnen de beperkingen van het bedrijf) het dier zijn natuurlijke gedrag te laten vertonen. Dit is een spanningsveld tussen economie, welzijn en omgeving. Eén docent omschrijft dierenwelzijn ook wel als: *“de signalen van hoe een dier zich voelt”*. Dierenwelzijn is echter niet onproblematisch. Gewezen wordt op andere aspecten van dierenwelzijn: de soms doorgeschoten wijze waarop het onderwerp in wetgeving en media aan de orde wordt gesteld, de tegenstrijdigheid van de overheid als het gaat om de behandeling van dierenwelzijnsonderwerpen (een overheid die de vijf vrijheden van Brambell onderschrijft tegenover een overheid die *“dieren in de Oostvaardersplassen wel laten hongeren en dorsten”*), de verschillende behandeling van dierenwelzijn op locatie per opleiding en de hypocrisie van consumenten en het commerciële gedrag van supermarkten.

Een docent: *“De consument wil dat de boer zo natuurlijk mogelijk produceert, maar zij lopen zelf de koopjes achterna in de supermarkt. Houden van dieren kost alleen geld als je dat op een meer natuurlijke manier wilt doen. Dierenwelzijn kost geld. Iedereen heeft een grote mond over dierenwelzijn, maar het koopgedrag van de consument ziet er anders uit. Supermarkten spelen er ook op in door lage prijzen te geven voor je product. Beemsterkaas is een uitzondering, maar daar is ook veel druk op. Het is een hard product, maar het bulkproduct kaas proberen ze zo goedkoop te houden”*.

Leerlingen:

Meest genoemd worden: een goede en respectvolle omgang met dieren, het gezond houden van dieren, geen stress, geen verwonding, goede verblijven (bijvoorbeeld goede ligboxen, koeborstels, etc.), goed voer en drinken, niet mishandelen of verwaarlozen. Eveneens genoemd zijn: dat dieren zich prettig voelen, het naar de zin hebben, dat dieren zoveel mogelijk leven zoals in de natuur, de regelgeving rondom dierenwelzijn. Dierenwelzijn is echter problematisch voor de meeste leerlingen. Dit heeft veel te maken met de beeldvorming over boeren door de consument en media. Een veel terugkomend verhaal is dan ook dat leerlingen denken dat consumenten vinden dat boeren slecht zijn voor hun dieren. Dit beeld is onterecht. Een leerling verzucht: *“Uierontsteking kost 300-400 euro per koe. We doen er alles aan om te voorkomen dat de koe ziek wordt. Iedereen doet dat, want we willen dat de koeien zo lang mogelijk op het bedrijf blijven. Je redeneert eerst vanuit de koe”*. Mensen moeten zich realiseren dat dierenwelzijn ook rendabel moet zijn voor de boer. Andere leerlingen: *“Voor de boeren is aandacht voor dierenwelzijn slecht. Dat gaat veel kosten en je krijgt er geen meer opbrengsten door.”* en: *“We willen extra investeren in dierenwelzijn, maar het moet wel werkbaar zijn en ik moet er wel profijt van hebben. Ik wel best iets veranderen als dat iemand geruststelt”*.

Teamleiders:

De teamleiders noemen met name een respectvolle omgang met dieren, dieren moeten de mogelijkheid hebben tot het vertonen van natuurlijk gedrag en dieren moeten zich vooral prettig voelen in de omgeving waar ze worden gefokt. Daarnaast wordt eveneens genoemd: het voorkomen van tekorten in groei en ontwikkeling, dierenwelzijn als maatschappelijke stroming voor respectvolle omgang met dieren en dierenwelzijn als economische factor in het bedrijf.

6.3.3 De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

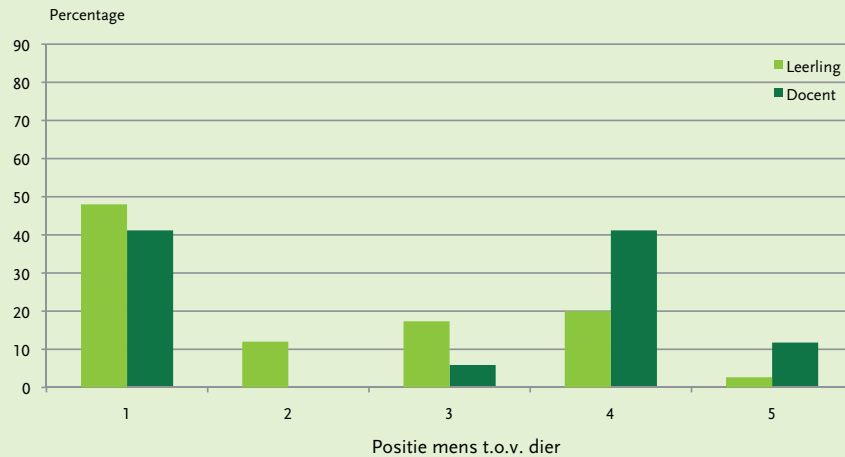
Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier*

De meningen over de positie van de mens ten opzichte van de waarde van het dier lopen zowel tussen docenten als tussen leerlingen uiteen van *‘mensen hebben altijd een verheven positie’* tot *‘alle levende wezens zijn gelijk’* (Figuur 30). 36 van de 75 leerlingen (48,0%) vinden dat *‘mensen en dieren ongelijk zijn, mensen hebben altijd een verheven positie’*. Deze positie wordt significant vaker genoemd dan de andere posities ($\chi^2 = 24,04$ df=3; p=0,000).

In tegenstelling tot de leerlingen kiest geen enkele van de 17 docenten voor de positie *‘alle levende wezens zijn gelijk’* en lijken de docenten niet significant voor een bepaalde positie te kiezen. Posities van de leerlingen en docenten zijn niet significant verschillend van elkaar, al zijn docenten vaker van mening dat dieren een eigenwaarde hebben.

Opleiding Veehouderij

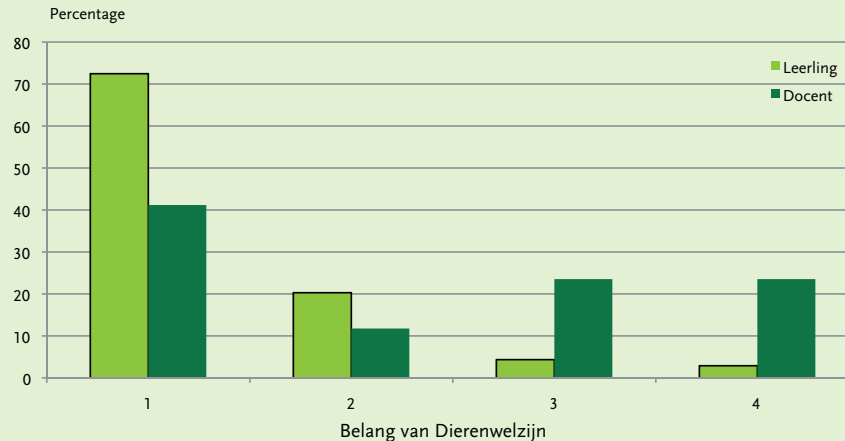
Figuur 30

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens leerlingen en docenten van de mbo-opleiding Veehouderij.

Leerlingen: *De mate waarin leerlingen waarde aan dierenwelzijn hechten*

De meningen over de vraag hoe belangrijk dierenwelzijn is, lopen uiteen van zeer belangrijk tot niet erg belangrijk; niemand heeft aangegeven dierenwelzijn totaal onbelangrijk te vinden. Het merendeel, 53 van de 75 leerlingen (70,7%) geeft aan dierenwelzijn (heel) belangrijk te vinden. Dit is meer dan je op basis van toeval zou mogen verwachten ($\chi^2=12,81$; $df=1$; $p=0,00$). Bijna een derde van de leerlingen vindt dierenwelzijn echter neutraal/niet erg belangrijk.

Opleiding Veehouderij

1 = Dierenwelzijn belangrijk, belang wel overdreven
 2 = Dieren natje en droogje al heel goed
 3 = Dierenwelzijn problemen relevant en verdienen meer aandacht
 4 = In belang dieren meer moeite om dierenwelzijn problemen op te lossen

Figuur 31

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding Veehouderij volgens leerlingen en docenten.

Docenten en leerlingen: *Belang/waarde van dierenwelzijn [stelling]*

Figuur 31 laat zien dat meningen ten opzichte van de waarde van dierenwelzijn zowel binnen als tussen de leerlingen en docenten uiteenlopen. De docenten en leerlingen lijken significant te verschillen van mening ($\chi^2=17,03$; $df=3$; $p=0,001$). Echter, gezien de steekproefgrootte van de docenten kan hier geen harde uitspraak over gedaan worden. De leerlingen zijn significant vaker van mening dat welzijn van dieren belangrijk is, maar dat het belang op dit moment wel wat overdreven wordt ($\chi^2=88,04$; $df=3$; $p=0,00$). De meningen van de docenten onderling zijn zeer uiteenlopend.

Uit de interviews: *De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier.*

A. Houding van docenten

Volgens leerlingen:

Leerlingen hebben geen duidelijk beeld hoe docenten ten opzichte van dieren staan.

Eén leerling: *“Je kan het ook zo zien, ze staan hier wel voor de les, maar wij hebben niet in beeld hoe zij tegenover die dieren staan. Ze kunnen het heel mooi vertellen, maar we weten niet hoe hun het doen. Ik weet wel van ‘X’ [naam docent]. Dat weet ik wel. Ik weet precies hoe hij met dieren omgaat. Omdat ik hem goed ken, omdat ik bij hem in de buurt woon. Maar voor de rest van de docenten hier, dan moet je het horen van woorden, maar is dat waar?”.*

Sommige leerlingen denken dat docenten meer het economische belang voor ogen hebben dan zij zelf.

Eén leerling verwoordt dit als volgt: *“Ik denk...die denken ook heel financieel. Ik denk dat ze financieel denken dan ons [...] Ja. Ik denk dat wij nog meer aan de koe zelf denken, dan aan het financieel kostenplaatje. Maar zij hoeven er niet mee te werken. Wij moeten er elke dag mee werken”.*

Docenten veehouderij die zelf dieren hebben, zullen volgens deze leerlingen vermoedelijk een sterkere band met dieren hebben dan docenten zonder eigen dieren. Docenten Dierverzorging daarentegen zullen vermoedelijk niet hetzelfde standpunt over dieren innemen [dat de mens meer is dan een dier] dan leerlingen en docenten veehouderij.

Eén leerling: *“[wij denken over dieren] in zoverre minder, [dat] als jij als veehouder... dan kun je ze [de dieren] niet gelijk behandelen als een mens. Dat kan gewoon niet.”*

B. De houding van leerlingen

Volgens docenten:

Vijf van de zes docenten geven aan dat vrijwel iedere leerling de mens boven het dier zal stellen. De mens bepaalt wat er gebeurt en is een dierenhouder. Eén docent benadert de vraag vanuit een andere hoek. Voor leerlingen zijn dieren alles. Ze beginnen aan de opleiding omdat ze dierenliefhebber zijn. Onderweg komen ze erachter dat er geld verdiend moet worden. Dan wordt dat aspect belangrijker en voor sommigen het belangrijkste.

Volgens leerlingen: (LI:1 O)

Dieren worden door leerlingen als minder dan mensen gezien of als gelijk aan mensen.

Minder dan mensen omdat dieren nu eenmaal ten dienste staan van mensen als voedsel.

Gelijk aan mensen in die zin dat een boer dag en nacht met de dieren leeft (*‘het is zijn broodwinning’*) en er zo goed mogelijk probeert voor te zorgen. Met productiedieren hebben de leerlingen een andere band dan met gezelschapsdieren als een hond of kat. Daar wordt een emotionele band mee opgebouwd. Met koeien of kippen is dit anders. De levensduur en hoeveelheid gehouden dieren spelen hierbij een rol. Een koe leeft langer dan een kip en van koeien heb je er wellicht 100 tegenover 25.000 kippen. Hoe langer het leven en hoe minder dieren, des te sterker de band. Een leerling: *“Als een kip doodgaat, vind je dat niet zo erg, maar als een koe doodgaat, dan denk je: Ja shit, had ik dit maar gedaan, misschien had hij dan nog geleefd”.*

6.4 Algemene stand van zaken

6.4.1 Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

A. Het voorkomen van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier en examenstandaarden

Uit de enquêtes:

Docenten: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in examenstandaard*

Van de docenten geeft 85% (17 van de 20) aan dat dierenwelzijn opgenomen is in de examenstandaard.

Uit de interviews:

Docenten: *Kennis over voorkomen dierenwelzijn in kwalificatiedossiers*

Vier docenten denken dat dierenwelzijn expliciet in de kwalificatiedossiers staat (al heeft

één docent het van tevoren opgezocht), één docent weet het niet en één docent denkt van niet. Op de vraag hoe dierenwelzijn dan aan de orde komt in het dossier geven docenten verschillende antwoorden:

- *“als koe comfort en het moeten kunnen vertonen van natuurlijk gedrag”;*
- *“als gewenst gedrag van de deelnemer en het dier”;*
- *“als beroepsdilemma in de zin van ‘maak je alles ondergeschikt aan het economische gewin?’”;*
- *“als de vraag hoe ga je om met zaken als huisvesting, hygiëne, transport”;*
- *“als stressloos produceren zoals wij dat willen”;*
- *“als koesignalen en huisvesting”.*

Drie docenten beoordelen de manier waarop dierenwelzijn in de dossiers aan de orde komt als “vaag” of “afgeleid van de algemene dierenwereld”. Eén docent verwoordt het als: *“welzijn is een mooie kreet en ieder heeft daar zijn gedachten bij”*. Het is dus niet altijd helder wat zij ermee kunnen. Daarom geeft deze docent aan: *“[dat wij] zelf maar invullen wat wij denken dat het kwalificatiedossier met dierenwelzijn bedoelt [...]”*

Teamleiders:

Drie teamleiders weten niet zeker of dierenwelzijn in de kwalificatiedossiers genoemd wordt, één teamleider weet dat het erin staat en een andere teamleider gelooft dat het er niet in staat. Twee teamleiders geven ook aan dat zij oorspronkelijk niet uit de branche komen en vertrouwen erop dat de docenten het wel weten. De teamleider die wel weet dat dierenwelzijn genoemd wordt, merkt daarbij op dat er wel wat aan ontbreekt; zo wordt er in het dossier niets gezegd over transport en ook niet of er bij de leerlingen een attitude ontwikkeld moet worden ten opzichte van dierenwelzijn. Het dier wordt teveel als product neergezet. Eén teamleider wijst op de onderwijsontwikkelaar die de details moet kennen van het dossier.

B. De omzetting van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier naar theorie- en praktijklessen **Uit de interviews:**

De wijze van omzetting van de eisen van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma, met betrekking tot:

1. Theorielessen

Docenten:

De wijze van omzetting van de eisen van het kwalificatiedossier naar theorie en een onderwijsprogramma is niet erg helder in de antwoorden van de docenten. Eén docent wilde niet op deze vraag antwoorden. Dierenwelzijn wordt bij iedere docent voornamelijk impliciet aan de orde gebracht binnen thema's als huisvesting, hygiëne, transport, voeding, etc. en er vindt geen/nauwelijks formalisering plaats van wat goed/slecht dierenwelzijn is binnen deze thema's. Docenten bespreken over het algemeen sommige onderdelen samen met collega's (bijvoorbeeld de aanschaf van boeken bij bepaalde thema's) en bepalen verder zelf de manier waarop zij dierenwelzijn daarbinnen terug laten komen. De twee docenten die zich hierover hebben uitgelaten zijn, hier ook tevreden mee. Dierenwelzijn moet geen apart vak worden en verweven blijven binnen de andere thema's. Eén docent erkent wel dat het een risico met zich meebrengt dat het onderwerp op deze wijze *‘totaal vergeten’* wordt. Er is wel ruimte voor verbetering van de behandeling van dierenwelzijn binnen deze thema's. Twee docenten noemen het boekje *‘Koesignalen’* (Hulsen & Van Schie 2003) dat behandeld wordt in de lessen. Veel van wat docenten denken dat de kwalificatiedossiers beogen, komt terug in het praktijkleren en in de PvB.

Teamleiders:

Twee teamleiders geven aan dat de vertaalslag door de docenten gebeurt. Zij hebben hier geen zicht op. Eén teamleider verwijst naar een vaktechnische commissie waarin docenten, ondernemers en bedrijfsverzorging vertegenwoordigd zijn. Deze commissie adviseert docenten over de inhoud. Ook vinden er op landelijk niveau bijeenkomsten met veehouders plaats.

De teamleider zegt hierover: *“Er is nu voor de eerste keer een bijeenkomst geweest met een twintigtal veehouders. Aan hen is gevraagd wat vinden jullie dat er in de opleiding thuishoort.”*

Maar ook daar zal het woord welzijn niet gevallen zijn”.

Een derde teamleider laat weten dat zijn locatie nu bezig is met de omschakeling naar kwalificatiedossiers. Zij nemen de examenstandaard en PvB als uitgangspunt en de benodigde competenties. Er zijn echter geen lessen dierenwelzijn opgenomen in het curriculum. Bij de vierde teamleider zijn er vakgroepen op lokaal niveau en kennisteams op landelijk niveau die voor de opleidingsplannen zorgen. De uitvoering is per locatie verschillend. Dierenwelzijn wordt na behandeling in een landelijk kennisteam opgenomen in de opleidingsplannen.

2. Praktijklessen

Docenten:

Drie docenten geven aan dat andere docenten zich met praktijkleren bezighouden en zij er zelf niet zoveel zicht op hebben. Veel van wat docenten denken dat de kwalificatiedossiers beogen komt terug in het praktijkleren en in de PvB. Het thema komt dan ook op “*natuurlijke wijze*” mee met vragen die door leerlingen aan de docenten gesteld worden, de boekjes waar gebruik van gemaakt wordt en wat de leerlingen op de stagebedrijven leren. Dit kan overigens van elkaar verschillen (per bedrijf iets anders). Vakgroepen, docenten en ondernemers bepalen zo samen wat er over dierenwelzijn aan de orde komt en hoe.

Teamleiders:

De praktijklessen zijn volgens de teamleiders verbonden met de theorielessen. En deze praktijklessen worden gemaakt in samenspraak met bedrijven. Een aantal praktijklessen worden op het bedrijf gedaan, maar zijn niet geformaliseerd. Op niveau 4 moet je als leerling een ondernemingsplan leren maken om te laten zien waar je met je bedrijf naartoe wilt en moet je bepaalde accenten kunnen leggen. Accenten op gebied van dierenwelzijn en milieu moeten in dit plan worden opgenomen. Eén teamleider vertelt dat er in het derde jaar van de opleiding veel excursies naar bedrijven georganiseerd worden waar op een andere manier geproduceerd wordt. In het vierde jaar moeten ze het zelf doen. Leerlingen zoeken dan zelf naar interessante varianten op delen van productieproces. Soms ligt dat op gebied van dierenwelzijn. Een voorbeeld van een praktijkles is een les ‘klauwbekappen’. Dit gaat volgens een andere teamleider ook over dierenwelzijn: *“Ik bedoel, daar gaat het dan om dierenwelzijn... Je kan wel zeggen: ze zijn bezig met klauwbekappen, maar nee, het gaat er om dat die hoeven goed verzorgd worden, om dat die koe goed blijft lopen. Dat hij geen pijn heeft. Dat is... nou ja, hoe zie je dat. Hetzelfde is, ze hebben lessen Kunstmatige Inseminatie (KI). Welke stier bij welke koe. Ook daar wordt gekeken naar formaat, naar productie. Maar ook naar het dierenwelzijn. Ik bedoel, ze zetten niet een hele dikke stier op een klein koetje. Dus ook dat is dierenwelzijn. En ze hebben het over voeding. Ook daar is weer, dat de koe de beste voeding moet hebben, dat is dierenwelzijn. Ook met melken, met het uier verzorgen. Ook daar gaat het weer over dierenwelzijn. En met het exterieur bepalen van de koe. Ik heb het idee... het zit er in verweven een beetje”.*

3. Toetsing en examinering

Uit de interviews:

Docenten:

Dierenwelzijn wordt over het algemeen als integraal onderdeel behandeld en is voornamelijk gericht op fysieke gezondheid van het dier binnen de context van een concurrerende veehouderij. Docenten praten niet in directe zin over ‘toetsing’ van dierenwelzijnsthema’s, maar in algemene zin over de wijze waarop dierenwelzijnsthema’s in hun lessen en in de PvB kan voorkomen. Zij benadrukken dat zij zelf bepalen hoe zij les geven en met welke materialen. Wel wordt er vaker met elkaar over de te behandelen thema’s gepraat. Het boekje ‘*Koesignalen*’ wordt door de meeste docenten gebruikt in hun lessen. Enkelenv verwijzen naar de PvB waar dierenwelzijn in meegenomen wordt (al dan niet onder een andere vlag als ‘koecomfort’ of ‘gezondheid’ en ‘een goede werkwijze’). Als dat goed wordt gedaan, wordt er een kwalificatie behaald. Wat betreft de examinering wordt door docenten verwezen naar de PvB die door zowel een docent als iemand uit het bedrijfsleven/het stagebedrijf/een praktijkschool wordt afgenomen. In hoeverre daar gelet wordt op dierenwelzijn is niet erg helder. Het is niet als zodanig geformaliseerd.

Teamleiders:

Teamleiders bevestigen het beeld dat de docenten schetsen door aan te geven dat docenten bij de meeste locaties bepalen (individueel of als groep via overleg tussen docenten) of en hoe de reguliere toetsing op dierenwelzijn plaatsvindt. Een laatste teamleider verwijst naar vakgroepen of kennisteams waar toetsingsmogelijkheden worden besproken, ook wat betreft dierenwelzijn. De wijze van uitvoering is aan de locatie.

De teamleider: “*Er zijn kennisteams en die bestaan uit een aantal vertegenwoordigers van de verschillende locaties. En dat zijn docenten en die zijn verantwoordelijk voor het maken van de opleidingsplannen, afgeleid van de kwalificatiedossiers. En die zorgen dat alle onderdelen, die in de kwalificatiedossiers genoemd worden vertaald worden en opgenomen worden [...] dat geldt ook voor de toetsing; alles. En [...] de onderwijsontwikkelaars van iedere locatie, die zijn ook aangehaakt bij zo’n kennisteam. En over en weer de verbindingen heb je ook zo geborgd*”.

Een andere teamleider wijst erop dat leerlingen in hun ondernemingsplan accenten op het gebied van dierenwelzijn moeten aanbrengen en zelf kunnen kiezen om dierenwelzijn extra aandacht te geven:

De teamleider: “*Niveau 3 richt zich op het verwerven van kennis en te laten zien hoe je het doet, huisvesting, voeren, medische zorg. Het gaat dan om het operationeel leiden van het bedrijf, [om] vaktechnische zaken en [het kunnen] omgaan met dieren in de proeve. Op niveau 4 moet je ook een ondernemingsplan maken om te laten zien waar je met je bedrijf naartoe wilt en accenten kunnen leggen. Accenten op gebied van dierenwelzijn en milieu moeten erin zitten. Het plan moet daarnaast door iedere leerling worden voorgelegd aan de Rabobank voor fiat. [Er vinden daarom] veel excursies naar bedrijven in het derde jaar plaats waar op een andere manier geproduceerd wordt. In het vierde jaar moeten ze het zelf [kunnen] doen. Zij zoeken[dan] zelf naar interessante varianten op delen van het productieproces. Soms ligt dat op gebied van dierenwelzijn*”

Als docenten het willen kan dierenwelzijn volgens één teamleider in het examenreglement worden gezet. Eén andere teamleider geeft aan dat op dit moment in het PvB-bestand er vooral contacten zijn met traditionele bedrijven. Er is een mogelijkheid dat dit in de toekomst anders wordt. Weer een teamleider neemt aan dat dierenwelzijn expliciet geëxamineerd wordt, maar weet het niet zeker.

Een teamleider: “*Dat het dier zijn natuurlijk gedrag moet kunnen vertonen [...] dat wordt meegenomen in de PVB’s. [...] en vaak wordt gevraagd: wat vind je van die stal? Wat kan beter? Op die manier kun je de leerling er ook een beetje in prikkelen om erover na te denken waar ze mee bezig zijn*”.

6.4.2 SHL-competenties voor dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten: Waardering van SHL-competenties

Op één docent na gaven alle 20 docenten aan welke SHL-competenties ze in verband met dierenwelzijn belangrijk vinden. Het vaakst werd gekozen voor:

1. *Ethisch en integer handelen* (14 van de 19 docenten= 73,7%);
2. *Vakdeskundigheid toepassen* (12 van 19 docenten= 63,2%);
3. *Materialen en middelen inzetten en Kwaliteit leveren* (9 van 19 docenten= 47,8%);

De competentie ‘Formuleren’ is door geen van de docenten als belangrijk aangemerkt.

6.4.3 Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Uit de interviews: Een overzicht van taken en verantwoordelijkheden

A. Docenten

Volgens docenten:

De voornaamste taak en verantwoordelijkheid die docenten zien rond dierenwelzijn ligt op het gebied van bewustwording van het thema dierenwelzijn en het breed behandelen van het onderwerp. Hierbij is het van belang leerlingen niet in het harnas te jagen (gezien de volgens de docenten het vaak voorkomende gebrek aan aandacht of zelfs aversie in lagere klassen voor dierenwelzijn, waarbij leerlingen het gevoel hebben in het maatschappelijke verdomhoekje te zitten) maar te laten zien wat er allemaal speelt en economie/dilemma’s

van publieke opinie, wetgeving, onderzoek bespreekbaar te maken. Leerlingen moeten leren zien dat een dier niet alleen een productiedier is, maar ook een dier op zichzelf en dat zij op een correcte, fatsoenlijke en diereigen manier met dieren om moeten gaan en creatief moeten omgaan met dilemma's. Ook moeten leerlingen leren hun eigen ideeën te toetsen aan de omgeving. Eén docent geeft aan dat ze niet te zwaar aan dierenwelzijn moeten tillen. Dierenwelzijn wordt gewaarborgd in het houden van een dier zoals zij (veehouders) dat zelf goed achten. Stages worden diverse malen genoemd als goed middel om leerlingen over het onderwerp na te laten denken.

Volgens teamleiders:

Taken en verantwoordelijkheden van docenten rond het thema dierenwelzijn zijn niet specifiek vastgelegd. Wel geven twee teamleiders aan dat hun taken niet zoveel verschillen met hun eigen taken; er moet op gelet worden dat behalve het economische belang van dieren ook het belang van dieren zelf aan de orde komt (wat ook een economisch belang kan zijn). Drie teamleiders geven aan dat docenten moeten signaleren als het op een stagebedrijf niet goed gesteld is met het dierenwelzijn. Eén van de teamleiders verwoordt de taken en verantwoordelijkheden als volgt: *“Docenten zijn bij ons verantwoordelijk voor het mede opmaken van het opleidingsplan en de leeractiviteiten. En binnen dat verhaal moet het onderdeel dierenwelzijn duidelijk naar voren komen”*. Ook moet volgens een andere teamleider een docent aangeven wat zij aan faciliteiten nodig hebben voor het goed uitoefenen van hun vak en moet de docent zo echt en realistisch mogelijk les geven en naar de toekomst kijken. Dierenwelzijn maakt hier deel van uit.

B. Teamleiders

Volgens docenten:

Vier docenten vinden niet dat een teamleider een speciale taak heeft rond het thema dierenwelzijn. Twee docenten zijn van mening dat een teamleider wel een taak heeft. Deze taak ligt in het ruimte scheppen voor de bespreking en verdere ontwikkeling van het thema. Het zorgen dat de docenten de juiste tools in handen hebben om mee te werken en dat de juiste mensen zich met het thema bezighouden. De teamleider moet daarvoor zich ook hebben verdiept in wat er in een branche speelt en zien dat een docent daar een rol in heeft.

Volgens teamleiders:

Taken en verantwoordelijkheden rond het specifieke thema dierenwelzijn liggen niet vast of zijn er niet. Twee teamleiders vinden zichzelf (eind)verantwoordelijk voor het opleidingsplan en curriculum en hoe dierenwelzijn daarin voorkomt. Daarnaast zijn kwalificatiedossier en stage ook bepalend. Wel moeten zij ervoor zorgen dat onderwijs en praktijk optimaal op elkaar aansluiten en zorgen dat de docenten hun vak goed uit kunnen oefenen. Dat kan bijvoorbeeld door docenten vrij te maken voor deelname in dierenwelzijnsprojecten/overlegorganen. Er is bij twee teamleiders discussie over wat nu de taken en verantwoordelijkheden zijn van teamleiders rond dierenwelzijn. Inhoudelijk vinden zij over het algemeen dat zij niet over de inhoud van het curriculum gaan; daar hebben docenten de meeste kennis over. Een laatste teamleider laat zich vooral leiden door de onderwijscoördinator die de teamleider inspireert om aandacht voor dierenwelzijn te hebben in de onderwijspraktijk (stageadressen) en in het curriculum.

6.4.4 Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Uit de interviews:

6.4.4.1 DE MATE WAARIN DOCENTEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Drie docenten vinden dierenwelzijn een thema dat steeds belangrijker wordt in de les. Dit heeft onder meer te maken met de burger/consument die kritisch meekijkt over de schouder van de ondernemer. Aandacht voor dierenwelzijn is nodig om in gesprek te blijven met

de consument en om door de consument geaccepteerd te worden zodat er continuïteit mogelijk is. Leerlingen moeten dan leren ervoor open te staan en niet te gaan doemdenken. Dierenwelzijn is ook belangrijk omdat het met het producerend vermogen van een dier te maken heeft. Dit komt vooral terug in de huisvesting en diergezondheid. Drie docenten geven aan dat dierenwelzijn op dit moment niet belangrijk is en vooral impliciet aan de orde komt binnen andere thema's. Dierenwelzijn is voor hen een randverschijnsel: *"al kun je er tegenwoordig niet omheen"*. Eén docent wil niet dat dierenwelzijn een vak gaat worden omdat er dan teveel herhaling van de stof optreedt en daar is geen tijd voor. Voor een andere docent speelt dierenwelzijn minder omdat er weinig intensieve veehouderij in de omgeving is. De rode draad in die opleiding is het economisch draaiend houden van het bedrijf. Dierenwelzijn en economie staan op gespannen voet met elkaar.

Volgens leerlingen:

Gemiddeld geven de leerlingen hun docenten een 7,8. De cijfers varieerden tussen een 7 en een 9. Redenen voor een hoger cijfer: *"docenten geven ons inzicht dat wij het visitekaartje van de opleiding zijn en hebben veelal een persoonlijke link met het boerenbedrijf"*; *"docenten geven het aan als er iets nieuws op de markt is"*.

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven de teamleiders de docenten een 6,3. Factoren die meewegen, zijn onder meer de mate waarin het onderwerp leeft, de aandacht voor het dier zelf ten opzichte van de economische waarde van het dier en de mate waarin docenten bewust (dus meer onbewust) met het thema bezig zijn. De cijfers varieerden tussen een 5 en een 7. Redenen om een hoger cijfer te geven: *"in de uitvoering [in hun rol] als docent doen zij het beter"*, *"docenten vinden dierenwelzijn belangrijk (al is dit vaak onbewust), docenten houden van dieren en willen alles doen voor een dier"*. Redenen om een lager cijfer te geven, zijn: *"om bedrijfseconomisch toch redelijk te kunnen functioneren gaan sommigen toch toegeven op een aantal punten"*, *"ze geven er onvoldoende aandacht aan (al gaat het veranderen)"*, *"docenten vinden het prima zoals het nu is"*, *"misstanden worden door iedereen afgekeurd, maar het idee is toch dat het daarbij om individuele gevallen gaat en dat de wetgeving en richtlijnen al te ver doorgeschoten zijn. Ze vergelijken de situatie dan met landen als Polen. Dieren hebben het hier dan stukken beter"*.

6.4.4.2 DE MATE WAARIN LEERLINGEN DIERENWELZIJN BELANGRIJK VINDEN IN DE OPLEIDING

Volgens docenten:

Docenten geven leerlingen cijfers tussen 3 en 8. Gemiddeld voor alle docenten komen zij uit op een 6. Leerlingen uit de onderbouw hebben doorgaans minder interesse dan die uit de bovenbouw die al meer meegemaakt, gehoord en gelezen hebben. Redenen om een hoog cijfer te geven aan leerlingen: *"leerlingen denken er veel over na; zoeken naar oplossingen voor zaken op hun bedrijf thuis of op stage"*; *"[leerlingen] zijn bereid om kleine investeringen voor het dier zelf te doen zonder dat het echt financieel iets oplevert"*; *"ze denken na over verbeteringen"*. Drie docenten geven ongevraagd mee dat het niet slim is om over 'dierenwelzijn' te praten. Beter is 'koecomfort' of 'duurzaamheid'. Dat maakt het minder zweverig (*"dieren aaien en zo"*) en houdt hun aandacht beter vast. Redenen om een laag cijfer te geven aan leerlingen: *"[de leerlingen] zijn teveel op geld gericht"*; *"het gaat goed op de meeste bedrijven, dus hoor je er minder van en vind je het ook minder belangrijk"*; *"ze tippen het zelf nooit aan"*; *"ze willen geen bemoeienis van anderen met hun bedrijf"*.

Volgens teamleiders:

Gemiddeld geven drie van de vijf teamleiders leerlingen een 5,3. De cijfers varieerden tussen een 4 en een 6,3. Redenen om een lager cijfer te geven: *"leerlingen zijn gericht op grote productie"*, *"ze beperken zich tot de vier muren van het bedrijf; discussie zien zij als bemoeienis"*. Eén teamleider geeft hierbij aan dat het ook door de locatie komt dat de leerlingen er zo over denken. Redenen om een 'hoger' cijfer te geven: *"zij kennen het klappen van de zweep, staan midden in de maatschappij"*. Twee teamleiders gaven aan geen/nauwelijks contact met leerlingen te hebben en gaven om die reden geen cijfer.

Volgens docenten:

Drie van de zes docenten geven aan dat ze net een nieuwe teamleider gekregen hebben of net met teamleiders zijn gaan werken. Zij hebben daarom geen idee hoe de teamleider over het thema dierenwelzijn denkt. Van de overige docenten geven twee een cijfer: 7 en 6,5. Dit cijfer is niet gebaseerd op expliciete agendering van het thema maar omdat dat bij de één wel wordt verwacht (alle belangrijke thema's komen een keer aan de orde) of omdat de teamleider deelname aan projecten stimuleert (al staat dit punt momenteel juist onder druk door het competentiegericht leren dat als effect heeft dat er teveel contacturen met scholieren uitvallen en de structuur van het onderwijs een beetje verloren gaat). De laatste docent gaf aan gewoon geen idee te hebben of de teamleider het belangrijk vindt. Ze hebben het er nooit over gehad.

6.4.5 Visievorming en formalisering

Uit de interviews: *De ontwikkeling van een gezamenlijke visie op dierenwelzijn en de formalisering ervan.*

Teamleiders veehouderij is gevraagd of er op hun locatie een gezamenlijke visie op het thema dierenwelzijn is ontwikkeld en of er sprake is van formalisering nu of in de toekomst. Aan docenten is gevraagd in hoeverre dierenwelzijn in de opleiding geformaliseerd is.

Teamleiders:

Er is bij geen enkele van de locaties een schoolbrede, gezamenlijke visie op dierenwelzijn, maar teamleiders staan er over het algemeen wel voor open. Drie teamleiders geven aan dat een visie op dierenwelzijn wel een goede zaak zou zijn. Voor één van hen geldt dan wel dat er uit dit dierenwelzijnsonderzoek moet blijken dat het voor opleidingen nodig is om dit te ontwikkelen. Eén teamleider gaat nog overleggen met het team of een visie wenselijk/nodig is, een ander geeft aan dat het vooral een zaak is van het bestuur van de samenwerkende AOC's. Daarnaast wordt er bij verschillende locaties wel indirect rekening mee gehouden dat dierenwelzijn een belangrijk thema is; via een (reeds geformaliseerde) visie rond het type ondernemer dat je als opleiding wilt afleveren (waarbij dierenwelzijn van belang is), via aandacht voor het strategisch handelen van de ondernemer in de opleiding en via netwerken en samenwerkingsrelaties en/of deelname aan dierenwelzijnsprojecten. Van directe formalisering van dierenwelzijn in theorie, praktijkleren en toetsing en examinering is bij vier van de vijf teamleiders geen sprake. Bij de laatste teamleider worden werkwijze en examinering rond dierenwelzijn wel in een landelijk kennisteam bepaald. Er is echter geen informatie gegeven over de huidige stand van zaken.

Docenten:

Dierenwelzijn is niet geformaliseerd, maar komt vooral impliciet terug in lessen huisvesting en andere thema's.

Eén docent: *“Nee, het is niet geformaliseerd hoe we met dierenwelzijn om moeten gaan en dat is ook niet wenselijk, want de praktijk verandert continu en je blijft bezig je materialen aan te passen aan je omstandigheden van dat moment. Een boek kan een leidraad daarbij zijn, dat wel. Onderwijs staat dus niet in boekjes”.*

De thema's waarin dierenwelzijn een rol speelt, worden wel vastgesteld in een lesprogramma en er worden soms boekjes aangeschaft als *Koesignalen* (Hulsen & Van Schie 2003). Docenten maken verder zelf hun lessen en bepalen hoe vaak en wanneer dierenwelzijnaspecten aan de orde worden gesteld. Docenten laten zich onder meer leiden door hun eigen ervaringen als zij een bedrijf hebben, de vakbladen, de media en soms door de lessen van andere docenten (als die onderling worden uitgewisseld). Er is geen vastgestelde visie op dierenwelzijn.

6.5 Dierenwelzijn in lessen en stages

6.5.1 Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

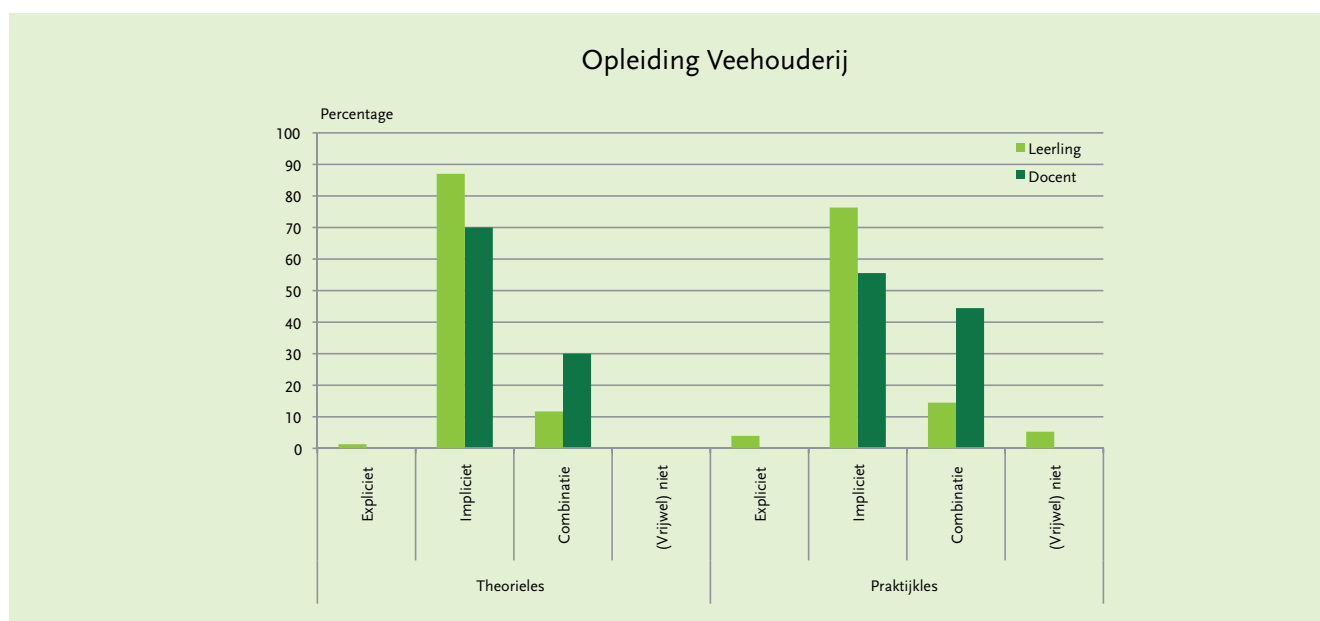
A. Theorielessen

Uit de enquêtes:

Docenten en leerlingen: *De impliciete/expliciete manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed in theorie- en praktijklessen.*

De meningen over de manier waarop dierenwelzijnsthema's in theorielessen worden behandeld verschillen zowel tussen docenten en leerlingen als binnen deze groepen. Figuur 32 laat zien dat vrijwel niemand van mening is dat er expliciete aandacht voor het thema is. 14 van de 20 docenten (70,0%) zijn van mening dat dierenwelzijnsthema's impliciet behandeld worden, de overige 6 docenten zeggen het zowel impliciet als expliciet te behandelen. Dit verschil lijkt niet significant, maar gezien de grootte van de steekproef kan significantie niet bepaald worden. Bij de leerlingen zijn 67 van de 77 (87,0%) van mening dat er voornamelijk impliciete aandacht is voor dierenwelzijn. De voorkeur is significant ($\chi^2=101,09$; $df=2$; $p=0,00$). De docenten lijken niet significant te verschillen van mening met de leerlingen, beiden zijn voornamelijk van mening dat er met name impliciete aandacht voor dierenwelzijn is.

Figuur 32 laat ook zien dat de docenten minder van mening verschillen over de manier waarop dierenwelzijnsthema's in praktijklessen behandeld worden dan de leerlingen. Van de negen docenten besteden vijf docenten impliciet aandacht aan dierenwelzijn. De leerlingen zijn significant vaker van mening dat dierenwelzijnsthema's impliciet behandeld worden ($\chi^2=108,74$; $df=3$; $p=0,00$), dit wordt namelijk door 58 van de 76 leerlingen (76,3%) genoemd. Er lijkt geen significant verschil tussen docenten en leerlingen ($\chi^2=5,39$; $df=3$; $p=0,15$), echter vanwege de steekproefgrootte van de docenten kan significantie niet bepaald worden.

Figuur 32

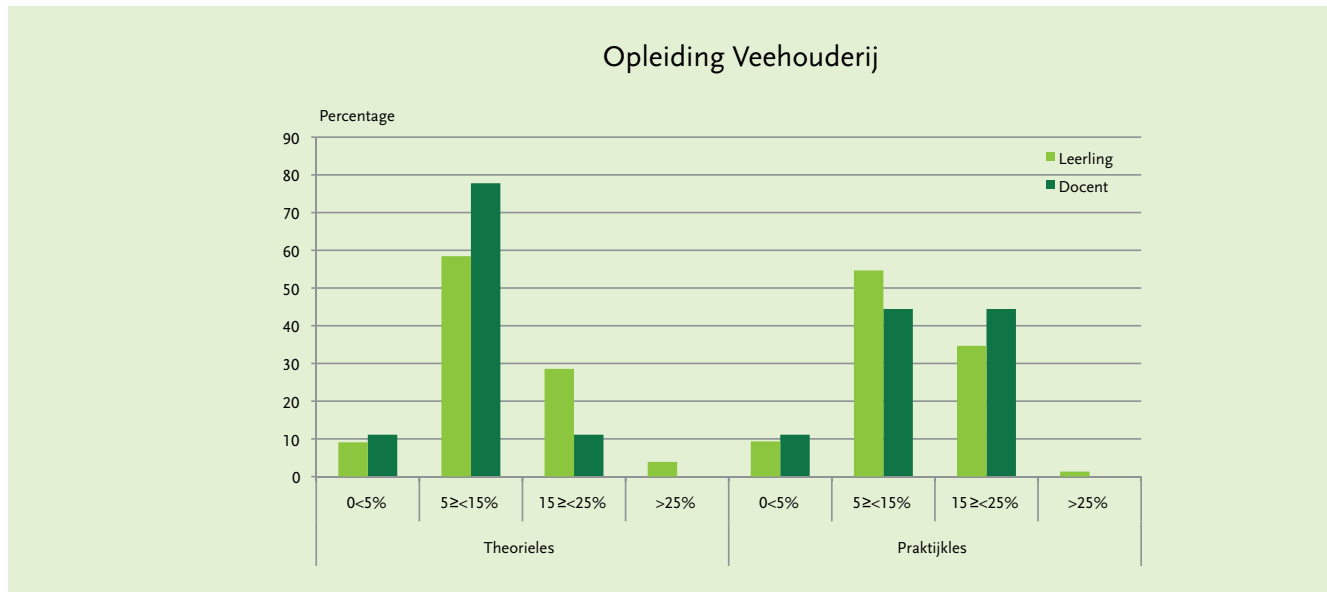
Behandeling van het thema dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen van de opleiding Veehouderij volgens leerlingen en docenten.

Docenten en leerlingen: *Inschatting tijdsbesteding dierenwelzijnsthema's in theorie- en praktijklessen*

Figuur 33 laat zien dat de ingeschatte tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen zowel bij de leerlingen als bij de docenten uiteen lopen. Bij de docenten ligt het gemiddelde op 5<10%, dit is lager dan het gemiddelde van de leerlingen namelijk 10<15%. Daarnaast geven 3 leerlingen (3,9%) aan dat meer dan 25% van de theorielestijd aan dierenwelzijn besteed wordt, tegen geen enkele docent. Het verschil tussen docenten en leerlingen lijkt niet significant, maar kan gezien de steekproefgrootte van docenten niet bepaald worden.

Figuur 33 laat ook zien dat docenten en leerlingen redelijk hetzelfde denken over de hoeveel-

heid tijd die besteed wordt aan dierenwelzijnsthema's in praktijklessen. Van beide groepen ligt het gemiddelde op 10<15%. Er lijkt geen significant verschil tussen de docenten en leerlingen, maar gezien de steekproefgrootte van de docenten kan significantie niet bepaald worden.

Figuur 33
Percentage lestijd dat volgens leerlingen en docenten in theorie- en praktijklessen van de opleiding Veehouderij aan het thema dierenwelzijn wordt besteed.

6.5.2 Hoe docenten les geven

Uit de interviews:

A. Tijd voor dierenwelzijn

Docenten: *inschatting eigen tijdsbesteding aan dierenwelzijn in de les*

Docenten geven aan dat zij gemiddeld tussen 5 en 20% van hun lestijd per jaar aan dierenwelzijn besteden, waarbij drie docenten tussen 5 en 10% aangeven. Het inschatten van de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijn wordt besteed, wordt bemoeilijkt omdat het thema niet zelfstandig wordt behandeld. Voor de één is dierenwelzijn dan meer een randverschijnsel dan voor de ander, die bij alles zegt het dier als uitgangspunt te nemen. Als je dat meetelt, kom je misschien wel op 60% aandacht voor dierenwelzijn.

B. Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

Docenten: *de wijze van behandeling van het thema dierenwelzijn*

Wat belangrijk is in het les geven hangt volgens de docenten samen met de groep die je les geeft. Zijn het veehouderijleerlingen of bijvoorbeeld paraveterinaire leerlingen? Van welk niveau? Bij veehouderijleerlingen worden door de docenten belangrijke thema's rond dierenwelzijn genoemd, zoals: huisvesting, 'koesignalen', het gedrag van koeien, de wijze waarop je het dieren naar de zin kunt maken, de correcte omgang met dieren, de maatschappelijke acceptatie en bedrijfseconomische afwegingen. Eén docent noemt in verband met les geven aan paraveterinaire leerlingen het feit dat eerst verteld moet worden hoe een boer met zijn vee omgaat ('het zijn geen dieren om te aaien'). Daarnaast komen vooral thema's aan bod als preventie en genezing van ziekten en huisvesting.

Soms geeft een docent heel kernachtig weer waar het voor hem om draait: "Wat voor mij belangrijk is als ik het over dierenwelzijn heb, is wat een dier belangrijk vindt. Het kan dan gaan over de temperatuur van de stal, de afmetingen van de stal, het rantsoen, hoe het met andere dieren het beste kan leven, et cetera. Als jij de koe beloont, dan beloont ze jou ook. De koe krijgt wat ze wil en jij wat jij wilt; de melk".

Diverse docenten noemen ook de voordelen van het hebben van een eigen bedrijf voor het les geven in dierenwelzijn:

Een docent: "Wat is een goede leraar? Maar dat vind ik, die is constant bezig zijn materiaal aan te passen naar de huidige eisen, ideeën, omstandigheden (...). Welzijn is heel belangrijk, omdat je door het voortschrijdende inzicht ziet dat als een dier een goed welzijn heeft, wat welzijn dan ook mag zijn... dat zo'n dier veel makkelijker produceert en veel relaxter is en het veel meer naar de

zin heeft en noem maar op. En ik zie ook, dat kun je ook goed vergelijken met elkaar, ik heb een nieuwe stal gebouwd en de koeien produceren, zonder iets te veranderen, 500 liter melk meer per jaar. Dan denk ik bij mezelf: hé, er is wel iets mis geweest daarvoor”.

Leerlingen:

Leerlingen geven aan dat er geen aparte theorielessen dierenwelzijn worden gegeven, maar dat eigenlijk alles verband houdt met dierenwelzijn. Belangrijke thema's waar dierenwelzijn tussen de regels door gegeven wordt, zijn: huisvesting, gezondheid en hygiëne, diervoorzorg, voeding, regelgeving. Enkele leerlingen herinneren zich wel dat zij in de eerste twee jaar iets van dierenwelzijn geleerd hebben, maar de herinnering eraan is vaag. Het gaat dan om bepaalde hoofdstukjes uit boeken. Discussie wordt gezien als middel om meer betrokkenheid te krijgen bij het onderwerp. Er zijn geen boektitels genoemd rondom dierenwelzijn maar wel is verwezen naar een 'klauwgezondheid', 'uiergezondheid' en 'jongvee opfok' boekje. De boodschap van docenten is veelal: als een dier zich goed voelt, produceert het beter. Iedereen heeft dus belang bij goed dierenwelzijn. Aandacht voor dierenwelzijn moet volgens de leerlingen echter niet overtrokken worden. Hoe het nu gaat, is het goed. Aparte lessen in dierenwelzijn zijn niet nodig. Een leerling: *“Je kan ook niet elke dag bezig zijn met dierenwelzijn. Je hebt gewoon 200 koeien die je moet verzorgen en melken. En het werk eromheen”*.

C. Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Leerlingen: *Hoe stagebedrijven les geven over dierenwelzijn*

Leerlingen geven aan dat zij, net als bij de theorielessen op hun locatie ook niet 'apart' les in dierenwelzijn krijgen op hun stageplaats, maar vooral leren door mee te werken, vragen te stellen en te luisteren. Een leerling: *“Bij de één rijd je meer op de trekker. En bij de ander zit je meer tussen de koeien. Dus bij de boer, dat doen die boeren zelf ook. Hij geeft je wel opdrachten. En als hij zegt: die koe is kreupel. Dan vertelt die boer wel waarom hij hem gaat bekappen. En waarom hij wel bekapt en waarom hij niet bekapt. Dat doen de meesten dan wel. Ze nemen er wel tijd voor om het uit te leggen”*.

Gemiddeld geven de leerlingen de stagebedrijven een 7,9. De cijfers varieerden (per leerling) tussen een 3 en een 10. Redenen om een hoger cijfer te geven: *“zij geven het goede voorbeeld en hebben veel aandacht voor hygiëne”*, *“je wordt met je neus op de feiten gedrukt als je het verkeerd doet”*. Vrijwel iedere leerling benadrukt uitdrukkelijk dat de goede bedrijven ver in de meerderheid zijn en dat excessen maar zelden voorkomen. Redenen om een lager cijfer te geven zijn: *“minder goede omstandigheden voor dieren”* [die volgens de leerlingen slechts incidenteel worden aangetroffen; bijvoorbeeld kalveren die niet kunnen liggen en heel vuil zijn of het onnodig slaan van koeien].

D. Aansluiting theorie en praktijk

Leerlingen: *beoordeling koppeling theorie en praktijk*

Over het algemeen zijn de leerlingen tevreden over de aansluiting theorie en praktijk. Zij komen weinig dingen tegen in de praktijk die zij nog niet kennen. Ook noemen velen het feit dat veel docenten veehouder zijn of zijn geweest. Een leerling: *“Ja maar, de leraren die we hebben dat zijn ook mensen die uit de praktijk komen en die allemaal de vakbladen lezen en die dingen bijhouden qua vernieuwing. Dus die link is in de les weer terug naar ons toe. [De docenten vragen ons]: Hoe vinden jullie het? Hoe kijken jullie er tegenaan?”*.

E. Selectie van stagebedrijven

Docenten: *beoordeling dierenwelzijn op stagebedrijven*

Locaties zijn verplicht gebruik te maken van door Aequor gecertificeerde bedrijven als stagebedrijf van de leerlingen. Leerlingen komen zelf met voorstellen voor stagebedrijven die binnen die lijst vallen. Eén coördinator zet een handtekening voor akkoord. Vier docenten denken niet dat dierenwelzijn voor Aequor een criterium is voor het certificeren van bedrijven. Eén docent weet het niet, de ander denkt ergens van wel, maar weet het ook niet. Dierenwelzijn hoeft voor de meesten ook niet direct een item te worden voor selectie. De redenen zijn

divers: “dierenwelzijn is in de melkveehouderij toch meestal wel goed geregeld”, “bedrijven dienen zich aan de dierenwelzijnswet te houden”, “je loopt kans verder goede leerbedrijven te verliezen”, “iets minder goed dierenwelzijn levert wel gesprekstof op”, “leerlingen vertellen elkaar ook wel waar je het beste wel en niet naar toe kunt gaan” en: “het is moeilijk te beoordelen door Aequor”.

Teamleiders:

De locaties maken gebruik van de door Aequor gecertificeerde bedrijven. De selectie van bedrijven als stagebedrijf, gebeurt volgens vier teamleiders niet op basis van dierenwelzijn maar op basis van andere zaken, zoals aandacht van het bedrijf voor omgang met leerlingen, bereidheid tot tonen van cijfers, variatie van bedrijven en de afstand tot de school. Eén teamleider: “[Een] goed [stagebedrijf] is tot nu toe een redelijk subjectief iets. Wat vinden wij van de boerderij? Wat vinden wij van hoe hij omgaat met de leerlingen? Dat bepaalt of wij het een goed veehouderijbedrijf vinden.” Volgens een andere teamleider hoeft Aequor dierenwelzijn niet als selectie criterium te nemen. Deze zal naar de AID verwijzen. Weer een ander zou het wel een goede zaak vinden als Aequor hiernaar zou kijken, maar ziet ook hoe moeilijk dat is. Bedrijven zullen sociaal wenselijke antwoorden geven en je ziet niet alles wat er gebeurt. De volgende teamleider verwijst naar de vakgroepen/opleidingscoördinator voor meer informatie. Op de stagebedrijven zal volgens één teamleider het woord ‘welzijn’ ook niet snel vallen: “Er zal [...] ook geen discussie zijn over de behandeling van dieren, of dat ethisch wel of niet verantwoord is. Als hier gediscussieerd wordt gaat het waarschijnlijk dan ook meer over gezondheid en over of er antibiotica in het voer mogen zitten. En dat heeft weer een relatie met diergezondheid”. Soms houden bedrijven zich wel expliciet met dierenwelzijn bezig. Dit gebeurt dan als dit voordelen heeft voor de positionering van het bedrijf.

6.5.3 Hulpmiddelen bij het les geven

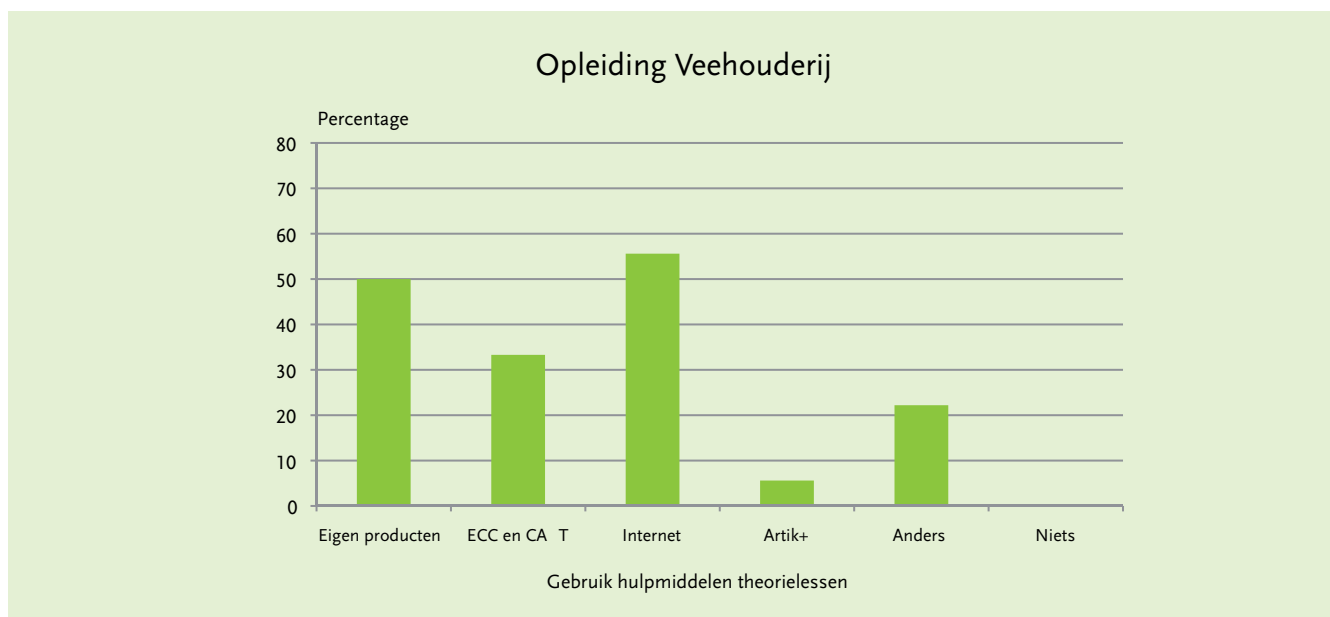
Uit de enquêtes:

Docenten:

A. Producten/hulpmiddelen die in theorielessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen
Alle achttien docenten gebruiken één of meerdere producten om dierenwelzijn in de theorielessen te behandelen. Gezien de grootte van de steekproef kunnen geen significanties bepaald worden. Figuur 34 laat zien in welke verhoudingen de producten gebruikt worden. Internet-producten, zoals Welzijnswijzer (<http://www.welzijnswijzermelkvee.nl>) en de producten van Stichting Courage (<http://www.courage2025.nl>) worden door tien van de achttien docenten (55,6%) gebruikt. Eigen producten, zoals powerpoint-presentaties, worden door negen van de achttien docenten (50,0%) gebruikt. ECC en CAT worden door zes van de achttien docenten (33,3%) gebruikt.

Figuur 34

Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in theorielessen Veehouderij.

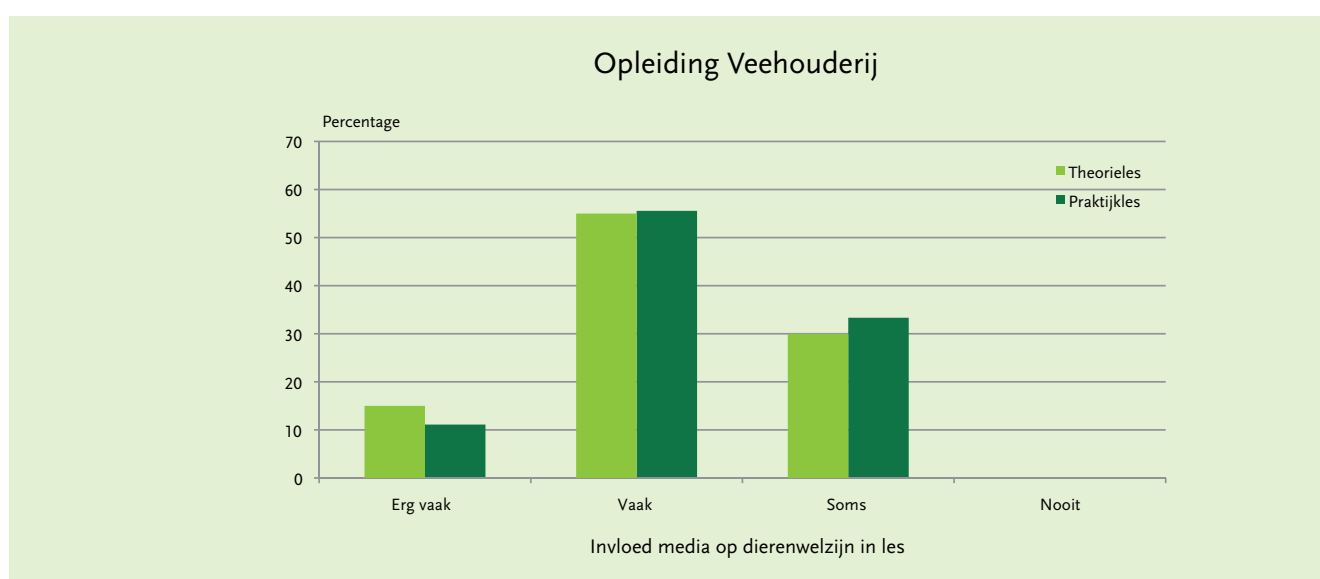
B. Producten/hulpmiddelen die in praktijklessen gebruikt worden om dierenwelzijn te behandelen
Alle negen docenten die praktijklessen geven, gebruiken één of meerdere hulpmiddelen om dierenwelzijnsthema's te behandelen. Bedrijfsbezoeken worden het meest ingezet, door acht van de negen docenten (88,9%). Excursies worden door zes van de negen docenten (66,7%) ingezet. Vier van de negen docenten noemen 'andere producten'. Genoemde voorbeelden vallend onder het antwoord 'anders' zijn: maatlat duurzame veehouderij en Beroeps Praktijk Vorming (BPV)¹⁵.

6.5.4 De invloed van actualiteit en media

Uit de enquêtes:

Docenten: *Mate van beïnvloeding door actualiteit en media op de behandeling van dierenwelzijnsthema's in theorie- en praktijklessen*

Bij het samenstellen van de theorielessen laten de twintig docenten zich wisselend in meer of mindere mate beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media. 55% van de docenten laat zich vaak beïnvloeden, terwijl nog eens 15% aangeeft zich erg vaak te laten beïnvloeden (Figuur 35). Geen enkele docent koos voor de optie 'nooit'. De docenten laten zich niet significant in een bepaalde mate beïnvloeden door de media.

Figuur 35
Door docenten aangegeven invloed van de actualiteit op theorie- en praktijklessen Veehouderij.

Bij het samenstellen van de praktijklessen laten acht van de negen docenten zich (erg) vaak beïnvloeden door dierenwelzijnsthema's in de actualiteit en media, één docent heeft aangegeven zich soms te laten beïnvloeden door de media. Gezien de grootte van de steekproef (n=9) kan de significantie niet bepaald worden. Er lijkt vrijwel geen verschil te zijn in de mate van invloed door dierenwelzijnsthema's in de media op samenstelling van de theorie- dan wel praktijkles. Echter, gezien de kleine aantallen docenten kunnen geen significanties bepaald worden.

Uit de interviews:

Leerlingen: *aandacht van docenten voor actuele kwesties in de media*

Leerlingen vinden de lessen van docenten over het algemeen actueel omdat zij artikelen uit vakbladen behandelen. Er wordt ook wel aandacht aan de media besteed, al hoeft dat volgens sommigen niet al te vaak te gebeuren: Een leerling: "Voor mij hoeft het [behandelen van stukken uit de media] niet meer [vaker] aan bod te komen. Het is toch allemaal speculatie nog. Wat in de media staat is vaak toch niet waar". Daarnaast wordt gewezen op het belang van innovatieve ontwikkelingen in de eigen omgeving van de school (bijvoorbeeld als ergens een nieuw type stal wordt gebouwd) waar wel eens aandacht aan wordt besteed. Leerlingen

¹⁵ Met het BPV wordt het praktijkdeel van de opleiding bedoeld waarin leerlingen behalve praktische vaardigheden ook leren hoe te functioneren in een bedrijf.

van één locatie willen er niet teveel aandacht aan besteden, omdat er veel speculatie is in de media.

6.5.5 Aandacht voor (ethische) dilemma's

Aandacht voor dierenwelzijn brengt vaak (ethische) dilemma's met zich mee die kunnen leiden tot felle discussies in politiek en media. Aan docenten en leerlingen is gevraagd of en hoe er in de lessen aandacht aan wordt besteed.

Uit de interviews:

Docenten:

Belangrijke dilemma's in de veehouderij die door de docenten in de klas worden behandeld, zijn: opstallen of weidegang (koeien), afweging bedrijfseconomisch resultaat/behoefte consument en dier en de mogelijkheden van het bedrijf. Daarnaast behandelen zij dilemma's als biologische of gangbare productie en varkens en stro (wanneer wel en wanneer geen stro).

Leerlingen:

Leerlingen weten in veel gevallen niet wat ethiek is en kunnen niet meteen voorbeelden van de behandeling van ethische vragen herinneren. Sommige leerlingen geven aan dat docenten discussies aangaan, bijvoorbeeld bij diergeneeskunde over euthanasie en of wat goed is ook economische voordelen heeft.

6.5.6 Objectiviteit en vrije meningsuiting

Docenten: aandacht voor dilemma's en wijze waarop deze behandeld worden

Vier docenten vinden van zichzelf dat ze niet echt objectief les geven, maar meer vanuit de belangen van de veehouder. Dit wordt versterkt als de docenten een eigen bedrijf hebben. Twee docenten vinden zichzelf deels objectief, maar geven ook aan dat leerlingen er toch altijd wel achter komen 'hoe je er zelf over denkt'. Alle docenten proberen wel de meningen van andere groepen in de maatschappij aan de orde te stellen en te bespreken. Dit gaat vooral via klassengesprekken/discussies. Soms ook door naar Den Haag te gaan en met mensen van Tweede Kamer of politieke partijen te praten, of door naar innovatieve bedrijven te gaan. Eén docent noemt specifiek dat het van belang is om tegenwicht te geven als de leerlingen een bepaalde eenzijdige richting op dreigen te gaan in hun meningsvorming. Een andere docent legt uit dat zijn les geven mogelijk niet altijd even objectief is, maar dat het in de kern gaat over het leren creatief te denken: *"Je bent altijd wat gekleurd. Je zit toch aan de boerenkant. Iets meer aan de boerenkant dan aan de consumentenkant. Maar ik ben wel zo objectief, dat ik zeg: kijk wat wordt er nu weer besproken in de Tweede Kamer, of: Kijk, die Marianne Thieme is met haar dierenpartij binnengekomen, wat vinden jullie daarvan? Wat moeten we daarmee? Hoe gaan we daarmee om? Natuurlijk, je bent altijd iets gekleurd. En ik ben misschien zelfs iets meer gekleurd, omdat ik zelf ook een bedrijf heb en iets meer aan de kant van de producenten zit. Maar je moet wel signalen uit de maatschappij opvangen om te kijken: ja jongens, dat begint te borrelen en dat kan over een aantal jaren een wetgeving geven waarop wij moeten inspringen. [...] Bijblijven is de vakbladen lezen. Kijk niet alleen naar het verhaal, dat over die nieuwe trekker gaat. Maar ook naar het verhaal dat gaat over het LTO dat overleg heeft met de Tweede Kamer of de Minister. Stromingen zien en trends ontdekken. En daaruit weer conclusies trekken wat het voor ons gaat betekenen. En wat ik heel fijn vind is om naar innovatieve bedrijven te gaan, boeren die een beetje voor lopen op de zaken, op het gemiddelde. Of die ideeën hebben of die iets ontwikkeld hebben. Naast de landbouw doen ze een tweede tak er bij, voor mijn part zonnepanelen of een windmolen. Dat leerlingen ook... dat vind ik in ieder geval het belangrijkste. Het punt dat ik met leerlingen moet doen is creatief denken. Op wat voor manier maakt me niet uit, als ze maar ideeën hebben. Tien ideeën, negen ervan is niks, maar dat ene idee, als je dat hebt..."*

Leerlingen: Objectiviteit van de docent en ruimte voor een eigen mening

Leerlingen zijn van mening dat docenten vooral vanuit hun eigen bedrijf redeneren en les geven, maar noemen desondanks de lessen toch objectief. De leerlingen vinden eveneens dat zij hun eigen mening mogen uiten en doen dit ook.

6.6 Ruimte voor ontwikkeling

6.6.1 Opvattingen over de huidige stand van zaken

A. Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquêtes:

Docenten: *Waardering eigen invulling van de lessen met betrekking tot aandacht voor dierenwelzijn*

Een kleine meerderheid (10 van de 19 docenten=52,6%) is van mening dat de eigen inzet anders moet. Als voornaamste reden wordt genoemd dat het onderwerp steeds belangrijker wordt. Negen docenten zijn echter van mening dat hun eigen inzet al voldoende is en het niet anders moet. Er lijkt geen significant verschil te zijn, echter gezien de grootte van de steekproef kan de significantie niet bepaald worden.

Leerlingen: *Waardering mate van aandacht voor dierenwelzijn op school*

Het merendeel van de leerlingen (65 van 75= 86,7%) is van mening dat de aandacht op school voldoende is. Als toelichting wordt er onder meer gegeven:

1. Er is voldoende les, het onderwerp komt regelmatig aan de orde (17 leerlingen);
2. Het onderwerp is duidelijk (5 leerlingen);
3. Dieren produceren goed (2 leerlingen).

Toelichtingen gegeven bij het antwoord 'onvoldoende aandacht' zijn:

- Te weinig les (1 leerling);
- Mag uitgebreider (1 leerling).

Onder 'anders' wordt genoemd:

- Afhankelijk van het leerjaar;
- Kan beter (1 leerling).

Uit de interviews:

Docenten: *Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn*

Vijf van de zes docenten zijn tevreden over de hoeveelheid tijd die zij besteden aan dierenwelzijn. Dit heeft onder meer te maken met wat er op school nog meer behandeld moet worden. Er is geen tijd voor meer. Twee docenten willen er ook zeker niet meer tijd aan besteden. Eén van deze twee omdat hij vindt dat het thema al te hoog op de politieke agenda staat: "Het moet niet nog gekker worden". Een ander vindt tenslotte dat meer tijd voor dierenwelzijn goed zou zijn, net als dat het beter zou zijn ook over andere onderwerpen meer tijd/contacturen met leerlingen te hebben. Leerlingen hebben steeds minder parate kennis.

Leerlingen: *Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal*

Leerlingen zijn over algemeen tevreden met de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijn besteedt wordt. Het lesmateriaal is volgens de meeste leerlingen sterk voor verbetering vatbaar. Genoemd worden: meer actueel lesmateriaal, minder kopieerwerk, langdradige stof, weinig ruimte voor nieuwe thema's, te weinig visueel materiaal. Als positief noemen sommige leerlingen het herhalen van lesstof door docenten.

6.6.2 Kennisbenutting en professionalisering

Uit de interviews:

A. Kennisbenutting dierenwelzijn door leerlingen

Docenten: *Mate van benutting van aangereikte dierenwelzijnskennis*

Vijf van de zes docenten geven een positief tot redelijk positief antwoord op de vraag of leerlingen de aangeboden dierenwelzijnskennis benutten. De laatste docent vindt dat hij niet genoeg zicht heeft op hoe de leerlingen werkelijk met de dieren werken, omdat hij geen praktijkdocent is. Redenen om een positief antwoord te geven: "ze moeten wel, anders kunnen ze de opdrachten niet maken", "ze vertellen toepassingen van de lesstof die ze zelf hebben uitgevoerd op stagebedrijven", "ze zoeken naar verbeteringen en vormen een eigen mening", "slechts 25% van de leerlingen doet te weinig".

B. Professionaliseringsmogelijkheden voor docenten

Teamleiders: *aanwezigheid van professionaliseringsmogelijkheden rond dierenwelzijn op de locatie*

Alle teamleiders geven aan dat er mogelijkheden zijn tot bijscholing en professionalisering. Een deel hiervan wordt gerealiseerd door deelname aan projecten als 'Licence to Produce'. Andere mogelijkheden zijn door de werkgever beschikbaar gestelde ontwikkelings-/bijscholingsuren of docentenstages. Op één locatie is CGO het centrale thema waar nu alle aandacht naar uitgaat. Geen enkele teamleider heeft ooit een verzoek gehad tot bijscholing rond dierenwelzijn als thema op zich. Eén teamleider denkt dat als het in de vorm van deelthema's als dierenwelzijn en melkwinning, of stalling of transport wordt aangeboden er wel animo voor zal zijn. Dierenwelzijn rond het dier zelf zal vermoedelijk minder mensen trekken, maar is volgens deze teamleider wel een leuk thema in verband met het bewerkstelligen van een attitudeverandering ten opzichte van het dier.

6.6.3 Belemmeringen

Uit de interviews:

Docenten: *aanwezigheid belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven*

Drie docenten geven aan dat (technisch gezien) tijd een belemmerende factor is. Drie docenten zien geen enkele belemmering. Los hiervan geven drie docenten aan dat zij ook geen behoefte hebben aan meer tijd. Eén docent zou juist graag meer tijd willen.

Teamleiders:

Vier van de vijf teamleiders laten weten dat er geen daadwerkelijke belemmeringen zijn voor een grotere plek van dierenwelzijn in termen van tijd, geld, ruimte, etc. Wel vertellen enkelen van hen dat de wijze waarop over het thema gedacht wordt, wel een belemmering is. Zo is volgens één van hen dierenwelzijn nog geen topic op het moment (diergezondheid wordt dat al wel). Een ander noemt het vasthouden aan oude gewoonten een belemmering. De noodzaak om dierenwelzijn een grotere rol te laten spelen moet volgens weer een andere teamleider nog worden aangetoond. Een laatste teamleider ziet dat dierenwelzijn al in de vorm van projecten een klein speerpuntje is, maar wil dat eerst de opleidingsplannen en examineringen op orde zijn, voordat er goed gekeken kan worden naar een eventueel groter belang van dierenwelzijn als thema in het onderwijsaanbod.

6.7 De gewenste situatie

6.7.1 Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Uit de enquêtes:

Leerlingen: *Gewenste percentage tijd voor dierenwelzijnsthema's per schooljaar*

De gewenste tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's in theorielessen loopt uiteen van 0<5% tot meer dan 25% en ligt gemiddeld op 10-15%. Van de 76 leerlingen wensen twee leerlingen (2,6%) meer dan 25%, waarvan één leerling zelfs 100% wenst.

Bij de praktijklessen loopt de gewenste tijdsbesteding aan dierenwelzijnsthema's eveneens uiteen van 0<5 tot meer dan 25% en ligt gemiddeld op 10-15%. Van de 75 leerlingen wensen twee leerlingen (2,7%) een tijdsbesteding van meer dan 25%, waarvan één leerling 50% wenst.

6.7.2 Behoeftte aan ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's

Uit de interviews:

Teamleiders: *Het belang van verdere ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's*

Alle teamleiders staan in de regel open voor verdere ontwikkeling van het thema. Twee teamleiders geven duidelijk aan dat de ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's van belang is voor de opleiding. Voor de één is het met name vanuit een behoefte tot attitudeverandering en maatschappelijk verantwoord produceren; voor de ander omdat dierenwelzijnsthema's op dit

moment te fragmentarisch worden behandeld binnen de opleiding en er een behoefte is aan het breder trekken van het thema en het aanleren van vaardigheden rondom dierenwelzijn. Tenslotte zou het goed zijn als de school zich meer met het thema zou profileren. Twee andere teamleiders laten het meer afhangen van de houding van mensen binnen de school (het team) of van mensen buiten de school (hoe er in de vaktijdschriften en kwalificatiedossiers over geschreven wordt en van de contacten met het beroepsveld). Tenslotte vindt een laatste teamleider dat zij het op school in principe al genoeg over dierenwelzijn hebben in de les en het eigenlijk niet zo leeft op school.

6.7.3 Behoeftte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

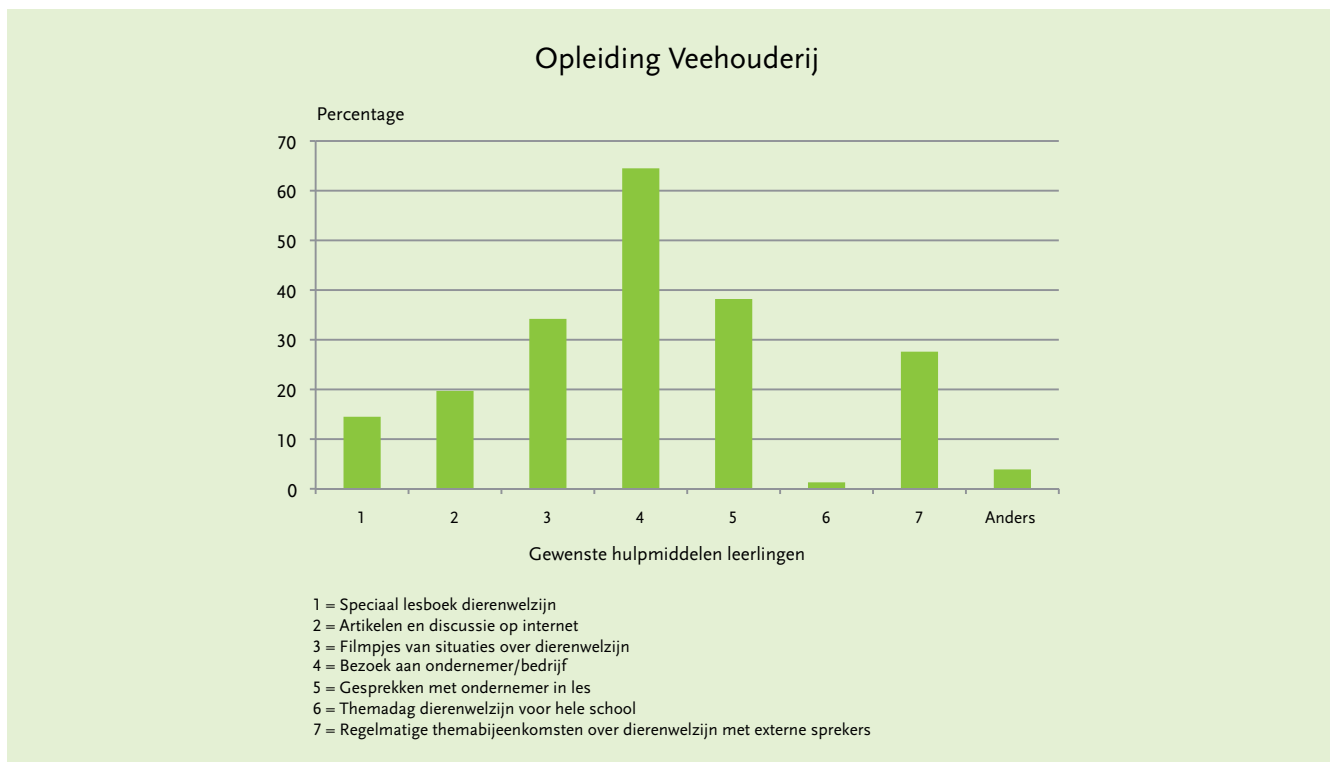
Uit de enquêtes:

Leerlingen: Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen

Figuur 36 laat zien welke hulpmiddelen volgens de 76 leerlingen het meest nuttig zijn voor de docent om het onderwerp dierenwelzijn zo goed mogelijk te behandelen. Op drie na noemen alle 76 leerlingen één of meerdere concrete hulpmiddelen. Als meest zinvol worden genoemd:

1. bezoek aan ondernemers/bedrijf;
2. gesprekken met ondernemers in de les;
3. filmpjes van situaties met dierenwelzijn.

Eén leerling heeft aangegeven geen hulpmiddelen te wensen.

Figuur 36

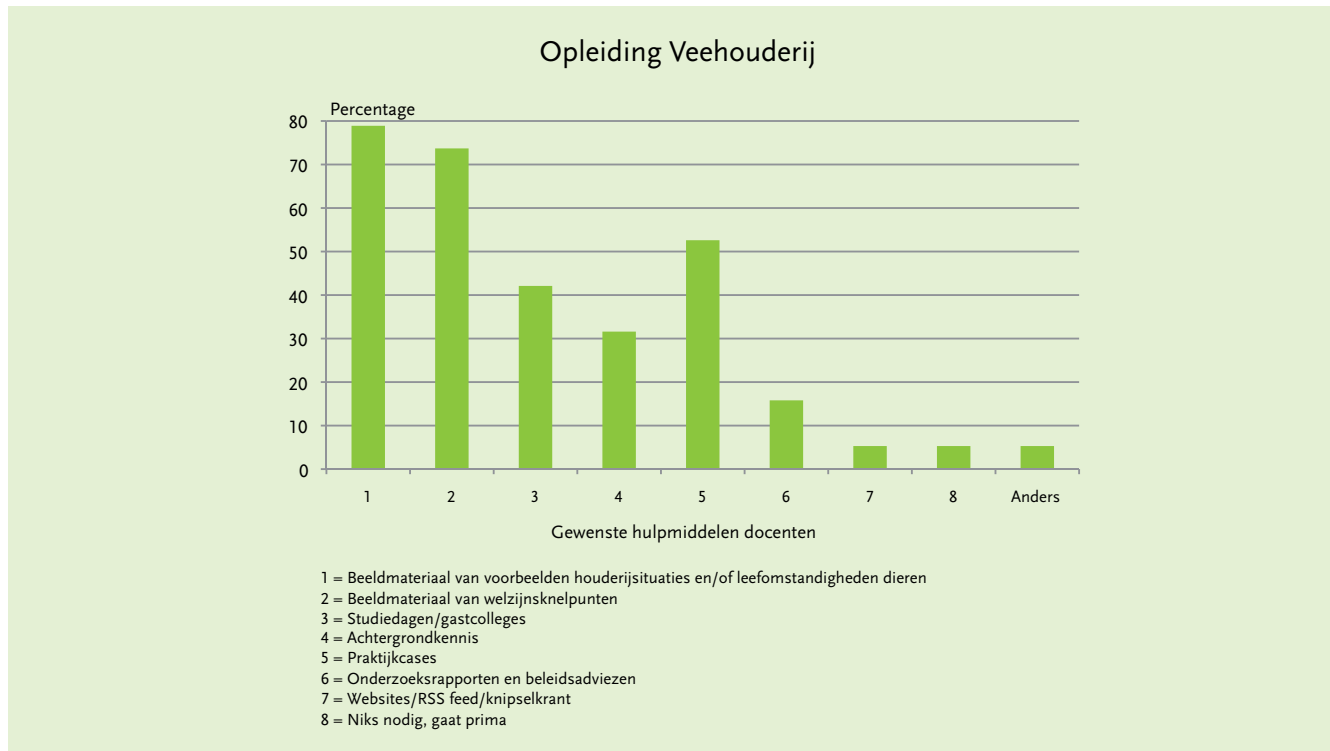
Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen Veehouderij.

Docenten : Door docenten gewenste producten/hulpmiddelen om dierenwelzijn beter te kunnen behandelen

Figuur 37 laat zien in welke verhoudingen de 19 docenten over bepaalde hulpmiddelen zouden willen beschikken om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen. De meest gewenste hulpmiddelen zijn:

1. beeldmateriaal van houderijsituaties;
2. beeldmateriaal van welzijnsknelpunten;
3. praktijkcases.

Eén docent (5,3%) geeft aan niets nodig te hebben. Toelichting gegeven bij 'anders' is 'leren benoemen wat goed gaat, positief in plaats van negatief'.

Figuur 37

Door docenten gewenste hulpmiddelen voor de behandeling van het thema dierenwelzijn in de opleiding Veehouderij.

Uit de interviews: Behoeftte aan ondersteuning van lessen of professionalisering Docenten:

Vijf van de zes docenten antwoorden positief op de vraag over ondersteuning bij lesontwikkeling of professionalisering. Eén docent wil er helemaal niets van weten. De behoefte van de docenten die positief geantwoord hebben ligt met name op het vlak van:

- *Ontwikkeling van beeldmateriaal.* Te denken valt aan films of video's over: aanvaarde houderijsystemen (een docent: "niet te extreem, anders denken leerlingen dat het niet belangrijk is"), transport van dieren over lange afstanden, de beste wijze van transporteren (geen extremen), toedienen medicijnen (hoeveel voor wat en hoe), leefomstandigheden dieren en de knelpunten daarbinnen. Ook een onafhankelijke documentaire op tv over de veehouderij zou goed zijn om burgers beter te informeren over het werkelijk toegaat in de veehouderij (gedacht wordt aan een uitzending van KRO Reporter);
- *Informatie over dierenwelzijnseducatie* via een handleiding hoe dierenwelzijnsthema's in de klas behandeld kunnen worden;
- *Professionalisering* via het verkrijgen van overzicht over wetenschappelijke ontwikkelingen via presentaties van onderzoeken en een op veehouderij gerichte, positieve, niet moraliserende, kernachtige cursus of nascholing rond specifieke dierenwelzijnsthema's (bij voorkeur één of twee maal per jaar een dag), maar ook het voor het onderwijs gebruiksklaar maken van het artikel: 'Welbevinden is de dieren aan te zien' van René Didde (2010);
- *discussies of debat* met leerlingen over dierenwelzijnsonderwerpen met bijvoorbeeld LTO, AID, wetenschappers, Campina, CONO en eventueel de dierenbescherming (mits deze deskundig genoeg zijn). De Partij van de Dieren is controversieel. De angst is dat de leerlingen mogelijk na vijf minuten weglopen ('wij' tegen 'zij');
- *excursies* naar innovatieve bedrijven.

Wie de ondersteuning voor de initiatieven moet geven, maakt in de regel niet zo heel veel uit als het maar goed is. Het GKC en Ontwikkelcentrum worden genoemd als mogelijke supervisor en de partij die vooral contact met andere partijen moet hebben voor het ontwikkelen van maatschappelijk draagvlak. De KIGO is bij twee docenten niet populair. Voor de één levert het niet genoeg op en is het pure geldverspilling, voor de ander is de overlegcultuur een barrière.

Teamleiders *Behoeft e aan ondersteuning*

Hoewel er geen concrete aanvragen voor ondersteuning zijn ontvangen door de teamleiders, geven drie van hen aan dat steun op zich een goede zaak is. Te denken valt dan vooral aan:

- *excursies naar bedrijven* waar een ondernemer iets bijzonders doet op het gebied van dierenwelzijn en in gesprek kan gaan met leerlingen en docenten;
- *gastdocentschappen*. Een gevaar hierbij is volgens de teamleider dat de docenten zelf professioneel zijn en de vakbladen goed lezen. Ze zijn zelf al behoorlijk op de hoogte. Er moet dus goed gekeken worden wie wordt uitgenodigd;
- *beeldmateriaal*. Het gaat hier om goede instructiefilms van zeker vijftien minuten en liefst interactief, of films die 'good and bad practices' tonen;
- *professionalisering docenten*. Cursussen voor docenten zijn welkom, maar over het onderwerp moet eerst stevig gebrainstormd worden.

Een eventuele belemmering is volgens een teamleider dat het bestuur van de AOC besluit of er ondersteuning wordt aangevraagd ja of nee. Het moet passen binnen de visie van de bestuursraad. Twee teamleiders geven aan niet te weten of er ondersteuningsbehoeften zijn. De één weet niet wat de behoeften van docenten zijn en de ander laat het afhangen van de onderwijscoördinator en de resultaten van de huidige dierenwelzijnsprojecten waar men op dit moment mee bezig is.

6.7.4 Behoeft e aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

Uit de enquêtes:

Docenten: *Maximaal percentage omvang betrekking voor actualisatie van kennis rond dierenwelzijn*

Van de 19 docenten wil ongeveer de helft (10 docenten) 0<5% van de omvang van de betrekking actief besteden aan het actualiseren van de eigen kennis met betrekking tot het welzijn van dieren. Dit percentage loopt uiteen van 0<5% tot maximaal 25% van de omvang betrekking.

6.7.5 Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Ut de interviews:

Leerlingen: *persoonlijke leervragen rond het thema dierenwelzijn*

De meest genoemde wensen op het gebied van dierenwelzijn onder leerlingen, zijn:

- *discussie of debat met externe partijen over de veehouderij*. Partijen kunnen heel divers zijn, zoals de Partij van de Dieren, Ministerie van Landbouw, AID, veeartsen, Kees Veerman, LTO, belangenorganisaties (mits zij deskundig genoeg zijn). De behoefte aan het contact met externen komt voornamelijk voort uit gevoel tekort gedaan te worden als gevolg van de gevoelde excessieve regelgeving.

Een leerling: "Gisteren was ik bezig met een gecombineerde opgave voor 2010. Wat een drama. Als je ziet wat voor regels er allemaal bijgekomen zijn. In één jaar tijd. Ik heb gekeken naar die van vorig jaar. Vorig jaar waren het 9 pagina's. Ik denk dat het er nu wel 30 zijn."

Een andere leerling sluit daarop aan: "Sommige dingen zijn wel scheef, ja. En dan moeten wij heel netjes met de dieren omgaan en zo. Als we binnen 60 dagen... we moeten heel veel formulieren invullen, als we binnen 60 dagen antibiotica hebben gegeven, moeten we dat melden. Wij moeten alles .. het moet hier veilig zijn, het moet daar veilig zijn. En dat vee gaat mooi duur naar het buitenland toe. En zelf, vlees vanuit Argentinië halen ze hierheen. (...) allemaal in het kader van dierenwelzijn. En dat terwijl Nederland bijna aan de top van de wereld staat qua dierenwelzijn. En dan komt hier een Partij voor de Dieren die zegt (...) dan denk ik: richt die maar op in Argentinië of in Roemenië".

Onvrede ontstaat eveneens door de gevoelde 'onkunde' van politieke partijen en overheid.

Zo ook een leerling: "De mensen, die regels uitvinden moeten zelf eens een keertje een week op zo'n bedrijf lopen. Dan weten ze ook wat voor regels ze verzinnen. (...) Ik denk dat ze dan beter benul krijgen van de landbouw".

Een andere leerling: "[...] ik heb behoefte aan discussie met de Partij van de Dieren of

bijvoorbeeld met het ministerie van Landbouw. Want die stellen toch die eisen op. Die denken toch dat we allemaal dierenbeulen zijn”.

Ook de ‘hypocrisie’ van de consument die de mond vol heeft van dierenwelzijn, maar ondertussen naar de kiloknaller rent wordt veelvuldig aangehaald. Mogelijke discussie-onderwerpen zijn dan ook de totstandkoming van nationale en internationale wet- en regelgeving, discussie over uitbreiding van bedrijven en megabedrijven en de houding van de consument;

- *gastdocentschappen* van veeartsen en presentaties van andere deskundige;
- *informatie over specifieke thema’s* als het verkrijgen van kennis over dierenwelzijn rondom slachthuizen. Leerlingen melden tegenstrijdige ervaringen met handelaren en transport;
- *activiteiten richting consument* zoals voorlichting aan basisscholen geven, aanwezigheid bij open dagen van Campina, het maken van voorlichtingfilmpjes voor de consument, etc.;
- *excursies naar bedrijven* die model staan voor goed dierenwelzijn;
- *het ontvangen van subsidies voor de boer*, zoals subsidies voor duurzame bedrijfsvoering;
- *het rondleiden door leerlingen* van mensen van de opleiding diervverzorging door het eigen bedrijf voor meer begrip voor de positie van de boer.

6.7.6 Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Uit de interviews:

Teamleiders: Investeringsbereidheid en besluitvorming

De vraag of er bereidheid is tot investering in dierenwelzijn kan niet met een eenvoudig ja of nee worden beantwoord. Er zijn verschillende zaken die meespelen bij een eventuele bereidheid om te investeren in dierenwelzijnseducatie. Dit verschilt per teamleider/AOC. Genoemd worden:

- het besluit van het AOC bestuur om te investeren ja of nee. Het GKC programmateam Dierenwelzijn zou eigenlijk rechtstreeks contact met het bestuur op moeten nemen en hen concreet moeten uitleggen waarom dierenwelzijn zo belangrijk is;
- dierenwelzijn is geen apart doel op het moment. De wens moet eerst naar boven komen;
- er is wat weerstand tegen KIGO-projecten. Het is nog teveel een ‘top-downverhaal’. Projecten worden een bepaalde kant op ‘gedwongen’. Er is onduidelijkheid over wat KIGO-projecten nu eigenlijk opleveren. Externen hebben vaak geen binding met de mbo-leerling. Soms is er wel behoefte aan ondersteuning voor eigen schoolspecifieke projecten;
- de grootte van de investering. De directeur beslist over grote bedragen;
- de mening van de opleidingscoördinator en de resultaten van huidige programma’s;
- de wijze waarop dierenwelzijn gebracht wordt. Dierenwelzijn heeft een ‘soft imago’ door de wijze waarop dierenwelzijn in de media aandacht krijgt.

6.7.7 Mogelijke samenwerkingspartners

Uit de interviews:

Teamleiders: Gewenste samenwerkingspartners in dierenwelzijnarrangementen

Mogelijke samenwerkingspartners kunnen, afhankelijk van het soort project, in veel verschillende opleidingen van de samenleving zitten. Partijen die genoemd worden: onderwijspartners als AOC’s, ontwikkelaars als het Ontwikkelcentrum, partijen uit de bedrijfswereld zoals de opleidingadviesraad, boerenbedrijven, dierenartspraktijken. Daarnaast worden genoemd: partners uit de wetenschap als ASG, WUR, Faculteit diergeneeskunde Utrecht, maar ook belangenorganisaties als LTO, stallenbouworganisaties en Aequor. Eén teamleider kon geen antwoord geven op deze vraag maar gaf wel aan zich liever niet met één politieke partij te verbinden. In dat geval is samenwerken niet mogelijk of er moet met meer partijen samen- gewerkt worden.

6.7.8 Open vraag enquête

Aan het eind van iedere enquête is de mogelijkheid geboden aan docenten en leerlingen om vragen en opmerkingen te plaatsen. De antwoorden: ‘nee’, ‘niks’, ‘goed’, ‘prima zo’ en blanco antwoorden of technische vragen zijn buiten beschouwing gelaten bij de analyse.

Docenten:

Inhoudelijke vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- wijze waarop op school in dierenwelzijn les gegeven wordt, projectresultaten *Licence to Produce* worden ingebouwd in schoolprogramma, aandacht verschillende belangen van economie/hobby/huisdier/bedrijf/productie;
- grondhouding/vragen (soms is er verschil tussen dierenwelzijnsbelang van het individuele dier en de groep; wie bepaalt wat goed is? een dier is een schepsel).

Leerlingen:

Inhoudelijke vragen en opmerkingen hebben betrekking op de thema's:

- zorg voor dieren (meer nadruk op de verschillen tussen mens en dier, het respect voor een dier omdat je er iets van verwacht, invloed van dierenwelzijn op de productie);
- wijze waarop les gegeven wordt op school (meer verschil goed/slecht dierenwelzijn laten zien, meer lessen, aandacht kosten/opbrengst van kreupele koe);
- invloed van de media op de beeldvorming van boeren.

7 Vergelijking van de vier opleidingen

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten van docenten, leerlingen en van teamleiders over de vier opleidingen heen met elkaar vergeleken. Hierdoor ontstaat een dwarsdoorsnede van opvattingen van deze opleidingen over dierenwelzijnseducatie. In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit de vergelijking van de vier opleidingen samengevat. In de paragrafen 7.2 tot en met 7.7 zijn vervolgens de resultaten gedetailleerd beschreven.

7.1 Samenvatting

7.1.1 Docenten

7.1.1.1 BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSPOPULATIE

In totaal hebben 105 docenten van vier opleidingen de enquête ingevuld en 26 docenten namen deel aan de diepte-interviews. De deelname was het hoogst bij Paardenhouderij (39) en het laagst bij Veehouderij (26). De gemiddelde leeftijd was het hoogst bij Veehouderij (49 enquête/ 51 interview) en het laagst bij Diervverzorging (41/37). Het percentage vrouwen was het hoogst bij Paraveterinair (65/71) en het laagst bij Veehouderij (10/0). De gemiddelde vooropleiding was het hoogst bij Paraveterinair (wo) en het 'laagst' bij Diervverzorging (hbo). De gemiddelde hoeveelheid jaren werkzaam in het mbo was het hoogst bij Veehouderij (19/28) en het laagst bij Diervverzorging (4/10).

7.1.1.2 HET BEGRIP DIERENWELZIJN

Een definitie van dierenwelzijn

Docenten uit alle opleidingen hanteren volgens de enquête een definitie van dierenwelzijn, waarbij de fysieke gezondheid en mentale beleving vanuit het dier voor de meesten een belangrijke positie inneemt. In de interviews werd dit nog aangevuld met aandacht voor optimale omstandigheden en contact met het dier (zoals goede huisvesting, voeding, gezondheidszorg en het tonen van respect en een goede hantering). Docenten veehouderij hanteren in de interviews de meest brede invulling van het begrip, waarbij zaken als maatschappelijk vraagstuk, wet- en regelgeving en de economische betekenis van dierenwelzijn een rol speelt. Docenten Diervverzorging, Paraveterinair en Veehouderij wijzen nog specifiek op dierenwelzijn als educatieve opdracht.

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

In de enquête staan, wat betreft de positie van mens en dier, docenten Paraveterinair en docenten Veehouderij het meest uit elkaar, waarbij docenten Paraveterinair de intrinsieke waarde van dieren relatief vaker benadrukken en vaker constateren dat dierenwelzijn meer aandacht moet krijgen, terwijl docenten Veehouderij relatief vaker de mens als meer boven de dieren zien en de aandacht voor dierenwelzijn wel wat overdreven vinden. Kwantitatieve en kwalitatieve gegevens wijzen hierbij in dezelfde richting. Richting leerlingen zien geïnterviewde docenten over het algemeen veel variatie in houdingen van leerlingen naar dieren.

De grootste verschillen liggen in het beeld van leerlingen Dierv verzorging aan de ene kant en Veehouderij aan de andere kant, waarbij leerlingen Dierv verzorging volgens docenten relatief vaker denken dat mens en dier gelijk zijn en bij leerlingen Veehouderij dat de mens boven het dier staat.

7.1.1.3 ALGEMENE STAND VAN ZAKEN

Van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een lesprogramma

Zowel uit de kwantitatieve- als de kwalitatieve gegevens blijkt dat 60-80% van de docenten op de hoogte is van de expliciete wijze waarop dierenwelzijn in de kwalificatiedossiers voorkomt.

De interviews laten zien dat binnen de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij de vertaling van het kwalificatiedossier naar de theoretische lessen voornamelijk individueel plaats vindt, bij Paardenhouderij en dierv verzorging voornamelijk via een combinatie van individueel en collectief, waarbij het thema vaker door een groep docenten en/of teamleiders wordt voorbereid. Bij deze opleidingen komen ook verschillende vakken voor waarin dierenwelzijn (expliciet) centraal staat. In zijn algemeenheid bepalen individuele docenten uiteindelijk hoe de lessen uitgevoerd worden en in welke mate dierenwelzijn impliciet/expliciet aan de orde komt. Niet alle opleidingen nemen het kwalificatiedossier ter hand als basis voor de lessen. Een omzetting wordt soms als lastig ervaren, gezien de bijzonder 'rekbare' omschrijving van dierenwelzijn. Behalve het kwalificatiedossier, kan het maatschappelijk belang van het thema of het omschrijven van het soort leerling dat de school wil afleveren, aanleiding zijn aandacht aan dierenwelzijn in de les te besteden. Ook komt het voor dat een bestaand vak rond dierenwelzijn achteraf wordt getoetst aan de richtlijnen van het kwalificatiedossier. Er is geen melding gemaakt van een specifieke wijze van omzetting vanuit een kwalificatiedossier naar een praktijklesprogramma. In praktijklessen wordt met name individueel les gegeven en vindt de behandeling van dierenwelzijnsthema's met name impliciet plaats. In toetsing en evaluatie wordt, met uitzondering van de toetsing van expliciete vakken dierenwelzijn, dierenwelzijn in de regel niet actief getoetst en geëxamineerd. Wel kan het een rol spelen in de Proeven van Bekwaamheid.

SHL-competenties voor dierenwelzijn

De door de docenten in de enquête aangewezen SHL-competenties die voor leerlingen het meest belangrijk zijn in verband met het thema dierenwelzijn, zijn voor alle opleidingen *ethisch en integer handelen* en *vakdeskundigheid toepassen*. In beide gevallen geven de docenten van de opleidingen Dierv verzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair allen scores boven de 80%. Veehouderijdocenten geven een meer gespreid beeld van de benodigde competenties.

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Geïnterviewde docenten noemen een aanzienlijke hoeveelheid verschillende taken en verantwoordelijkheden van zowel henzelf als van hun teamleiders in verband met het doceren van dierenwelzijnsthema's. Zo vinden zij het hun primaire taak (en verantwoordelijkheid) leerlingen bewust te maken van het onderwerp dierenwelzijn, hen respect voor dieren bij te brengen en hen een eigen mening over dierenwelzijnsthema's te laten vormen. Daarnaast moeten leerlingen leren nog met andere partijen of situaties rekening te houden zoals de betekenis van dierenwelzijn voor het beroepsveld, bedrijfsleven, consument en overheid. Zij brengen dit op de leerlingen over, onder meer door het geven van relevante dierenwelzijns-kennis rond afzonderlijke diersoorten, het bespreken van ethische kwesties, het leerlingen leren debatteren, observeren, het 'geven van het goede voorbeeld'. De nadruk op een bepaalde werkwijze kan per opleidingsoort en individuele docent verschillen. Teamleiders hebben volgens docenten een primaire taak en verantwoordelijkheid richting de docenten. Dit in de vorm van actieve agendering en facilitering (professionalisering). Daarnaast zijn zij verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren op school (indien aanwezig) en dienen zij volgens diverse docenten kennis te hebben van de wijze waarop dierenwelzijn in het kwalificatiedossier en de branche voorkomt, van de rol van de docent met betrekking tot het thema, hebben zij de verantwoordelijkheid voor omzetting hiervan naar een program-ma-voorstel en de eindverantwoordelijkheid van dierenwelzijn in het curriculum en moeten

zij (afhankelijk van de inzichten van de verschillende docenten) ingrijpen als er iets fout gaat op gebied van dierenwelzijn op school, dan wel actief een cultuur aansturen die dierenwelzijn hoog in het vaandel heeft staan. De verwachting van docenten richting teamleiders kan daarnaast nog per opleidingsoort en individuele docent verschillen.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Uit de interviews blijkt dat de inschatting van docenten over het belang van dierenwelzijn in de opleiding tussen de opleidingen en tussen individuele docenten verschilt. In zijn algemeenheid zien docenten Diervverzorging en Paardenhouderij echter een groter belang ervan dan de docenten Veehouderij en Paraveterinair, al zien deze laatste ook tekenen van een verandering in de richting van meer aandacht. In de interviews geven docenten zowel leerlingen als teamleiders gemiddeld een 7 voor de mate waarin zij dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding. Bij de teamleiders is dit cijfer enigszins geflatteerd doordat binnen de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij niet alle docenten hen een cijfer gegeven hebben (de ontbrekende cijfers zouden vermoedelijk lager uitvallen). Ten opzichte van de leerlingen valt op dat enkele docenten van alle opleidingen bezorgdheid tonen over de beperkte blik van leerlingen op het thema dierenwelzijn. Dit loopt van gemiddeld te emotioneel (Diervverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair) naar te zakelijk (Veehouderij).

Visievorming en formalisering

De interviews laten eveneens zien dat, hoewel er weinig is geformaliseerd in de opleidingen rond dierenwelzijn, er op verschillende locaties binnen de opleidingen Diervverzorging en Paardenhouderij wel vakken dierenwelzijn bestaan en nemen binnen alle opleidingen schoollocaties wel eens deel aan dierenwelzijnsprojecten. Ook worden er vanuit docenten wel eens initiatieven genomen richting meer aandacht voor dierenwelzijn in de vorm van een boek of een dierenwelzijnskaart. Het CGO kan ook ruimte bieden aan het ontstaan van nieuwe vakken of initiatieven. Bij sommige docenten bestaat de gedachte dat formalisering verstarring in de hand werkt.

7.1.1.4 DIERENWELZIJN IN LESSEN EN STAGES

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquête blijkt dat bij zowel de theorielessen als praktijklessen docenten voornamelijk impliciet- of een combinatie van impliciet en expliciet les geven in dierenwelzijnsthema's. Opvallend is dat bij veehouderijdocenten deze wijze van les geven relatief het meest wordt uitgevoerd, terwijl er bij de andere opleidingen ook docenten zijn die of expliciet, of vrijwel in het geheel niet les geven in het thema. Bij het expliciet les geven in dierenwelzijn loopt de opleiding Paraveterinair voorop, al is de tijdsbesteding hieraan het kleinst van alle opleidingen.

Hoe docenten les geven

De gegevens uit de interviews bevestigen voor een belangrijk deel de kwantitatieve gegevens over de hoeveelheid tijd die docenten zeggen te besteden aan het thema dierenwelzijn in hun lessen. Paraveterinair scoort in de enquête het laagst van alle opleidingen, gevolgd door Veehouderij, terwijl Paardenhouderij en Diervverzorging meer aan het andere eind van het spectrum zitten.

In zijn geheel genomen bestaat het behandelen van dierenwelzijn in de lessen uit vele facetten. Als gemeenschappelijke deler wordt in de interviews aandacht voor dierenwelzijn in huisvesting, diergedrag, de juiste wijze van omgang/hanteren van het dier en het dier het naar de zin maken door docenten uit alle opleidingen genoemd. Eveneens wordt bij de meeste opleidingen aandacht besteed aan dierenwelzijn in gezondheid, ethiek en wetgeving, actualiteit en discussie. Tenslotte lijken er per opleiding (met uitzondering van Paardenhouderij) verschillende thema's te benoemen die *relatief* meer aandacht krijgen. Zo lijkt de opleiding Diervverzorging zich meer te richten op dierenwelzijn en diergedrag, Paraveterinair op gezondheid en ethiek en Veehouderij op externe partijen (burger/consument, overheid, bedrijfsleven).

Dierenwelzijn op stagebedrijven

Geïnterviewde docenten hebben over het algemeen het idee dat Aequor de gecertificeerde

stagebedrijven niet heeft geselecteerd op basis van dierenwelzijnsaspecten. Een kleine meerderheid van geïnterviewden staat er enigszins positief tegenover als dit wel het geval zou zijn. Toch is deze kwestie een groot discussiepunt. Dit komt voor een belangrijk deel door enkele algemene obstakels waaronder angst bij de opleidingen voor nog groter tekort aan stagebedrijven (Paardenhouderij, Paraveterinair), vragen over de rol en mogelijkheden van Aequor, een door sommigen veronderstelde uitzonderlijkheid van excessen op gebied van dierenwelzijn (Veehouderij) of de moeilijkheid van het kunnen bepalen van de grenzen van goed en slecht dierenwelzijn.

Hulpmiddelen bij het les geven

Uit de enquête blijkt dat binnen alle vier de opleidingen in de theorie- en praktijklessen hulpmiddelen gebruikt worden om dierenwelzijnsthema's te behandelen. Het meeste worden eigen producten en internetproducten genoemd. Bij Veehouderij wordt als enige geen gebruik gemaakt van een eigen dierenweide. Docenten Paraveterinair geven vaker dan andere docenten aan geen hulpmiddelen in de lessen te gebruiken.

De invloed van actualiteit en media

Uit de enquête blijkt dat docenten Veehouderij zich gemiddeld het meeste laten beïnvloeden door maatschappelijke aandacht, docenten Paraveterinair het minst.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Binnen alle soorten opleidingen is er aandacht voor (ethische) dilemma's al verschillen de onderwerpen en wijze waarop het dilemma in de klas wordt behandeld per opleiding. Het meest in de interviews genoemd is het economische dilemma en euthanasie, maar ook proefdieren en grenzen aan behandelingen van dieren. In alle opleidingen worden dilemma's via discussie aan de orde gesteld. Stellingen en excursies worden eveneens door meer opleidingen genoemd.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Geïnterviewde docenten vinden zichzelf in de regel objectief lesgeven. Docenten van de opleiding Veehouderij vormen hierop een uitzondering. Zij geven vaker aan relatief meer nadruk op bedrijfseconomische belangen te leggen.

7.1.1.5 RUIMTE VOOR ONTWIKKELING

Opvattingen over de huidige stand van zaken

De enquête laat zien dat docenten Paraveterinair relatief *het minst* tevreden zijn met hun huidige inzet bij de behandeling van dierenwelzijnsthema's in de lessen en docenten Paardenhouderij *het meest*. De gegevens uit de interviews bevestigen deze resultaten; docenten Paraveterinair zouden over het algemeen meer tijd aan dierenwelzijnsthema's willen besteden. Dat geldt echter niet alleen voor het onderwerp dierenwelzijn. Bovendien wordt hier niet in meegenomen hoe er aandacht besteed wordt. Een meer actuele of expliciete werkwijze is ook voor enkele geïnterviewde Paardenhouderijdocenten een optie.

Kennisbenutting en professionalisering

Binnen alle opleidingen verschillen geïnterviewde docenten van mening over de mate waarin leerlingen iets doen met de dierenwelzijns kennis die zij krijgen aangereikt. In het algemeen zijn docenten Veehouderij hierover het meest positief en docenten Diervverzorging en Paardenhouderij het minst. Voor docenten Veehouderij is belangrijk dat leerlingen een eigen mening hebben, innovatief zijn en wat zij op stage geleerd hebben terugkoppelen; volgens docenten Diervverzorging kunnen leerlingen meer doen met kennis als stagebedrijven een grotere inzet plegen en er een betere koppeling tussen theorie- en praktijk kennis tot stand komt. Paardenhouderijdocenten noemen enkele culturele mankementen zoals een conservatieve cultuur in de paardenwereld en bij (sommige) leerlingen een oppervlakkige aandacht voor de belangen van het dier.

Belemmeringen

In de interviews zijn binnen alle opleidingen belemmeringen geconstateerd door docenten

voor de ontwikkeling van het thema dierenwelzijn in het onderwijsaanbod. De meeste belemmeringen worden gezien door de docenten Veehouderij en Paraveterinair en zijn gelegen in tijd en prioriteit. Dit komt ook bij de andere opleidingen voor maar wordt daar veel minder als een belemmering gezien. Daar worden eerder zaken genoemd als gebrek aan facilitering of professionaliteit.

7.1.1.6 DE GEWENSTE SITUATIE

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Uit de enquête blijkt dat er een brede belangstelling van docenten is naar beeld/videomateriaal rondom dierenwelzijnsthema's (houderijsituaties, welzijnsknelpunten en praktijkcases). Dit wordt in de interviews eveneens genoemd, evenals belangstelling voor excursies of bedrijfsbezoeken en voor schoolboeken, handleidingen of naslagwerken over dierenwelzijnsthema's. Daarnaast tonen docenten in drie van de vier opleidingen (telkens in wisselende samenstellingen) belangstelling voor netwerkdagen, uitwisselingsoverleg of seminars, cursussen voor docenten en debatten. Tenslotte noemden docenten nog tal van andere ondersteuningsmogelijkheden, die volledig of gedeeltelijk per opleiding kunnen verschillen.

Behoefte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

Uit de enquête blijkt dat docenten Veehouderij relatief het meest bereid zijn tijd te investeren in het actualiseren van hun kennis op gebied van dierenwelzijn en docenten Paraveterinair het minst.

Open vraag enquête

Docenten uit alle opleidingen wijzen op actoren buiten de school die veel invloed hebben op hoe over dierenwelzijn wordt gedacht. Vaak wordt er geconstateerd dat mensen (burgers, leerlingen) een verkeerd beeld hebben van wat goed is voor dieren en een weinig realistische of deskundige houding. Docenten uit drie opleidingen (m.u.v. Veehouderij) vragen aandacht voor de welzijnsituatie van dieren op school.

7.1.2 Leerlingen

7.1.2.1 BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSPOPULATIE

In totaal hebben 376 leerlingen van vier opleidingen de enquête ingevuld en 85 leerlingen namen deel aan de diepte-interviews. De deelname was het hoogst bij Paraveterinair (167) en het laagst bij Veehouderij (96). De gemiddelde leeftijd was 19 jaar, bij Paardenhouderij 20 jaar. Het percentage vrouwen was het hoogst bij Paardenhouderij (95%) en het laagst bij Veehouderij (enquêtes 5%/interviews 10%). De meest gevolgde stroming bij alle opleidingen was BOL.

7.1.2.2 HET BEGRIP DIERENWELZIJN

Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Interviews met leerlingen laten zien dat er binnen alle opleidingen verschillend wordt gedacht over de film rond eendagskuikens. De overheersende mening is dat de film niet veel nieuwe inzichten oplevert, op enkele feiten na, zoals hoe het geslacht van kuikens bepaald wordt. De film wordt door de meeste leerlingen Dierv verzorging en Paardenhouderij als objectief beoordeeld, maar veel leerlingen Veehouderij en in mindere mate Paraveterinair vinden de film juist niet objectief omdat de veehouderij ermee in een negatief daglicht wordt gesteld. Ook vinden verschillende leerlingen uit alle opleidingen dat de film in een breder kader gebracht had moeten worden, met bijvoorbeeld meer oog voor verschillende wijze van kippen houden en invloeden van ondermeer de consument op dit gebruik.

Een definitie van dierenwelzijn

In de enquête is over de opleidingen heen te zien dat de leerlingen Dierv verzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair een voorkeur hebben voor definitie 2 (*"Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in*

zijn natuurlijke behoeften kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken”). Veehouderijleerlingen hebben geen specifieke voorkeur. In de interviews denken leerlingen uit alle opleidingen bij dierenwelzijn voornamelijk aan optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan leveren (verzorging, omgeving, huisvesting, voeding, gezondheid). Daarnaast wijzen leerlingen uit verschillende opleidingen op behoeften van het dier zelf, het optimale contact met het dier en regelgeving, waarbij leerlingen Diervverzorging/ Paardenhouderij eerder uit lijken te gaan van een ‘gewenste’ situatie voor het dier en de leerlingen Veehouderij en in mindere mate Paraveterinair eerder van wat ‘vereist’ is rond het dier.

De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

In de enquête zien leerlingen Veehouderij relatief vaker dan leerlingen uit andere opleidingen de mens als verheven boven de dieren. De overige leerlingen benadrukken vaker de intrinsieke waarde van dieren (wat er niet mee in tegenspraak hoeft te zijn). Waar de leerlingen Diervverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair eveneens in de enquête aangeven dierenwelzijn heel belangrijk te vinden en ook dat er in het belang ervan meer gedaan zou moeten worden, vinden leerlingen Veehouderij dierenwelzijn gemiddeld neutraal tot belangrijk, maar de aandacht ervoor ook wel wat overdreven. Gegevens uit de interviews bevestigen dit voor een belangrijk deel. Binnen alle opleidingen behalve Veehouderij zijn er leerlingen die vinden dat de mens ‘meer, minder of gelijk’ is aan dieren. Veehouderijleerlingen denken echter overwegend dat dieren ‘minder’ zijn dan mensen en heeft niemand aangegeven dat zij ook ‘meer’ kunnen zijn. Leerlingen Diervverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair vinden veelal dat mens en dier gelijk zijn. Wat betreft hun docenten denken leerlingen Paardenhouderij dat zij van hen verschillen in opvatting, namelijk dat docenten eerder denken dat de mens boven het dier staat. Leerlingen Veehouderij denken vooral dat de docenten hun opvattingen delen, terwijl leerlingen Diervverzorging en Paraveterinair eerder denken dat de docenten erg gevarieerd tegen dieren aankijken.

7.1.2.3 ALGEMENE STAND VAN ZAKEN

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

In de interviews denken leerlingen Veehouderij vaker dan leerlingen in de andere opleidingen dat hun docenten dierenwelzijn belangrijk vinden. Dit leiden zij af uit de nadruk die zij leggen op het belang van het geven van het goede voorbeeld voor de buitenwereld, hun persoonlijke link met het boerenbedrijf en innovatiedrang in de opleiding.

7.1.2.4 DIERENWELZIJN IN LESSEN EN STAGES

Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

In de enquête geven leerlingen bij zowel de theorie- als praktijklessen voornamelijk aan dat er impliciet les in dierenwelzijnsthema’s wordt gegeven. Bij de opleiding Paraveterinair is er een uitzondering voor praktijklessen; rond 40% zegt impliciet dan wel een combinatie van impliciet en expliciete aandacht. Wat betreft hoeveelheid tijd voor dierenwelzijn geeft binnen alle vier de opleidingen minimaal 60% van de leerlingen aan dat er 5-15% van de tijd in de theorielessen aan dierenwelzijn besteed wordt. Bij praktijklessen zijn de meningen meer verdeeld. De interviews bevestigen voor een belangrijk deel de gegevens uit de enquête. In alle opleidingen krijgen leerlingen les over dierenwelzijn ‘verweven’ tussen verschillende vakken zoals huisvesting en voeding en gezondheid/EHBO en wordt er gediscussieerd over dierenwelzijnsthema’s. De leermiddelen die worden gebruikt rond dierenwelzijn, zijn in enkele incidentele gevallen gekoppeld aan een expliciet dierenwelzijnvak (Diervverzorging en Paardenhouderij) maar voor de meeste opleidingen geldt dat het thema geen aparte lesboeken kent. Wel komen incidenteel ook losse lessen, gastlessen en excursies voor rond een dierenwelzijnsthema (dierenmishandeling en welzijn bij dieren in gevangenschap, geluksherkenning bij paarden, behandeling dierenwelzijn in wet- en regelgeving bij Paraveterinair en Veehouderij) en er komen stukjes over dierenwelzijn in hoofdstukken van andere vakken voor (Veehouderij). Daarnaast verschilt de mate van aandacht voor dierenwelzijn volgens de leerlingen nog sterk per docent en stagebedrijf.

Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Leerlingen Diervverzorging en Veehouderij uiten in de interviews de meeste tevredenheid over hun stage en leerlingen Veehouderij zijn eveneens het meest tevreden over de aansluiting tussen theorie en praktijk. Over het algemeen zijn leerlingen Diervverzorging positiever over de aandacht van het stagebedrijf voor dierenwelzijn dan over deze aandacht vanuit de eigen schoollocatie.

Invloed van actualiteit en media

Geïnterviewde leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over de mate waarin de actualiteit aan bod komt in de lessen, leerlingen Diervverzorging en Paardenhouderij het minst.

Aandacht voor (ethische) dilemma's

Geïnterviewde leerlingen van de opleidingen Diervverzorging en Paraveterinair krijgen het meest te maken met aandacht voor (ethische) dilemma's in de opleiding. Hier worden ook vakken gegeven die hier expliciet over gaan. Binnen Paardenhouderij en Veehouderij lijkt er sprake van minder aandacht hiervoor.

Objectiviteit en vrije meningsuiting

Waar volgens geïnterviewde leerlingen Veehouderij hun docenten niet altijd objectief les geven en nadruk leggen op bedrijfseconomische belangen, geven docenten Paraveterinair met name de mening van de lesboeken. Bij Diervverzorging en Paardenhouderij verschillen de meningen over de mate van objectiviteit van de docenten. Hierbij wordt door leerlingen Diervverzorging wel gewezen op het verschil tussen jongere en oudere docenten Veehouderij, waarbij de ouderen niet objectief zouden lesgeven. Op het gebied van vrije meningsvorming lijken leerlingen Veehouderij het meest tevreden. De leerlingen van de andere opleidingen zijn meer verdeeld. Er wordt door enkelen gewezen op de grotere ruimte voor de eigen mening bij projectonderwijs.

7.1.2.5 RUIMTE VOOR ONTWIKKELING

Opvattingen over de huidige stand van zaken

Kwantitatieve en kwalitatieve gegevens wijzen beide in dezelfde richting. Leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over de hoeveelheid lestijd en aandacht voor dierenwelzijn op school. Het minst tevreden over de aandacht zijn de leerlingen Diervverzorging (in de interviews zijn paardenhouderijleerlingen ook minder tevreden over de lestijd). De leerlingen Paraveterinair vormen een tussengroep. Uit de enquête en interviews blijkt dat deze groep relatief tevreden is. In de interviews geven zij aan tevens open te staan voor meer tijd voor dierenwelzijn, maar dan wel (volgens verschillende leerlingen) met de voorwaarde dat het niet leidt tot verzwaring van de opleiding (iets anders moet dan weg) en het op een goede plek in het onderwijs wordt ingebouwd. Wat betreft de huidige lesmaterialen is er uit alle opleidingen kritiek, maar zijn de leerlingen Veehouderij relatief het minst tevreden.

7.1.2.6 DE GEWENSTE SITUATIE

Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

Zowel bij de theorie- als de praktijklessen vinden vrijwel alle leerlingen in de enquête dat er minimaal 5% van de lestijd aan dierenwelzijnsthema's besteed moet worden. Leerlingen Diervverzorging en Paardenhouderij wensen gemiddeld de meeste tijd eraan te besteden, leerlingen Veehouderij het minste.

Behoeftte aan ondersteuning en gewenste hulpmiddelen

Leerlingen van alle opleidingen hebben in de enquête aangegeven het meest behoefte te hebben aan lesboeken, filmpjes en bedrijfsexcursies rond dierenwelzijnsthema's ter ondersteuning van de lessen.

Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Gegevens uit de interviews bevestigen voor een deel de gegevens uit de enquête en zorgen voor een aanvulling. Leerlingen noemen een behoefte aan filmpjes en excursies naar

bedrijven maar eveneens noemen leerlingen uit alle opleidingen nog de behoefte aan discussie met externe partijen, gastdocenten, acties richting consumenten, meer praktijkles. Leerlingen uit verschillende opleidingen hebben daarnaast nog enkele opleidingsspecifieke wensen.

Open vraag enquête

Rondom het thema dierenwelzijn geven diverse leerlingen uit alle opleidingen adviezen over een betere behandeling ervan in de lessen op school. De adviezen verschillen per opleiding. Leerlingen van alle opleidingen, behalve Paardenhouderij, uiten eveneens kritiek op de wijze waarop externe partijen over dieren denken en refereren aan hun invloed of gebrek eraan op het denken over dierenwelzijn.

7.1.3 Teamleiders

7.1.3.1 BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSPOPULATIE

In totaal hebben 21 teamleiders van vier opleidingen deelgenomen aan de diepte-interviews. De gemiddelde leeftijd binnen alle opleidingen is 48 jaar (hoogste gemiddelde bij Veehouderij (53) en laagste bij Paardenhouderij (45)). Het percentage vrouwen is gemiddeld 38% (het laagste bij Dierverzorging (33%), bij de overige 40%). Het gemiddelde opleidingsniveau is hbo, met uitzondering van Paraveterinair (wo). Gemiddeld werken de teamleiders op moment van onderzoek 17 jaar in het mbo.

7.1.3.2 HET BEGRIP DIERENWELZIJN

Een definitie van dierenwelzijn

Teamleiders uit alle opleidingen denken in de eerste plaats aan dierenwelzijn vanuit het dier en zien het eveneens als maatschappelijk en/of ethisch vraagstuk. Andere elementen die door afzonderlijke teamleiders binnen verschillende opleidingen genoemd zijn, betreffen dierenwelzijn als optimaal (menselijk) contact/wijze van omgang met het dier en als educatief element.

7.1.3.3 ALGEMENE STAND VAN ZAKEN

Van kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een lesprogramma

Ongeveer de helft van de geïnterviewde teamleiders is van mening dat dierenwelzijn expliciet genoemd staat in het kwalificatiedossier, een hele kleine meerderheid weet het niet of denkt van niet. De vertaalslag van kwalificatiedossier en examenstandaard naar een opleidingsplan en concrete lessen wordt met name door docenten gedaan (al dan niet bijgestaan door landelijke vakgroepen, kennisteam, vaktechnische commissies en/of bijeenkomsten met ondernemers of door een groepje docenten van de eigen locatie). De uitkomst van deze vertaalslag dient vervolgens als basis voor de lessen van individuele docenten die verder zelf bepalen hoe zij de lessen uitvoeren. De meeste teamleiders hebben geen idee of dierenwelzijn in de opleidingsplannen staat en veronderstellen dat de behandeling in theorie- en praktijklessen met name impliciet plaatsvindt (met uitzondering van enkele bestaande vakken dierenwelzijn waar het expliciet wordt behandeld). De toetsing van lesstof gebeurt volgens teamleiders door docenten individueel en/of als vakgroep en in enkele gevallen in overleg met een kennisteam. Dierenwelzijn wordt alleen actief en expliciet getoetst binnen specifieke dierenwelzijnsvakken bij Dierverzorging en Paardenhouderij. Bij de examinering weten de teamleiders over het algemeen niet in hoeverre dierenwelzijn expliciet aan de orde komt, al biedt de Proeve van Bekwaamheid wel mogelijkheden om het aan de orde te stellen.

Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

Teamleiders uit alle opleidingen zien de taken en verantwoordelijkheden van docenten rond dierenwelzijn in hoofdzaak binnen de uitvoering van de lessen en de verdere ontwikkeling van de positie en inhoud van het thema. Daarnaast zien teamleiders uit verschillende opleidingen ook taken weggelegd op het gebied van signalering (van bijvoorbeeld misstanden op stagebedrijven), het geven van het goede voorbeeld aan leerlingen en buitenwereld en

controle op ontwikkelingen. Ten opzichte van de eigen taken en verantwoordelijkheden noemen teamleiders uit alle opleidingen de (eind)verantwoordelijkheid die zij hebben voor de ontwikkeling van een goed curriculum of opleidingsplan en daaruit afgeleid de wijze waarop dierenwelzijn daarin voorkomt (inclusief initiëren van veranderingen in beleid en onderwijsstructuur, koppeling theorie-praktijk, omgang met dieren op locatie). Teamleiders van verschillende opleidingen noemen daarnaast nog de facilitering van docenten en het geven van het goede voorbeeld naar leerlingen en externe partijen. Een enkeling ziet in het geheel geen taken of verantwoordelijkheden, of vindt het onduidelijk.

Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

Teamleiders geven docenten en leerlingen gemiddeld een 7 voor de mate waarin zij dierenwelzijn belangrijk lijken te vinden in de opleiding. Uitgesplitst in opleidingen scoort Veehouderij bij beide groepen het laagst. Docenten Dierv verzorging komen met een gemiddeld cijfer 8 als beste uit de bus.

Visievorming en formalisering

Visievorming en formalisering van dierenwelzijn vinden incidenteel plaats in de opleidingen. De opleidingen Dierv verzorging en Paardenhouderij lijken zich het meeste te ontwikkelen in de richting van visievorming en kennen concrete vakken op het gebied van dierenwelzijn. De overige opleidingen staan ook niet stil; teamleiders wijzen op landelijk overleg rond dierenwelzijn en individuele initiatieven van docenten. In alle opleidingen wordt daarnaast deelgenomen aan dierenwelzijnsprojecten.

7.1.3.4 DIERENWELZIJN IN LESSEN EN STAGES

Hoe docenten les geven [selectie van stagebedrijven]

Alle locaties maken gebruik van door Aequor geselecteerde bedrijven. De meeste teamleiders weten niet of dierenwelzijn een selectie criterium is geweest voor Aequor. In alle opleidingen behalve Veehouderij vindt een meerderheid van de teamleiders het wenselijk dat dierenwelzijn een criterium is. Er is wel verschil van mening of Aequor de selectie op basis van dierenwelzijn uit zou moeten voeren. Ook worden er enige nadelen van het hanteren van dierenwelzijn als selectie criterium geconstateerd.

7.1.3.5 RUIMTE VOOR ONTWIKKELING

Kennisbenutting en professionalisering

Ondanks dat er op alle opleidingen mogelijkheden zijn voor docenten om zich te professionaliseren in dierenwelzijnsthema's zijn er tot op moment van het onderzoek geen vragen van docenten in die richting. Wel is er behoefte aan deelthema's die met dierenwelzijn te maken hebben zoals diergedrag of medicijngebruik. Docenten doen veel kennis van dierenwelzijnsthema's op in projecten, netwerken, platforms en komen het tegen in vakliteratuur. Voor het ontwikkelen van een aansprekend aanbod is het nodig om onderscheid te maken in opleidingen en deelthema's.

Belemmeringen

Onder teamleiders heeft het thema dierenwelzijn in de opleiding doorgaans niet de hoogste prioriteit. Dit wordt dan ook als belangrijkste belemmering genoemd voor een grotere plek in het onderwijs. De omschakeling naar het CGO vergt een grote (tijds- en prioriteits-) inspanning van opleidingen. De overige belemmeringen verschillen per opleiding. Teamleiders Paardenhouderij en Dierv verzorging zien de meeste belemmeringen.

7.1.3.6 DE GEWENSTE SITUATIE

Behoeft e aan de ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's

Vrijwel alle teamleiders staan open voor de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn binnen hun opleidingen. De ideeën over hoe dit het beste ingevuld kan worden, verschilt echter per opleiding. Enige overlap is te zien bij Dierv verzorging en Paardenhouderij in de vorm van aandacht voor het maatschappelijke aspect van dierenwelzijn en dierenwelzijn

in relatie tot burgerschapsvorming en bij Paraveterinair en Veehouderij in de vorm van het organiseren van werkweken en symposia.

Behoefte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Teamleiders zien bij docenten een behoefte aan korte filmpjes rond dierenwelzijn voor ondersteuning van de lessen. Teamleiders van drie verschillende opleidingen noemen daarnaast gastdocenten en losse cursussen.

Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

Er is een algemene bereidheid onder teamleiders om te investeren in dierenwelzijnsprojecten. Aan die investering worden wel voorwaarden verbonden in de sfeer van aansluiting bij wensen en ontwikkelingen binnen het onderwijs, verwacht rendement, wijze waarop dierenwelzijn geprofileerd wordt in het project en de hoogte van de investering. Ook bepaalt de individuele school de wijze van toetsing en besluitvorming erover.

Mogelijke samenwerkingspartners

Teamleiders staan open voor samenwerkingspartners uit de gehele samenleving, die worden geselecteerd op basis van de meerwaarde die zij vertegenwoordigen voor het betreffende project. Het meest genoemd worden echter partijen uit het onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven.

7.2 Een vergelijking van docenten over vier dieropleidingen

7.2.1 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

In totaal hebben 105 docenten van vier opleidingen de enquête ingevuld en 26 docenten namen deel aan de diepte-interviews.

Docenten								
	Diervverzorging		Paardenhouderij		Paraveterinair		Veehouderij	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	31	5	31	8	23	7	20	6
Gemiddelde leeftijd	41	37	42	46	45	43	49	51
Percentage vrouwen (%)	52	60	52	38	65	71	10	0
Gemiddelde vooropleiding	HBO	HBO	HBO	HBO/WO	WO	WO	HBO	WO
Gemiddelde tijd werkzaam in het mbo	4	10	12	4	9	8	19	28

Tabel 6

Omvang onderzoekspopulatie docenten en haar kenmerken, uitgesplitst naar opleiding en type onderzoek, voor de vier mbo-dieropleidingen

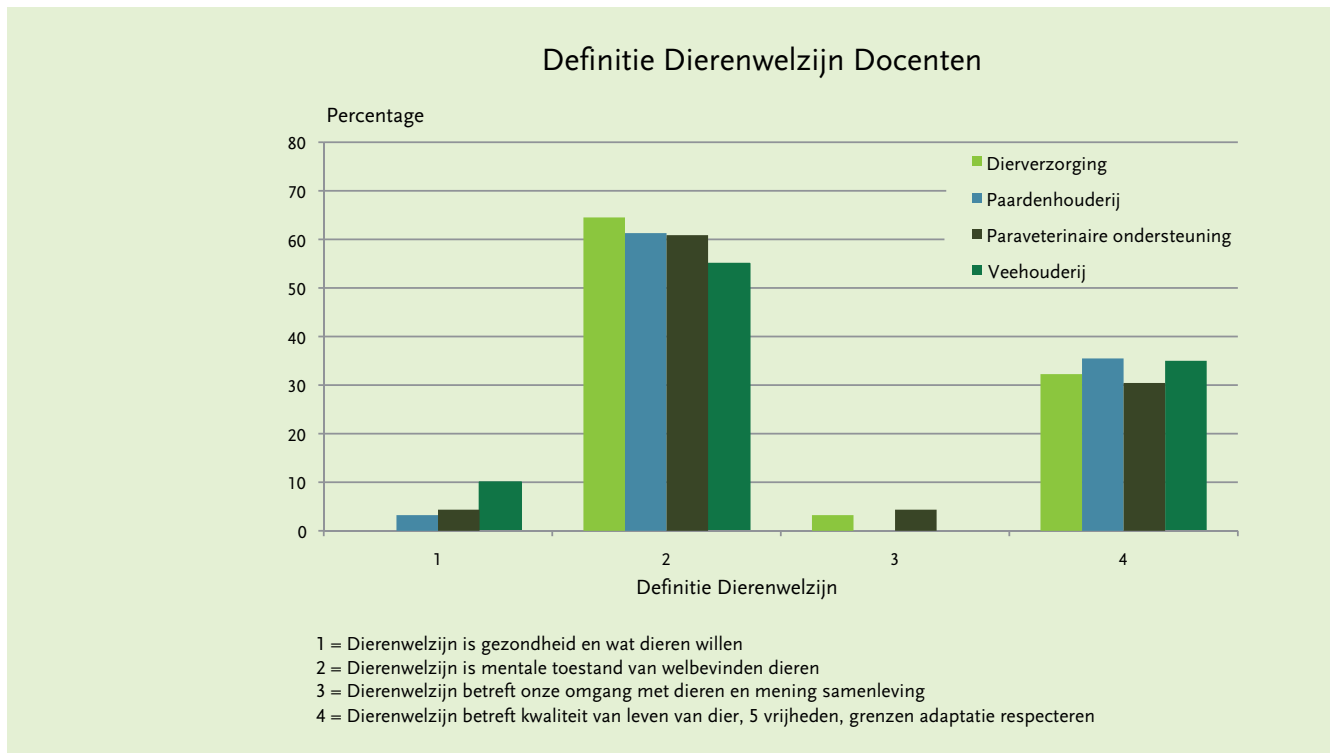
7.2.2 Het begrip dierenwelzijn

A: Een definitie van dierenwelzijn.

Uit de enquête:

Over de vier opleidingen diervverzorging, paardenhouderij, paraveterinair en veehouderij heen is te zien dat de docenten een voorkeur hebben voor definitie 2 en 4 (definitie 2: “*Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoeften kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en ongemakken*” en 4: “*Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier waarbij de*

houder de 5 vrijheden respecteert en daarmee de grenzen van het adaptatievermogen van het dier niet overschrijdt") waarbij definitie 2 door minimaal 50% van de docenten per opleiding gekozen is.

Figuur 38

Voorkeur van docenten voor definities van dierenwelzijn in de vier mbo-dieropleidingen

Uit de interviews:

Docenten uit alle opleidingen noemen in hun (persoonlijke) definitie:

- *optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan aanbrenge*n. Het gaat hierbij om zaken als een goede huisvesting, voeding, drinken, zorgen voor de 'vijf vrijheden van Brambell', gezondheidszorg, ruimte, klimaat, voortplanting, aandacht voor de intrinsieke waarde, het voorkomen van stress;
- *dierenwelzijn vanuit het dier zelf*. Het gaat hierbij om het uiten van natuurlijk gedrag, de geestelijke en lichamelijke gezondheid van een dier, het zich prettig voelen, bewegen;
- *een optimaal contact met het dier*. Het gaat hierbij om geestelijke en lichamelijke zaken als het tonen van respect (rekening houden met aard en oorsprong van het dier) en een goede hantering.

Docenten uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- *dierenwelzijn als educatief element* op locatie of in de beroepssituatie (Dierv verzorging, Paraveterinair, Veehouderij);
- *dierenwelzijn als maatschappelijk vraagstuk* (Veehouderij);
- *dierenwelzijn als onderdeel van wet- en regelgeving* (Veehouderij);
- *dierenwelzijn als economische factor* (Veehouderij).

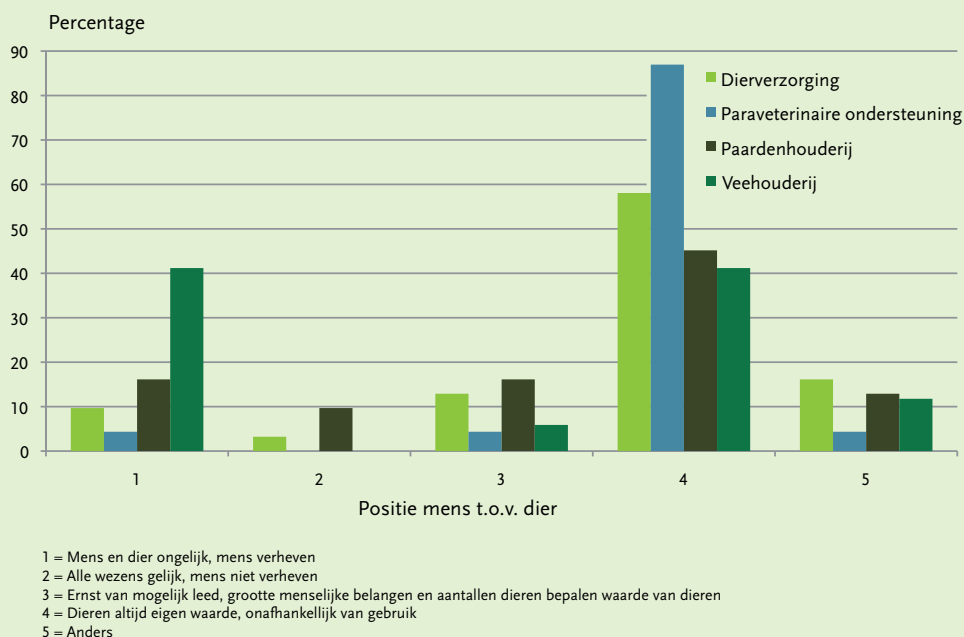
B: De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

B1: De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier

Uit de enquête:

De verschillen tussen de opleidingen als het gaat om de positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier, zijn het grootst bij de docenten Paraveterinair en docenten Veehouderij. De docenten Paraveterinair zijn het meest unaniem in hun mening over de positie van de mens ten opzichte van het dier. Bijna 90% is van mening dat dieren altijd een eigen waarde hebben, los van de wijze waarop het dier gebruikt wordt. Bij de docenten Veehouderij deelt 41% deze mening, terwijl eveneens 41% meent dat de mens altijd een verheven positie heeft ten opzichte van het dier. Deze meningen hoeven elkaar overigens niet uit te sluiten.

Positie mens t.o.v. dier (Docenten)

Figuur 39

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens docenten van de vier mbo-dieropleidingen

B2: Belang/waarde van dierenwelzijn [stelling]

De docenten verschillen zowel binnen als tussen de opleidingen in de waarde die ze aan dierenwelzijn geven. 72% van de docenten Paraveterinair en 47% van docenten Dierv verzorging vindt dat er in het belang van dierenwelzijn veel meer gedaan zou moeten worden, terwijl ruim 40% van de docenten Veehouderij en Paardenhouderij van mening zijn dat dierenwelzijn belangrijk is, maar het belang op dit moment wel overdreven wordt.

C: Houding van leerlingen naar dieren volgens docenten

Uit de interviews:

De houding van leerlingen naar dieren is volgens de docenten erg gevarieerd en lijkt samen te hangen met de opleiding van de leerlingen. Bij Dierv verzorging is bij leerlingen de overheersende opvatting dat mens en dier gelijk zijn, of dat dieren een aparte categorie vormen. Bij Paardenhouderij en Paraveterinair wordt vrij gelijkkelijk gedacht dat dieren gelijk zijn aan mensen, of dat mensen boven dieren staan. Bij Veehouderij overheerst de opvatting dat de mens boven het dier staat. Sommige docenten nuanceerden hun antwoord door te wijzen op een ontwikkeling die zij bij leerlingen constateren. Hoe een leerling de locatie binnenkomt, kan anders zijn dan hoe deze de locatie weer verlaat. De ontwikkeling die hierbij genoemd wordt, is een ontwikkeling van het dier relatief meer centraal stellen naar relatief minder centraal (in die zin dat ook andere zaken, zoals economische waarde een grotere rol gaat spelen). Bij Veehouderij wordt het omgekeerde beoogd.

7.2.3 Algemene stand van zaken

A: Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

A1: Het voorkomen van dierenwelzijn in het kwalificatiedossier en examenstandaarden

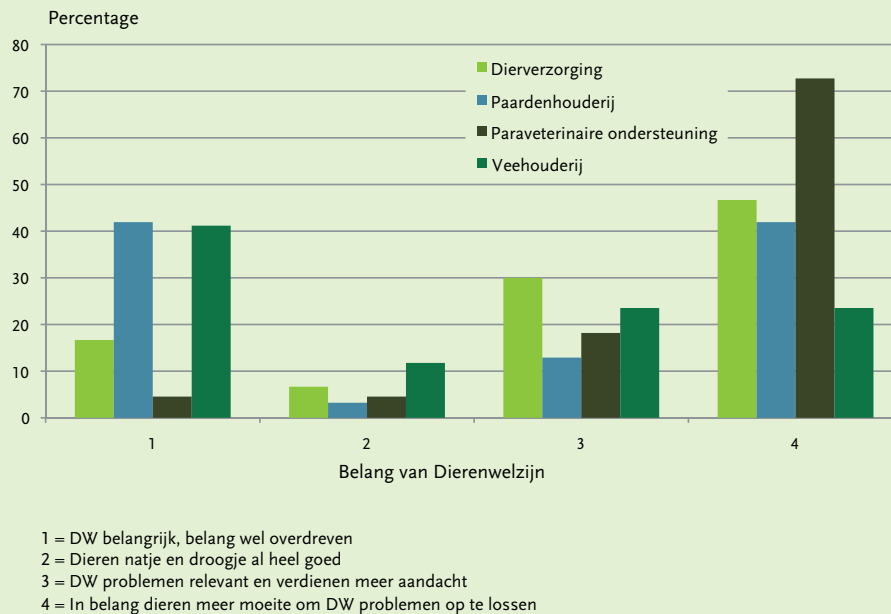
Uit de enquête:

De mening of dierenwelzijn wel of niet in de examenstandaard is opgenomen, verschilt bij docenten binnen en tussen de opleidingen. Bij Paraveterinair is men er met 63,6% het minst zeker van. Over de opleidingen heen zijn de docenten tezamen significant vaker van mening dat dierenwelzijn is opgenomen in de examenstandaard.

Uit de interviews:

Van de 26 docenten zegt iets meer dan de helft (14) dat dierenwelzijn expliciet in de kwalificatiedossiers genoemd staat (Dierv verzorging: 2, Paardenhouderij: 5, Paraveterinair: 3, Veehouderij: 4). Zeven docenten geven aan dat zij het niet weten (Dierv verzorging: 3,

Belang van Dierenwelzijn Docenten

Figuur 40

Het belang van dierenwelzijn volgens docenten van de vier mbo-dieropleidingen

Paardenhouderij: 2, Paraveterinair: 1, Veehouderij: 1) en twee dat het niet expliciet genoemd staat (Paraveterinair: 1, Veehouderij:1).

A2: De omzetting van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar theorie- en praktijklessen

Uit de interviews:

Theorielessen

De omzetting van de eisen vanuit het kwalificatiedossier naar een onderwijsprogramma vindt op verschillende manieren plaats:

- *Individueel:* Met name bij de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij en in veel mindere mate binnen de opleidingen Paardenhouderij en Dierverzorging (als deze nog met de oude dossiers werken) vindt een vertaling van het kwalificatiedossier naar de lessen voornamelijk individueel plaats. Hoe deze omzetting plaats vindt, wordt niet helder omschreven. De omzetting wordt vaak als lastig gezien, aangezien de omschrijving in het dossier ook veel ruimte laat. In deze opleidingen is de behandeling van dierenwelzijn voornamelijk impliciet verweven in de lesstof en bij het les geven wordt veel gebruik gemaakt van de eigen ervaring die vaak wordt toegevoegd aan de lesstof uit bijvoorbeeld boekjes van het Ontwikkelcentrum;
- *Zowel individueel als collectief:* Met name bij de opleidingen Dierverzorging en Paardenhouderij wordt behalve individueel ook in verschillende collectieve verbanden gewerkt aan de omzetting van de eisen van dierenwelzijn naar lesprogramma's en lessen (bijvoorbeeld in ontwikkelteams, speciaal samengestelde vakgroepen of kleine comités van docenten en/of teamleiders en onderwijscoördinatoren). De behandeling van dierenwelzijnsaspecten vindt bij deze opleidingen behalve impliciet ook expliciet plaats in speciale vakken dierenwelzijn. In drie gevallen heeft bestudering van een kwalificatiedossier aanleiding gegeven tot het samenstellen van een vak rond dierenwelzijn (4x genoemd bij Dierverzorging en 2x bij Paardenhouderij).

Kwalificatiedossiers en PvB's kunnen aanleiding geven tot meer expliciete aandacht voor dierenwelzijn. Zo wordt op één opleiding Paardenhouderij dierenwelzijn als thema binnen de kerntaak *Dagelijkse zorg voor gezondheid en welzijn* gepositioneerd en zijn er op een andere opleiding Paardenhouderij initiatieven om dierenwelzijn als vak in een of meer AVO-container(s) te plaatsen op basis van SHL-competenties en de PvB *Animal Care*.

In sommige gevallen is men nog in een beginstadium. Op één opleiding Diervverzorging zal op basis van de (nog te bestuderen) kwalificatiedossiers door de onderwijscoördinator en teamleider een bespreking van het thema dierenwelzijn plaatsvinden waarop de docenten zullen controleren of hun lesprogramma nog voldoet of aangepast dient te worden. Op een andere opleiding Diervverzorging worden bestaande lessen van een vak rond dierenwelzijn gekoppeld aan de dossiers; maar omdat het vrij lastig is dit goed te doen, wordt er niet erg precies naar gekeken. Behalve vanuit de kwalificatiedossiers kan aandacht voor dierenwelzijn ook voortkomen uit maatschappelijke ontwikkelingen en de noodzaak tot het formuleren van een visie rond het soort leerling dat de opleiding aan de maatschappij wil afleveren. Op één opleiding Diervverzorging wordt dierenwelzijn hierin als thema meegenomen en zal worden bepaald welke plek het in de opleiding krijgt.

Praktijklessen

Niet alle docenten geven zelf praktijkles. Net als bij de totstandkoming van theorielessen, worden praktijklessen meestal door individuele docenten vormgegeven en vindt kennisoverdracht voornamelijk impliciet plaats. Ook noemen sommige docenten de invloed van werkgroepen en stagebedrijven op het beeld van goed dierenwelzijn. De wijze waarop dierenwelzijn aan de orde komt tijdens praktijklessen is met name gericht op praktische toepassingen van de lesstof, zoals bij Paraveterinair het op een juiste manier toedienen van pillen aan een dier, of hoe een dier het beste op zijn zij gelegd kan worden. Ook vinden er wel eens discussies plaats tijdens praktijklessen en kunnen leerlingen situaties die zij op de stage moeten uitvoeren van tevoren oefenen. Hierbij wordt ook rekening met dierenwelzijn gehouden door het *niet* uitvoeren van bepaalde belastende handelingen bij het dier, zoals het onder narcose brengen van dieren.

Toetsing en examinering

Dierenwelzijnskennis wordt bij Diervverzorging en Paardenhouderij binnen de enkele vakken die expliciet over dierenwelzijn gaan ook expliciet getoetst. Daarbuiten wordt dierenwelzijnskennis voornamelijk integraal getoetst binnen andere vakken en op een wijze die door de meeste docenten individueel wordt bepaald. Bij de examinering wordt door docenten uit alle opleidingen verwezen naar de PvB waarin dierenwelzijn een grotere of kleinere en een meer impliciete of expliciete rol kan spelen, zoals bij 'kritieke fouten' waarbij dierenwelzijn in het geding kan zijn geweest. Eén docent diervverzorging meldt dat dierenwelzijn nog geen onderdeel uitmaakt van de exameneisen.

B: SHL-competenties voor dierenwelzijn

Er is weinig verschil tussen de opleidingen als het gaat over top vier van belangrijkste SHL-competenties. 'Ethisch en integer handelen' staat bij alle vier de opleidingen op de eerste plaats en 'vakdeskundigheid toepassen' staat bij alle vier de opleidingen op de tweede plaats. 'Materialen en middelen inzetten' ten slotte, staat wisselend op de derde of vierde plek.

Diervverzorging	Paardenhouderij	Paraveterinair*	Veehouderij**
Ethisch en integer handelen (29 van 31 docenten=93,5%) Vakdeskundigheid toepassen (28 van 31 docenten = 90,3%) Materialen en middelen inzetten (24 van 31 docenten = 77,4%) Kwaliteit leveren (21 van 31 docenten = 67,7%) Onderzoeken (20 van 31 docenten=64,5%)	Ethisch en integer handelen (26 van 31 docenten = 86,7%) Vakdeskundigheid toepassen (25 van 31 docenten = 83,3%) Kwaliteit leveren (19 van 31 docenten = 63,3%) Materialen en middelen inzetten (16 van 31 docenten=53,3%)	Ethisch en integer handelen (21 van 23 docenten = 91,3%) Vakdeskundigheid toepassen (19 van 23 docenten = 82,6%) Materialen en middelen inzetten (11 van 23 docenten=47,8%) Procedures en instructies opvolgen (11 van 23 docenten = 47,8%)	Ethisch en integer handelen (14 van de 19 docenten= 73,7%) Vakdeskundigheid toepassen (12 van 19 docenten= 63,2%) Materialen en middelen inzetten (9 van 19 docenten= 47,8%) Kwaliteit leveren (9 van 19 docenten= 47,8%)

Tabel 7
Belangrijkste SHL-competenties per opleiding volgens docenten.

* De competentie 'Richt zich op de behoeften, verwachtingen klant' is door geen enkele docent genoemd als belangrijke competentie.

** De competentie 'Formuleren' is eveneens door geen van de docenten als belangrijk aangemerkt. In Bijlage 6 is een totaaloverzicht van SHL-competenties te vinden.

C: Taken en verantwoordelijkheden

C1: van docenten (volgens docenten)

Uit de interviews:

Docenten uit alle opleidingen vinden dat zij leerlingen bewust moeten maken van het onderwerp dierenwelzijn, leerlingen respect voor dieren moeten bijbrengen en leerlingen een eigen mening over dierenwelzijnsthema's laten vormen. Docenten uit specifieke opleidingen noemen daarnaast nog:

- het leerlingen bewust maken van de eisen van bedrijven en/ of het rekening houden met andere belangen behalve dierenwelzijn als het om de omgang met dieren gaat (Dierverzorging Paardenhouderij, Veehouderij);
- het geven van het goede voorbeeld aan leerlingen hoe goed dierenwelzijn 'eruit ziet' (Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair);
- leren omgaan met ethische dilemma's (Dierverzorging, Paraveterinair, Veehouderij);
- het 'breed' behandelen van het onderwerp dierenwelzijn; het gaat om zowel ethische dilemma's als wetgeving, publieke opinie, onderzoek etc. (Veehouderij);
- het aangeven van grenzen van behandelwijzen, de dierspecifieke eisen die dieren aan de omgeving stellen, het aantonen van de relevantie van dierenwelzijn in het beroep (Paraveterinair);
- het leren koppelen van dierenwelzijnskennis aan de praktijk en daar ook iets mee doen, het bewustzijn van de maatschappelijke eisen, het leren observeren, het bespreken van stage-ervaringen, het bewust worden van wat het natuurlijke gedrag is (Paardenhouderij);
- het leren van regelgeving, leren debatteren, het herkennen van verschillen in dierenwelzijn bij dieren (Dierverzorging).

C2: van teamleiders (volgens docenten)

Uit de interviews:

Verschillende docenten binnen alle opleidingen vinden dat teamleiders het thema dierenwelzijn actief onder de aandacht moeten brengen (zoals via het op de agenda zetten en houden van het thema) en docenten moeten wijzen op scholingsmogelijkheden rondom dierenwelzijn en/of het zorgen dat docenten de juiste gereedschappen daarvoor in handen hebben.

Docenten van specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- de verantwoordelijkheid van teamleiders voor het welzijn van de dieren op locatie (Dierverzorging, Paraveterinair) en daar een voortrekkersrol in hebben (Dierverzorging);
- het ingrijpen bij calamiteiten/dingen die verkeerd gaan (Dierverzorging, Paardenhouderij Paraveterinair);
- de eindverantwoordelijkheid voor het curriculum (Dierverzorging, Paraveterinair, Veehouderij);
- het kennis hebben van hoe dierenwelzijn in het kwalificatiedossier voorkomt (Paardenhouderij);
- het (laten) uitwerken van het thema dierenwelzijn tot een programmavoorstel (Paardenhouderij);
- het aansturen van een cultuur waarin dierenwelzijn centraal staat (Dierverzorging);
- het zich verdiepen in de branche (Veehouderij);
- weten wat de rol van de docent is met betrekking tot dierenwelzijn (Veehouderij).

D: Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

D1: de mate waarin docenten dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding

Uit de interviews:

Docenten verschillen in hun opvattingen over het belang van dierenwelzijn in de opleiding. Globaal gezien kunnen de volgende opstellingen worden onderscheiden:

- *Dierenwelzijn is een belangrijk thema:* docenten van de opleiding Dierverzorging geven het meest aan dat dierenwelzijn belangrijk is in hun opleiding. Dit is te zien aan expliciete vakken die zij geven rond dierenwelzijn als: 'Dier en Welzijn', 'Ethiek en Welzijn', 'Gedrag en Welzijn', 'Kooiverrijking'. Een docent die tevens assessor is, laat dierenwelzijn naar eigen zeggen in iedere PvB aan de orde komen, waarbij leerlingen moeten kunnen laten zien ethisch en integer te kunnen handelen;
- *Dierenwelzijn als thema wordt duidelijk belangrijker:* docenten van de opleiding

Paardenhouderij geven het meest aan dat dierenwelzijn binnen hun opleiding belangrijker wordt. Dit is te zien aan het feit dat dierenwelzijn ook steeds meer expliciete aandacht krijgt, zoals in vakken als 'Paard Natuurlijk', *Welzijn en Ethiek* en het behandelen van de 'dierenwelzijnsnota' in het eerste jaar. Ook is er een werkgroep 'Paard' opgericht, die dierenwelzijn meer op de agenda wil zetten en heeft de opleidingraad Paard van de voormalige Minister Verburg van het Ministerie van LNV de opdracht gekregen om iets te ontwikkelen rond dierenwelzijn;

- *Dierenwelzijn is als thema niet zo belangrijk of wordt iets belangrijker*: docenten Veehouderij geven even vaak het antwoord dat dierenwelzijn een randverschijnsel is, als dat het belangrijker wordt. Dat het niet zo belangrijk is, is volgens enkele docenten te zien aan de impliciete manier waarop het thema verspreid is over de vakken. Dat het belangrijker wordt, is met name het gevolg van het gedrag van de consument; aandacht voor dierenwelzijn raakt het producerend vermogen;
- *Dierenwelzijn als thema is niet zo belangrijk*: docenten Paraveterinair geven aan dat dierenwelzijn geen formeel thema in de opleiding is en overal doorheen verweven zit. Hier zijn de docenten over het algemeen tevreden mee. Enkele docenten zien dat de terughoudendheid om over dierenwelzijn te praten minder wordt. Docenten ergeren zich over het algemeen aan de manier waarop burgers met hun huisdieren omgaan en aan de gevolgen van slecht fokken.

D2: de mate waarin leerlingen dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding (volgens docenten)

Gemiddeld geven docenten (afgerond) een 7 voor het belang dat leerlingen hechten aan dierenwelzijn. De cijfers variëren per opleiding van (eveneens afgerond) gemiddeld een 6 (Paardenhouderij) tot 8 (Paraveterinair). Docenten noemen als positief: betrokkenheid van leerlingen, fanatiek met dieren, belangstelling voor actualiteit, stellen veel vragen, enthousiasme voor dierenwelzijnsvak, bereid tot kleine investeringen voor dierenwelzijn (Veehouderij), hebben oog voor het individu, denken na over verbeteringen. Nadelen zijn er ook genoemd: leerlingen kijken naar dieren met een hoog 'zieligheidsgehalte' zonder op feiten te letten (Dierv verzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair), hebben soms alleen interesse in eigen opleiding/bedrijf, zijn snel met hun oordeel klaar, brengen geen discussiepunten in, te zeer op economisch belang gericht (Veehouderij) of juist te weinig (Dierv verzorging, Paardenhouderij).

D3: de mate waarin teamleiders dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding (volgens docenten)

Docenten geven gemiddeld een 7 (afgerond) aan hun teamleiders. Afzonderlijke cijfers per opleiding variëren tussen een 7 en een 8 (eveneens afgerond). Bij de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij ontbreken echter enkele cijfers van docenten. Zaken die door docenten *belangrijk* worden gevonden, zijn: de betrokkenheid van teamleiders bij het onderwerp, de kennis van het onderwerp, het zelf hebben van dieren en de omgang daarmee, de zorg voor de dieren op locatie, het geven van ruimte aan docenten om zich met het onderwerp bezig te houden, het actief meedenken en bedenken van alternatieven, het belang dat aan onderzoek naar dierenwelzijn wordt gehecht.

Zaken die door docenten als *negatief* worden beoordeeld, of als reden om helemaal geen cijfer te geven aan hun teamleider, zijn: als teamleiders het onderwerp niet op de agenda zetten, het nooit besproken wordt, het geen 'echt' thema is op school, het erg lang duurt eer er iets met het onderwerp gebeurt. Soms zijn teamleiders ook nieuw op school en zijn docenten zelf soms ook te weinig op school om een cijfer te kunnen geven.

E: Visievorming en formalisering

Uit de interviews:

Er is in de dieroopleidingen relatief weinig geformaliseerd rond dierenwelzijn. Op enkele locaties worden wel vakken dierenwelzijn aangeboden als *Ethiek en Welzijn*, *Gedrag en Welzijn* en *Dier en Welzijn* (alle binnen opleidingen Dierv verzorging), *Paard Natuurlijk* en *Welzijn en Ethiek* (opleidingen Paardenhouderij) en hebben vrijwel alle opleidingen in heden of verleden deelgenomen aan 'dierenwelzijnsprojecten'.

Er zijn wel kansen voor een verder gaande formalisering van dierenwelzijn in het

onderwijs. In het kader van het CGO worden er op dit moment opleidingen geherformuleerd of ontstaan nieuwe opleidingen waarin dierenwelzijn een meer prominente plaats kan gaan krijgen (Paardenhouderij en Dierverzorging). Ook houden op landelijk niveau docenten zich met dierenwelzijn bezig (zoals binnen één opleiding Paraveterinair waar een groep zich met ethiek bezighoudt) en/of worden er boekjes aangeschaft die dierenwelzijn als belangrijk deelthema hebben (Dierverzorging, Veehouderij) en worden er initiatieven van docenten uitgevoerd zoals het invullen van 'dierenwelzijnskaarten' bij het hanteren van dieren op locatie (Paraveterinair).

Formalisering is echter niet altijd gewenst. De primaire reden die hiervoor genoemd is, is de vrees voor verstarring (stagebedrijven moeten zichzelf kunnen verbeteren, leerlingen kunnen veel leren van bedrijven waar het minder goed met het dierenwelzijn gesteld is en als docent moet je kunnen inspelen op een actualiteit die telkens weer verandert).

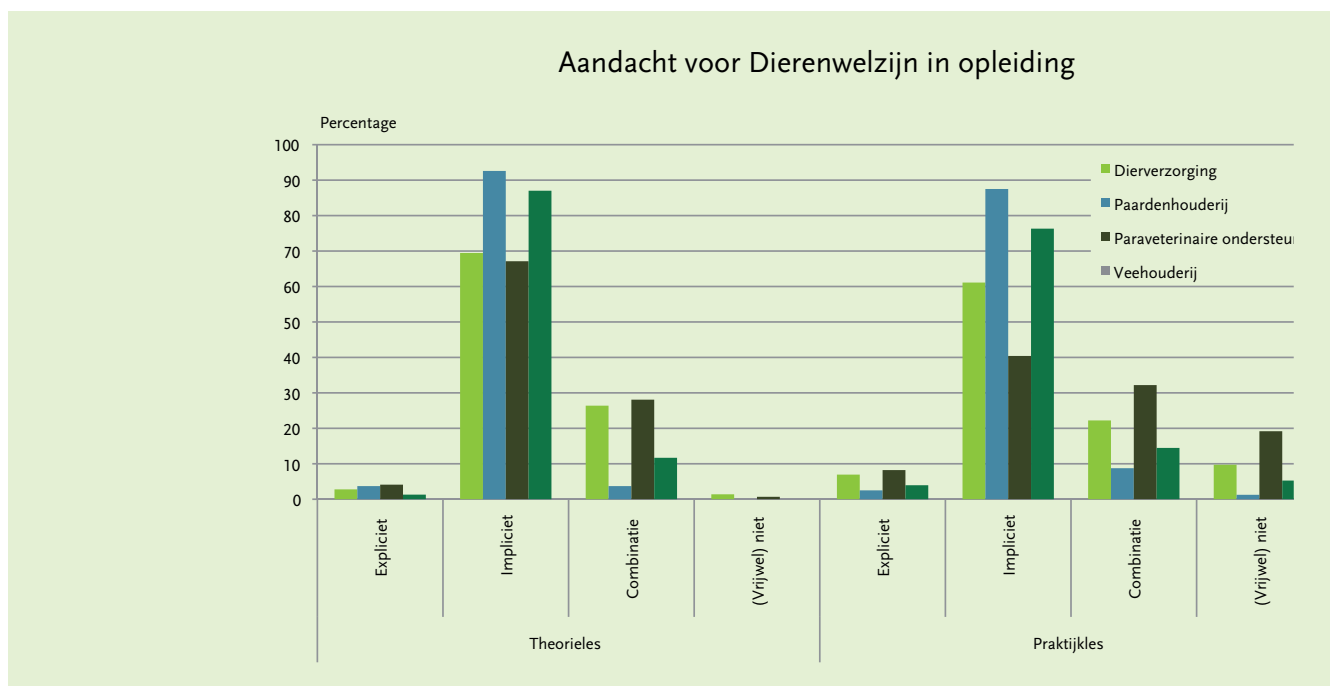
7.2.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

A. Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

A1: De manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed

Uit de enquête:

Zowel binnen als tussen de opleidingen zijn verschillen in de manier waarop docenten dierenwelzijnsthema's in de theorielessen dan wel praktijklessen behandelen. Voor beide lestypen geldt dat er voornamelijk impliciet of een combinatie van impliciet en expliciet aandacht besteed wordt. Binnen de opleidingen Dierverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinaire ondersteuning zijn er daarnaast enkele docenten die in de lessen (vrijwel) geen aandacht besteden aan dierenwelzijn of het thema juist expliciet in de lessen behandelen. Bij Veehouderij ontbreken deze beide.

Figuur 41

Behandeling van het thema dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen van de vier mbo-dieropleidingen volgens docenten

A2: Inschatting tijdsbesteding dierenwelzijnsthema's

Uit de enquête:

Het aantal docenten dat 5-15% van theorielestijd aan dierenwelzijn besteedt, lijkt bij Veehouderij substantieel groter, bijna 80% tegen gemiddeld 40% binnen de andere opleidingen. Gezien de steekproefgrootte kan er echter geen significantie bepaald worden. In vergelijking met de andere opleidingen wordt er bij de praktijklessen door de opleiding Paraveterinair het minste aandacht besteed aan dierenwelzijn, ruim 80% van de docenten Paraveterinair geeft 0-15% aan, terwijl de andere opleidingen grotendeels 5-25% van de lestijd aangeven.

B. Hoe docenten les geven

Uit de interviews:

B1: Tijd voor dierenwelzijn

Schattingen van de totale groep docenten naar de eigen tijdsbesteding aan dierenwelzijn in de les lopen uiteen van minder dan 5% tot 100%*. Bij de ondervraagde docenten gaven de docenten Dierverzorging de hoogste- en de docenten Paraveterinair de laagste schattingen aan:

- Dierverzorging: van 10/15% tot 99,9%;
- Paardenhouderij: van 5/10% tot 100%;
- Paraveterinair: van minder dan 5% tot 10%;
- Veehouderij: van 5% tot 20%.

* Deze percentages zijn moeilijk te interpreteren, aangezien er geen afgebakende definitie van dierenwelzijn bestaat en docenten voor een belangrijk deel impliciet aandacht aan het onderwerp zeggen te besteden.

B2: Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

De beantwoording van deze vraag hangt sterk af aan welk soort groep leerlingen les gegeven wordt en op welk niveau. Zo geven docenten Veehouderij ook vaker lessen aan leerlingen Paraveterinair. Dan wordt volgens een docent Veehouderij bij deze groep leerlingen eerst aandacht besteed aan de manier waarop boeren met hun vee omgaan ('anders' dan hoe burgers met hun huisdieren omgaan).

Docenten uit alle opleidingen geven aan dat zij tijdens de les aandacht besteden aan:

- huisvesting, diergedrag, de juiste wijze van omgang/hanteren/van het dier en het dier het naar de zin maken.

Docenten uit diverse opleidingen noemen daarnaast:

- aandacht voor ethische vraagstukken (Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair);
- aandacht voor gezondheid (Veehouderij, Dierverzorging, Paraveterinair);
- aandacht voor wetgeving (Dierverzorging, Paardenhouderij, Veehouderij);
- aandacht voor discussie (Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair);
- aandacht voor actualiteit (Veehouderij, Dierverzorging, Paraveterinair);
- aandacht voor bedrijfsresultaten/economie (Veehouderij, Paardenhouderij);
- aandacht voor voeding (Paraveterinair, Paardenhouderij).

Docenten uit specifieke opleidingen noemen tenslotte:

- bespreking van stage-ervaringen, het geven van opdrachten zoals het maken van een brochure voor de consument, het tonen van win-winsituaties voor de ondernemer en het dier bij goed dierenwelzijn aandacht voor maatschappelijke acceptatie (Veehouderij);
- observatie, ethogrammen, gedragsexperiment, film maken, presentaties projecten rond dierenwelzijn, zelf gemaakte materialen en materialen door leerlingen, internet, aandacht voor training, verrijking (Dierverzorging);
- aandacht voor capaciteiten van het individuele dier, boeken als: '*De aard van het Paard*' (Budiansky, S. et al., 2002), internet, het geven van tips, aangepaste materialen van het Ontwikkelcentrum, (Paardenhouderij);
- lesboeken, video's van welzijnsdilemma's, het vertellen van eigen ervaringen, aandacht voor rassen, problemen in de bio-industrie, fixeren van dieren, aandacht voor de vraag wat is dierenwelzijn (Paraveterinair).

B3: Selectie van stagebedrijven

Alle locaties maken gebruik van door Aequor gecertificeerde stagebedrijven. Van de 26 docenten die hebben meegewerkt aan de diepte-interviews denken 20 docenten dat dierenwelzijn geen selectie criterium is voor Aequor. Vier docenten weten het niet. Of het voor Aequor een criterium zou moeten zijn, daar verschillen de meningen over. Hoewel een kleine meerderheid enigszins positief is, is de vraag vrij moeilijk te beantwoorden of zeggen docenten 'nee' vanwege obstakels die een invoering bemoeilijken of onnodig maken:

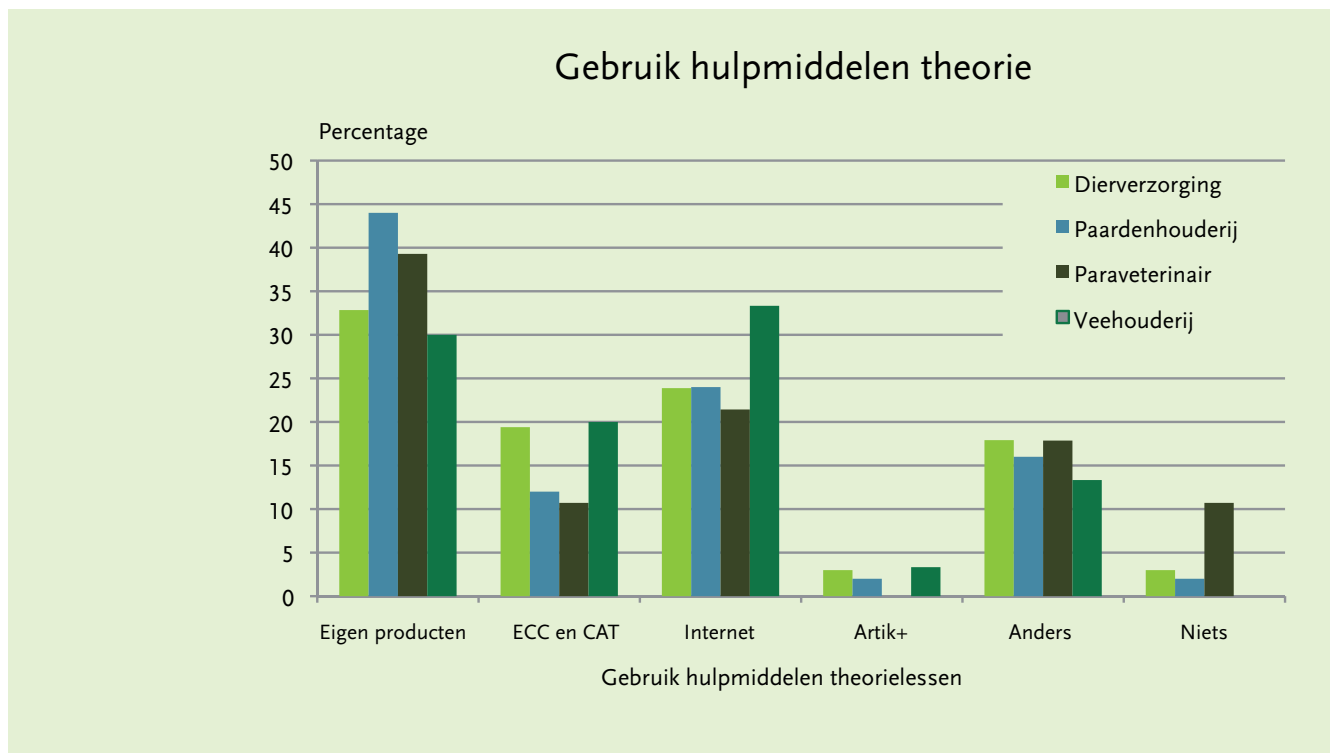
- grenzen van goed en niet goed dierenwelzijn zijn moeilijk te meten;
- er is een tekort aan stagebedrijven; dierenwelzijn als selectie criterium maakt dit tekort

- groter (voornamelijk genoemd bij Paardenhouderij en Paraveterinair);
- Aequor is als organisatie niet deskundig op het terrein van dierenwelzijn en functioneert traag;
- bedrijven hebben zich te houden aan de dierenwelzijnswet; nadere selectie door Aequor is dan overbodig;
- bedrijven waar het iets minder goed gesteld is met het welzijn van de dieren leveren nuttige leersituaties en ervaringen op voor de leerlingen;
- leerlingen passen zelf een selectie van bedrijven toe door hun keuze voor een bedrijf. Slechte bedrijven worden er 'vanzelf' uitgeselecteerd;
- regelstelling is goed, maar dekt de lading nooit volledig;
- het is in de bedrijven meestal goed geregeld met dierenwelzijn (voornamelijk genoemd door docenten Veehouderij).

C. Hulpmiddelen bij het les geven

Uit de enquête:

Binnen alle vier de opleidingen worden zowel in de theorie- als de praktijklessen hulpmiddelen gebruikt om dierenwelzijnsthema's te behandelen. Daarbij worden eigen producten zoals powerpoint-presentaties en internetproducten het vaakst genoemd. Bij Veehouderij wordt als enige opleiding geen gebruik gemaakt van een eigen dierenweide. Vergeleken met de andere opleidingen geven de docenten Paraveterinair het vaakst aan geen hulpmiddelen in de lessen te gebruiken.

Figuur 42

Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in theorielessen van de vier dieropleidingen.

D. De invloed van actualiteit en media

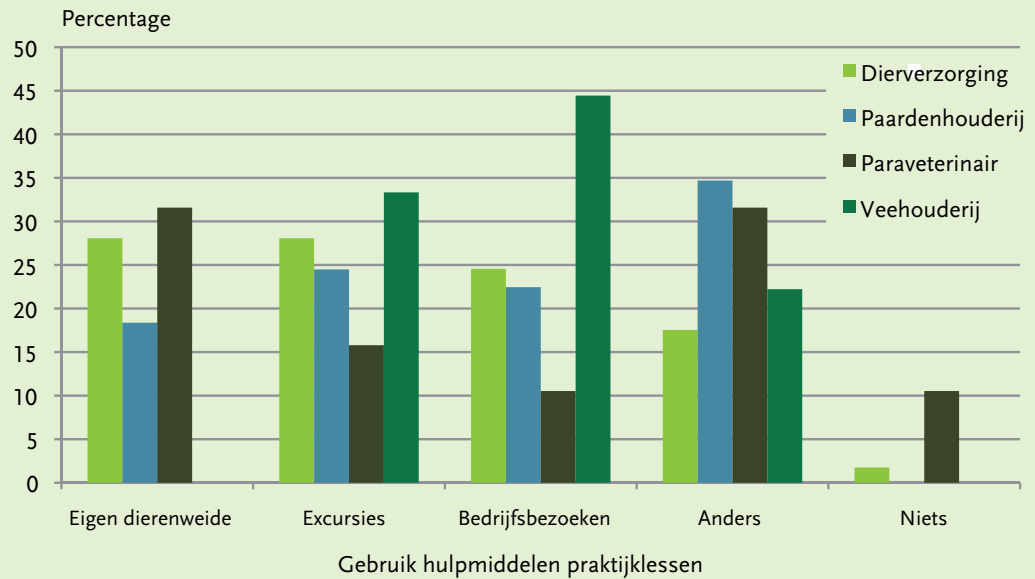
Bij de samenstelling van de lessen laten docenten zich zowel bij de theorie- als de praktijklessen in meer of mindere mate beïnvloeden door actualiteiten en media. Het verschil in mate van invloed van de media op de lessen is tussen de docenten Veehouderij en docenten Paraveterinair het grootst, waarbij de docenten Veehouderij zich het meest en de docenten Paraveterinair zich het minst vaak laten beïnvloeden.

E. Aandacht voor (ethische) dilemma's

Uit de interviews:

Er is geen enkel gemeenschappelijk onderwerp dat binnen alle opleidingen als belangrijk dilemma wordt aangeduid door de docenten. Wel vaker genoemd is het economische dilemma (Paardenhouderij, Veehouderij en Dierverzorging), maar ook euthanasie bij dieren

Gebruik hulpmiddelen praktijk

Figuur 43

Door docenten aangegeven gebruik van hulpmiddelen in praktijklessen van de vier dieropleidingen.

(Dierverzorging, Paardenhouderij Paraveterinair), het gebruik van proefdieren en grenzen van behandeling in de dierenartsenpraktijk (Dierverzorging, Paraveterinair).

Docenten van specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- commerciële producten voor het dier, het doodknuppelen van zeehondjes, het gebruik van antibiotica (Dierverzorging);
- weidegang, biologisch produceren, varkens en stro (Veehouderij);
- overbelasting, doping, vermenselijking van het dier, te lang in het hok staan, sociale contacten van het paard en groepshuisvesting (Paardenhouderij);
- cosmetische ingrepen, castratie, milieumaatregelen versus welzijnsmaatregelen bij grote huisdieren (Paraveterinair).

De behandeling van (ethische) dilemma's in dierenwelzijn gebeurt met name via discussie (alle opleidingen), stellingen (Dierverzorging, Paardenhouderij) en excursies naar bedrijven (Dierverzorging, Veehouderij), gastdocentschappen (Dierverzorging), bezoek aan de Tweede Kamer/politieke partijen en het behandelen van de actualiteit (Veehouderij).

F. Objectiviteit en vrije meningsuiting

Uit de interviews:

Docenten geven verschillende antwoorden op de vraag of zij naar hun eigen overtuiging objectief les geven. In alle opleidingen behalve Veehouderij vinden de docenten dat zij objectief les geven. Veehouderijdocenten vinden zichzelf iets minder vaak objectief les geven, omdat zij toch vaker vanuit bedrijfseconomisch belang denken.

7.2.5 Ruimte voor ontwikkeling

A. Opvattingen over de huidige stand van zaken

A1: Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquête:

Zowel binnen als tussen de opleidingen verschillen de docenten in waardering over hun eigen inzet met betrekking tot dierenwelzijn in het mbo. Daarbij zijn docenten Paardenhouderij het meest van mening dat ze al voldoende aandacht besteden, terwijl de docenten Paraveterinair het meest van mening zijn dat ze meer aandacht moeten besteden om dat het onderwerp steeds belangrijker wordt.

A2: Mate van tevredenheid over de hoeveelheid tijd dat aan dierenwelzijnsonderwerpen besteed kan worden.

Uit de interviews:

Binnen de opleidingen Diervverzorging, Paardenhouderij en Veehouderij zijn de docenten in de regel tevreden over de hoeveelheid tijd die zij aan dierenwelzijnsonderwerpen besteden. Redenen hiervoor kunnen zijn dat mensen vinden dat zij er al veel tijd aan besteden of de vrijheid hebben om hun tijd in te richten. Een andere reden is dat deze vraag over tijd gaat en niet over de manier waarop dierenwelzijn aan bod komt. Met name hierin lijkt voor verschillende docenten wel meer ruimte te liggen via het meer expliciteren of actualiseren van het onderwerp dan op dit moment gebeurt (Paardenhouderij). Bij de docenten Veehouderij komt het antwoord ook voor dat men vindt dat er al te veel tijd aan besteedt wordt. Binnen de opleiding Paraveterinair zijn de docenten eerder ontevreden over de hoeveelheid tijd die aan dierenwelzijnsonderwerpen besteed wordt. Men vindt te tijd te kort. Aan de andere kant wordt ook geconstateerd dat dit voor veel onderwerpen geldt. Ook hier is er onder enkele docenten meer behoefte aan het verder expliciteren en actualiseren van het onderwerp.

B. Kennisbenutting en professionalisering

Uit de interviews:

B1: Kennisbenutting dierenwelzijns kennis door leerlingen (volgens docenten)

Binnen alle opleidingen komen verschillen van mening voor over de mate waarin leerlingen iets doen met de dierenwelzijns kennis die op de schoollocatie is aangereikt:

- *Het meest tevreden met hun leerlingen:* Een meerderheid van Veehouderijdocenten is positief over de manier waarop leerlingen opdrachten uitvoeren, de drang van leerlingen om te zoeken naar verbetering van situaties op het gebied van dierenwelzijn in het bedrijf en het vormen van een eigen mening over dierenwelzijnsaangelegenheden. Ook vertellen zij wat zij geleerd hebben op stages;
- *Meer positief dan negatief:* Docenten Paraveterinair zijn meer positief dan negatief over hun leerlingen en wijzen op de ontwikkeling van leerlingen naar deskundige, betrokken, kritische en alerte professionals. Er is minder tevredenheid geuit door een aantal docenten die zien dat dierenwelzijn soms beperkt blijft tot hygiëne en er toch nog te veel vermenselijking van het dier plaatsvindt. Soms ligt het ook aan het stagebedrijf hoeveel leerlingen kunnen doen met hun kennis. Tenslotte hebben docenten niet altijd goed zicht op wat leerlingen doen buiten de les;
- *Wisselend positief en negatief:* Docenten Diervverzorging en Paardenhouderij zijn het meest verdeeld over hun leerlingen. Bij Diervverzorging wordt gewezen op het feit dat leerlingen het goed doen op stages en PvB's en ze ook vaker gaan werken op de stagebedrijven. Paardenhouderijdocenten noemen het feit dat leerlingen kritisch durven zijn op hun stagebedrijf en beter leren kijken naar dieren. Andere docenten zijn ontevreden over de leerlingen. Docenten Paardenhouderij zien dat de belangstelling van leerlingen voor hun paard oppervlakkig kan zijn en gericht op eigenbelang, maar ook kunnen andere factoren meespelen zoals de cultuur binnen de paardenwereld die veranderingen tegenhoudt, of dat leerlingen pas na hun studie meer met hun kennis en ervaring gaan doen. Docenten Diervverzorging noemen het feit dat stagebedrijven niet altijd energie steken in leerlingen en hen niet genoeg laten doen. Er is een tekort aan stagebegeleiders. Ook steken docenten een hand in eigen boezem; niet altijd is de verbinding tussen theorie en praktijk goed. Dat brengt de leerlingen in verwarring.

C. Belemmeringen

Uit de interviews:

Docenten uit alle opleidingen hebben belemmeringen aangegeven voor de ontwikkeling van dierenwelzijn in het onderwijsaanbod. Docenten Veehouderij en Paraveterinair lijken de meeste belemmeringen te zien. Deze zijn gelegen in tijd en prioriteit. De helft van de docenten Veehouderij en enkele docenten Paraveterinair geven aan dat zij geen behoefte hebben aan meer tijd voor dierenwelzijn. Andere belemmeringen bij Paraveterinair zijn de onbekendheid met hoe dierenwelzijn ingepast kan worden in het curriculum en het afnemende gebruik van echte dieren in de lessen, wat nodig is voor goed inzicht in dierenwelzijn. De docenten van de opleidingen Paardenhouderij en Diervverzorging lijken minder belemmeringen te zien. Volgens de meeste van hen zijn er weinig tot geen echte belemmeringen.

Desondanks noemen zij er toch een aantal. Deze liggen bij Paardenhouderij op het vlak van tijd, prioriteit en professionaliteit (volle agenda's, opleiding eerst op orde brengen, bureaucratie en angst voor inspectie, gebrek aan deskundigheid bij de eigen mensen) en bij Dierverzorging op het vlak van gebrek aan faciliteiten en de remmende werking van de beroepspraktijk (gebrek ontwikkeltijd en financiële ondersteuning, achterlopende beroepspraktijk).

7.2.6 De gewenste situatie

A. Behoeftte aan ondersteuning bij de ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

Uit de enquête:

Binnen alle opleidingen hebben de docenten behoefte aan nieuwe hulpmiddelen om dierenwelzijn in de lessen te kunnen behandelen. Daarbij bestaat de top drie uit: beeldmateriaal met voorbeelden van houderijsituaties; welzijnsknelpunten en praktijkcases.

Uit de interviews:

Docenten uit alle opleidingen noemen een behoefte aan beeldmateriaal/videomateriaal, excursies naar bedrijven en schoolboeken/handleidingen of naslagwerken. Docenten uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

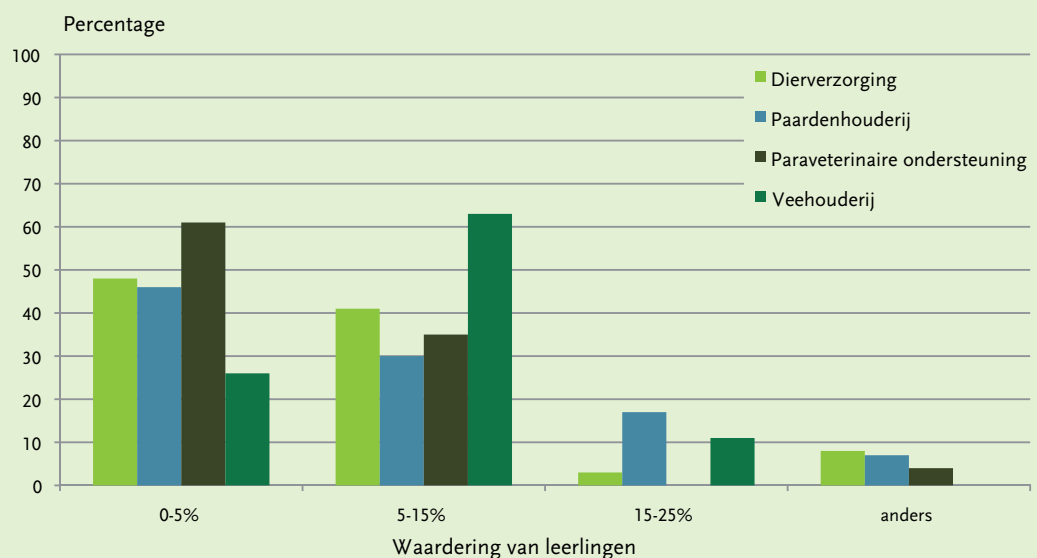
- netwerkdagen/uitwisselingsoverleg, seminar (Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair);
- cursussen voor docenten (Dierverzorging, Paardenhouderij, Veehouderij);
- debatten (Dierverzorging, Paardenhouderij, Veehouderij);
- website/nieuwsbrief/actualiteiten overzicht (Dierverzorging, Paraveterinair);
- overzicht en presentaties van wetenschappelijk onderzoek (Paraveterinair, Veehouderij);
- gastlessen (Dierverzorging, Paraveterinair);
- projecten/workshop voor leerlingen (Dierverzorging, Paardenhouderij);
- het leren schrijven van lesmateriaal (Paardenhouderij, Veehouderij);
- projecten van de gezamenlijke AOC's, projecten in samenwerking met het PO, projecten richting de burger (Paardenhouderij);
- interactieve media voor leerlingen (Dierverzorging).

B. Behoeftte aan actualisatie van kennis over dierenwelzijn

De docenten verschillen binnen en tussen de opleidingen in het percentage van hun betrekking dat ze aan actualisatie van kennis met betrekking tot dierenwelzijn willen besteden. De docenten Veehouderij zijn het meest bereid tot actualiseren van de kennis, terwijl de docenten Paraveterinair het minst bereid zijn.

Figuur 44
Bereidheid van docenten om percentage van de omvang van hun betrekking te besteden aan de actualisatie van het thema dierenwelzijn.

Maximaal percentage van betrekking besteden aan actualisatie Dierenwelzijn

C. Open vraag enquête

Bij de opleidingen Diervverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinaire ondersteuning wordt door docenten aandacht gevraagd voor de welzijnssituatie van schooldieren waar verbetering in moet komen. Daarnaast wijzen docenten uit alle opleidingen op de invloed die actoren buiten de school hebben op het beeld van wat dierenwelzijn behelst. Veehouderijdocenten vragen zich af wie het eigenlijk voor het zeggen hebben als het gaat om wat goed is voor een dier. Een punt dat eveneens door docenten uit alle opleidingen genoemd wordt, is de in hun ogen vaak 'verkeerde' houding van mensen (waaronder leerlingen) ten opzichte van wat goed dierenwelzijn is, of wat in het belang van dierenwelzijn is (bij de opleidingen Diervverzorging en Paardenhouderij gaat het met name om een te weinig realistische en rationele houding, bij de andere om te weinig kennis over welzijn bij dieren en diergedrag in het algemeen. Ook wordt aandacht gevraagd voor meer differentiatie die voortvloeit uit de verschillende redenen die mensen hebben om dieren te houden (hobby, economisch, huisdier, etc.). Zowel docenten Paraveterinair als Veehouderij willen ten slotte meer aandacht voor gezelschapsdieren. Niet-overlappende opmerkingen waren er ook. Voorbeelden hiervan zijn aandacht voor niveauverschillen in het mbo bij de opleiding Paraveterinair en de opmerking van een Veehouderijdocent dat de resultaten van projecten als *Licence to Produce* worden gebruikt in het schoolprogramma.

7.3 Een vergelijking van leerlingen over vier dieropleidingen

7.3.1 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

In totaal hebben 376 leerlingen van vier opleidingen de enquête ingevuld en hebben 85 leerlingen deelgenomen aan de diepte-interviews.

Leerlingen								
	Diervverzorging		Paardenhouderij		Paraveterinair		Veehouderij	
	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief	Kwantitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	72	24	80	20	147	20	77	21
Gemiddelde leeftijd	19	19	20	20	19	20	19	19
Percentage vrouwen (% afgerond)	85	75	95	95	93	90	5	10
BOL	71	21	79	20	141	20	69	21

Tabel 8

Omvang onderzoeks-
populatie leerlingen
en haar kenmerken,
uitgesplitst naar opleiding
en type onderzoek, voor de
vier mbo-dieropleidingen

7.3.2 Het begrip dierenwelzijn

A. Reacties van leerlingen op een film over het doden van eendagskuikens

Uit de interviews:

A1: De opzet van de film

Het verhaal van de eendagskuikens is de meeste leerlingen wel bekend. Leerlingen vinden in het algemeen dat deze wijze van doen niet ideaal is. Desondanks denken de meesten ook dat de kuikens vrij weinig merken van hun eigen dood. De dieren zijn bovendien (als voedsel) ook tot nut van andere dieren en het gebrek aan alternatieven maakt dat deze praktijk niet al te slecht is. Binnen de verschillende opleidingen zijn er altijd leerlingen die opmerken dat er vrij ruw met de dieren wordt omgegaan.

Waar veel leerlingen Paardenhouderij en Diervverzorging en ook enkele leerlingen Paraveterinair zich kunnen ergeren aan de manier waarop er met de kuikens omgegaan wordt, of zelfs ronduit verontwaardigd zijn over het gooien met, of de wijze van vastpakken van kuikens,

vinden de leerlingen Veehouderij vooral (maar niet uitsluitend) dat het filmpje een negatief beeld van het boerenbedrijf geeft. Slechts een enkeling stoort zich aan de manier waarop de kuikens in het filmpje worden beetgepakt of dat er met de dieren gegooid wordt.

A2: Leerresultaten en kritiek op de film

Leerlingen leren, naar eigen zeggen, in de regel weinig tot niets van het filmpje. Sommige leerlingen noemen wel iets dat zij geleerd hebben: het herkennen van hennen en haantjes aan de pennen, de hoeveelheid dieren die per jaar gedood worden, de wijze van doden, het feit dat het in de biologische sector net zo gebeurt of dat er zo gegooid wordt met de dieren. Zij leren dan vooral hoe je niet met dieren om moet gaan. Leerlingen Paardenhouderij lijken het minst op de hoogte van de problematiek van de eendagskuikens.

A3: Objectiviteit en tevredenheid

In iedere opleiding is er een verscheidenheid aan meningen over de mate van objectiviteit van de film. In het geval men de film niet objectief vindt, is dit vanwege het feit dat de film vooral de visie van 'tegenstanders' van het doden van eendagskuikens laat zien. Met name leerlingen Veehouderij en Paraveterinair vinden dat de film niet objectief is. De kijker wordt verondersteld het doden van eendagskuikens slecht te vinden en de wijze waarop dit nu gebeurt ook af te (gaan) keuren. In de opleiding Paardenhouderij en Dierverzorging zijn de meeste leerlingen voornamelijk van mening dat de film een realistisch beeld geeft van de situatie rond de eendagskuikens.

Binnen alle groepen leerlingen zijn er eveneens leerlingen die vinden dat de film *niet volledig* is. Volgens sommige Veehouderijleerlingen zou bijvoorbeeld ook getoond kunnen worden dat het de consument is die om de kippen vraagt; volgens Paraveterinaire en Dierhouderijleerlingen dat er ook ontlasting uit de kuikens wordt geknepen en Paardenhouderijleerlingen vinden dat er ook goede manieren van omgang met kippen zijn die voor het voetlicht moeten komen ("niet alles wat er gebeurt is slecht").

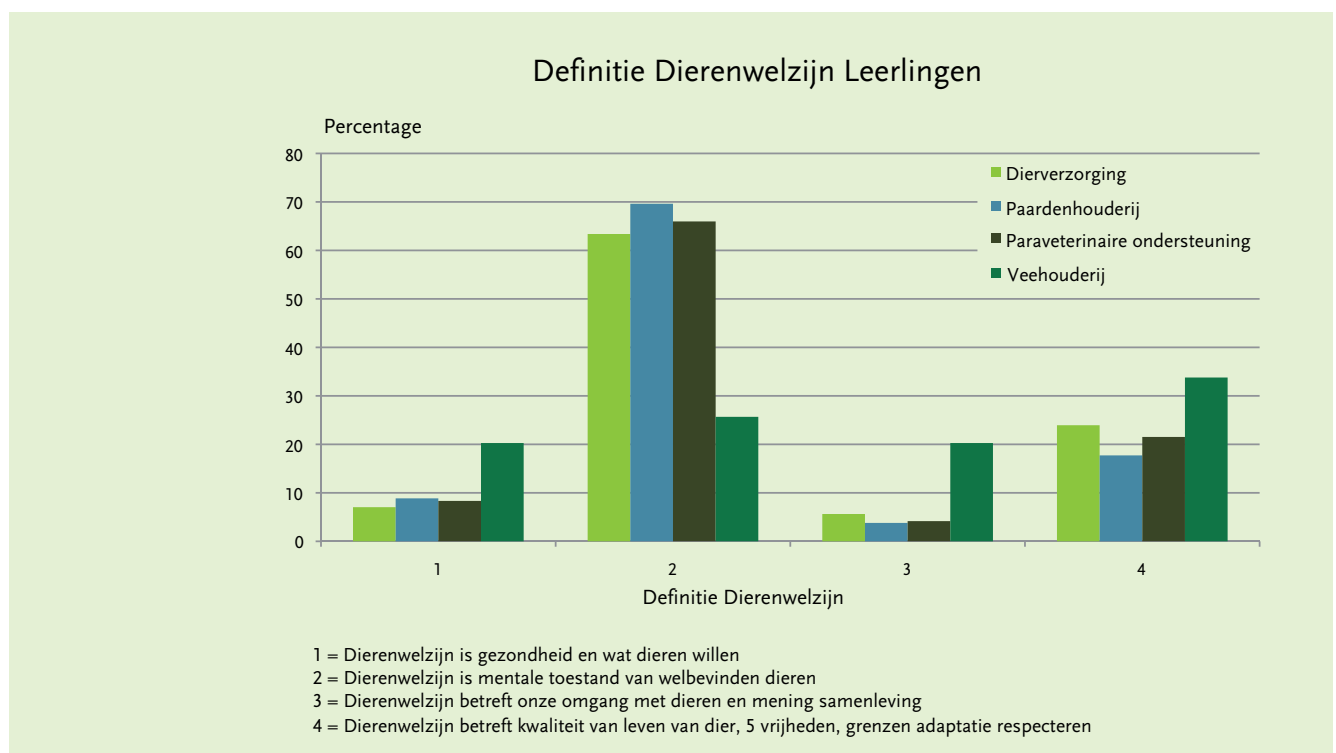
B: Een definitie van dierenwelzijn

B1: Voorkeur voor definitie dierenwelzijn

Uit de enquête:

In tegenstelling tot leerlingen van andere opleidingen hebben de leerlingen Veehouderij geen voorkeur voor een bepaalde definitie. Een merendeel van de leerlingen Dierverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair hebben een voorkeur voor definitie 2.

Figuur 45
Voorkeur van leerlingen voor definities van dierenwelzijn in de vier mbo-dieropleidingen

B2: Een eigen definitie van dierenwelzijn

Uit de interviews:

Leerlingen uit alle opleidingen denken bij dierenwelzijn aan goede verzorging van dieren door de mens, een zo natuurlijk mogelijke omgeving, goede huisvesting, goede voeding en gezondheid. Leerlingen uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

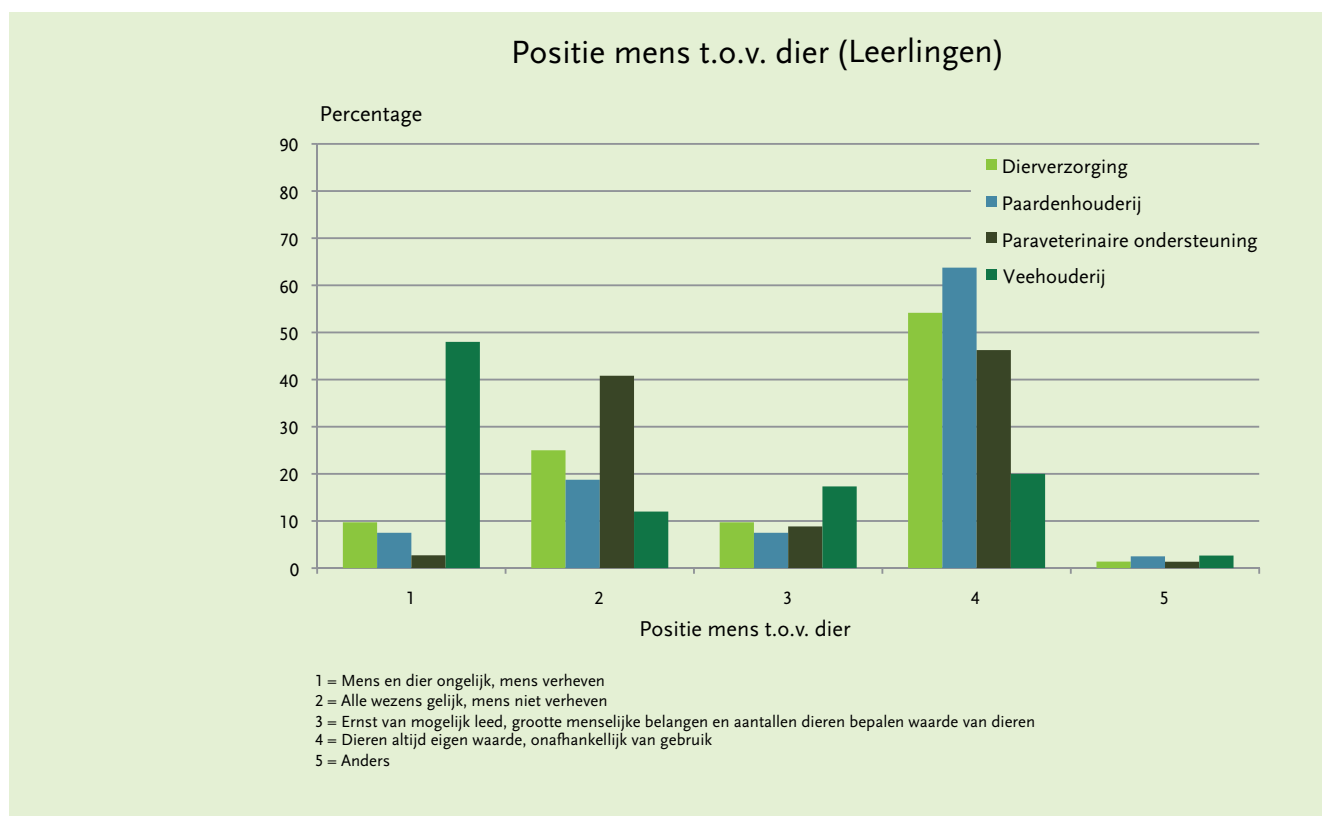
- geen last van de mens, aandacht van soortgenoten krijgen, goede conditie, natuurlijk gedrag kunnen vertonen (Paraveterinair, Diervverzorging en Paardenhouderij);
- het respectvol behandelen van dieren, buiten kunnen zijn, tegemoet komen aan de individuele behoeften van het dier (Diervverzorging en Paardenhouderij);
- geen verwondingen, goede verzorging van het uiterlijk, het prettig of happy voelen van het dier (Paraveterinair);
- de regelgeving rondom dierenwelzijn en het niet mishandelen of verwaarlozen van dieren (Veehouderij);
- liefde geven aan het dier (Paardenhouderij).

C. De houding en algemene waardering van dieren en dierenwelzijn

C1: De positie van de mens ten opzichte van [de waarde van] het dier

Uit de enquête:

De verschillen tussen de opleidingen als het gaat om de positie van mens ten opzichte van de waarde van het dier zijn het grootst bij de leerlingen Veehouderij vergeleken met de leerlingen van de andere opleidingen. Bijna 50% van de leerlingen Veehouderij is van mening

Figuur 46

Waarde van dieren ten opzichte van die van de mens volgens leerlingen van de vier mbo-dieropleidingen

dat de mens altijd een verheven positie heeft ten opzichte van dieren, terwijl bij de overige opleidingen minimaal 45% van de leerlingen vindt dat dieren een eigen waarde hebben los van de wijze waarop ze gebruikt worden*.

* Deze meningen hoeven elkaar niet uit te sluiten

Uit de interviews:

Houding docenten ten opzichte van dieren (volgens leerlingen)

In de regel zijn de antwoorden van leerlingen op deze vraag heel divers. Een uitzondering vormen de leerlingen Paardenhouderij die vrij eensgezind zijn. Zij denken met name dat

hun docenten dieren als minder dan de mens zien. Leerlingen Diervverzorging en Paraveterinair denken juist dat de docenten erg gevarieerd tegen dieren aankijken. Zij zien aanwijzingen voor alle antwoorden in het gedrag van de docenten of weten niet hoe docenten erover denken. Veel hangt af van het vak dat de docenten geven, of de docenten eigen dieren hebben en of de dieren productiedieren zijn. Bij leerlingen Veehouderij en Paraveterinair wordt een beeld van docenten geschetst die voor een groot deel overeenkomt met hoe de docenten er zelf over denken.

Eigen houding ten opzichte van dieren (volgens leerlingen)

In alle opleidingen zijn er meer meningen over de verhouding mens en dier en is de persoonlijke band die een leerling heeft met het dier van cruciaal belang. Productiedieren kunnen door groepen leerlingen uit alle opleidingen als minder dan de mens worden gezien, al verschilt de mate waarin dit antwoord voorkomt tussen de opleidingen.

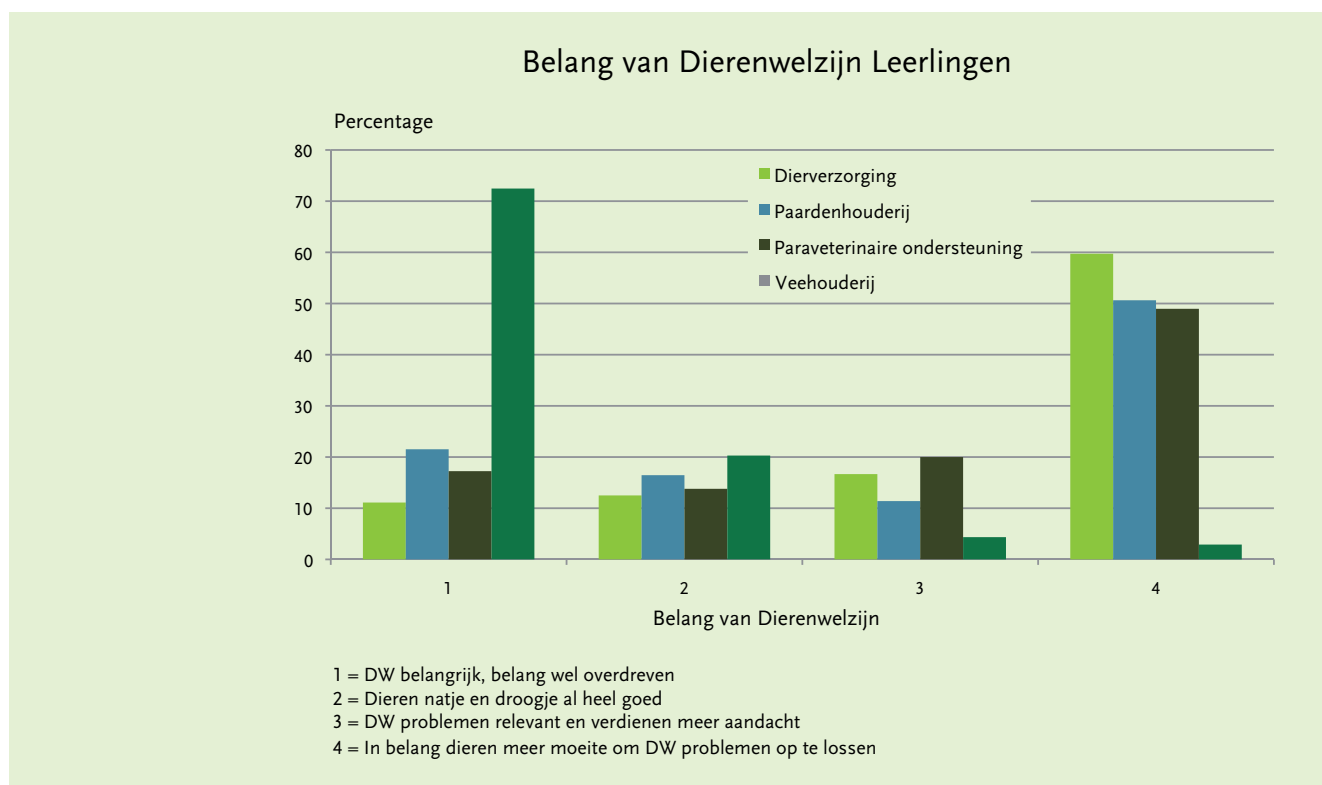
C2: De mate waarin leerlingen waarde aan dierenwelzijn hechten

Bij zowel de leerlingen Paardenhouderij als Paraveterinaire ondersteuning is er een lichte voorkeur voor het antwoord dat mens en dier gelijk zijn. Bij leerlingen Diervverzorging gaat de algemene basishouding nog meer naar die van gelijkheid. Het gelijkheidsidee komt voornamelijk voort uit het 'gegeven' dat dieren afhankelijk zijn van mensen (of andersom) en dat dieren net als mensen levende wezens met gevoel zijn. Antwoorden die in de richting van de mens boven het dier gaan, worden gegeven op basis van de ervaren verantwoordelijkheid die een mens voor een dier heeft, uit opvoedkundige redenen en omdat de mens vlees eet. Veehouderijleerlingen zien de mens voornamelijk als meer dan het dier, al komt het antwoord gelijk aan het dier ook vaker voor (vooral als gevolg van het feit dat de boer dag en nacht met zijn dieren bezig is). De opvatting dat een dier meer is dan een mens komt alleen bij leerlingen Veehouderij niet voor.

Uit de enquête:

De leerlingen Veehouderij verschillen met de overige leerlingen als het gaat om de waarde van dierenwelzijn. Vindt ongeveer 50% van de leerlingen Diervverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair dierenwelzijn heel belangrijk, bij de Veehouderijleerlingen ligt het percentage op 16%. Voor 28% van de leerlingen Veehouderij is dierenwelzijn neutraal belangrijk, tegen maximaal 6,8% van de leerlingen uit een andere opleiding.

Figuur 47
Het belang van dierenwelzijn volgens leerlingen van de vier mbo-dieropleidingen

C3: Belang/waarde van dierenwelzijn [stelling]

Uit de enquête:

De leerlingen Veehouderij hebben grotendeels een andere mening over de waarde van dierenwelzijn dan de leerlingen uit de andere opleidingen. Is ruim 70% van de leerlingen Veehouderij van mening dat dierenwelzijn wel belangrijk is, maar op dit moment wel overdreven wordt, uit de andere opleidingen is minimaal 49% van de leerlingen van mening dat in het belang van de dieren veel meer gedaan zou mogen worden om dierenwelzijnsproblemen op te lossen.

7.3.3 Algemene stand van zaken

A: Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

A1: De mate waarin docenten dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding (volgens leerlingen)

Uit de interviews:

Leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over hun docenten en geven hen gemiddeld een 8 (afgerond). Wat het meest gewaardeerd wordt, is dat docenten hen meegeven dat zij het visitekaartje van de opleiding zijn, dat de docenten zelf doorgaans een link hebben met het boerenbedrijf en dat zij gericht zijn op nieuwe ontwikkelingen in de opleiding.

Leerlingen Dierverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair geven hun docenten allen gemiddeld een 7 (afgerond).

Leerlingen Dierverzorging waarderen het het meest als dierenwelzijn in de opleiding is opgenomen, als docenten het er altijd over hebben en weten hoe ze er les in moeten geven.

Leerlingen Paardenhouderij waarderen het als de docenten verstand van zaken hebben, waarderen het feit dat de docenten voor het vak gekozen hebben, wat impliceert dat zij belang hechten aan dierenwelzijn, waarderen het praten over dierenwelzijn en dat zij laten zien dat zij meer over dierenwelzijn zouden willen vertellen, maar dat daar binnen de beschikbare tijd geen ruimte voor is. Leerlingen Paraveterinair tenslotte waarderen de inzet van de docenten om de leerlingen zo goed mogelijk te leren wat niet goed is voor een dier, de wijze waarop theorie in praktijk wordt gebracht en dat zij uit kleine handelingen en hoe vaak er over gepraat wordt, ook zien dat de docenten het goed met de dieren voor hebben en dat zij tips geven voor een goede omgang met diereigenaren.

7.3.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

A: Aandacht voor dierenwelzijn in de lessen

Uit de enquête:

A1: de impliciete/expliciete manier waarop aandacht aan dierenwelzijnsthema's wordt besteed

Zowel binnen als tussen de opleidingen zijn de leerlingen grotendeels van mening dat dierenwelzijnsthema's impliciet in de theorielessen dan wel praktijklessen behandeld worden. Bij praktijklessen Paraveterinair liggen de meningen iets anders, namelijk rond 40% zegt impliciet dan wel een combinatie van impliciet en expliciete aandacht. Daarnaast geeft bijna 20% van de leerlingen Paraveterinair aan dat er (vrijwel) geen aandacht in praktijklessen besteed wordt. Voornaamste reden hiervoor is dat er (bijna) geen praktijklessen zijn.

A2: Tijd voor dierenwelzijn

Uit de enquête:

Binnen alle vier de opleidingen is minimaal 60% van de leerlingen van mening dat er 5-15% van de tijd in de theorielessen aan dierenwelzijn besteed wordt. Ongeveer 10% van de leerlingen noemt een tijdsbesteding van 0-5% en op Dierverzorging na noemt minimaal 27% van een percentage van 15-25%. Bij de praktijklessen zijn de meningen meer verdeeld. Zowel het aantal leerlingen dat 0-5% noemt als 15-25% ligt over het algemeen hoger.

A3: Belangrijke (deel)thema's, werkwijzen en materialen

Uit de interviews:

In alle opleidingen krijgen leerlingen impliciet les over dierenwelzijn, verweven tussen de verschillende vakken. Bij alle opleidingen komt dierenwelzijn terug; tenminste in de vakken

huisvesting en voeding en gezondheid/EHBO en in discussies. De mate van aandacht voor dierenwelzijn verschilt daarnaast per docent en stagebedrijf. Leerlingen uit specifieke opleidingen noemen nog:

- de incidenteel expliciete wijze waarop les wordt gegeven in dierenwelzijn (binnen een speciaal vak zoals *Ethiek en Welzijn* of *Welzijn en Gedrag/Paard Natuurlijk* of met een boek) (Dierverzorging en Paardenhouderij);
- aandacht voor dierenwelzijn binnen de regelgeving (Paraveterinair en Veehouderij);
- aandacht voor dierenwelzijn binnen gedragsleer (Paardenhouderij en Paraveterinair);
- lessen over dierenmishandeling en welzijn bij dieren in gevangenschap en het feit dat er excursies en gastlessen rond het thema bestaan (Dierverzorging);
- les over geluksherkenning bij paarden vroeg in de opleiding (Paardenhouderij);
- tegengestelde werkwijzen rond dierenwelzijn die zij door docenten van verschillende vakken aangeleerd krijgen (Paardenhouderij).

A4: Dierenwelzijn in de stagepraktijk

Uit de interviews:

Leerlingen Dierverzorging zijn, samen met leerlingen Veehouderij het meest tevreden over hun stage. Gemiddeld geven zij een 8 (afgerond). Leerlingen Dierverzorging waarderen het vooral als het stagebedrijf er netjes uitziet, er weinig dieren in een kooi zitten, als paarden in groepjes worden gezet en er 'aardige' mensen op een stagebedrijf rondlopen waar zij (de leerlingen) een band mee op kunnen bouwen. Leerlingen Veehouderij waarderen het als stagebedrijven het goede voorbeeld geven aan de leerlingen en veel aandacht voor hygiëne hebben.

Leerlingen Paardenhouderij en Paraveterinair geven hun stagebedrijven gemiddeld een 7 (afgerond). Leerlingen Paardenhouderij waarderen het vooral als stagebedrijven alles voor de paarden over hebben, hen veelvuldig op gezondheid controleren en veel beweging geven, veel buiten laten komen. Leerlingen Paraveterinair (waar de cijfers varieerden tussen een 2 en een 9) waarderen het als stagebedrijven de hele dag voor het dier zorgen, dieren helpen van hun problemen af te komen en zij iets doen aan slechte situaties.

A5: Aansluiting theorie en praktijk

Uit de interviews:

Leerlingen Veehouderij zijn over het algemeen tevreden over de aansluiting tussen theorie en praktijk. Zij komen weinig dingen tegen in de praktijk die zij nog niet 'kennen'. Leerlingen Dierverzorging, Paraveterinair en Paardenhouderij hebben meer wisselende ervaringen, al naar gelang zij eerst theorie- of praktijkles gehad hebben, de mate van aandacht voor dierenwelzijn vanuit de schoollocatie en bij welk stagebedrijf zij stage gelopen hebben. Over het algemeen zijn leerlingen Dierverzorging positiever over de aandacht van het stagebedrijf voor dierenwelzijn dan over de eigen schoollocatie. Ook diverse leerlingen Paraveterinair delen deze mening.

B: Invloed van actualiteit en media

Uit de interviews:

B1: Aandacht van docenten voor actuele kwesties in de media (volgens leerlingen)

Leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over de mate waarin de actualiteit aan bod komt in de lessen. Dit wordt vooral gekoppeld aan de behandeling van vakbladen en zaken die in de nabije omgeving van de school gebeuren. Leerlingen van één locatie willen er niet teveel aandacht aan besteden omdat er veel speculatie is in de media. Leerlingen Paraveterinaire ondersteuning wijzen met name op de verschillen tussen docenten en vakken met betrekking tot actualiteit. Bij sommige vakken is actualiteit volgens hen niet relevant, zoals bij instrumentenleer en soms wordt er alleen uit een boekje les gegeven. Leerlingen Dierverzorging vinden dat er in het algemeen te weinig aandacht aan de actualiteit wordt besteed in de lessen. Vaak moeten zij er zelf om vragen of wordt er uit vaste lesboekjes- of voornamelijk in de onderbouw erin les gegeven. Ook geven sommigen aan zichzelf actueler te vinden dan hun docenten als gevolg van hun grotere gebruik van internet en deelname op forums op internet en verschilt de aandacht per docent. Leerlingen Paardenhouderij vinden overwegend dat er te weinig aandacht aan actualiteit wordt besteed in de lessen. Het komt volgens hen slechts incidenteel aan de orde als er iets in de media gebeurt. Soms komen leerlingen

zelf met onderwerpen waar ook wel op ingegaan wordt en wordt er op een locatie verband gelegd met projectonderwijs waarin minder aandacht voor actualiteit voorkomt.

C. Aandacht voor (ethische) dilemma's

Uit de interviews:

Veehouderijleerlingen weten in de regel minder goed wat ethiek inhoudt en kunnen ook niet meteen voorbeelden van ethische vraagstukken herinneren die zijn behandeld. Er worden wel discussies gehouden tijdens de lessen (bij de ene docent meer dan de ander), zoals over euthanasie bij diergeneeskundelessen en of wat goed is voor het dier ook economische voordelen biedt.

Leerlingen Paraveterinaire ondersteuning kennen in de regel erg veel voorbeelden van ethische vraagstukken die bij veel verschillende vakken terugkomen, zoals training, pathologie en biotechniek of (voor een locatie) binnen het vak *'Ethiek en Wetgeving'*. De manier waarop ethische dilemma's aan de orde komen en de hoeveelheid tijd ervoor verschilt wel erg per docent en vak.

Leerlingen Dierverzorging krijgen, afhankelijk van de locatie, soms expliciet les in ethiek, binnen een vak als *'Ethiek en Welzijn'* of *'Verbreden en Verdiepen'*. Leerlingen weten in sommige gevallen niet wat er met ethiek bedoeld wordt.

Leerlingen Paardenhouderij vinden in het algemeen dat er weinig aandacht aan ethiek wordt besteed. Niet iedereen weet wat ermee bedoeld wordt. Ondanks een belangstelling voor discussies zit niet iedere leerling te wachten op het uitdiepen van dilemma's.

D. Objectiviteit en vrije meningsuiting

Uit de interviews:

- Veehouderijleerlingen vinden dat de docenten met name hun eigen mening laten horen; een mening die duidelijk vanuit hun bedrijfsachtergrond gekleurd is. Desondanks vinden de leerlingen toch ook dat ze andere meningen te horen krijgen. Aan de andere kant vinden Veehouderijleerlingen dat zij ook hun eigen mening mogen uiten en doen zij dit naar eigen zeggen ook;
- leerlingen Paraveterinaire ondersteuning melden dat hun docenten met name de mening van het boekje volgen en dit als voldongen feit presenteren. Zij krijgen weinig te horen hoe docenten er zelf over denken. Verder vinden zij eveneens dat zij hun eigen mening mogen uiten, al is dit niet overal het geval en wordt er niet overal iets mee gedaan.
- leerlingen Dierverzorging en Paardenhouderij vinden dat er veel verschillen zijn tussen docenten in de wijze van lesgeven, mate van objectiviteit en ruimte voor de eigen mening. Bij de ene docent is ruimte voor andere meningen en wordt er volop gediscussieerd, de ander laat vooral de eigen mening horen en *'dult'* geen andere geluiden. Sommige leerlingen Dierverzorging maken onderscheid tussen oudere docenten met een boerenachtergrond en jongere docenten, waarbij de ouderen naar hun zeggen niet objectief lesgeven. Bij projectonderwijs is de kans op het mogen laten horen van een eigen mening groter. Niet bij iedere docent is de eigen mening echter welkom of wordt er iets met de mening gedaan.

7.3.5 Ruimte voor ontwikkeling

A. Opvattingen over de huidige stand van zaken

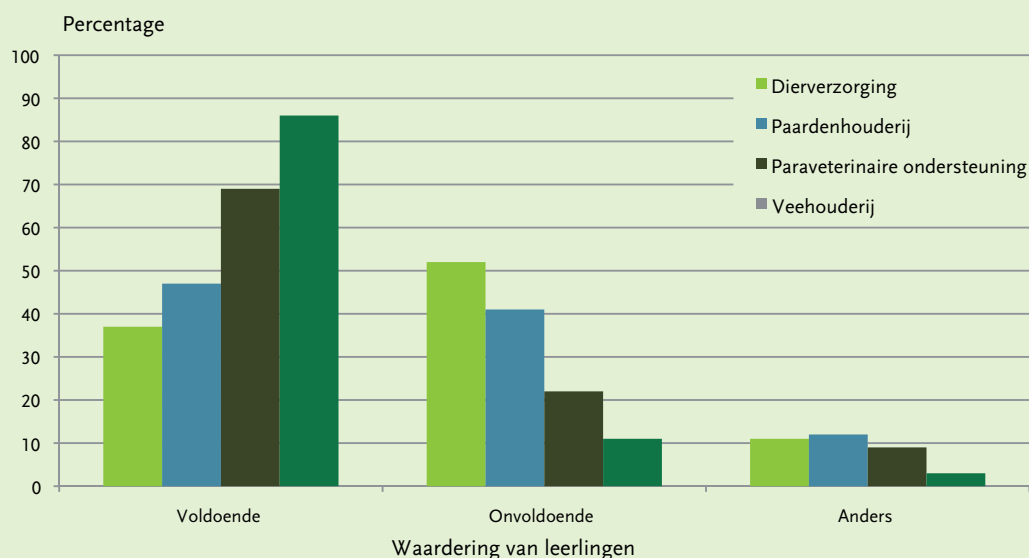
A1: Aandacht voor dierenwelzijn in de opleiding

Uit de enquête:

Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal

De waardering voor de mate van aandacht die de schoollocatie aan dierenwelzijn besteedt, kan erg verschillen volgens leerlingen. De leerlingen Veehouderij zijn relatief het meest- en leerlingen Dierverzorging het minst tevreden over de mate van aandacht die op school aan dierenwelzijn besteed wordt. Argumenten voor *voldoende* aandacht zijn: voldoende les, onderwerp komt regelmatig aan de orde, goede huisvesting, verzorging (paarden krijgen veel beweging), dieren vallen niet dood neer. Genoemde argumenten voor *onvoldoende* aandacht zijn: te weinig (praktijk)lessen gaan over andere onderwerpen, slechte huisvesting en verzorging (geen kooiverrijking, paarden geen weidegang en weinig sociaal contact, onnodig vaak hanteren van dieren, het niet altijd tijdig opruimen van dode dieren). Voornaamste redenen

Waardering van aandacht voor Dierenwelzijn op school

Figuur 48

Mate van tevredenheid van leerlingen in de mbo-dieropleidingen over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal

om 'anders' aan te geven is: dat het wisselend is, bijvoorbeeld: voldoende theorie maar onvoldoende praktijk, afhankelijk van leerjaar, afhankelijk van diersoort.

Uit de interviews:

Mate van tevredenheid over tijd voor dierenwelzijn en lesmateriaal

Tijd

Veehouderijleerlingen zijn het meest tevreden over de hoeveelheid tijd die er is voor het onderwerp dierenwelzijn. Een aantal leerlingen zou wat meer tijd op de boerenbedrijven willen doorbrengen.

Paraveterinaire leerlingen zijn ook tevreden over de hoeveelheid tijd gezien de drukte van hun programma, maar staan in de regel wel open voor meer tijd als iets anders wegvalt en het op een goede plek in het onderwijs terecht komt.

Van de leerlingen Diervoorzorging en Paardenhouderij vindt de grootste groep dat er meer aandacht besteed moet worden aan dierenwelzijn en vinden veel leerlingen dat het ook dieper en/of explicieter moet worden behandeld. Er is binnen deze groepen is er ook meer kritiek op de wijze van les geven in het algemeen van docenten.

Lesmateriaal

Leerlingen krijgen in de regel geen specifiek materiaal over dierenwelzijn. Zij spreken dan ook meer in het algemeen over hun lesmateriaal. Er is veel kritiek onder leerlingen over lesmateriaal (of het ontbreken ervan). Veehouderijleerlingen lijken in dit opzicht het minst tevreden. Leerlingen Paraveterinair zijn redelijk tevreden maar vinden het materiaal vaak niet compact, ergeren zich aan boeken met spelfouten en is het materiaal vaak niet compleet. Leerlingen Diervoorzorging en Paardenhouderij hebben vooral behoefte aan lesboeken (i.p.v. internetmateriaal of door docenten gemaakt materiaal). Leerlingen Diervoorzorging die op school wel expliciet les hebben in dierenwelzijn noemen behoefte aan een boek rond dierenwelzijn en meer diepgang. Leerlingen Paardenhouderij die les krijgen uit boeken zijn er echter niet altijd tevreden over.

7.3.6 De gewenste situatie

A. Dierenwelzijn in theorie- en praktijklessen

A1: Gewenste percentage tijd voor dierenwelzijnsthema's per schooljaar

Uit de enquête:

Zowel bij de theorielessen als de praktijklessen vinden vrijwel alle leerlingen dat er minimaal

5% van de lestijd aan dierenwelzijnsthema's besteed moet worden. Daarbij maken de Veehouderijleerlingen als enige opleiding onderscheid in het gewenste percentage lestijd tussen praktijk- en theorielessen. Bij praktijklessen wenst ruim 40% van de leerlingen Veehouderij een percentage van 15-25% tegen ongeveer 30% van de leerlingen bij de theorielessen. Leerlingen Diervverzorging en Paardenhouderij hebben gemiddeld de meeste behoefte aan tijd voor dierenwelzijn

B. Behoeftte aan ondersteuning bij ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

B1: Door leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijnsthema's in de lessen te behandelen

Uit de enquête:

De top drie door de leerlingen gewenste hulpmiddelen voor docenten om dierenwelzijn in de lessen te kunnen behandelen zijn binnen de vier opleidingen gelijk, namelijk: speciaal lesboek dierenwelzijn, filmpjes van situaties met dierenwelzijn en, bezoek aan ondernemer/bedrijf. Daarbij wenst de leerling Veehouderij vooral bedrijfsbezoeken, terwijl leerlingen Diervverzorging een lesboek noemen en de leerlingen Paardenhouderij en Paraveterinair het meest filmpjes.

C. Leervragen van leerlingen rond dierenwelzijn

Uit de interviews:

Leerlingen uit alle opleidingen hebben behoefte aan meer discussies met externe partijen, gastdocenten, excursies naar bedrijven, iets doen richting consument, meer praktijkles, filmpjes over goed en slecht dierenwelzijn of een vergelijking van bedrijven op dit vlak.

Leerlingen uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- meer expliciete aandacht voor het thema dierenwelzijn in het algemeen via cursussen/modules/boeken (leerlingen Paraveterinair, Diervverzorging en Paardenhouderij);
- aandacht voor professionalisering van docenten via cursussen/nascholing, aandacht voor welzijn van dieren in de bio-industrie/productiedieren, les in gedragsleer/herkennen van signalen van dierenwelzijn bij afzonderlijke diersoorten (Paraveterinaire leerlingen en leerlingen Diervverzorging);
- interesse in regelgeving (bij Veehouderij omdat veel leerlingen vinden dat er onzinnige regelgeving is op dit moment en politieke partijen en overheid onkundig zijn. Bij diervverzorgingsleerlingen omdat zij er te weinig van weten en op de hoogte gebracht willen worden van wat de regering wil en hoe de toekomst van dierenwelzijn eruit ziet);
- interesse in slachterijen (bij Veehouderijleerlingen vanwege de tegenstrijdige ervaringen met handelaren en transport, bij Diervverzorgingsleerlingen vanwege de door henzelf geconstateerde 'vooroordelen' tegen slachterijen in de onderbouw);
- voorlichting op locaties en filmpjes voor de consument. Bij Veehouderij in het kader van meer kennis en begrip voor standpunt van de boer, bij Diervverzorging in het kader van betere behandeling van huisdieren door de burger;
- leerlingen Veehouderij noemen als enigen de behoefte aan subsidie voor duurzame veehouderij, kennis over de mogelijkheden voor uitbreiding van het bedrijf en megabedrijven;
- leerlingen Paraveterinair noemen als enigen behoefte aan inzicht in dierenwelzijnalternatieven bijvoorbeeld alternatieve medicatiemethoden; de behandeling van artikelen rond dierenwelzijn die dieper op de materie ingaan; gedragsleer als keuzevak; een hbo opleiding gezelschapsdieren, cursussen voor stagebegeleiders, EHBO praktijklessen, informatie over controle op dierenwelzijn in Nederland, een Animal Cops opleiding; basislessen en specialisatie dierenwelzijn in de opleiding; in onderbouw stage bij dierenartsenpraktijk om over dierenwelzijn te leren; effecten van soorten diervoeding op dierenwelzijn van verschillende soorten dieren; workshops hondengedrag;
- leerlingen Diervverzorging noemen als enigen een hoger niveau van de opleiding in het algemeen; in een eerder stadium bezoek aan slachterij, dierentuin, bio-industrie, proefdierenlaboratorium; meer aandacht voor diervverblijven en het aannamebeleid van dieren op locatie; meer dieren op locatie; aandacht voor meer soorten dieren op locatie zoals reptielen, vissen, knaagdieren; workshops rond varkenshuisvesting in flats en schuren;
- leerlingen Paardenhouderij noemen als enigen behoefte aan een project rond het thema dierenmishandeling; meer wetenschappelijke kennis opdoen via actief onderzoek; meer weilanden en paddocks voor de paarden; voorbeeldmateriaal van paarden.

7.3.7 Open vraag enquête

Leerlingen van alle opleidingen noemen zaken die in hun opleiding aangepast kunnen worden, zoals de behoefte aan het werken met echte dieren (Paraveterinair en Veehouderij), meer aandacht voor de dier-/paardvakken (Dierv verzorging en Paardenhouderij), betere scholing van docenten (Paraveterinair), aandacht voor verschillen goed en slecht dierenwelzijn (Veehouderij) en aandacht voor dierenwelzijn in theoretische lessen (Paardenhouderij). Leerlingen van de opleidingen Dierv verzorging, Paraveterinair en Veehouderij uiten kritiek op de wijze waarop mensen over dieren denken (zowel dat mensen boven dieren behoren te staan als het omgekeerde wordt genoemd). Leerlingen van deze opleidingen noemen tevens de invloed die externe partijen (media, industrie, overheid) hebben of behoren te hebben op dierenwelzijn. Een niet-overlappende opmerking betreft een vraag voor meer differentiatie in welzijnseisen voor verschillende diersoorten (vee, gezelschapsdieren, proefdieren) bij leerlingen Paraveterinaire ondersteuning.

7.4 Een vergelijking van teamleiders over vier dieropleidingen

In tegenstelling tot het onderzoek onder docenten en leerlingen is er, als gevolg van het kleinere aantal teamleiders dat aan dit onderzoek hebben meegewerkt, geen enquête voor deze groep ontwikkeld. Alle informatie is derhalve afkomstig uit de interviews.

7.4.1 Beschrijving van de onderzoekspopulatie

Tabel 9
Omvang populatie teamleiders in het kwalitatief onderzoek en haar kenmerken, uitgesplitst naar opleiding, voor de vier mbo-dieropleidingen

Teamleiders				
	Dierv verzorging	Paardenhouderij	Paraveterinair	Veehouderij
Type onderzoek	Kwalitatief	Kwalitatief	Kwalitatief	Kwalitatief
Aantal deelnemers	6*	5	5	5
Gemiddelde leeftijd	46	45	47	53
Gemiddeld percentage vrouwen	33	40	40	40
Gemiddelde vooropleiding	HBO	HBO	WO	HBO
Gemiddeld aantal jaren in het mbo	18	18	15	16

* 1 vakgroepvoorzitter vervult taken die corresponderen met die van een teamleider en wordt hier derhalve 'teamleider' genoemd.

In totaal hebben 21 teamleiders van vier opleidingen deelgenomen aan de diepte-interviews.

7.4.2 Het begrip dierenwelzijn

A: Een definitie van dierenwelzijn.

Teamleiders uit alle opleidingen noemen in hun definitie aspecten rond dierenwelzijn vanuit het dier zelf. Het gaat hierbij om zaken als het uiten van natuurlijk gedrag en natuurlijke behoeften, de geestelijke en lichamelijke gezondheid van een dier. Dierenwelzijn als maatschappelijk en/of ethisch vraagstuk wordt eveneens door hen genoemd. Teamleiders Veehouderij, Dierv verzorging en Paraveterinair noemen daarnaast in hun definitie een optimaal (menselijk) contact met het dier. Het gaat hierbij om zaken als het tonen van respect, een juiste omgang en hantering. Teamleiders Paraveterinair en Dierv verzorging noemen tenslotte dierenwelzijn als educatief element op de schoollocatie of in de beroepssituatie.

A. Van kwalificatiedossier en examenstandaarden naar een lesprogramma

A1: Kennis over voorkomen dierenwelzijn in het kwalificatiedossier

Van de 21 teamleiders:

- denken er 10 dat dierenwelzijn expliciet in de dossiers genoemd staat (Dierv verzorging: 3x, Paardenhouderij: 3x, Paraveterinair: 3x, Veehouderij: 1x);
- geven 8 aan het niet zeker te weten (Dierv verzorging 1x, Paardenhouderij: 2x, Paraveterinair: 2x, Veehouderij: 3x);
- zijn 3 teamleiders overtuigd dat het niet expliciet genoemd staat (Dierv verzorging: 2x, Veehouderij: 1x).

B. De omzetting van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar: theorie

De vertaalslag van kwalificatiedossier en examenstandaard naar een opleidingsplan en concrete lessen rust met name op de schouders van de docenten. Er wordt door drie teamleiders (genoemd bij Dierv verzorging en bij Veehouderij) aangegeven dat beheersingscriteria, competenties en/of examenstandaard en PvB hierbij het uitgangspunt vormen. In sommige gevallen worden de docenten bijgestaan door landelijke vakgroepen of kennisteam (genoemd bij verschillende Paraveterinaire opleidingen) of door vaktechnische commissies en landelijke bijeenkomsten met ondernemers (genoemd bij Veehouderij). Op verschillende schoollocaties werken docenten in losse groepjes soms onderdelen van het curriculum uit en koppelen dit later terug aan de vakgroep. De goedgekeurde onderdelen vormen dan de leidraad voor de lessen van individuele docenten. De uitvoering op lesniveau wordt door de docent bepaald. Teamleiders uit alle opleidingen hebben in de meeste gevallen geen idee of dierenwelzijn in de opleidingsplannen staat of geven aan dat het er niet in voorkomt. Dierenwelzijn komt volgens de teamleiders bij de meeste opleidingen op dit moment alleen impliciet aan de orde in de lessen en een enkele keer meer expliciet in de vorm van een vak (genoemd bij Dierv verzorging en Paardenhouderij) of een project (genoemd door teamleiders binnen alle opleidingen).

praktijkleren

De wijze waarop in het praktijkleren en op stagebedrijven aandacht aan dierenwelzijn besteed wordt, lijkt, voor zover de teamleiders weten, net als bij het theoretisch gerichte onderwijs vooral impliciet te zijn en is sterk afhankelijk van de inzet van docenten en stagebegeleiders.

toetsing en examinering

Toetsing

De toetsing van lesstof gebeurt volgens teamleiders door docenten individueel en/of als vakgroep en in enkele gevallen in overleg met een kennisteam. Dierenwelzijn wordt alleen expliciet getoetst binnen specifieke dierenwelzijnvakken. Dit gebeurt bijvoorbeeld door een cijfer te geven voor het debatteren van dierenwelzijnkwesties. Op alle andere locaties wordt dierenwelzijn impliciet getoetst binnen andere vakken. Niet alle teamleiders weten of er getoetst wordt ja of nee. Op sommige opleidingen vinden op dit moment nauwelijks nog toetsen plaats; alleen diagnostische toetsen worden daar genoemd.

Examinering

Alle opleidingen werken met de PvB met uitzondering van elk één opleiding Dierv verzorging, Paraveterinaire ondersteuning en Paardenhouderij die met deelkwalificaties werken. Assesoren nemen de PvB's af. De vraag of dierenwelzijn onderdeel uitmaakt van de proeve wordt verschillend beantwoord. Over het algemeen weten de teamleiders niet in hoeverre dierenwelzijn expliciet aan de orde komt. Het wordt volgens hen niet expliciet als eis gesteld dat het aan de orde moet komen, maar mogelijkheden daartoe zijn er wel tijdens de PvB's als er iets gebeurt; in de vorm van een ethisch dilemma, bijvoorbeeld in een criterium gericht interview en/of naar aanleiding van het maken van een kritische fout rond het omgaan, de huisvesting, monitoring en inschatting van de gezondheid van dieren. Ook bieden verslagen van leerlingen aanknopingspunten voor het expliciet aan de orde stellen van dierenwelzijn.

Eén teamleider paraveterinair geeft aan dierenwelzijn niet expliciet aan de orde te willen laten komen in de examinering.

C. Taken en verantwoordelijkheden van docenten en teamleiders

docenten (volgens teamleiders)

Teamleiders uit alle opleidingen noemen de verantwoordelijkheid van docenten voor de uitvoering van lessen rond dierenwelzijnsthema's en de verantwoordelijkheid voor het dierenwelzijn van de dieren op locatie en/of in praktijklessen. Zij noemen eveneens de verantwoordelijkheid van docenten voor de ontwikkeling van dierenwelzijnaangelegenheden zoals de ontwikkeling van realiteitszin bij leerlingen, het meedenken over een visie op het dierenbestand op locatie en het samen met andere docenten bepalen wat belangrijk is rond dierenwelzijn.

Teamleiders uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- een *signalerende* functie van docenten. Het kan dan gaan om misstanden op stagebedrijven en het bijhouden van de vakkennis en actualiteit (teamleiders Dierv verzorging, Paraveterinair en Veehouderij).
- de *voorbeeldfunctie* van docenten. Het gaat dan om de functie van 'visitekaartje' in de omgang met dieren richting leerlingen en buitenwereld (teamleiders Dierv verzorging en Paardenhouderij).
- een *controlerende* functie van docenten richting het uitvoeren van de dierenwelzijnsprincipes op locatie en de controle of het team in zijn geheel wel meegaat met nieuwe ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn (teamleiders Dierv verzorging).

teamleiders

Teamleiders uit alle opleidingen noemen de (eind)verantwoordelijkheid die zij zelf hebben voor de ontwikkeling van een goed curriculum of opleidingsplan en daaruit afgeleid de wijze waarop dierenwelzijn daarin voorkomt. Het gaat daarbij om zaken als het initiëren van beleidsveranderingen, het aanpassen van de onderwijsstructuur om vernieuwingen mogelijk te maken, het laten aansluiten van onderwijs en praktijk, het creëren van een plek in het onderwijs voor dierenwelzijn. Eveneens noemen zij hun (eind)verantwoordelijkheid voor de omgang met dieren op locatie en in de praktijk (al dan niet in de vorm van het maken van een visie hierop).

Teamleiders uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- hun verantwoordelijkheid voor de facilitering van docenten (Paardenhouderij, Paraveterinair en Veehouderij). Zij moeten zorgen dat docenten zich met het thema bezig kunnen houden. Het kan daarbij om zaken gaan als het vrijmaken van docenten voor projecten en deelname aan overlegorganen, het actief stimuleren van docenten om iets met het thema te doen, het organiseren van bijeenkomsten rond dierenwelzijn, het opvangen van signalen van docenten rond dit thema.
- hun verantwoordelijkheid om het goede voorbeeld te geven bij leerlingen en externe partijen (Dierv verzorging en Paardenhouderij). Het kan daarbij om zaken gaan als het bijbrengen van realiteitszin en ethisch bewustzijn bij leerlingen, het te woord staan van ouders en Dierenbescherming als er klachten zijn.

Een enkele teamleider Veehouderij kan naar eigen zeggen geen duidelijke taken of verantwoordelijkheden aanwijzen omdat daar intern nog te veel discussie over is. Een enkele teamleider Paardenhouderij vindt dat een teamleider geen enkele taak of verantwoordelijkheid heeft met betrekking tot het thema dierenwelzijn.

D. Het belang van dierenwelzijn in de opleiding

D1: De mate waarin docenten dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding (volgens teamleiders)

Gemiddeld geven alle teamleiders de docenten een 7 (afgerond). De cijfers variëren tussen 6 (Veehouderij) en 8 (Dierv verzorging).

D2: De mate waarin leerlingen dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding (volgens teamleiders)

Gemiddeld geven alle teamleiders tezamen de leerlingen een 7 (afgerond). De cijfers variëren tussen 5 (Veehouderij) en 7 (Paraveterinair).

E. Visievorming en formalisering

visievorming

Op geen enkele locatie zijn er volgens teamleiders gemeenschappelijke visies op het gebied van dierenwelzijn. Eén teamleider Paardenhouderij en één teamleider Dierverzorging geven wel aan dat er al concrete stappen zijn gezet op weg naar een gezamenlijke visie. Enkele andere teamleiders Paardenhouderij geven aan niet te weten of er een visie rond dierenwelzijn op hun locatie aanwezig is. Enkele teamleiders Paraveterinair melden ontwikkelingen op landelijk niveau binnen hun AOC of wijzen op de ontwikkeling van speciale 'dierenwelzijnskaarten' waarop iedereen de handelingen die met dieren worden uitgevoerd moet bijhouden. Hoewel er op geen enkele locatie een gezamenlijke visie ligt, vindt er op vrijwel iedere locatie wel discussie over het thema plaats en staan teamleiders over het algemeen open voor verdere ontwikkeling van het thema.

formalisering

Dierenwelzijn is nauwelijks geformaliseerd in het onderwijs. Op een aantal locaties worden aparte vakken dierenwelzijn gegeven (binnen Dierverzorging en Paardenhouderij). Op één locatie (eveneens Paardenhouderij) wordt door een werkgroep gewerkt aan het meer expliciteren van dierenwelzijn in het curriculum. Sommige teamleiders geven aan niet zeker te weten of er binnen hun opleiding expliciete lessen of vakken worden gegeven rond dierenwelzijn. Bij één opleiding Veehouderij en één opleiding Paraveterinair vindt overleg op landelijk niveau plaats over de invulling van dierenwelzijn in een kennisteam. In alle opleidingen wordt deelgenomen aan projecten rond dierenwelzijn.

7.4.4 Dierenwelzijn in lessen en stages

A. Hoe docenten les geven

A1: Selectie van stagebedrijven

Alle locaties maken gebruik van door Aequor geselecteerde bedrijven. Van de 21 teamleiders weten er 16 niet of dierenwelzijn een door Aequor gehanteerd criterium is bij de selectie. Vier teamleiders geven met zekerheid aan dat het geen selectiecriterium is of kan zijn. Uit alle opleidingen behalve Veehouderij vindt een meerderheid dat dierenwelzijn een selectiecriterium zou moeten zijn voor stagebedrijven. Bij Veehouderij zijn twee teamleiders positief.

Er is meer verschil van mening over de vraag of Aequor de aangewezen organisatie zou zijn om dierenwelzijn op stagebedrijven te controleren. Volgens de één is dit een taak voor de Algemene Inspectie Dienst¹⁶ (en gebeurt de selectie op deze wijze al), voor de ander is dit de Politie, Dierenbescherming of kan er vergelijkbaar met de veiligheidscertificaten een instantie worden aangewezen die certificeert. Nadelen van een selectie op dierenwelzijn zijn er ook: bedrijven kunnen sociaal wenselijke antwoorden geven, dierenwelzijn is subjectief (waar leg je de grens), je kunt ook doorschieten in het selecteren (*'straks controleren ze ook of ze wel de goede verzekeringen hebben'*) en er is angst voor een tekort aan stagebedrijven (in sommige opleidingen is dit al het geval).

7.4.5 Ruimte voor ontwikkeling

A. Kennisbenutting en professionalisering

A1: Professionaliseringsmogelijkheden voor docenten (volgens teamleiders)

Op alle locaties zijn er mogelijkheden om je als docent te professionaliseren en bij te laten scholen. Als eerste zijn er de uren voor persoonlijke deskundigheidsbevordering. Docenten mogen die in principe zelf invullen. Geen enkele docent heeft echter een verzoek ingediend om naar een bijscholing dierenwelzijn te gaan. Wel worden er aanvragen gedaan voor aspecten van dierenwelzijn zoals cursussen diergedrag of medicijngebruik. Ook wordt er op andere manieren gewerkt aan professionalisering. Te denken valt aan deelname aan dierenwelzijnsprojecten, netwerken (als bijvoorbeeld netwerk Dier), platforms (als platform huisdierenbezit) en het zelfstandig bijhouden van vakliteratuur. Bij het opzetten van cursussen

¹⁶ Sinds mei 2010 bekend onder de naam nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit

en bijscholingsdagen dierenwelzijn adviseren enkele teamleiders dat een gespecificeerde cursusbeschrijving per opleiding en indien mogelijk ook per deelthema noodzakelijk is voor het verkrijgen van animo, zoals: 'dierenwelzijn en melkwinning' of 'dierenwelzijn en [vee] transport'.

B. Belemmeringen

B1: Belemmeringen om dierenwelzijn een grotere plek in het onderwijsaanbod te geven

De belangrijkste belemmering die door teamleiders uit alle opleidingen genoemd wordt is die van de prioriteit. Tijd voor de heroriëntatie van opleidingen in het kader van de CGO speelt hierin een grote rol. Teamleiders uit de opleidingen Paardenhouderij en Dierverzorging zien relatief de meeste belemmeringen om dierenwelzijn een grotere rol te geven. Specifieke belemmeringen genoemd door teamleiders Paardenhouderij zijn een wisselend dierbestand, gebrek aan financiën, de lastige organisatie van vakken en veiligheidstechnische redenen. Een specifieke belemmering genoemd door teamleiders Dierverzorging is de concurrentie met andere vakken. Tenslotte speciale belemmeringen genoemd door teamleiders Veehouderij; een verschil van opvatting rond het belang van dierenwelzijn tussen docenten en het door docenten vasthouden aan tradities binnen de veehouderij.

7.4.6 De gewenste situatie

A. Behoeftte aan de ontwikkeling van dierenwelzijnsthema's

Alle teamleiders van alle opleidingen op twee personen na (één teamleider Dierverzorging en één teamleider Paardenhouderij) staan positief ten opzichte van verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn binnen hun opleiding. Teamleiders Dierverzorging willen meer aandacht via projecten, aandacht voor het maatschappelijke aspect, regelgeving en houding, een module in de hogere niveaus rond het adviseren van bedrijven over dierenwelzijn en in de lagere niveaus over houdingsaspecten, aandacht voor burgerschapsvorming. Teamleiders Paardenhouderij vragen meer aandacht voor het maatschappelijke belang van het thema en dierenwelzijn in relatie tot burgerschapsvorming en teamleiders Paraveterinair willen dat dierenwelzijn meer prominent in de opleiding komt via bijvoorbeeld werkweken, symposia, themadagen, aandacht voor de intrinsieke waarde van het dier, de relatie mens-dier, aandacht voor crisissituaties of als expliciet thema in de opleiding. Teamleiders Veehouderij denken aan werkweken, symposia en het belang van dierenwelzijn voor de afzet. Wel noemen twee teamleiders de voorwaarde van draagvlak onder docenten en bedrijven of vragen een aantoonbare noodzaak om meer te doen aan het thema.

B. Behoeftte aan ondersteuning bij ontwikkeling van lessen en gewenste hulpmiddelen

B1: Behoeftte aan ondersteuning van lessen of professionalisering

Binnen alle opleidingen noemen teamleiders de behoefte aan korte filmpjes met voorbeelden van goed/minder goed dierenwelzijn of alternatieven en algemene- en deelthema's dierenwelzijn voor in de lessen.

Teamleiders van specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- gastdocentschappen en losse cursussen (Dierverzorging, Paardenhouderij en Veehouderij);
- debatten en boeken dierenwelzijn (Dierverzorging en Paardenhouderij);
- onderzoeksbundels/resultaten (Dierverzorging en Paraveterinair);
- websites, nieuwsbrieven, knipselkrant, workshop, informatiepakket voor stagebedrijven, leskist voor leerlingen die in het primair onderwijs voorlichting geven (Dierverzorging);
- themadagen, groepjes rond thema's (Paraveterinair);
- excursies naar bedrijven (Veehouderij);
- evenementen richting burger en bedrijven (Paardenhouderij).

C: Bereidheid tot investering in dierenwelzijn

C1: Investeringsbereidheid en besluitvorming

Er is een brede algemene bereidheid onder teamleiders van alle opleidingen om te investeren in dierenwelzijnsprojecten. Wel noemen teamleiders verschillende factoren die mede bepalend zijn of er werkelijk wordt meegedaan aan een project of een voorstel voor een project wordt ingediend:

- de aanwezige behoefte onder docenten om in dierenwelzijn te investeren;
- het al dan niet voorkomen van dierenwelzijn in een kwalificatiedossier;
- de functionaliteit, relevantie en meerwaarde van een project voor het individu dat aan het project meewerkt, de school en de onderwijsstructuur;
- het aantal – en resultaten van - reeds lopende projecten;
- de manier waarop het thema dierenwelzijn wordt benaderd binnen het project;
- de omvang van de projectinvestering.

De besluitvorming over het wel of niet meedoen aan een project kan verschillen per locatie en is mede afhankelijk van wie het voorstel inbrengt en de wijze waarop dit gedaan wordt. Toetsing geschiedt door de teamleider en/of mogelijk anderen als een Management Team, AOC-bestuur of opleidingscoördinator.

D: Mogelijke samenwerkingspartners

D1: Gewenste samenwerkingspartners in dierenwelzijnarrangementen

Teamleiders van alle opleidingen gaan bij de keuze van de samenwerkingspartners uit van de aard van het arrangement. Samenwerkingspartners kunnen dan uit brede lagen van de samenleving komen. Toch worden er verschillende groepen genoemd waarmee er graag samengewerkt wordt. Teamleiders uit alle opleidingen noemen partijen uit het onderwijs (AOC-opleidingen van verschillend niveau), onderzoek, bedrijfsleven (afhankelijk van opleiding). Politieke partijen worden niet uitgesloten (afhankelijk van het doel van hun optreden en bij voorkeur verschillende partijen tegelijk zoals in een debat).

Teamleiders uit specifieke opleidingen noemen daarnaast:

- de opleidingadviesraad of organisaties die door de opleidingraad zijn gepromoot (Paardenhouderij en Veehouderij);
- dierenartsenpraktijken (Paraveterinair en Veehouderij);
- kinderopvang organisaties (Dierv verzorging);
- beroepsvereniging dierenartsen, dierenbescherming, manege, laboratoria, Royal Canin (Paraveterinair);
- LTO, belangenorganisaties, ontwikkelaars als het Ontwikkelcentrum, stallenbouworganisaties, Aequor (Veehouderij).

8 Kwaliteitsborging in het mbo groen

In het onderzoek naar de positie van dierenwelzijnseducatie in het mbo groen vormt kennis van het voorkomen van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden een onmisbare schakel. Vanaf 1 augustus 2011 worden alle opleidingen in het mbo volgens een nieuwe competentiegerichte kwalificatiestructuur aangeboden aan de eerstejaars leerlingen. Dit vindt onder meer plaats via kwalificatiedossiers die door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en mede namens het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I, voorheen LNV) zijn vastgesteld. Ieder dossier is op dezelfde manier opgebouwd; naast kerntaken en de meer inhoudelijk gerichte werkprocessen wordt een standaard competentielijst van 25 competenties (SHL-competenties, zie bijlage 6) gehanteerd. Het kwalificatiedossier geeft daarmee een gestandaardiseerd overzicht van de startpositie van de beginnende beroepsbeoefenaar. Ieder dossier bevat daarnaast één of meer uitstromen en niveaus, toegespitst op de specifieke vereisten van afzonderlijke beroepen. Voordat het kwalificatiedossier klaar is voor gebruik in het onderwijs, heeft het al een heel traject achter de rug.

In dit hoofdstuk worden eerst de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van de kwalificatiedossiers en de examenstandaarden samengevat. In de paragrafen 4.2 tot en met 5.6 zijn de resultaten gedetailleerd weergegeven.

8.1 Samenvatting

Kwalificatiedossiers en examenstandaarden vormen een basis voor de kwaliteitsborging in het mbo groen. Kwalificatiedossiers spelen een rol in de nieuwe competentiegerichte kwalificatiestructuur en geven een gestandaardiseerd overzicht van de startpositie van de beginnende beroepsbeoefenaar.

Het aantal vermeldingen van de woorden 'dierenwelzijn' en 'welzijn van het/de dier(en)' verschilt weinig tussen de kwalificatiedossiers van Dierhouderij en Paraveterinaire ondersteuning. Binnen het kwalificatiedossier Dierhouderij komen de woorden 114x op 50 van de totaal 225 afzonderlijke bladzijden voor en in het dossier Paraveterinaire ondersteuning 51x op 26 van de totaal 105 afzonderlijke bladzijden. De plaats waar deze vermeldingen het meest voorkomen, zijn in het dossier Dierhouderij, als onderdeel van de beschrijving van vakkennis en vaardigheden binnen competenties en in het dossier Paraveterinaire ondersteuning in de beschrijving van prestatie-indicatoren binnen competenties van de beroepsbeoefenaar. De top 3 van afzonderlijke vermeldingen van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' zijn:

Voor het kwalificatiedossier Dierhouderij:

1. zorg dragen voor welzijn van dieren (12x);
2. kennis van wetten met betrekking tot dierenwelzijn (9x) en;
3. toepassing van wetten met betrekking tot dierenwelzijn (10x).

Voor het kwalificatiedossier Paraveterinaire ondersteuning:

1. rekening houden met dierenwelzijn (10x);

2. kennis van normen en waarden van dierenwelzijn hebben (8x) en;
3. wettelijke richtlijnen en principes van dierenwelzijn kunnen toepassen (7x).

In het kwalificatiedossier Dierhouderij wordt melding gemaakt van het werkproces 1.3: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren', behorende bij kerntaak 1 dat specifiek gericht is op dierenwelzijn. De SHL-competenties voor leerlingen die hiermee in verband gebracht worden, zijn: 'Beslissen en activiteiten initiëren', 'ethisch en integer handelen', 'formuleren en rapporteren', 'vakdeskundigheid toepassen', 'materialen en middelen inzetten', 'onderzoeken', 'kwaliteit leveren', 'instructies en procedures' opvolgen. Er is geen volgorde van belangrijkheid van competenties aangegeven in het dossier.

De behandeling van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers geeft een kader voor het uitwerken van lessen waarin dierenwelzijn voorkomt, maar onduidelijk is waarop de keuze van het benoemen van dierenwelzijn in afzonderlijke kerntaken en werkprocessen gebaseerd is en wat de criteria voor goed dierenwelzijn inhouden. Hierdoor is geen verdere onderlinge vergelijking tussen de kwalificatiedossiers Paraveterinaire ondersteuning en Dierhouderij mogelijk.

Wat betreft de examenstandaarden, vrijwel alle schoollocaties gebruiken die van Stichting De groene standaard. In acht van de negen onderzochte examenstandaarden komen eveneens verwijzingen naar dierenwelzijn voor. Dit is in tabel 10 weergegeven.

De plaats waar deze vermeldingen het meest voorkomen zijn:

053#1 Animal Care (recreatiedieren), 14x

054#1 Animal Care (melkvee), 14x

590#1 Animal Care (recreatiedieren), 6x

In de examenstandaarden binnen crebo 97053 Manager dierv verzorging komen met 21 vermeldingen de meeste verwijzingen naar dierenwelzijn voor. Binnen crebo 97590 Dierenartsassistent paraveterinair en crebo 97054 Melkveehouderij zijn totaal 13 verwijzingen naar dierenwelzijn.

De top 3 van afzonderlijke vermeldingen van 'dierenwelzijn' of welzijn van het/de) dier(en), zijn:

1. Dierv verzorging en Paardenhouderij, binnen codes 053#1, 053#2 en 053#3:

Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten, 8x

Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren, 4x

2. Paraveterinair, binnen codes 590#1, 590#2 en 590#3:

Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering, 2x

Dierenwelzijn versus noodzakelijke handelingen, 4x

3. Veehouderij, binnen codes 054#1 en 054#3:

Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren, 4x

Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten, 5x

Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering, 1x

Binnen alle drie de examenstandaarden komen verwijzingen naar dierenwelzijn voornamelijk voor in (relevante) beroepsdilemma's, kritische beroepssituaties en beheersingscriteria.

Examenstandaard	Aantal vermeldingen	Aantal pagina's met verwijzing	Bijbehorende opleiding
053 #1 Animal Care (recreatiedieren)	4x dierenwelzijn 6x welzijn van dieren 4x welzijn van de dieren	7 van de 15 pagina's, waarvan 4 met meerdere verwijzingen	Diervverzorging & Paardenhouderij crebo 97053 Manager diervverzorging
053 #2 Managing animal events	3x dierenwelzijn 1x welzijn van de dieren	4 van de 16 pagina's	Diervverzorging & Paardenhouderij crebo 97053 Manager diervverzorging
053 #3 Animal business	3 x dierenwelzijn	3 van de 19 pagina's	Diervverzorging & Paardenhouderij crebo 97053 Manager diervverzorging
590 #1. Animal Care (recreatiedieren)	4x dierenwelzijn 2x welzijn van dieren	5 van de 19 pagina's, waarvan 1 pagina met meerdere verwijzingen	Paraveterinair crebo 97590 Dierenartsassistent paraveterinair
590 #2 Op onderzoek	4x dierenwelzijn	4 van de 15 pagina's	Paraveterinair crebo 97590 Dierenartsassistent paraveterinair
590 #3 De spin in het web	3x dierenwelzijn	3 van de 22 pagina's	Paraveterinair crebo 97590 Dierenartsassistent paraveterinair
054 #1 Animal Care (melkvee)	4x dierenwelzijn 6x welzijn van dieren 4x welzijn van de dieren	7 van de 17 pagina's, waarvan 4 pagina's met meerdere verwijzingen	Veehouderij crebo 97054 Melkveehouder
054 #2 Managing grassland and foddercrops	Geen verwijzingen		Veehouderij crebo 97054 Melkveehouder
054 #3 Animal business	3 x dierenwelzijn	3 van de 19 pagina's	Veehouderij crebo 97054 Melkveehouder

Tabel 10

Overzicht verwijzingen naar dierenwelzijn per examenstandaard

8.2 Kwaliteitsbewaking via kwalificatiedossiers

Van beroepscompetentieprofiel tot kwalificatiedossier

Globaal kunnen de volgende fasen worden onderscheiden waarin een kwalificatiedossier tot stand komt en waarin verschillende toetsmomenten zijn opgenomen (Coördinatiepunt 2010, 2011):

1. Branches maken beroepscompetentieprofielen

Beroepscompetentieprofielen zijn de basis van de nieuwe kwalificatiedossiers en beschrijven

de eisen aan de beroepsuitoefening voor een vakvolwassen beroepsbeoefenaar. Deze vormen het uitgangspunt voor het opstellen van de kwalificatiedossiers die uitgaan van de eisen waaraan beginnende beroepsbeoefenaren moeten voldoen.

2. Kenniscentra onderzoeken en beschrijven

Kenniscentra voor beroepsonderwijs en bedrijfsleven onderzoeken of de beoogde kwalificaties voor een nieuw dossier arbeidsmarkt relevant zijn en beschrijven wat een beginnend beroepsbeoefenaar allemaal moet kennen en kunnen aan het eind van de opleiding. Voor de dossiers die in dit onderzoek zijn geanalyseerd vormt Aequor het aangewezen kenniscentrum.

3. Coördinatiepunt voert toetsen uit

Het Coördinatiepunt Toetsing Kwalificaties mbo is het expertisecentrum voor de mbo-kwalificaties. Het begeleidt het proces van ontwikkeling van de kwalificatiedossiers en bewaakt de kwaliteit ervan. Dit doen zij middels het uitvoeren van vijf verschillende toetsmomenten. Een ervan is de ingangstoets voor de nieuwe kwalificatie. Hiermee onderzoekt het Coördinatiepunt of het dossier toegevoegde waarde heeft ten opzichte van de bestaande kwalificatiestructuur en of er genoeg animo onder instellingen is om de opleiding uit te voeren. In de sectorcommissie vindt het inhoudelijke debat plaats over het optimaal afstemmen van opleidingen en beroepspraktijk. Een sectorcommissie is een overlegorgaan voor branche en onderwijs.

4. Commissies bereiken overeenstemming

In de sectorcommissie vindt het inhoudelijke debat plaats over het optimaal afstemmen van opleidingen en beroepspraktijk plaats. Na een positief advies van de sectorcommissie heeft een paritaire commissie van het kenniscentrum de taak het kwalificatiedossier te 'legitimiseren'.

5. Het Coördinatiepunt toetst

Als er in de paritaire commissie overeenstemming is bereikt, gaat het kwalificatiedossier weer naar het Coördinatiepunt voor toetsing aan de hand van het Toetsingskader. Hierin komen zaken aan de orde als: controle van het gebruikte format, herkenbaarheid voor sociale partners, bedrijfsleven, koppeling met de ervaringen uit het onderwijs, aanwezigheid wettelijke beroepseisen, onderhoudsagenda voor de toekomst (waaronder evaluatie door gebruikers), transparantie van de totstandkoming van het dossier.

6. Besturen van de kenniscentra besluiten

De besturen van de kenniscentra besluiten, geadviseerd door de paritaire commissies, de kwalificatiedossiers voor te leggen aan het ministerie van OCW.

7. Ministerie van OCW stelt het dossier vast

Aan het slot van de ontwikkelprocedure biedt het Coördinatiepunt namens het bestuur van het kenniscentrum het kwalificatiedossier aan het ministerie van OCW aan. Het ministerie stelt het dossier vervolgens vast.

(8) Inspectie controleert¹⁷

De inspectie controleert of de doelen van het dossier goed zijn vertaald in het onderwijs en de examens goed aansluiten op de in het dossier geformuleerde eisen.

Selectie kwalificatiedossiers voor het onderzoek¹⁸

Tijdens dit onderzoek is, zoals eerder aangegeven, geïnventariseerd welke kwalificatiedossiers door de verschillende schoollocaties zijn gebruikt. Van de 20 bezochte schoollocaties maakten drie locaties voor leerlingen van niveau 4, klas 3 nog gebruik van dossiers uit de oude kwalificatiestructuur. Voor dit onderzoek is gekozen voor een analyse van de meest gebruikte dossiers van iedere opleiding¹⁹. Deze zijn:

Opleiding Dierverzorging: kwalificatiedossier 97050 Dierhouderij 2009-2010

Opleiding Paardenhouderij: kwalificatiedossier 97050 Dierhouderij 2009-2010

¹⁷ Werkprocessen en de kerntaken zijn in het MBO relevant voor de examens en de summatieve beoordeling. De inspectie heeft de competenties niet goedgekeurd voor de examinering. Scholen gebruiken deze nog wel.

¹⁸ De kwalificatiedossiers zijn te vinden op <http://prod.pub.kwalificatiesmbo.nl/DossierOverzicht.aspx>

¹⁹ De gezamenlijke kenniscentra zijn verantwoordelijk voor de ontwikkeling en het onderhoud van de kwalificatiestructuur. De ontwikkelde dossiers worden om de kwaliteit van de dossiers te waarborgen, aangeboden aan het Coördinatiepunt. Het Coördinatiepunt werkt in opdracht van het ministerie van OC&W en heeft een onafhankelijke positie. Een overzicht van kwalificaties en crebonummers met de daarbij horende dossiers en uitstroombestanden is te vinden op de website van Aequor: <http://www.aequor.nl/onderwijs/kwalificatiedossiers> (bron: Aequor 2011).

Opleiding Paraveterinair: kwalificatiedossier 97590 Paraveterinaire ondersteuning 2009-2010

Opleiding Veehouderij: kwalificatiedossier 97050 Dierhouderij 2009-2010

Inrichting van de kwalificatiedossiers

Ieder dossier is op dezelfde wijze ingedeeld in vier delen:

- Deel A: beeld van de beroepengroep

Er wordt een kort beeld geschetst van het beroep, de taken die worden uitgeoefend en competenties die nodig zijn om het beroep uit te oefenen.

- Deel B: Kwalificaties

In dit deel worden de diploma-eisen beschreven in termen van kerntaken, werkprocessen en proces-competentie-matrices. Tenslotte wordt een overzicht gegeven welke werkprocessen bij welke uitstromen horen.

- Deel C: Uitwerking van kwalificaties

Deel C is een nadere uitwerking van Deel B. Per werkproces worden de benodigde competenties toegelicht en wordt kort de benodigde vakkennis en vaardigheden beschreven.

- Deel D: Verantwoording

Dit deel bestaat uit een toelichting rond de totstandkoming van het dossier

8.3 Kwaliteitsbewaking via Examenstandaarden

Examenproducten van De groene standaard en Phoenix

Niet alleen kwalificatiedossiers zorgen voor optimale kwaliteit van opleidingen in het mbo groen. Stichting De groene standaard is een samenwerkingsverband van 12 AOC's en Aequor die examenstandaarden en andere examenproducten levert voor onderwijsinstellingen in het groene mbo. De primaire taak is de kwaliteitsborging van die examenproducten en daarnaast ondersteunt het de implementatie ervan. De examenstandaarden zijn leidend voor de inrichting van Proeven van Bekwaamheid (PvB). Deze beoordeling van bekwaamheid vindt plaats in een authentieke beroepscontext waarbij de leerling wordt beoordeeld op het totale beroepsfunctioneren (www.degroenestandaard.nl) Bij de samenwerking is ook afgestemd met branche-organisaties, bedrijven, het CITO, het Ontwikkelcentrum, IPC Groene Ruimte en PTC+.

Vanuit Helicon Opleidingen is een vergelijkbare examenstandaard ontwikkeld onder de naam Phoenix. Uitgangspunt van het Phoenix-concept is dat componenten van kennis, vaardigheden en houdingen eerst afzonderlijk verworven worden en dat de vorderingen in het portfolio worden gevolgd en bijgehouden. Een goed gevuld portfolio is de afsluiting van het onderwijsleerproces en is de toelatingspas voor deelname aan de PvB.

Via de PvB wordt uiteindelijk getoetst of de student geschikt is zelfstandig in de beroepspraktijk te functioneren. De groene standaard en Phoenix vormen daarmee inhoudelijke en 'toetstechnische beschrijvingen' van de eisen van de PvB. Voor elke uitstroom binnen groene opleidingen zijn maximaal vier examenstandaarden ontwikkeld die ieder jaar kunnen worden aangepast aan vernieuwde versies van de kwalificatiedossiers. Inmiddels zijn er op deze wijze verschillende generaties examenstandaarden ontstaan.

In dit onderzoek is, op grond van de grotere aantallen opleidingen die met de examenstandaarden van De groene standaard werken, uitsluitend gekeken naar de examenstandaarden van deze stichting. Er wordt echter gewerkt aan een gezamenlijke visie op standaardisering van examenprocessen en producten voor het groene domein (zie hiervoor www.actieplan-examinering.nl).

Selectie examenstandaarden voor het onderzoek

De examenstandaarden die worden gebruikt door de meerderheid van de geselecteerde schoollocaties zijn:

Voor de opleiding Dierv verzorging (crebo 97053 Manager dierv verzorging):
053#1 Animal Care (recreatiedieren)

053#2 Managing animal events

053#3 Animal business

Voor de opleiding Paardenhouderij (crebo 97053 Manager dierv verzorging):

053#1 Animal Care (recreatiedieren)

053#2 Managing animal events.

053#3 Animal business

Voor de opleiding Paraveterinaire ondersteuning (crebo 97590 Dierenartsassistent paraveterinair)

590#1 Animal Care (recreatiedieren)

590#2 Op onderzoek

590#3 De spin in het web

Voor de opleiding Veehouderij: (crebo 97054 Melkveehouder)

054#1 Animal Care (melkvee)

054#2 Managing grassland and foddercrops.

054#3 Animal business

Inrichting van de examenstandaarden van De groene standaard:

Examenstandaarden van De groene standaard bevatten in het schooljaar 2009-2010 de volgende onderdelen:

1. Titel van examenstandaard met overzicht kerntaken, werkprocessen en beroepsdilemma's, doel en kritische beroepssituaties
2. Bekwaamhedendocument met legenda van competenties behorende bij de examenstandaard, werkprocessen met resultaten en beheersingscriteria
3. Toetstechnische eisen met onderdelen: algemeen, inrichting van proeve van bekwaamheid, beoordelingswijzer proeve van bekwaamheid
4. Inrichtingsplan proeve van bekwaamheid met titel examenstandaard en ondertekening examencommissie
5. Toelichting bij de beoordeling, met werkprocessen, competenties en toelichting door assessoren, beroepsdilemma's, handtekening assessoren
6. Check uitvoering inrichtingsplan proeve van bekwaamheid met ondertekening schoolassessor
7. Bijlage 1 informatie voor de deelnemer
8. Bijlage 2 informatie voor de assessor

Zoals binnen het hoofdstuk 3 reeds is aangegeven, is binnen enkele kwalificatiedossiers en bijbehorende examenstandaarden gericht gezocht naar het expliciet voorkomen van het woord 'dierenwelzijn' of de term 'welzijn van het/de dier(en)' en de plaats waar dit voorkomt. Hieronder een overzicht van de bevindingen van allereerst de kwalificatiedossiers, gevolgd door de bijbehorende examenstandaarden.

8.4 Dierenwelzijn in het kwalificatiedossier Dierhouderij

Het betreft hier het dossier van de sector: Voedsel en leefomgeving, Branche: Dier, Cohort: 2009-2010 (Colo 2002-2009).

Vermeldingen en beschrijvingen van dierenwelzijn

Het dossier Dierhouderij beslaat in totaal 225 pagina's en 41.273 woorden. In het dossier wordt 49 keer direct verwezen naar het woord 'dierenwelzijn', 35 keer naar 'welzijn van dieren' en 30 keer naar de woorden 'welzijn van het/de dier(en)'. Samen zijn dit 114 verwijzingen. Het woord 'dierenwelzijn' staat op 36 verschillende pagina's, 'welzijn van dieren' op 24 pagina's en 'welzijn van het/de dier(en)' op 14 pagina's. Er is echter een overlap van 6 pagina's waardoor het totaal aantal verwijzingen naar 'dierenwelzijn', 'welzijn van dieren' of 'welzijn van (het/de) dier(en)' uitkomt op een score van 114 keer op 50 afzonderlijke pagina's. De directe verwijzingen komen het meeste voor in de delen B en C van het kwalificatiedossier. Hierbij worden de volgende eisen gesteld aan de beginnende beroepsbeoefenaar:

- Draagt zorg voor welzijn van dieren: 12x
- Kennis van wetten met betrekking tot dierenwelzijn: 9x

- Toepassing van wetten met betrekking tot dierenwelzijn: 10x
- Rekening houden met dierenwelzijn: 12x
- Kennis van hulpmiddelen voor de zorg voor welzijn van dieren: 4x
- Vaardigheid in het gebruiken van hulpmiddelen voor de zorg welzijn van dieren: 4x
- Oog hebben voor dierenwelzijn: 4x
- Handelen in woord en daad in lijn met de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn: 4x
- Kennis van de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn: 4x
- Toepassen van de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn: 4x
- Waarborgen van dierenwelzijn: 9x
- Registreert bijzonderheden over welzijn van de dieren: 8x
- Neemt beslissingen en hakt knopen door m.b.t. welzijn van de dieren: 4x
- Kiest en gebruikt geschikte materialen en middelen ten behoeve van welzijn van de dieren: 6x
- Volgt bedrijfsprocedures en veiligheidsvoorschriften op, zodat de zorg voor welzijn van de dieren volgens instructie en wettelijke richtlijnen verlopen: 3x

Dierenwelzijn in Deel A: Beeld van de Beroepengroep

Er is geen vermelding van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van dieren' in Deel A, enkel van 'welzijn van de dieren' (1x).

Dierenwelzijn in Deel B: De kwalificaties

Dierenwelzijn of welzijn van (de) dieren wordt in dit onderdeel 14x genoemd:

- In hoofdstuk 2 komt dierenwelzijn naar voren als onderdeel van gesignaleerde 'trends en innovaties' (2.5), waarin wordt aangegeven dat de dierhouder, om in aanmerking te komen voor Europese subsidies, deze op de hoogte moet blijven van wet- en regelgeving met betrekking tot onder meer dierenwelzijn.
- In hoofdstuk 3 wordt gemeld dat de dierhouder in alle uitstromen zorg draagt voor de gezondheid en welzijn van dieren (overzicht van het kwalificatiedossier).
- In hoofdstuk 4 wordt iedere uitstroom globaal beschreven; voor de uitstromen melkveehouder, dierenhouder hokdieren, dierenhouder graasdieren en de manager dierv verzorging geldt dat deze beroepsbeoefenaren in hun typerende beroepshouding hebben staan dat zij rekening moeten houden met het dierenwelzijn. Alleen bij de manager dierv verzorging wordt nog toegevoegd dat deze eindverantwoordelijk is voor het dierenwelzijn op het bedrijf.
- In hoofdstuk 5 de beschrijving van kerntaken, komen de woorden dierenwelzijn en welzijn van (de) dieren terug in kerntaak 1 t/m 4:
 - Kerntaak 1: het uitvoeren van de dagelijkse zorg op dierenhouderij
 - Kerntaak 2: het organiseren van dagelijkse productie en uitvoering
 - Kerntaak 3: het coördineren van werkzaamheden
 - Kerntaak 4: het ondernemen.
 In alle kerntaken houdt de dierenhouder rekening met dierenwelzijn.
- In hoofdstuk 5 en 6 wordt melding gemaakt van Werkproces 1.3, behorende bij kerntaak 1 dat specifiek gericht is op dierenwelzijn: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren'. SHL-competenties voor leerlingen die hiermee in verband gebracht worden, zijn: Beslissen en activiteiten initiëren, ethisch en integer handelen, formuleren en rapporteren, vakdeskundigheid toepassen, materialen en middelen inzetten, onderzoeken, kwaliteit leveren, instructies en procedures opvolgen. Er is geen volgorde van belangrijkheid van competenties aangegeven in het dossier.

Dierenwelzijn in Deel C:

In deel C wordt de informatie uit deel B voor iedere uitstroom gespecificeerd. In procescompetentie-matrices wordt daarbij per uitstroom aangegeven welke competenties nodig zijn bij de uitvoering van de verschillende werkprocessen en hoe en waarom deze van toepassing zijn. In de detaillering van de matrices wordt duidelijk dat een bepaalde competentie van toepassing is, en wordt beschreven hoe die competenties worden aangewend ten behoeve van het resultaat van het werkproces. Per competentie kunnen meerdere componenten van toepassing zijn. Waar van toepassing, zijn kennis en vaardigheden vermeld wel-

ke nodig zijn voor competent gedrag, eventueel aangevuld met referenties (naar concrete geldende normen). 'Dierenwelzijn' of 'welzijn van (de/het) dier(en)' wordt 97 x genoemd in Deel C. Dit deel is opgesplitst in vier onderdelen, corresponderend met de vier uitstromen melkveehouder, dierenhouder hokdieren, dierenhouder graasdieren en manager diervverzorging. Dierenwelzijn of welzijn van (de/het dier(en)) wordt het meest genoemd in:

- *Beschrijvingen van vakkennis en vaardigheden binnen competenties:* 32x. Genoemd worden: Kennis van hulpmiddelen voor de zorg voor welzijn van dieren (4x 1.3)
Vaardigheid in het gebruiken van hulpmiddelen voor de zorg welzijn van dieren (4x 1.3)
Kennis van wetten met betrekking tot dierenwelzijn (4x 1.1, 4x 1.2)
Toepassing van wetten met betrekking tot dierenwelzijn (3x 1.1 3x 1.2, 2x 1.3)
Kennis van de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn (4x1.3)
Toepassen van de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn (4x 1.3)
- *Beschrijvingen van afzonderlijke prestatie-indicatoren van competenties:* 31 x. Genoemd worden:
Voert de vervoers- en stallingswerkzaamheden fysiek verantwoord uit zodat het dierenwelzijn gewaarborgd is (4x 1.1)
Neemt beslissingen en hakt knopen door m.b.t. welzijn van de dieren, zodat welzijn van de dieren optimaal gewaarborgd is (4x 1.3)
Zorg voor welzijn van dieren (4x 1.3)
Handelen in woord en daad in lijn met de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn (4x 1.3)
Registreert gegevens over de gezondheid van de dieren (4x1.3)
Volgens instructie en wettelijke richtlijnen welzijn van de dieren bewaken (4x 1.3)
Geschikte materialen en middelen kiezen t.b.v. welzijn van de dieren (3x 1.3)
Geschikte materialen en middelen gebruiken t.b.v. positieve beïnvloeding van welzijn van de dieren (4x 1.3)
- *Omschrijvingen van werkprocessen:* 12 x. Genoemd worden:
Zorg dragen voor welzijn van dieren (4x 1.3)
Rekening houden met dierenwelzijn: (4x 1.1)
Oog hebben voor dierenwelzijn (4x 1.3)
De volledige weergave van werkproces 1.3 uit het kwalificatiedossier Dierhouderij: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren' is opgenomen als bijlage 7.
- *Beschrijving van het proces-competentie-matrix:* 4x
Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel 4x)

Dierenwelzijn in Deel D: Verantwoording

In deel D komen geen verwijzingen voor naar 'dierenwelzijn' of 'welzijn van (de) dieren'.

8.5 Dierenwelzijn in het kwalificatiedossier Paraveterinaire ondersteuning

Het betreft hier het dossier van de sector: Voedsel en leefomgeving, Branche: Dier, Cohort: 2009-2010 (Colo 2002-2009).

Vermeldingen en beschrijvingen van dierenwelzijn

Het dossier paraveterinaire ondersteuning bestaat in totaal 105 pagina's en 20.486 woorden. In het dossier wordt 42 keer direct verwezen naar het woord 'dierenwelzijn' en 9 x naar de woorden 'welzijn van het/de dier(en)'. Samen zijn dit 51 verwijzingen. Het woord 'dierenwelzijn' staat op 20 verschillende pagina's en 'welzijn van het/de dier(en)' op 8 pagina's. Er is echter een overlap van 2 pagina's waardoor het totaal aantal verwijzingen naar 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' uitkomt op een score van 51 keer op 26 afzonderlijke pagina's. De directe verwijzingen komen voor in de delen A, B en C van het kwalificatiedossier.

In het dossier komt 'dierenwelzijn/welzijn van dieren' veelvuldig voor als deel van kerntaken of werkwerkprocessen (48x). De beroepsbeoefenaar moet:

- a. rekening houden met dierenwelzijn (10x)
- b. wettelijke richtlijnen en principes van dierenwelzijn kunnen toepassen (8x)
- c. kennis van normen en waarden van dierenwelzijn hebben (8x)
- d. werken in lijn met geldende ethische maatstaven /ethisch verantwoord met dieren omgaan (6x)
- e. aandacht voor dierenwelzijn hebben (4x)
- f. alert op dierenwelzijn zijn (3x)
- g. dierenwelzijn waarborgen (2x)
- h. zorgen voor het welzijn van het dier (2x)
- i. kennis van factoren die van invloed zijn op dierenwelzijn (2x)
- j. oog hebben voor dierenwelzijn (2x)
- k. inschatten van het welzijn (1x)

Dierenwelzijn in Deel A: Beeld van de Beroepengroep

De vermelding 'dierenwelzijn' heeft betrekking op de werkwijze van de toekomstige beroepsbeoefenaar: het welzijn van het dier is onderdeel van de primaire zorg van de beroepsbeoefenaar.

Dierenwelzijn in Deel B: De kwalificaties

'Dierenwelzijn' of 'welzijn van (het) dier(en)' wordt in dit onderdeel 11 x genoemd.

Het loopbaanperspectief van de beroepsbeoefenaar wordt kort beschreven; er is met deze opleiding een doorstroom mogelijk naar de hbo-opleiding 'diergezondheid en –welzijn'. In Deel B worden eveneens de algemene kerntaken beschreven van de dierenartsassistent paraveterinair. Dierenwelzijn wordt acht keer genoemd in de kerntaken 2 t/m 6:

Kerntaak 2: assisteren bij onderzoek en behandelingen (*aandacht voor dierenwelzijn*)

Kerntaak 3: assisteren bij operaties en coördineren van operaties (*aandacht voor dierenwelzijn*)

Kerntaak 4: voeren en verzorgen van gezonde dieren en begeleiden van voortplanting (*maatregelen voor dierenwelzijn bepalen, dierenwelzijn waarborgen, toepassen regelgeving en procedures met betrekking tot dierenwelzijn*)

Kerntaak 5: zorgen voor opgenomen dieren en het verlenen van eerste hulp (*welzijn van het dier waarborgen, inschatten van het welzijn van het dier, afwegen van tegenstrijdige wettelijke bepalingen en het welzijn van het dier*)

Kerntaak 6: verrichten van laboratoriumwerkzaamheden en uitvoeren van diagnostische handelingen (*welzijn van het dier waarborgen*).

Opvallend is dat het thema *niet* wordt genoemd binnen het onderdeel 'Trends en Innovaties' (2.5), dat uit de onderdelen 'arbeidsmarkt en beroepspraktijkvorming', 'wetgeving en regelgeving' en 'ontwikkelingen in de beroepsuitoefening' bestaat.

Dierenwelzijn in Deel C: Uitwerking van kwalificaties

In deel C wordt, gelijk het kwalificatiedossier Dierhouderij, de informatie uit deel B voor iedere uitstroom gespecificeerd. In de proces-competentie-matrices wordt daarbij per uitstroom aangegeven welke competenties nodig zijn bij de uitvoering van de verschillende werkprocessen en hoe en waarom deze van toepassing zijn.

In de detaillering van de matrices wordt duidelijk dat een bepaalde competentie van toepassing is, en wordt beschreven hoe die competenties worden aangewend ten behoeve van het resultaat van het werkproces. Per competentie kunnen meerdere componenten van toepassing zijn. Waar van toepassing, zijn kennis en vaardigheden vermeld welke nodig zijn voor competent gedrag, eventueel aangevuld met referenties (naar concrete geldende normen). 'Dierenwelzijn' of 'welzijn van (de/het) dier(en)' wordt in alle delen, met uitzondering van het onderdeel 'componenten', van Deel C genoemd. Het meest komt het woord voor in:

- *Beschrijvingen van prestatie-indicatoren van afzonderlijke competenties* (15x). Genoemd worden:
werken in lijn met geldende ethische maatstaven/ethisch verantwoord met dieren omgaan (6x in werkproces 4.2, 4.3, 4.5, 4.7, 4.8, 6.5), richtlijnen en principes van

dierenwelzijn toepassen (7x in werkproces 4.2, 4.3 (2x), 4.4, 4.5, 4.7, 4.8), oog hebben voor dierenwelzijn (2x in werkproces 5.1, 5.2).

- *Omschrijvingen van werkprocessen* (14x). Genoemd worden: rekening houden met dierenwelzijn (10x in werkproces 2.2, 3.2, 3.3, 4.7, 4.8, 5.1, 5.3, 6.1, 6.3, 6.5), aandacht voor dierenwelzijn (1x in 5.2), alert zijn op dierenwelzijn (3x in werkproces 4.2, 4.3, 4.5)
- *Beschrijvingen van vakkennis en vaardigheden binnen competenties* (10x). Genoemd worden: kennis van normen en waarden van dierenwelzijn (8x in werkproces 2.2, 3.2, 3.3, 5.2, 5.3, 6.1, 6.3, 6.5) en kennis van factoren die van invloed zijn op dierenwelzijn (2x in werkprocessen 4.7 en 4.8).

Dierenwelzijn in Deel D: Verantwoording

In Deel D komen geen directe verwijzingen voor naar dierenwelzijn of welzijn van (de/het) dier(en). Wel zijn de Engelse termen 'care of animals', 'nursing care', 'post operative care' gebruikt. Ook hier is het onduidelijk op welke wijze dierenwelzijn hier deel van uitmaakt. Een overzicht van kerntaken, werkprocessen met de bijbehorende omschrijvingen, competenties en vakkennis/vaardigheden waarin dierenwelzijn of welzijn van (de/het) dier(en) genoemd is, vindt u in bijlage 7.

8.6 Dierenwelzijn in examenstandaarden

8.6.1 Examenstandaard Dierv verzorging en Paardenhouderij

Het betreft hier de examenstandaarden Dierv verzorging en Paardenhouderij, behorende bij crebo 97053 Manager dierv verzorging, met de codes 053#1, 053#2 en 053#3. Vermeldingen en beschrijvingen van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van de/het dier(en)' komen expliciet voor:

Binnen de code 053#1 Animal care (recreatiedieren)

Binnen deze code wordt vier keer naar het woord 'dierenwelzijn', zes keer naar 'welzijn van dieren' en vier keer naar 'welzijn van de dieren' verwezen. Samen zijn dit 14 verwijzingen. Het document bestaat uit 15 pagina's waarvan op zeven afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn of welzijn van (de) dieren zijn, op vier pagina's staan meerdere verwijzingen. In totaal bevat het document 4.672 woorden. De expliciete verwijzingen betreffen:

Kerntaak 1, Werkproces 1.3: Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren

Beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten (2x)

Kritische beroepssituatie:

- Hij voert zelfstandig de werkzaamheden uit en is verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren.
- Hij is zich ervan bewust dat maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu een weerslag hebben op de toekomst van het bedrijf.

Relevante beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten

Beheersingscriteria (bij competentie):

- Neemt beslissingen en hakt knopen door m.b.t. gezondheid en welzijn van de dieren (A=Beslissen en activiteiten initiëren)
- Bij zorg voor gezondheid en welzijn van dieren handelt hij in woord en daad in lijn met de geldende ethische maatstaven (F=Ethisch en integer handelen)
- Registreert gegevens over gezondheid en welzijn van de dieren (J=Formuleren en rapporteren)

- Kiest geschikte materialen en middelen ten behoeve van gezondheid en welzijn van de dieren (L= Materialen en middelen inzetten)

Beoordelingswijzer proeve van bekwaamheid:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Inrichtingsplan Proeve van bekwaamheid:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Toelichting bij de beoordeling, Werkproces:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Binnen de code 053#2 Managing animal events

Binnen deze code wordt drie keer naar het woord 'dierenwelzijn' en één keer naar 'welzijn van de dieren' verwezen. Samen zijn dit vier verwijzingen. Het document bestaat uit 16 pagina's waarvan op 4 afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn of welzijn van de dieren zijn. Totaal bevat het document 4.672 woorden. De expliciete verwijzingen komen voor in de delen:

Kritische beroepssituatie:

- Uitgangspunt daarbij zijn de belangen van het bedrijf en het welzijn van de dieren

Beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten (2x)

Relevante beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten

Binnen de code 053#3 Animal business

Binnen deze code wordt drie keer naar het woord 'dierenwelzijn' verwezen. Het document bestaat uit 19 pagina's waarvan op drie afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn. Totaal bevat het document 5.655 woorden. De directe verwijzingen komen voor in de delen:

Beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten (2x)

Relevante beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering

8.6.2 Examenstandaard Paraveterinair

Het betreft hier de examenstandaarden Paraveterinair, behorende bij crebo 97590 dieren-artsassistentie paraveterinair met de codes 590#1, 590#2 en 590#3. Expliciete vermeldingen en beschrijvingen van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' komen voor:

Binnen de code 590#1 Animal care (recreatiedieren)

Binnen deze code wordt vier keer naar het woord 'dierenwelzijn' en twee keer 'welzijn van de dieren' verwezen. Samen zijn dit zes verwijzingen. Het document bestaat uit 16 pagina's waarvan op vijf afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn of welzijn van de dieren zijn, op één pagina staan meerdere verwijzingen. Totaal bevat het document 4.810 woorden. De directe verwijzingen naar dierenwelzijn betreffen:

Beroepsdilemma's:

1. Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering (2x)

Kritische beroepssituatie:

- Zij voert zelfstandig de werkzaamheden uit en is verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren.

- Zij is zich ervan bewust dat maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu een weerslag hebben op de toekomst van het bedrijf.
- Beheersingscriteria (bij competentie. .):*
- De voer- en watervoorziening zijn afgestemd op het welzijn van de dieren (F=Ethisch en integer handelen)

Relevante beroepsdilemma's:

- Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering

Binnen de code 590#2 Op onderzoek

Binnen deze code wordt vier keer naar het woord 'dierenwelzijn' verwezen. Het document bestaat uit 15 pagina's waarvan op vier afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn staan. Totaal bevat het document 4.128 woorden. De verwijzingen naar dierenwelzijn komen voor in:

Beroepsdilemma's:

- Dierenwelzijn versus noodzakelijke handelingen

Beheersingscriteria (bij competentie..) behorend bij werkproces 'Assisteer bij het uitvoeren van echografie':

- Bewaakt het dierenwelzijn van de patiënt (F= Ethisch en integer handelen)

Relevante beroepsdilemma's:

- Dierenwelzijn versus noodzakelijke behandelingen

Binnen de code 590#3 De spin in het web

Binnen deze code wordt drie keer naar het woord 'dierenwelzijn' verwezen. Het document bestaat uit 22 pagina's waarvan op drie afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn staan. Totaal bevat het document 6.737 woorden. De verwijzingen naar dierenwelzijn komen voor in:

Doel:

- De dierenartsassistent paraveterinair neemt 's morgens patiënten op, assisteert bij operaties, voert zelfstandig behandelingen uit zoals gebitsreinigingen en verleent eerste hulp bij spoedgevallen, zodat de werkzaamheden binnen de praktijk optimaal verlopen en het welzijn van dier en mens bewaakt wordt.

Beroepsdilemma's:

- Dierenwelzijn versus noodzakelijke behandelingen

Relevante beroepsdilemma's:

- Dierenwelzijn versus noodzakelijke behandelingen

8.6.3 Examenstandaard Veehouderij

Het betreft hier de examenstandaard Veehouderij, behorende bij crebo 97054 met de codes 054 #1, 054#2 en 054#3. Expliciete vermeldingen en beschrijvingen van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' komen voor:

Binnen de code 054#1 Animal care (melkvee) wordt vier keer naar het woord 'dierenwelzijn', zes keer naar 'welzijn van dieren' en vier keer naar 'welzijn van de dieren' verwezen. Samen zijn dit 14 verwijzingen. Het document bestaat uit 17 pagina's waarvan op zeven afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn of welzijn van (de) dieren zijn, op vier pagina's staan meerdere verwijzingen. De directe verwijzingen betreffen:

Kerntaak 1, Werkproces 1.3: Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren

Beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten (2x)

Kritische beroepssituatie:

- (..) Hij voert zelfstandig de werkzaamheden uit en is verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren (..).
- (..) Hij is zich ervan bewust dat maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn, voedselveiligheid en milieu een weerslag hebben op de toekomst van het bedrijf.

Werkproces met resultaat:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren

Beheersingscriteria (bij competentie..):

- Neemt beslissingen en hakt knopen door m.b.t. gezondheid en welzijn van de dieren (A=Beslissen en activiteiten initiëren)
- Bij zorg voor gezondheid en welzijn van dieren handelt hij in woord en daad in lijn met de geldende ethische maatstaven (F=Ethisch en integer handelen)
- Registreert gegevens over gezondheid en welzijn van de dieren (J=Formuleren en rapporteren)
- Kiest geschikte materialen en middelen ten behoeve van gezondheid en welzijn van de dieren (L= Materialen en middelen inzetten)

Beoordelingswijzer proeve van bekwaamheid

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Inrichtingsplan Proeve van bekwaamheid, uit te voeren werkprocessen:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Inrichtingsplan Proeve van bekwaamheid, Relevante beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten

Toelichting bij de beoordeling, Werkproces:

- 1.3 Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren (tabel).

Binnen de code 054#2 Managing grassland and foddercrops

Binnen deze code komt het woord 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' niet voor.

Binnen de code 054#3 Animal business wordt drie keer naar het woord 'dierenwelzijn' verwezen. Het document bestaat uit 19 pagina's waarvan op drie afzonderlijke pagina's verwijzingen naar dierenwelzijn. De directe verwijzingen komen voor in de delen:

Beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten (2x)

Relevante beroepsdilemma's:

- 2. Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering

9 Antwoorden op onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengevat aan de hand van de onderzoeksvragen.

9.1 Visie van docenten, leerlingen en teamleiders

Vraag 1: Wat voor visie hebben docenten, leerlingen en teamleiders op dierenwelzijn(educatie)?

- *Dierenwelzijn wordt het meest benaderd vanuit het perspectief van het dier. Docenten Veehouderij incorporeren ook andere zaken en hanteren de meest brede definitie van dierenwelzijn in hun lessen.*

Docenten uit alle opleidingen hanteren volgens de enquête een definitie van dierenwelzijn, waarbij de fysieke gezondheid en de mentale beleving van het dier voor de meesten een centrale positie inneemt. In de interviews werd dit nog aangevuld met aandacht voor optimale omstandigheden en contact met het dier (zoals goede huisvesting, voeding, gezondheidszorg en het tonen van respect en een goede hantering). Docenten Veehouderij hanteren in de interviews de meest brede invulling van het begrip, waarbij zaken als maatschappelijk vraagstuk, wet- en regelgeving en de economische betekenis van dierenwelzijn een rol speelt. Dierenwelzijn als educatieve opdracht wordt door docenten van drie van de vier opleidingen genoemd.

Uit de enquête onder leerlingen blijkt dat zij dierenwelzijn het meest vanuit de mentale beleving van het dier zien. Een uitzondering vormen de leerlingen Veehouderij die geen specifieke voorkeur voor een definitie toonden. In de interviews denken leerlingen uit alle opleidingen bij dierenwelzijn voornamelijk aan optimale omstandigheden die de mens voor het dier kan creëren (verzorging, omgeving, huisvesting, voeding). Daarnaast wijzen leerlingen uit verschillende opleidingen op behoeften van het dier zelf, het optimale contact met het dier en regelgeving, waarbij leerlingen diervoorzorging/paardenhouderij eerder uit lijken te gaan van een 'gewenste' situatie voor het dier en de leerlingen veehouderij en in mindere mate paraveterinair eerder van wat 'vereist' is rond het dier.

Teamleiders uit alle opleidingen denken in de eerste plaats aan dierenwelzijn vanuit de fysieke gezondheid en de mentale beleving van het dier en zien dierenwelzijn eveneens als maatschappelijk en/of ethisch vraagstuk. Andere elementen betreffen dierenwelzijn als optimaal (menselijk) contact / wijze van omgang met het dier en als educatief element.

- *Er zijn aanzienlijke verschillen in waardenperspectieven onder- en tussen de groepen docenten en leerlingen over de positie van de mens ten opzichte van het dier en de benodigde aandacht voor dierenwelzijn. Docenten en leerlingen veehouderij hebben vaker een antropocentrisch perspectief, die van de overige dieropleidingen vaker een zoöcentrisch perspectief.*

In de enquête staan, wat betreft de positie van mens en dier, docenten Paraveterinair en docenten Veehouderij het meest uit elkaar, waarbij docenten Paraveterinair de intrinsieke waarde van dieren relatief vaker benadrukken en vaker constateren dat dierenwelzijn meer aandacht moet krijgen, terwijl docenten Veehouderij relatief vaker de mens als meer

belangrijk dan dieren zien en de aandacht voor dierenwelzijn wel wat overdreven vinden. Kwantitatieve en kwalitatieve gegevens wijzen hierbij in dezelfde richting. Geïnterviewde docenten zien over het algemeen veel variatie in houdingen van leerlingen naar dieren. De grootste verschillen liggen volgens hen in het beeld van leerlingen Diervverzorging aan de ene kant en Veehouderij aan de andere kant, waarbij leerlingen Diervverzorging volgens docenten relatief vaker denken dat mens en dier gelijk zijn en bij leerlingen Veehouderij dat de mens boven het dier staat. Dit wordt grotendeels bevestigd door de leerlingen. Leerlingen Veehouderij benadrukken in enquête en interviews relatief vaker dat de mens belangrijker is dan de dieren en heeft geen enkele leerling in de interviews aangegeven dat dieren ook 'meer' kunnen zijn. Dierenwelzijn wordt verder in de enquête gemiddeld neutraal tot belangrijk gevonden, maar de aandacht ervoor ook wel wat overdreven. De leerlingen van andere dieropleidingen benadrukken vaker de intrinsieke waarde van dieren (wat er niet mee in tegenspraak hoeft te zijn), vinden dierenwelzijn doorgaans heel belangrijk en ook dat er in het belang van het dier meer gedaan zou moeten worden. Mens en dier worden ook in de interviews overwegend gelijk gevonden. Wat betreft hun docenten denken leerlingen Paardenhouderij dat zij van hen verschillen in opvatting, namelijk dat docenten eerder denken dat de mens boven het dier staat. Leerlingen Veehouderij denken vooral dat de docenten hun opvattingen delen, terwijl leerlingen Diervverzorging en Paraveterinair eerder denken dat de docenten erg gevarieerd tegen dieren aankijken.

- *Visievorming en formalisering van dierenwelzijn in de opleidingen vindt incidenteel plaats; wel wordt er aan projecten deelgenomen en worden landelijke- en plaatselijke initiatieven ontwikkeld.*

De interviews onder docenten laten eveneens zien dat er weinig is geformaliseerd in de opleidingen rond dierenwelzijn. Wel zijn er op verschillende locaties binnen de opleidingen Diervverzorging en Paardenhouderij vakken dierenwelzijn ontstaan en nemen binnen alle opleidingen schoollocaties wel eens deel aan dierenwelzijnsprojecten. Ook worden er vanuit docenten wel initiatieven genomen richting meer aandacht voor dierenwelzijn in de vorm van de aanschaf en gebruik van een boek of de ontwikkeling van een dierenwelzijnskaart. Het CGO kan ook ruimte bieden aan het ontstaan van nieuwe dierenwelzijnsvakken of -initiatieven. Bij sommige docenten bestaat echter de gedachte dat formalisering verstarring in de hand werkt. Volgens teamleiders vindt visievorming en formalisering incidenteel plaats in de opleidingen. De opleidingen Diervverzorging en Paardenhouderij lijken zich het meeste te ontwikkelen in de richting van visievorming en kennen concrete vakken op het gebied van dierenwelzijn. De overige opleidingen staan ook niet stil; teamleiders wijzen op landelijk overleg rond dierenwelzijn en individuele initiatieven van docenten. In alle opleidingen wordt daarnaast deelgenomen aan dierenwelzijnsprojecten.

- *Docenten en teamleiders erkennen doorgaans verantwoordelijkheden en taken rondom dierenwelzijn maar hebben deze niet vastgelegd. Teamleider is kaderstellend en eindverantwoordelijk, docent zorgt voor eigen professionalisering, uitwerking in opleidingsplan, uitvoering lessen en signalering evt. misstanden school- en/of stagedieren.*

Geïnterviewde docenten noemen een aanzienlijke hoeveelheid verschillende taken en verantwoordelijkheden van zowel henzelf als van hun teamleiders rond het thema dierenwelzijn. Zo vinden zij het hun primaire taak (en verantwoordelijkheid) leerlingen bewust te maken van het onderwerp dierenwelzijn, hen respect voor dieren bij te brengen en hen een eigen mening over dierenwelzijnsthema's te laten vormen. Daarnaast moeten leerlingen leren nog met andere partijen of situaties rekening te houden, zoals de betekenis van dierenwelzijn voor het beroepsveld, bedrijfsleven, consument/burger en overheid. Zij brengen dit op de leerlingen over, onder meer door het geven van relevante dierenwelzijnskennis rond afzonderlijke diersoorten, het bespreken van ethische kwesties, het leerlingen leren debatteren, observeren, het 'geven van het goede voorbeeld'. De nadruk op een bepaalde werkwijze kan per opleidingsoort en individuele docent verschillen.

Teamleiders hebben volgens docenten een primaire taak en verantwoordelijkheid richting de docenten. Dit in de vorm van actieve agendering en facilitering (professionalisering). Daarnaast zijn zij verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren op school (indien aanwezig) en

dienen zij volgens diverse docenten kennis te hebben van de wijze waarop dierenwelzijn in het kwalificatiedossier en de branche voorkomt, van de rol van de docent met betrekking tot het thema, hebben zij de verantwoordelijkheid voor omzetting hiervan naar een program-mavoorstel en de eindverantwoordelijkheid van dierenwelzijn in het curriculum en moeten zij (afhankelijk van de inzichten van de verschillende docenten) ingrijpen als er iets fout gaat op gebied van dierenwelzijn op school, dan wel actief een cultuur aansturen die dierenwel-zijn hoog in het vaandel heeft staan. De verwachting van docenten richting teamleiders kan daarnaast nog per opleidingssoort en individuele docent verschillen.

Omgekeerd zien teamleiders uit alle opleidingen taken en verantwoordelijkheden van do-centen rond dierenwelzijn in hoofdzaak binnen de uitvoering van de lessen en de verdere ontwikkeling van de positie en inhoud van het thema. Daarnaast zien zijn ook taken weg-gelegd op het gebied van signalering (van bijvoorbeeld misstanden dierenwelzijn op school en/of stagebedrijven), het geven van het goede voorbeeld aan leerlingen en de buitenwereld en controle houden op ontwikkelingen. Ten opzichte van de eigen taken en verantwoordelijk-heden noemen teamleiders uit alle opleidingen de (eind)verantwoordelijkheid die zij hebben voor de ontwikkeling van een goed curriculum of opleidingsplan en daaruit afgeleid de wijze waarop dierenwelzijn daarin voorkomt (zoals o.m. het initiëren van veranderingen in beleid en onderwijsstructuur, koppeling theorie-praktijk, omgang met dieren op locatie). Teamlei-ders van verschillende opleidingen noemen daarnaast nog de facilitering van docenten en het geven van het goede voorbeeld naar leerlingen en externe partijen. Slechts een enkeling ziet in het geheel geen taken of verantwoordelijkheden of vindt het onduidelijk.

9.2 Cultuur, houding en prioriteit

Vraag 2: Wat voor cultuur/houding (en prioriteit) heerst er/ wordt er gegeven bij/door docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie?

- *De inschatting van het belang van dierenwelzijn varieert. Het belang in de opleiding wordt groter ingeschat bij docenten Dierverzorging en Paardenhouderij dan bij Paraveterinaire on-dersteuning en Veehouderij. Docenten vinden de houding van leerlingen ten opzichte van het thema dierenwelzijn variëren van te emotioneel bij Dierverzorging en Paardenhouderij tot te zakelijk bij Veehouderij.*

Uit de interviews met docenten blijkt dat de inschatting die zij maken over het belang van dierenwelzijn in de opleiding erg verschilt. In zijn algemeenheid zien docenten Dierverzor-ging en Paardenhouderij een groter belang ervan dan de docenten Veehouderij en Paravete-rinair. De enquête laat zien dat docenten Paraveterinair relatief het minst tevreden zijn met hun huidige inzet in de lessen en docenten Paardenhouderij het meest. De gegevens uit de interviews bevestigen deze resultaten; docenten Paraveterinair zouden over het algemeen meer tijd aan dierenwelzijnsthema's willen besteden. Docenten geven leerlingen gemiddeld een ruime voldoende voor de mate waarin docenten denken dat leerlingen dierenwelzijn be-langrijk vinden in de opleiding. Diverse docenten van alle opleidingen bekritisieren echter de houding van leerlingen op het thema dierenwelzijn. Dit loopt van gemiddeld te emotioneel (Dierverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair) naar te zakelijk (Veehouderij).

- *Leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over de behandeling van het thema dierenwel-zijn in hun opleiding*

Leerlingen Veehouderij lijken het meest tevreden over de hoeveelheid lestijd en aandacht van docenten voor dierenwelzijn op school. Ook denken zij vaker dat docenten dierenwel-zijn belangrijk vinden. Dit leiden zij af uit de nadruk die docenten leggen op het belang van het geven van 'het goede voorbeeld' voor de buitenwereld, hun persoonlijke link met het boerenbedrijf en aandacht voor innovatie in de opleiding. Het minst tevreden zijn de leerlin-gen Dierverzorging en Paardenhouderij. In de interviews geven leerlingen in de regel aan dat zij open staan voor meer tijd voor dierenwelzijn. Wat betreft de huidige lesmaterialen die in de lessen worden gebruikt is er uit alle opleidingen kritiek, maar zijn de leerlingen Veehou-derij relatief het meest ontevreden.

- *Teamleiders zijn in de regel tevreden over docenten en leerlingen maar lijken iets minder tevreden over de opleiding Veehouderij*

Teamleiders geven docenten en leerlingen gemiddeld een ruime voldoende voor de mate waarin zij dierenwelzijn belangrijk lijken te vinden in de opleiding. Uitgesplitst in opleidingen scoort bij beide groepen Veehouderij relatief het laagst. Docenten geven hun teamleiders eveneens gemiddeld een ruime voldoende voor de mate waarin zij dierenwelzijn belangrijk vinden in de opleiding. Dit cijfer is echter enigszins geflatteerd doordat binnen de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij niet alle docenten hun teamleider een cijfer gegeven hebben (de ontbrekende cijfers zouden vermoedelijk lager uitvallen).

- *Docenten Veehouderij laten zich het meest beïnvloeden door actualiteit en mediaberichten over dierenwelzijn en zijn het meest bereid hun kennis te actualiseren*

Over het algemeen laten docenten van alle opleidingen zich bij de samenstelling van theorie- en praktijklessen in meer of mindere mate beïnvloeden door actualiteit en media over dierenwelzijn. Uit de enquête blijkt dat docenten Veehouderij zich naar eigen zeggen het meest- en de docenten Paraveterinair zich het minst vaak laten beïnvloeden. Verder zijn docenten Veehouderij relatief het meest bereid tijd te investeren in het actualiseren van hun kennis op gebied van dierenwelzijn en docenten Paraveterinair het minst. Geïnterviewde leerlingen Veehouderij bevestigen dit beeld; zij zijn het meest tevreden over de mate waarin de actualiteit aan bod komt in de lessen. Leerlingen Dierv verzorging en Paardenhouderij daarentegen het minst.

- *Economische dilemma's en euthanasie zijn meest behandelde (ethische) dilemma's rond dierenwelzijn*

Binnen alle soorten opleidingen is er aandacht voor (ethische) dilemma's, al verschillen de onderwerpen en wijze waarop het dilemma in de klas wordt behandeld per opleiding en docent. Het door docenten meest in de interviews genoemd is het economische dilemma en euthanasie, maar ook proefdieren en grenzen aan behandelingen van dieren worden regelmatig genoemd. In alle opleidingen worden dilemma's via discussie aan de orde gesteld. Stellingen en excursies worden eveneens genoemd. Uit de interviews met leerlingen blijkt dat leerlingen van de opleidingen Dierv verzorging en Paraveterinair het meest te maken krijgen met aandacht voor (ethische) dilemma's in de opleiding, ondermeer via aparte vakken. Bij Paardenhouderij en Veehouderij lijkt er sprake van minder aandacht.

- *Docenten vinden zichzelf in de regel objectief lesgeven. Docenten Veehouderij daarentegen zeggen relatief meer nadruk op het belang van de veehouder te leggen maar geven wel meer ruimte voor vrije meningsuiting.*

Geïnterviewde docenten vinden zichzelf in de regel objectief lesgeven. Docenten van de opleiding Veehouderij vormen hierop een uitzondering. Zij geven vaker aan meer nadruk op bedrijfseconomische belangen te leggen. Dit wordt bevestigd door de leerlingen Veehouderij die eveneens aangeven dat hun docenten niet altijd objectief les geven en eerder nadruk leggen op bedrijfseconomische belangen. Leerlingen Paraveterinair laten vaker weten dat hun docenten met name de mening van de lesboeken volgen. Bij Dierv verzorging en Paardenhouderij verschillen de meningen over de mate van objectiviteit van de docenten. Hierbij wordt door leerlingen Dierv verzorging wel gewezen op het verschil tussen jongere en oudere docenten Veehouderij, waarbij de ouderen minder objectief zouden lesgeven. Op het gebied van vrije meningsvorming lijken leerlingen Veehouderij het meest tevreden. De leerlingen van de andere opleidingen zijn meer verdeeld.

9.3 Kwalificatiedossiers en examenstandaarden

Vraag 3: In hoeverre en op welke manier komt dierenwelzijn in het onderwijs aan de orde in kwalificatiedossiers en examenstandaarden?

- *Vermeldingen van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden komen frequent voor en het meeste in het kwalificatiedossier Dierhouderij en de examenstandaarden van de Manager dierverzorging.*

In de meest gebruikte kwalificatiedossiers Dierhouderij en Paraveterinaire ondersteuning komen de woorden 'dierenwelzijn' en 'welzijn van het/de dier(en)' in aantal het meest voor binnen het kwalificatiedossier Dierhouderij. Bij beide dossiers komen de woorden gemiddeld op een kwart van de pagina's tweemaal per pagina voor. De plaats waar deze vermeldingen het meest voorkomen, is als onderdeel van de beschrijving van vakkennis en vaardigheden binnen het overzicht van competenties (Dierhouderij) en in de beschrijving van prestatie-indicatoren binnen competenties (Paraveterinaire ondersteuning). De top 3 van afzonderlijke vermeldingen van 'dierenwelzijn' of 'welzijn van het/de dier(en)' zijn voor het kwalificatiedossier Dierhouderij: 1. zorg dragen voor welzijn van dieren, 2. kennis van wetten met betrekking tot dierenwelzijn en 3. toepassing van wetten met betrekking tot dierenwelzijn. Voor het kwalificatiedossier Paraveterinaire ondersteuning zijn dit: 1. rekening houden met dierenwelzijn 2. kennis van normen en waarden van dierenwelzijn en 3. wettelijke richtlijnen en principes van dierenwelzijn toepassen. In dit kwalificatiedossier wordt bovendien gebruik gemaakt van het werkproces: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren', dat specifiek gericht is op dierenwelzijn.

De behandeling van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers komt tot stand na overleg met de overheid, het bedrijfsleven en het onderwijs. Het geeft een kader voor het uitwerken van lessen waarin dierenwelzijn voorkomt, maar onduidelijk is waarop de keuze van het benoemen van dierenwelzijn in afzonderlijke kerntaken en werkprocessen gebaseerd is en wat de criteria voor goed dierenwelzijn inhouden. Hierdoor is geen verdere onderlinge vergelijking tussen de kwalificatiedossiers Paraveterinaire ondersteuning en Dierhouderij mogelijk.

Wat betreft de examenstandaarden worden bij de meeste onderzochte schoollocaties de examenstandaarden van Stichting De groene standaard gehanteerd. In acht van de negen onderzochte examenstandaarden binnen de opleidingen Manager dierverzorging (crebo 97053), Dierenartsassistent paraveterinair (crebo 97590) en Melkveehouder (crebo 97054) komen verwijzingen naar dierenwelzijn voor. In de examenstandaarden van de opleiding Manager dierverzorging komen deze het meeste voor, namelijk binnen de examenstandaard Animal Care (recreatiedieren en melkvee). In de top 3 van de verschillende opleidingen komen de vermeldingen het meeste voor als: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren' (DV, PH, VH), 'Dierenwelzijn versus bedrijfsresultaten' (idem), 'Dierenwelzijn versus efficiënte bedrijfsvoering' (PV, VH) en 'Dierenwelzijn versus noodzakelijke handelingen' (PV). Binnen alle opleidingen zijn deze voornamelijk te vinden in verband met (relevante) beroepsdilemma's, kritische beroepssituaties en beheersingscriteria.

Uit de gegevens van kwalificatiedossiers en examenstandaarden blijkt dat kennis en kunde rond dierenwelzijn gewaarborgd moet zijn voor een goede uitoefening van de daarin genoemde beroepen en een goede afweging van belangen dient plaats te vinden op basis van onderschreven normen en waarden. Welke specifieke normen (wettelijke en/of maatschappelijke) en ('mozaïek' van) waarden dit zijn en hoe een afweging dient plaats te vinden is echter onduidelijk.

- *Een meerderheid van docenten is bekend met het expliciete voorkomen van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden. Teamleiders lijken iets minder op de hoogte.*

9.4 Vertaling naar het onderwijsprogramma

Vraag 4: Hoe vindt de vertaling plaats van dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaarden naar een onderwijsprogramma?

- *De vertaling vindt met name plaats door individuele docenten, maar bij de opleidingen Paardenhouderij en Dierverzorging relatief vaker bijgestaan door anderen.*

In zijn algemeenheid bepalen individuele docenten uiteindelijk hoe de lessen uitgevoerd worden en in welke mate en op welke wijze dierenwelzijn impliciet/expliciet aan de orde komt. Hoewel de meeste docenten op de hoogte zijn van het expliciete voorkomen van dierenwelzijn in de kwalificatiedossiers nemen zij niet altijd het kwalificatiedossier ter hand als basis voor de lessen. Een omzetting wordt soms als lastig ervaren, gezien de overwegend conceptuele definitie van dierenwelzijn en het ontbreken van een eenduidige operationele definitie. Uit de interviews met docenten blijkt dat binnen de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij de vertaling van het kwalificatiedossier naar de theoretische lessen voornamelijk individueel door docenten plaats vindt en bij Paardenhouderij en Dierverzorging voornamelijk via een combinatie van individueel en collectief, waarbij het thema vaker door een groep docenten en/of teamleiders wordt voorbereid. Behalve het kwalificatiedossier, kan het maatschappelijk belang van het thema of het willen omschrijven van het soort leerling dat de school wil afleveren, aanleiding zijn aandacht aan dierenwelzijn te besteden. Ook komt het voor dat een bestaand vak rond dierenwelzijn achteraf wordt getoetst aan de richtlijnen van het kwalificatiedossier. Er is geen melding gemaakt van een specifieke wijze van omzetting vanuit een kwalificatiedossier naar een praktijklesprogramma. Teamleiders bevestigen het beeld dat de vertaalslag van kwalificatiedossier en examenstandaard naar een opleidingsplan en concrete lessen met name door docenten wordt uitgevoerd, al dan niet bijgestaan door landelijke vakgroepen, kennisteam, vaktechnische commissies en/of bijeenkomsten met ondernemers of door een groepje docenten van de eigen locatie. De uitkomst van een gezamenlijke vertaalslag dient dan als basis voor de lessen van individuele docenten die verder zelf bepalen hoe zij de lessen uitvoeren.

- *Dierenwelzijn wordt in de lessen overwegend impliciet behandeld binnen andere vakken en thema's. Bij de opleidingen Dierverzorging en Paardenhouderij komen echter ook verschillende vakken voor waarin dierenwelzijn (expliciet) centraal staat.*

Uit de enquête onder docenten blijkt dat bij zowel de theorielessen als praktijklessen docenten voornamelijk impliciet- of een combinatie van impliciet en expliciet les geven in dierenwelzijnsthema's. Opvallend is dat bij docenten Veehouderij deze wijze van les geven relatief het meest wordt genoemd, terwijl er bij de andere opleidingen ook docenten zijn die of expliciet, of vrijwel in het geheel niet les geven in het thema. Volgens de docenten wordt relatief het meest expliciet les gegeven door docenten van de opleiding Paraveterinair, hoewel de tijdbesteding hieraan het kleinst van alle opleidingen blijkt te zijn. Voorgaande wordt in hoofdlijnen bevestigd in de enquête onder leerlingen. De meeste teamleiders weten niet zeker of dierenwelzijn in de opleidingsplannen staat en veronderstellen dat de behandeling in theorie- en praktijklessen met name impliciet plaatsvindt.

Specifieke vakken of modules rond dierenwelzijn zijn aangetroffen binnen de opleidingen Dierverzorging ('Dier en Welzijn', 'Ethiek en Welzijn') en Paardenhouderij ('Paard Natuurlijk' en 'Welzijn en Ethiek'). Daarnaast bestaan er vakken waar dierenwelzijn een opvallend grote rol speelt, zoals in de vakken: 'Dier en Gedrag' of 'Kooiverrijking' bij de opleiding Dierverzorging en 'Ethiek en Wetgeving' bij de opleiding Paraveterinaire ondersteuning. Tenslotte wordt het boek 'Koesignalen' ingezet bij verschillende vakken in de opleiding Veehouderij.

Dierenwelzijn als onderdeel van andere vakken en thema's kan vele vormen aannemen. Als gemeenschappelijke deler wordt in de interviews met docenten uit alle opleidingen gewezen op aandacht voor dierenwelzijn in huisvesting, diergedrag, de juiste wijze van omgang/hanteren/van het dier en het dier het naar de zin maken. Daarnaast wordt dierenwelzijn in gezondheid, ethiek en wetgeving en actualiteit genoemd en vinden er discussies met leerlingen over het thema plaats. Tenslotte lijken er bij enkele opleidingen verschillende thema's genoemd te worden die *relatief* meer aandacht krijgen. Zo lijkt de opleiding Dierverzorging zich meer te richten op dierenwelzijn en diergedrag, Paraveterinair op gezondheid en ethiek en Veehouderij op externe partijen (burger/consument, overheid, bedrijfsleven). Kwantitatieve en kwalitatieve gegevens van leerlingen bevestigen het beeld dat de

docenten schetsen. Zij krijgen les over dierenwelzijn 'verweven' in verschillende vakken zoals huisvesting en voeding en gezondheid/EHBO. De leermiddelen die worden gebruikt rond dierenwelzijn kunnen zijn gekoppeld aan een expliciet dierenwelzijnsvak (Dierverzorging en Paardenhouderij) maar voor de meeste opleidingen geldt dat het thema geen aparte lesboeken kent. Wel komen incidenteel ook losse lessen, gastlessen en excursies voor rond een dierenwelzijnsthema en kunnen er stukjes over dierenwelzijn voorkomen in hoofdstukken van andere vakken (Veehouderij).

In toetsing en evaluatie wordt, volgens docenten, met uitzondering van de toetsing van expliciete vakken dierenwelzijn, dierenwelzijn in de regel niet actief getoetst en geëxamineerd. Wel kan het een rol spelen in de PvB. Volgens teamleiders gebeurt een toetsing van lesstof door docenten individueel en/of als vakgroep en in enkele gevallen in overleg met een kennisteam. Dierenwelzijn wordt volgens de teamleiders alleen actief en expliciet getoetst binnen specifieke dierenwelzijnsvakken van diervverzorging en Paardenhouderij. Bij de examinering weten de teamleiders over het algemeen niet in hoeverre dierenwelzijn expliciet aan de orde komt, al biedt de PvB volgens hen wel mogelijkheden om dat te doen. Eén teamleider Veehouderij maakt melding van het feit dat in een landelijk kennisteam de werkwijze en examinering van dierenwelzijn bepaald wordt.

- *Voor de behandeling van dierenwelzijnsthema's in de lessen worden met name eigen producten en internet ingezet*

Uit de enquête blijkt dat binnen alle vier de opleidingen in de theorie- en praktijklessen hulpmiddelen worden gebruikt om dierenwelzijnsthema's te behandelen. Het meeste worden eigen producten en internetproducten genoemd. Bij Veehouderij wordt als enige geen gebruik gemaakt van een eigen dierenweide. Docenten Paraveterinair geven vaker dan andere docenten aan geen hulpmiddelen in de lessen te gebruiken.

- *In theorie- en praktijklessen lijken docenten Dierverzorging en Paardenhouderij het meeste en docenten Veehouderij en Paraveterinair het minste tijd te besteden aan de behandeling van dierenwelzijnsthema's*

Door de verschillen in impliciete en expliciete behandeling van het thema en het ontbreken van een goed afgebakende definitie van dierenwelzijn is het voor de docenten niet altijd eenvoudig aan te geven hoeveel tijd zij zowel impliciet als expliciet aan dierenwelzijn besteden. Voor enquêtegegevens over *theorielessen* geldt dat de meeste docenten Dierverzorging en Paardenhouderij gemiddeld de hoogste inschattingen aangeven, tussen de 5 en 25%. Het aantal docenten dat zegt 5-15% van theorielessen aan dierenwelzijn besteedt lijkt bij Veehouderij substantieel groter. Bij de opleiding Paraveterinair geeft een meerderheid een lagere schatting tussen de 0-15% aan. In het geval van de *praktijklessen* wordt in vergelijking met de andere opleidingen door de docenten van de opleiding Paraveterinair eveneens de minste tijd aan dierenwelzijn besteed.

De gegevens uit de interviews onder docenten bevestigen voor een belangrijk deel de kwantitatieve gegevens over de hoeveelheid tijd die docenten zeggen te besteden aan het thema dierenwelzijn in hun lessen. Paraveterinaire docenten schatten hun inzet het laagst, gevolgd door Veehouderij, terwijl Paardenhouderij en Dierverzorging meer aan het andere eind van het spectrum zitten. Een meerderheid van de leerlingen van alle vier de opleidingen geven in de enquête aan dat zij denken dat docenten 5-15% van de tijd in de theorielessen aan dierenwelzijn besteden. Bij praktijklessen zijn de meningen meer verdeeld. Leerlingen Veehouderij zijn het meest tevreden over de aansluiting tussen theorie- en praktijklessen. Leerlingen Veehouderij blijken in de interviews eveneens het meest tevreden over de aandacht voor dierenwelzijn tijdens hun stages. In de regel zijn leerlingen Dierverzorging iets positiever over het leren over dierenwelzijn op het stagebedrijf dan op de eigen schoollocatie.

9.5 Benodigde competenties

Vraag 5. Welke competenties zijn nodig voor docenten en leerlingen om dierenwelzijnsthema's vorm te geven/te doceren/zich eigen te maken?

- *Er heerst een ruime overeenstemming met betrekking tot de benodigde kerncompetenties voor dierenwelzijn*

In het kwalificatiedossier Dierhouderij wordt melding gemaakt van het werkproces: 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren', dat specifiek gericht is op dierenwelzijn. De SHL-competenties voor leerlingen die hiermee in verband gebracht worden, zijn: 'Beslissen en activiteiten initiëren', 'ethisch en integer handelen', 'formuleren en rapporteren', 'vakdeskundigheid toepassen', 'materialen en middelen inzetten', 'onderzoeken', 'kwaliteit leveren', 'instructies en procedures' opvolgen. Er is geen volgorde van belangrijkheid van competenties aangegeven in het dossier. De door de docenten in de enquête aangewezen competenties die voor leerlingen het meest belangrijk zijn in verband met het thema dierenwelzijn, zijn voor alle opleidingen: 'ethisch en integer handelen' en 'vakdeskundigheid' toepassen. Voor beide competenties geven de docenten van de opleidingen Dierverzorging, Paardenhouderij en Paraveterinair alle scores boven de 80%. Veehouderijdocenten geven een meer gespreid beeld van benodigde competenties.

- *Er zijn verschillen in de mate van tevredenheid van docenten over de benutting van dierenwelzijnskennis door leerlingen*

Binnen alle opleidingen verschillen geïnterviewde docenten van mening over de mate waarin leerlingen iets doen met de dierenwelzijnskennis die zij krijgen aangereikt. In het algemeen zijn echter docenten Veehouderij relatief het meest positief en docenten Dierverzorging en Paardenhouderij het minst positief over hun leerlingen. Voor docenten Veehouderij is belangrijk dat leerlingen een eigen mening hebben, innovatief zijn en wat zij op stage geleerd hebben terugkoppelen; volgens docenten Dierverzorging kunnen leerlingen meer doen met kennis als stagebedrijven een grotere inzet plegen en er een betere koppeling theorie en praktijkkennis tot stand komt. Paardenhouderijdocenten noemen de conservatieve cultuur in de paardenwereld die ontwikkeling tegenhoudt en bij (sommige) leerlingen een oppervlakkige aandacht voor de belangen van het dier.

- *Leerlingen hebben behoefte aan les in dierenwelzijnsthema's, maar verschillen per opleiding over de mate waarin.*

Zowel bij de theorielessen als de praktijklessen vinden vrijwel alle leerlingen in de enquête dat er minimaal 5% van de lestijd aan dierenwelzijnsthema's besteed moet worden. Leerlingen Dierverzorging en Paardenhouderij wensen gemiddeld de meeste tijd eraan te besteden, leerlingen Veehouderij de minste.

Ondanks dat er volgens de teamleiders op alle opleidingen mogelijkheden zijn voor docenten om zich te professionaliseren in dierenwelzijnsthema's zijn er ten tijde van het onderzoek geen vragen van docenten in die richting. Wel is er behoefte aan deelthema's die met dierenwelzijn te maken hebben, zoals diergedrag of medicijngebruik. Docenten doen veel kennis van dierenwelzijnsthema's op in projecten, netwerken, platforms en komen het tegen in vakliteratuur. Voor het ontwikkelen van een aansprekend aanbod is het nodig om onderscheid te maken in opleidingen en deelthema's.

- *Er zijn volgens docenten en teamleiders verschillende belemmeringen aanwezig voor de ontwikkeling van het thema dierenwelzijn.*

Docenten van alle opleidingen noemen in interviews belemmeringen voor de ontwikkeling van het thema dierenwelzijn in het onderwijsaanbod. De meeste belemmeringen worden gezien door de docenten Veehouderij en Paraveterinair en zijn gelegen in hoeveelheid beschikbare tijd en prioriteit. Dit komt ook bij de andere opleidingen voor maar wordt daar veel minder als een belemmering gezien. Daar worden eerder zaken genoemd als gebrek aan

facilitering of professionaliteit. Onder teamleiders heeft het thema dierenwelzijn in de opleiding doorgaans niet de hoogste prioriteit en dit wordt dan ook door henzelf als belangrijkste belemmering genoemd voor een grotere plek in het onderwijs. Reden hiervoor is ondermeer dat de omschakeling naar het CGO een grote (tijd- en prioriteit-)inspanning van opleidingen vergt. Andere belemmeringen verschillen per opleiding. Teamleiders Paardenhouderij en Dierverzorging zien de meeste belemmeringen.

9.6 Ondersteuningsbehoeften en kansen GKC

Vraag 6. Welke ondersteuningsbehoeften leven er onder docenten, leerlingen en teamleiders met betrekking tot dierenwelzijnseducatie en welke kansen biedt dit voor het GKC programma Dierenwelzijn?

- *Er is sprake van een brede behoefte bij docenten, leerlingen en teamleiders aan ondersteuning bij het ontwikkelen en uitvoeren van lessen dierenwelzijn. Meest gewild is beeldmateriaal van dierenwelzijn, van “good and bad practices” en (bedrijfs)excursies. Veel behoeften zijn daarnaast opleidingsspecifiek.*

Uit de enquêtes en interviews onder docenten en leerlingen blijkt dat er een brede belangstelling is voor film/videomateriaal rondom dierenwelzijnsthema's (zoals bij docenten naar houderijsituaties, welzijnsknelpunten en praktijkcases), (bedrijfs)excursies en bij velen eveneens voor debatten ter ondersteuning van de lessen. Daarnaast werden handleidingen en naslagwerken vooral door de docenten en lesboeken dierenwelzijn door de leerlingen genoemd. In drie van de vier opleidingen (telkens in wisselende samenstellingen) tonen docenten eveneens belangstelling voor netwerkdagen, uitwisselingsoverleg of seminars, cursussen voor docenten. Tenslotte noemden docenten nog tal van andere ondersteuningsmogelijkheden, die volledig of gedeeltelijk per opleiding kunnen verschillen. Leerlingen uit alle opleidingen tonen behoefte voor gastdocenten, acties richting consumenten/burgers en meer praktijklessen. Leerlingen uit verschillende opleidingen noemen nog enkele opleidingsspecifieke wensen. Teamleiders zien tenslotte bij docenten een behoefte aan korte filmpjes rond dierenwelzijn voor ondersteuning van de lessen. Teamleiders van drie verschillende opleidingen noemen daarnaast gastdocenten en losse cursussen.

- *Een kleine meerderheid van de docenten is positief over het idee om dierenwelzijn te hanteren als selectie criterium voor stagebedrijven, maar ze zien veel obstakels.*

Docenten en leerlingen hebben uiteenlopende ervaringen op het gebied van dierenwelzijn op stagebedrijven. Geïnterviewde docenten hebben over het algemeen het idee dat Aequor de gecertificeerde stagebedrijven niet heeft geselecteerd op basis van dierenwelzijnsaspecten. Een kleine meerderheid van geïnterviewden staat er enigszins positief tegenover als dit wel het geval zou zijn. Toch is deze kwestie een groot discussiepunt. Dit komt voor een belangrijk deel door enkele algemene obstakels waaronder angst bij de opleidingen voor een (nog) groter tekort aan stagebedrijven (Paardenhouderij, Paraveterinair), verschillende meningen over de rol en mogelijkheden van Aequor, een veronderstelde uitzonderlijkheid van excessen op gebied van dierenwelzijn (Veehouderij) of de moeilijkheid van het kunnen bepalen van de grenzen van goed en slecht dierenwelzijn.

- *Aandachtspunten zijn invloed van externe actoren, dierenwelzijn van schooldieren en lessen op school*

Docenten uit alle opleidingen wijzen op actoren buiten de school die veel invloed hebben op hoe over dierenwelzijn wordt gedacht. Vaak wordt er geconstateerd dat mensen (burgers, leerlingen) een verkeerd beeld hebben van wat goed is voor dieren en een weinig realistische of deskundige houding aannemen. Verschillende docenten en leerlingen uit drie van de vier dieropleidingen (m.u.v. Veehouderij) vragen aandacht voor de welzijnsituatie van dieren op school. Leerlingen uit alle type opleidingen geven in de enquête en interviews verschillende adviezen over een betere behandeling van het thema dierenwelzijn in de lessen op school.

Leerlingen van alle opleidingen behalve Paardenhouderij uiten eveneens kritiek op de wijze waarop externe partijen over dieren denken en refereren aan hun invloed of gebrek eraan op het denken over dierenwelzijn.

- *Leerlingen hebben er behoefte aan dat dierenwelzijn in een breed kader wordt geplaatst met inzicht in de belangen van verschillende stakeholders.*

Tijdens het onderzoek is voor leerlingen een korte film rond de in Nederland gangbare behandeling van eendagskuikens getoond. Interviews met leerlingen laten zien dat zij verschillend denken over deze film. De meeste leerlingen Dierverzorging en Paardenhouderij zien de film voornamelijk als objectief, maar veel leerlingen Veehouderij en in mindere mate Paraveterinair vinden de film juist niet objectief omdat de veehouderij er volgens hen mee in een negatief daglicht wordt gesteld. Ook vinden verschillende leerlingen uit alle opleidingen dat de film in een breder kader geplaatst had moeten worden met meer oog voor verschillende houderijsituaties en invloeden van ondermeer de consument op de wijze van productie.

- *Teamleiders staan in het algemeen open voor de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn binnen hun opleidingen en zijn bereid daarin, onder voorwaarden, te investeren.*

Vrijwel alle teamleiders staan open voor de verdere ontwikkeling van het thema dierenwelzijn binnen hun opleidingen. De ideeën over hoe dit het beste ingevuld kan worden verschillen echter per opleiding. Enige overlap is te zien bij Dierverzorging en Paardenhouderij in de vorm van aandacht voor het maatschappelijke aspect van dierenwelzijn en dierenwelzijn in relatie tot burgerschapsvorming en bij paraveterinair en veehouderij in de vorm van het organiseren van werkweken en symposia. Teamleiders zijn eveneens bereid om te investeren in dierenwelzijnsprojecten. Aan die investering worden wel voorwaarden verbonden zoals aansluiting bij wensen en ontwikkelingen binnen het onderwijs, verwacht rendement, wijze waarop dierenwelzijn geprofileerd wordt in het project en de hoogte van de investering. Ook bepaalt de individuele school de wijze van toetsing en besluitvorming erover. Bij de ontwikkeling van projecten staan de teamleiders open voor samenwerkingspartners uit de gehele samenleving. Wel moeten deze een meerwaarde vertegenwoordigen voor het betreffende project. Het meest als mogelijke samenwerkingspartner worden partijen uit het onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven genoemd.

- *Er liggen concrete, opleidingsspecifieke behoeften en een breed palet aan mogelijkheden om met het GKC programma Dierenwelzijn de mbo-dieropleidingen te ondersteunen.*

Het GKC heeft uit monde van de verschillende onderzoeksgroepen een breed palet aan concrete mogelijkheden gekregen om dierenwelzijn te stimuleren in het groene mbo. Zij doet er goed aan de realisatie van deze concrete behoeften te stimuleren vanuit een opleidingsspecifieke insteek en van meet af aan in overleg te gaan met voorlopers uit iedere dieropleiding. Deze voorlopers kunnen zowel docenten, leerlingen als teamleiders zijn. Bestaande vakken en initiatieven op het vlak van dierenwelzijn kunnen tot voorbeeld dienen voor andere opleidingen en onderling contact tussen de opleidingen kan aanleiding geven tot meer debat. Behalve op het vlak van de concrete behoeften dient er eveneens aandacht te zijn voor de genoemde belemmeringen.

10 Conclusies, discussie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies per onderzoeksvraag weergegeven, evenals enkele discussiepunten die deze conclusies opwerpen. Tot slot wordt nog een aantal aanbevelingen gedaan.

10.1 Visie

- Op geen enkele onderzochte locatie bestaat er een schoolbrede visie op dierenwelzijn. Op enkele locaties wordt hier wel naar toe gewerkt, andere locaties zien hier vanwege de meningsverschillen rond het thema tegenop. Een gezamenlijke visie op dierenwelzijn als thema in het onderwijsaanbod is echter niet hetzelfde als een gezamenlijke visie op dierenwelzijn. De eerste bevat vooral inhoudelijke en didactische elementen omtrent de diepte en breedte van het thema. De laatste gaat veel meer over waardenperspectieven, rechtvaardigingsgronden en grondhoudingen waarin docenten, teamleiders en leerlingen aanzienlijk kunnen verschillen. Deze fundamentele verschillen in morele overtuigingen worden gezien als een belangrijk vertrekpunt voor de rechtvaardiging van gebruik van dieren voor uiteenlopende doeleinden. Ondanks deze verschillen lijkt het wenselijk om gezamenlijk een visie te ontwikkelen op de wijze waarop en de inhoud waarmee het thema dierenwelzijn in het onderwijsaanbod gestalte wordt gegeven.
- Ondanks dat dierenwelzijn frequent wordt genoemd in de kwalificatiedossiers en in de meeste examenstandaarden is onduidelijk wat er wel en niet onder wordt verstaan. Het begrip dierenwelzijn wordt uitsluitend conceptueel gedefinieerd. Hierdoor ontstaat veel ruimte voor interpretatie. Op de onderzochte scholen wordt de invulling van dierenwelzijnsthema's voornamelijk door individuele docenten bepaald en in de lessen voornamelijk impliciet behandeld. Er ontbreekt een eenduidige werkdefinitie voor dierenwelzijn. Hierdoor is het onderwijs op het gebied van dierenwelzijn erg verschillend en kunnen er theoretisch grote kwaliteitsverschillen optreden (dit is niet onderzocht). De vraag is of deze situatie vermeden kan worden.
- Docenten en leerlingen ervaren in de regel dat er op stagebedrijven verschillend met dierenwelzijn wordt omgegaan. De meningen of er op stagebedrijven op dierenwelzijn geselecteerd moet worden, liggen uiteen en hangen deels samen met algemene zaken als onduidelijkheid over de meting van goed/slecht dierenwelzijn en de angst voor tekorten aan stagebedrijven in sommige opleidingen. Een discussiepoint is of dierenwelzijn een selectie criterium zou moeten zijn voor stagebedrijven of dat er richtlijnen voor de beoordeling van dierenwelzijn op stagebedrijven opgesteld moeten worden, dan wel door leerlingen geoefend zou moeten worden in het herkennen, beoordelen en bespreekbaar maken van aantasting van dierenwelzijn op stagebedrijven.
- Teamleiders en docenten zijn verantwoordelijk voor de schooldieren die op de locaties worden gehouden. Op enkele locaties maakt men zich zorgen over het niveau van welzijn van deze dieren. De vraag rijst of er een overkoepelend welzijnsprotocol voor schooldieren hier meer helderheid in kan brengen. Ook is de vraag actueel of de school

met de houderij van deze dieren een voorbeeldfunctie voor de maatschappij zou moeten zijn, dan wel de gangbare maatschappelijke of wettelijke minimumnormen zou moeten weerspiegelen.

10.2 Cultuur

- In dit onderzoek zijn er soms grote verschillen geconstateerd in leeftijd, geslacht en opleiding van docenten, leerlingen en teamleiders van de verschillende dieropleidingen. Zo ligt bijvoorbeeld de gemiddelde leeftijd van docenten Veehouderij rond de 50 jaar en die van docenten Dierverzorging rond de 40 jaar. Dit verschil is mogelijk van invloed op de resultaten (zoals ook door verschillende leerlingen wordt geconstateerd). Ook het geslacht van docenten verschilt per opleiding. Zo zijn docenten Veehouderij doorgaans mannen en docenten Paraveterinair vrijwel allemaal vrouwen. De gemiddelde vooropleiding was het 'hoogst' (wo) en in zekere zin uniform (Faculteit Diergeneeskunde) bij Paraveterinair en het 'laagst' (hbo) en meer uiteenlopend (niet geüniformeerd HAO) bij Dierverzorging. Er is niet onderzocht wat de gemiddelde leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van alle docenten en teamleiders per opleiding is ten opzichte van de huidige selectie, maar internationale literatuur suggereert dat deze factoren invloed hebben op de houding ten opzichte van het thema dierenwelzijn (Hertzog et al., 1991; Paul en Podberscek, 2000; Heleski et al., 2004; Cohen, 2010).
- Opvallend zijn de grote verschillen in houding ten opzichte van dieren tussen de opleidingen Veehouderij en de overige opleidingen als het gaat om de positie van de mensen opzichte van de [waarde van] het dier. Dit vertaalt zich eveneens in de kritische houding van verschillende docenten binnen alle dieropleidingen ten opzichte van de professionele houding van leerlingen naar dieren (gebrek realiteitszin of juist te zakelijke houding) Zijn deze verschillen wenselijk?
- Dierenwelzijn wordt met name impliciet verweven met thema's als huisvesting, voeding, gezondheid etc. Binnen de opleiding Veehouderij lijkt men de meest brede definitie van dierenwelzijn te hanteren. Wat in de andere opleidingen lijkt te ontbreken, is met name aandacht voor de maatschappelijke dimensie.
- De indruk bestaat dat bij individuele docenten er veel materiaal "op de planken" ligt dat nauwelijks wordt gedeeld met anderen.

10.3 Competenties voor dierenwelzijn

- Professionalisering van docenten wordt op dit moment vooral door de docent zelf opgepakt via internet/vakbladen/netwerken. Er is van de docenten geen concrete vraag bij teamleiders bekend naar ondersteuning bij het ontwikkelen van lessen dierenwelzijn maar wel veel belangstelling indien 'kant-en-klaar' kennis of korte cursussen voorhanden zijn. Ook hebben diverse teamleiders gevraagd of er wel een aanbod bestond.
- De maatschappelijke druk op Veehouderij is groter dan op de andere opleidingen, onder andere vanwege de aandacht in de media. Dit stelt eisen aan de toekomstige veehouder, die wordt aangesproken op zijn wijze van bedrijfsvoering. Moeten leerlingen hier beter op worden voorbereid en moet dit dan ook bij de andere opleidingen worden gestimuleerd?
- Docenten stellen over het algemeen dat de competenties 'ethisch en integer handelen' en 'vakdeskundigheid toepassen' van het grootste belang zijn m.b.t. dierenwelzijn. Behalve dat er regelmatig gediscussieerd lijkt te worden in lessen, is slechts in enkele gevallen in interviews met docenten gewezen op lessen ethiek en niet alle leerlingen weten wat ethiek betekent. De vraag is of het leren 'ethisch en integer (te) handelen' genoeg plaats heeft in samenhang met het thema dierenwelzijn en welk niveau van vakdeskundigheid in het toepassen van ethiek met betrekking tot dierenwelzijn wordt nagestreefd.

- Op sommige locaties bestaan vakken dierenwelzijn en wordt er expliciet getoetst. Op andere locaties wordt er vrijwel uitsluitend impliciet les gegeven en/of wordt het thema als (iets) minder belangrijk gezien. Is deze situatie wenselijk? Moet dierenwelzijn een expliciete status krijgen in het onderwijs?

10.4 Ondersteuningsbehoeften

- Ondanks het feit dat er bij docenten geen concrete aanvragen voor professionalisering zijn op het gebied van dierenwelzijn, worden in het onderzoek door docenten genoeg voorbeelden gegeven van (vaak opleiding specifieke) ondersteuningsbehoeften. Hoe kan het beste tegemoet worden gekomen aan deze behoeften?
- Een vaak genoemde barrière voor meer ontwikkeling van het thema dierenwelzijn is gebrek aan tijd/prioriteit, terwijl anderen dit probleem ook hebben maar wel tijd vinden. Zou het mogelijk zijn dat hier niet zo zeer gaat om een ondersteuningsbehoefte maar het meer een culturele barrière betreft?
- Hoewel er op locaties doorgaans wordt gesteld dat er aan dierenwelzijn projecten wordt deelgenomen, is er ook kritiek op KIGO-projecten. Zo wordt ondermeer genoemd: onduidelijk resultaat, grote variatie aan kwaliteit, oneven inzet van deelnemers, tijdrovende administratie. Dit kan een barrière vormen voor docenten om verder deel te nemen aan projecten.

10.5 Aanbevelingen

Onderstaande aanbevelingen zijn tot stand gekomen op grond van de resultaten van het onderzoek en in overleg met de klankbordgroep (deelnemers van het GKC programmateam Dierenwelzijn). Enkele deelnemers aan de commentaarronde hebben eveneens aanbevelingen geformuleerd.

1. Het begrip dierenwelzijn is in kwalificatiedossiers en examenstandaarden uitsluitend conceptueel gedefinieerd. Docenten vertalen dit veelal naar eigen inzicht in onderwijs, waardoor er weinig consistentie is in de wijze waarop dierenwelzijn aan leerlingen wordt aangeboden. Verduidelijking/aanpassing van kerntaken en werkprocessen binnen kwalificatiedossiers en examenstandaarden is wenselijk.
2. Aanbevolen wordt dat scholen een visie ontwikkelen rond dierenwelzijn en van hieruit keuzes maken voor de inrichting van het onderwijs en daarbij horende professionaliteit van docenten. Daarnaast wordt een expliciete benoeming van het thema dierenwelzijn in het opleidingsplan en het gezamenlijk ontwikkelen van een (open) werkdefinitie van dierenwelzijn aangeraden.
3. Het begrip dierenwelzijn wordt in de mbo-dieropleidingen voornamelijk vanuit de geestelijke en lichamelijke situatie van het dier ingevuld. Geadviseerd wordt om het begrip dierenwelzijn meer te stroomlijnen en het te verbreden met maatschappelijke, ethische, beleids- en bestuurlijke accenten. Hiertoe zou het GKC programma Dierenwelzijn mogelijk in samenwerking met het Ontwikkelcentrum en /of andere partijen een voorbereidende en adviserende rol kunnen vervullen
4. Scholen worden opgeroepen om de professionalisering van docenten van dieropleidingen met betrekking tot dierenwelzijn meer urgentie te geven en de vereiste competenties op dit punt in kaart te brengen en te verbeteren. Waar mogelijk zou nascholing moeten worden opgezet waarbij niet alleen docenten uit de verschillende dieropleidingen deelnemen, maar ook de regionale partners. Uitwisseling van lesmaterialen en ervaringen tussen docenten moet worden bevorderd, bijvoorbeeld via de GKC website www.dierenwelzijnsweb.nl

5. Aan docenten wordt in zijn algemeenheid geadviseerd om hun lessen uit te wisselen met collega's van andere vestigingen en van andere scholen. Tevens wordt geadviseerd tijdens de lessen leerlingen actief en doorlopend te laten reflecteren op het welzijn van dieren in onderzoek, media, beleid en bestuur, op school en op stagebedrijven teneinde het individuele en collectieve bewustzijn over welzijn van dieren in uiteenlopende praktijken te stimuleren en te verbeteren. In de opleiding van nieuwe dierdocenten (Stoas Hogeschool) zou hier al op geanticipeerd moeten worden.
6. Hoewel docenten van de verschillende dieropleidingen het erover eens zijn dat SHL-competenties als 'ethisch en integer handelen' en 'vakbekwaamheid tonen' van groot belang zijn voor leerlingen is niet duidelijk wat hiervoor in verband met een goede behandeling van het thema dierenwelzijn voor nodig is en in welke mate. Aanbevolen wordt een onderzoek te laten uitvoeren naar de vraag op welke wijze dierenwelzijn het beste in de verschillende opleidingen gedoceerd kan worden en welke competenties hierbij het meest van belang zijn (met aandacht voor zowel de algemene competenties als de opleidingsspecifieke competenties). In algemene zin dient er aandacht te zijn voor het ontwikkelen van competenties gericht op het werken met 'hoofd' (denken), 'hart' (voelen) en 'handen' (doen) vanuit een op duurzaamheid gericht perspectief. Ook het omgaan met waarden en controversiële onderwerpen in de klas behoeft aandacht in de opleiding en professionalisering in het groene onderwijs.
7. Aanbevolen wordt dat scholen zich (meer) bewust worden van hun voorbeeldfunctie bij het houden van schooldieren. Bij de huisvesting en verzorging van schooldieren is het van belang dat niet uitsluitend wordt gedemonstreerd wat wettelijk minimaal vereist is, maar dat scholen ook laten zien wat in het belang van het dier het meest gewenst is.
8. Voor het GKC programma Dierenwelzijn ligt er een breed palet aan mogelijkheden om samen met het Ontwikkelcentrum een "dieropleidingsgericht" aanbod aan cursussen, workshops, beeldmateriaal en lesboeken voor docenten en leerlingen te ontwikkelen in samenwerking met docenten, leerlingen, deskundigen en de sector.
9. Naast de ontwikkeling van materiaal moet ook aandacht worden geschonken aan het proces rondom reflecteren, het werken in hybride leeromgevingen en het vormgeven aan formeel, informeel en non-formeel leren. Het GKC- programma Dierenwelzijn, samen met de Landelijke Pedagogische Centra (LPC) die deskundig zijn op het gebied van implementatie en schoolontwikkeling, kan worden ingezet om sectorspecifieke (regionale) leerarrangementen te ontwikkelen als voorbeeldmateriaal voor docenten.
10. Gezien de veelomvattendheid van de aanbevelingen is het voeren van regie op de onderdelen wenselijk. Dit kan door middel van het opstellen van een Plan van Aanpak Dierenwelzijn in Groen Onderwijs rondom strategie en planning, uitgevoerd door vertegenwoordigers van Aequor, LPC, Ontwikkelcentrum, AOC Raad en de GKC en hiermee zorg te dragen voor verankering in het beleid van de betreffende onderwijsinstellingen.

Dankwoord

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de plezierige medewerking van teamleiders, docenten en leerlingen uit de vier mbo-dieropleidingen op de twintig verschillende locaties. Wij danken hen hartelijk voor hun bereidheid om hun visie, ervaring en mening met ons te delen. Ook willen we graag de mensen bedanken die ons met raad en daad hebben bijgestaan, hetzij bij de reflectie op kwalificatiedossiers (Adriaan van Egmond, Aequor) en examenstandaarden (Wim Grooters, De Groene Standaard), hetzij bij de verwerking van gegevens (Henry Kuipers, Van Hall Larenstein; Carla van den Bosch), hetzij door commentaar te leveren op de conceptversie (Dimph Rubbens, APS; Arjen Wals, leerstoelgroep Educatie en Competentiestudies, Wageningen UR; beleidsmedewerkers van EL&I). Het programma-team van het GKC programma Dierenwelzijn willen we bedanken voor de vruchtbare discussies en de morele ondersteuning. Dit onderzoek is tot stand gekomen met financiële bijdragen van het GKC programma Dierenwelzijn, het Lectoraat Welzijn van Dieren (Hogeschool Van Hall Larenstein) en het onderzoeksprogramma BO-09. Daarvoor zijn we genoemde partijen zeer erkentelijk.

Literatuur

- Brambell, F.W.R (1965) *Report of the Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals kept under Intensive Livestock Husbandry Systems*, Londen, Engeland.
- Budiansky, S., Sykora-Hendriks, C., Akkerman, M. (2002) *De aard van het Paard: een onderzoek naar de evolutie, de intelligentie en het gedrag van paarden*. Vertaalbureau Biotekst, Het Spectrum, Utrecht.
- Cohen, N.E. (2010). *Moral convictions concerning animals and judgement on the culling of healthy animals in animal disease epidemics*. Proefschrift Wageningen Universiteit, November 2010, Wageningen.
- Colo (2002-2008) *Landelijke Kwalificaties mbo dierenhouderij*. Sector: Voedsel en leefomgeving, Branche: Dier, Cohort: 2009-2010, Zoetermeer.
- Colo (2002-2008) *Landelijke Kwalificaties mbo paraveterinaire ondersteuning*. Sector: Voedsel en leefomgeving, Branche: Dier, Cohort: 2009-2010, Zoetermeer.
- Coördinatiepunt Toetsing Kwalificaties mbo (2011) *Het ontstaan van een kwalificatiedossier. Betrokken partijen aan het woord*. Zoetermeer, herziene druk 2011.
- Coördinatiepunt Toetsing Kwalificaties mbo (2010) *Kwalificatiedossiers. Mijn notitieboek*. Zoetermeer.
- De groene standaard (2009) *De kracht van De groene standaard*, Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard: 053#1 Animal care (recreatiedieren)* Kwalificatiedossier 2009 - 2010: Dierhouderij (97050) Uitstroom: Manager diervverzorging (97053) Examenstandaard 1 van 3 op niveau 4, versie 2.0(2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard: 053#2 Managing animal events* . Kwalificatiedossier: 2009-2010: Dierenhouder (97053) Uitstroom: Manager diervverzorging (97053) Examenstandaard 2 van 3 op niveau 4 versie 2.1 (2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard: 053 #3 Animal business* Kwalificatiedossier 2009-2010: Dierhouderij (97050) Uitstroom: Manager diervverzorging (97053)
- Examenstandaard 3 van 3 op niveau 4, versie 1.0 (2009-2010) , Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard: 053 #3 Animal business*. Kwalificatiedossier 2009-2010: Dierhouderij (97050) Uitstroom: Melkveehouder (97054), Examenstandaard 3 van 3 op niveau 4, versie 1.0 (2009-2010) , Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard 054#1 Animal Care (melkvee)* Kwalificatiedossier 2009-2010: Dierhouderij (97050) Uitstroom: Melkveehouder (97054) Examenstandaard 1 van 3 op niveau 4, versie 2.0 (2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard 054#2 Managing grassland and foddercrops*. Kwalificatiedossier 2009-2010: Dierenhouder (97050). Uitstroom: Melkveehouder (97054)
- Examenstandaard 2 van 3 op niveau 4, versie 2.0 (2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard 590#1 Animal care (recreatiedieren)* Kwalificatiedossier 2009-2010: Paraveterinaire ondersteuning. Uitstroom: Dierenartsassistent paraveterinair (97590). Examenstandaard 1 van 3 op niveau 4, versie 1.0 (2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard 590#2 Op onderzoek*. Kwalificatiedossier Paraveterinaire ondersteuning. Uitstroom: Dierenartsassistent paraveterinair (97590), Examenstandaard 2 van 3 op niveau 4, versie 2.0 (2009-2010), Ede.
- De groene standaard (2009-2010) *Examenstandaard 590#3 De spin in het web*. Kwalificatiedossier 2009 - 2010: Paraveterinaire ondersteuning. Uitstroom: Dierenartsassistent paraveterinair (97590). Examenstandaard 3 van 3 op niveau 4, versie 1.0 (2009-2010), Ede.
- Didde, R. (2010) Welbevinden is de dieren aan te zien. *Wageningen World*. nr 1, Wageningen.
- Ellis, A. (2004) *Paard en Voer: praktische gids voor gezond voeren en beweiden*. Met medewerking van Agnes van den Broek, Marijke van Oostende et al. Animal Science Group, Wageningen, Roodbont Zutphen.
- Farm Animal Welfare Council (1993) *Report on Priorities for Animal Welfare, Research and Development*, Surbiton, Engeland.

- Greene, J. C., Caracelli, V. J., Graham, W. D. (1989) Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255-274.
- Heleski, C.R., Mertig, A.G. en Zanella, A.J., (2004). Assessing attitudes toward farm animal welfare: A national survey of animal science faculty members. *J ANIM SCI* vol. 82 no. 9: 2806-2814.
- Herzog Jr., Harold A.; Betchart, Nancy S.; Pittman en Robert B. (1991). Gender, Sex Role Orientation, and Attitudes Toward Animals, Volume 4, Number 3: 184-191(8).
- Hulsen, J., Schie, T. van, (2003) *Koesignalen: praktijkgids voor koegericht management*. Roodbont, Zutphen.
- Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie (2009) *Paarden Welzijn. Alles over de verzorging van het paard*.
- Leenstra, F.R., Munnichs, G., Beekman, V., Heuvel-Vromans, E. van den, Aramyan, L.H (2008) *Het doden van eendagshaantjes, kan dat niet anders?: opvattingen van 'het publiek' over alternatieven voor het doden van eendagskuikens*. Animal Science Group, Lelystad.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2007) *Nota Dierenwelzijn*, Den Haag.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2009) *Voortgangsrapportage Nota Dierenwelzijn & Nationale Agenda Diergezondheid 2008*, Den Haag.
- Paul, E.S. en Podberscek, A.L. (2000). Veterinary education and students' attitudes towards animal welfare. *Veterinary Record* 146: 269-272.
- Projectbureau Koe & Wij (2006) *Koe & Wij*. Divisie Veehouderij, Animal Science Group, Wageningen UR, Wageningen.
- Rocco, T.S., Bliss, L.A., Gallagher, S., Pérez-Praado, A. (2003) Taking the Next Step: Mixed Methods Research in Organizational Systems. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, Vol. 21, No. 1, Spring 2003.
- Sterkenburg, P. van (2002). *Van Dale: Groot woordenboek hedendaags Nederlands*. Utrecht: Van Dale Lexicografie (derde druk).
- Veldman, F.H.M en Kooistra, I. (2007) *Paard Natuurlijk. Gezondere paarden en betere prestaties in sport & recreatie*. Paard natuurlijk, Odoornerveen.
- Waal, M.E. van der (2009) *Verslag pilot inventarisatie dierenwelzijn AOC Oost*. Intern rapport opgesteld in het kader van het GKC programma Welzijn van Dieren. Educatie- en Competentiestudies, Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Waal, M. E. van der (2010) *Pilot o-meting dierenwelzijn AOC Friesland*. Intern rapport opgesteld in het kader van het GKC programma Welzijn van Dieren. Educatie- en Competentiestudies. Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Walst, C., Laval, W. (2002) *Bloed Stroomt*. Ontwikkelcentrum, Ede.

Bijlagen

Bijlage 1: Vragenlijst 'dierenwelzijn' vakdocenten mbo groen

Deze oriënterende vragenlijst is onderdeel van een onderzoek naar de wijze waarop het thema dierenwelzijn is ingebed in het groene mbo. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Wageningen Universiteit in opdracht van de Groene Kennis Coöperatie. Het GKC programma biedt mogelijkheden aan vestigingen en organisaties om, indien gewenst, ondersteuning te bieden bij het ontwikkelen en uitvoeren van projecten en activiteiten rond welzijn van dieren. De gegevens van deze vragenlijst zullen anoniem worden verwerkt.

Graag volledig invullen!

1. Man/vrouw: _____
2. Leeftijd: _____
3. Hoogst genoten (relevante) opleiding/afstudeerrichting: _____
4. In het mbo-onderwijs werkzaam sinds: _____
5. Geeft onderwijs binnen de sector: (omcirkel wat van toepassing is)

veehouderij / paardenhouderij / diervverzorging / paraveterinair
6. Verbonden aan (naam AOC): _____
7. Omvang betrekking / nevenfunctie (fte): _____
8. Datum afnemen vragenlijst: _____

S.v.p. maar één antwoord per vraag omcirkelen, tenzij anders aangegeven wordt!

Deze vragen zijn uitsluitend van toepassing op theorielessen. Indien u geen theorielessen geeft, mag u doorgaan met vraag 5.

1. Hoe besteedt u in uw theorielessen aandacht aan het welzijn van dieren?
 - a. Welzijn van dieren is in mijn lessen een apart onderwerp dat als zodanig vooral expliciet (uitdrukkelijk) aandacht krijgt;
 - b. Welzijn van dieren komt vooral impliciet (verborgen) aan de orde in het kader van voeding, vruchtbaarheid, huisvesting, fokkerij e.d.;
 - c. Combinatie van beide; ongeveer gelijk
 - d. Anders, namelijk...
2. Hoeveel procent van uw theorie lestijd (zowel expliciet als impliciet) besteedt u per schooljaar aan het welzijn van dieren?
 - a. $0 < 5\%$ (dit is 0 tot en met 4,99%)
 - b. $5 < 10\%$
 - c. $10 < 15\%$
 - d. $15 < 20\%$
 - e. $20 < 25\%$
 - f. Anders, namelijk...
3. Welke hulpmiddelen gebruikt u in de theorielessen voornamelijk om het onderwerp Dierenwelzijn te behandelen? (meerdere antwoorden mogelijk):
 - a. Eigen producten, namelijk.....
 - b. Elektronische Content Catalogus (ECC) en Content Arrangeer Tool (CAT);

- c. Producten op internet; zoals:
 - d. Arktik+;
 - e. Anders, namelijk
4. In welke mate laat u zich bij het samenstellen van uw lessen waarin dierenwelzijn aan bod komt, leiden door de actualiteit/media?
- a. erg vaak
 - b. vaak
 - c. soms
 - d. nooit

Deze vragen zijn uitsluitend van toepassing op praktijklessen. Indien u geen praktijklessen geeft, mag u doorgaan met vraag 9.

5. Hoe besteedt u in uw praktijklessen aandacht aan het welzijn van dieren?
- a. Welzijn van dieren is in mijn lessen een apart onderwerp dat als zodanig vooral expliciet (uitdrukkelijk) aandacht krijgt;
 - b. Welzijn van dieren komt vooral impliciet (verborgen) aan de orde in het kader van voeding, vruchtbaarheid, huisvesting, fokkerij e.d.;
 - c. Combinatie van beide; ongeveer gelijk
 - d. Anders, namelijk...
 - e. Niet van toepassing, ik geef geen praktijkles
6. Hoeveel procent van uw praktijk lestijd (zowel expliciet als impliciet) besteedt u per schooljaar aan het welzijn van dieren)?
- a. $0 < 5\%$
 - b. $5 < 10\%$
 - c. $10 < 15\%$
 - d. $15 < 20\%$
 - e. $20 < 25\%$
 - f. Anders, namelijk...
7. Welke hulpmiddelen gebruikt u in de praktijklessen voornamelijk om het onderwerp Dierenwelzijn te behandelen? (meerdere antwoorden mogelijk):
- a. Eigen dierenweide
 - b. Excursies
 - c. Bedrijfsbezoeken
 - d. Anders, namelijk
8. In welke mate laat u zich bij het samenstellen van uw lessen waarin dierenwelzijn aan bod komt, leiden door de actualiteit/media?
- a. erg vaak
 - b. vaak
 - c. soms
 - d. nooit

Deze vragen zijn van toepassing op lessen in het algemeen.

9. Is welzijn van dieren opgenomen in de examenstandaarden?
- a. Ja
 - b. Nee
 - c. Weet niet

10. In de kwalificatiestructuur zijn 25 zogenaamde 'SHL-competenties' voor de leerling geformuleerd. Welke van deze competenties vindt u van specifiek belang voor leerlingen bij het leren van onderwerpen binnen het thema dierenwelzijn? (meerdere antwoorden mogelijk):
A. Beslissen en activiteiten initiëren	N. Onderzoeken
B. Aansturen	O. Creëren en innoveren
C. Begeleiden	P. Leren
D. Aandacht en begrip tonen	Q. Plannen en organiseren
E. Samenwerken en overleggen	R. Richt zich op de behoeften, verwachtingen klant
F. Ethisch en integer handelen	S. Kwaliteit leveren
G. Relaties bouwen en netwerken	T. Procedures en instructies opvolgen
H. Presenteren	U. Omgaan met veranderingen en aanpassen
I. Formuleren	V. Met druk en tegenslag omgaan
J. Vakdeskundigheid toepassen	W. Gedrevenheid en ambitie tonen
K. Materialen en middelen inzetten	X. Ondernemend en commercieel handelen
L. Onderzoeken	Y. Bedrijfsmatig handelen
M. Analyseren	Z: Anders, nl. ...
11. Hebt u het gevoel dat uw inzet op het terrein van dierenwelzijn in het mbo anders zou moeten?
- Nee, ik besteed er voldoende aandacht aan
 - Ja, door de drukte komt het niet goed uit de verf
 - Ja, het onderwerp wordt steeds belangrijker
 - Anders, namelijk ...
12. Hoeveel procent van de omvang van uw betrekking wilt u maximaal actief besteden aan het actualiseren van uw kennis m.b.t. het welzijn van dieren?
- $0 < 5 \%$
 - $5 < 10\%$
 - $10 < 15 \%$
 - $15 < 20\%$
 - $20 < 25\%$
 - Anders, namelijk...
13. Over wat voor producten zou u eventueel willen beschikken om het onderwerp Dierenwelzijn beter te kunnen behandelen? (meerdere antwoorden mogelijk):
- Beeldmateriaal van voorbeelden van houderij situaties en/of leefomstandigheden van dieren
 - Beeldmateriaal van welzijnsknelpunten
 - Studiedagen/gastcolleges
 - Achtergrondkennis
 - Praktijkcases
 - Onderzoeksrapporten en beleidsadviezen
 - website /RSS feed/ knipselkrant
 - Niks nodig, gaat prima zo
 - Anders, namelijk
14. Welke definitie van dierenwelzijn spreekt u het meest aan?
- Dierenwelzijn is diergezondheid en wat dieren willen;
 - Dierenwelzijn is een mentale toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoeften kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en andere ongemakken;
 - Dierenwelzijn betreft onze omgang met dieren en wat de samenleving daarvan vindt;
 - Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier, waarbij de houder de 'vijf vrijheden' respecteert en daarmee de grenzen van het adaptatievermogen van het dier niet overschrijdt.

15. Welke mening lijkt het meest op die van u?
 - a. Welzijn van dieren is belangrijk, maar het belang wordt op dit moment in de media wel wat overdreven;
 - b. Als dieren hun natje en droogje hebben, goed produceren, zich voortplanten en gezond zijn hebben we al heel wat bereikt;
 - c. Welzijnsproblemen bij dieren zijn maatschappelijk zeer relevant en moeten daarom meer aandacht krijgen;
 - d. In het belang van dieren zou er veel meer gedaan moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen.
16. Deze vraag gaat over de waarde van dieren. Welke positie verkiest u?
 - a. Mensen en dieren zijn ongelijk, mensen hebben altijd een verheven positie
 - b. Alle levende wezens zijn gelijk, mensen hebben geen verheven positie;
 - c. De ernst van mogelijk leed, de grootte van menselijke belangen, en aantallen dieren bepalen gezamenlijk de waarde van dieren;
 - d. Dieren hebben altijd een eigen waarde, los van de wijze waarop wij hen gebruiken;
 - e. Anders, namelijk:
17. Open vraag:

Is er iets wat in deze vragenlijst niet aan de orde is gekomen, maar waarvan u denkt dat het voor het behandelen van het thema dierenwelzijn op uw locatie of in het algemeen wel van belang is?

Bijlage 2: Vragenlijst over dierenwelzijn voor leerlingen mbo groen

Deze vragenlijst is bedoeld om inzicht te krijgen in de wijze waarop je als leerling onderwijs in het thema dierenwelzijn ontvangt en ervaart en is onderdeel van een groter onderzoek naar dierenwelzijn in het groene mbo. De gegevens van deze vragenlijst zullen anoniem worden verwerkt.

Vul de volgende gegevens volledig in:

1. Man of vrouw:

2. Leeftijd:

3. Opleiding/afstudeerrichting: (omcirkel wat van toepassing is)

veehouderij / paardenhouderij / diervverzorging / paraveterinair

4. BOL of BBL:

5. Naam school (AOC):

6. Opleiding gestart in (jaartal):

7. Huidig leerjaar: (omcirkel wat van toepassing is)

1 / 2 / 3 / 4

8. Datum van afnemen vragenlijst:

- S.v.p. antwoorden door het voor jou goede antwoord te omcirkelen.
- S.v.p. maar één antwoord per vraag geven! (tenzij anders aangegeven wordt)

Deze vragen gaan alleen over de theorielessen.

1. Hoe wordt er in de theorielessen aandacht aan het welzijn van dieren besteed?
 - a. Er zijn speciale lessen over dierenwelzijn (dit heet expliciet);
 - b. Dierenwelzijn komt als onderwerp aan de orde binnen andere thema's als voeding, gezondheidszorg, huisvesting, dierethiek, fokkerij e.d. (dit heet impliciet);
 - c. Combinatie van a en b;
 - d. Anders, namelijk...
2. Hoeveel procent van de lestijd wordt er naar jouw mening tijdens de theorielessen (dus niet de praktijklessen) besteed aan dierenwelzijnsthema's (zowel expliciet als impliciet)? (één antwoord mogelijk)
 - a. $0 < 5\%$ (dit is 0 tot en met 4,99%)
 - b. $5 < 10\%$
 - c. $10 < 15\%$
 - d. $15 < 20\%$
 - e. $20 < 25\%$
 - f. Anders, namelijk...
3. Hoeveel procent van de lestijd vind je dat er in de theorielessen per schooljaar besteed zou moeten worden aan het thema dierenwelzijn?
 - a. $0 < 5\%$
 - b. $5 < 10\%$
 - c. $10 < 15\%$
 - d. $15 < 20\%$
 - e. $20 < 25\%$
 - f. Anders, namelijk:

Deze vragen gaan over de praktijklessen (soms practicum genoemd)..

4. Hoe wordt er in de praktijklessen aandacht aan het welzijn van dieren besteed?
- a. Er zijn speciale lessen over dierenwelzijn (dit heet expliciet);
 - b. Dierenwelzijn komt als onderwerp aan de orde binnen andere thema's
-
- als voeding, gezondheidszorg, huisvesting, dierethiek, fokkerij e.d. (dit heet impliciet);
-
- c. Combinatie van a en b;
 - d. Anders, namelijk
-
5. Hoeveel procent van de lestijd wordt er naar jouw mening tijdens de praktijklessen (dus niet de theorielessen) besteed aan dierenwelzijnsthema's (zowel expliciet als impliciet)? (één antwoord mogelijk)
- a. $0 < 5\%$
 - b. $5 < 10\%$
 - c. $10 < 15\%$
 - d. $15 < 20\%$
 - e. $20 < 25\%$
 - f. Anders, namelijk
-
6. Hoeveel procent van de lestijd vind je dat er in de praktijklessen per schooljaar besteed zou moeten worden aan het thema dierenwelzijn?
- a. 0 tot 5 %
 - b. 5 tot 10%
 - c. 10 tot 15 %
 - d. 15 tot 20%
 - e. 20 tot 25%
 - f. Anders, namelijk
-

Deze vragen over de lessen in het algemeen

7. Welke hulpmiddelen zijn volgens jou het meest nuttig voor de docent om het onderwerp Dierenwelzijn zo goed mogelijk te behandelen? (meerdere antwoorden mogelijk)
- a. Een lesboek speciaal over dierenwelzijn
 - b. Artikelen en discussie op internet
 - c. Filmpjes van situaties waarin dierenwelzijn een rol speelt
 - d. Een bezoek aan een ondernemer waar je op het bedrijf kan zien hoe er op dierenwelzijn wordt gelet
 - e. Gesprekken met ondernemers in de klas
 - f. Een speciale dag over dierenwelzijn voor de hele school
 - g. Regelmatige bijeenkomsten over dierenwelzijn op school met verschillende thema's en gasten (ondernemers, partij van de dieren, wetenschappers, dierenbescherming etc.)
 - h. Iets anders, namelijk
-
8. Heb je het gevoel dat er genoeg wordt gedaan op school op het terrein van dierenwelzijn?
- a. Ja, ik heb het gevoel dat er genoeg aandacht aan dierenwelzijn wordt besteed, want

b. Nee, ik heb het gevoel dat er niet genoeg aandacht aan dierenwelzijn wordt besteed, want

c. Anders, namelijk

9. Hoe belangrijk is dierenwelzijn voor jou?

- a. Heel belangrijk
- b. Belangrijk
- c. Neutraal
- d. Niet erg belangrijk
- e. Totaal onbelangrijk

10. Welke definitie van dierenwelzijn spreekt jou het meest aan?

- a. Dierenwelzijn is diergezondheid en wat dieren willen;
- b. Dierenwelzijn is een geestelijke toestand van welbevinden van dieren, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoeften kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en andere ongemakken;
- c. Dierenwelzijn betreft onze omgang met dieren en wat de samenleving daarvan vindt;
- d. Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier, waarbij de houder de 'vijf vrijheden' respecteert en daarmee de grenzen van het aanpassingsvermogen van het dier niet overschrijdt.

11. Welke mening lijkt het meest op die van jou?

- a. Welzijn van dieren is belangrijk, maar het belang wordt op dit moment in de media wel wat overdreven;
- b. Als dieren hun natje en droogje hebben, goed produceren, zich voortplanten en gezond zijn hebben we al heel wat bereikt;
- c. Welzijnsproblemen bij dieren zijn maatschappelijk heel belangrijk en moeten daarom meer aandacht krijgen;
- d. In het belang van dieren zou er veel meer gedaan moeten worden om welzijnsproblemen bij dieren op te lossen.

12. Deze vraag gaat over de waarde van dieren. Welke positie geeft het sterkst jouw mening weer?

- a. Mensen en dieren zijn ongelijk, mensen zijn altijd belangrijker
- b. Alle levende wezens zijn gelijk, mensen hebben geen hogere positie;
- c. De ernst van mogelijk leed, de grootte van menselijke belangen, en aantallen dieren bepalen gezamenlijk de waarde van dieren;
- d. Dieren hebben altijd een eigen waarde, los van de wijze waarop wij hen gebruiken;

13. Open vraag:

Is er iets wat in deze vragenlijst niet aan de orde is gekomen, maar waarvan jij denkt dat het voor het behandelen van het thema dierenwelzijn op school wel van belang is?

Hartelijk dank voor het meedoen!

Bijlage 3: Diepte-interview dierenwelzijn vakdocenten mbo groen

Formulier bestemd voor interviewer WUR

Datum:

Algemene docent gegevens:

1. Man/vrouw:
2. Leeftijd:
3. Hoogst genoten opleiding/afstudeerrichting:
4. In het mbo-onderwijs werkzaam sinds:
5. Geeft onderwijs binnen de sector (juiste antwoord omcirkelen):
veehouderij / paardenhouderij / gezelschapsdieren / paraveterinair
6. Verbonden aan de opleiding (naam AOC):
7. Omvang betrekking / nevenfunctie (fte):
8. Theorie/praktijklessen verhouding:
 1. Wat houdt 'dierenwelzijn' volgens u in?
 2. Wat zijn volgens u taken en verantwoordelijkheden van docenten met betrekking tot het doceren van het onderwerp dierenwelzijn?
 3. Hebben teamleiders volgens u speciale taken en verantwoordelijkheden met betrekking tot de manier waarop dierenwelzijn aan de orde komt op school?
 4. Is dierenwelzijn een belangrijk thema in uw opleiding? Waarom wel/niet?
 5. Hoe worden door docenten de eisen van de kwalificatiedossiers en examenstandaard rondom dierenwelzijn naar een onderwijsprogramma vertaald, met betrekking tot:
 - a. theorie lessen en materialen
 - b. praktijkleren
 - c. selectie bedrijven
 6. Zijn bovenstaande onderdelen geformaliseerd? en/of heeft u voor bovenstaande onderdelen contact met anderen? (collega's, docenten andere scholen, bedrijven, organisaties).
 7. Hoe geeft u zelf les in dierenwelzijnsonderwerpen? Wat zijn voor u belangrijke (deel) thema's, werkwijzen en materialen?
 8. Besteedt u aandacht aan dilemma's in dierenwelzijnsthema's? Zo ja, kunt u een voorbeeld van een dergelijk dilemma noemen en hoe u deze behandelt? Hoe evenredig behandelt u de voor en de nadelen?
 9. Hoeveel procent van uw lestijd besteedt u per schooljaar aan dierenwelzijnsthema's (zowel expliciet als impliciet)?
 10. Bent u tevreden over de hoeveelheid tijd die u aan dierenwelzijnsonderwerpen kunt besteden? Zo nee, hoeveel tijd zou u eraan willen besteden en wat zou u willen doen?
 11. Vinden teamleiders dierenwelzijn (naar uw idee) een belangrijk thema? Geef een cijfer 0-10 Hoe merkt u dat? Zo ja, welke aspecten worden belangrijk gevonden?
 12. Vinden leerlingen dierenwelzijn (naar uw idee) een belangrijk thema? Geef een cijfer 0-10 Hoe merkt u dat? Zo ja, welke aspecten worden belangrijk gevonden?
 13. Hoe zou u de houding van leerlingen willen typeren naar dieren? (dieren zijn even belangrijk als mensen, belangrijker, minder belangrijk, geen mening...)?
 14. Vindt u dat de leerlingen in de praktijk in voldoende mate iets doen met de dierenwelzijnskennis die op school aan de orde is gesteld? (bijvoorbeeld tijdens stagebezoeken?) Zo ja, hoe komt dit tot uitdrukking? / Zo nee, wat zou de oorzaak hiervan kunnen zijn?
 15. Zijn er belemmeringen om (indien gewenst) dierenwelzijn een grotere plaats in het onderwijsaanbod te geven? Zo ja, welke?
 16. Zou u behoefte hebben aan ondersteuning bij het ontwikkelen van lessen dierenwelzijn of aan professionalisering? Wie zou deze ondersteuning moeten bieden?

Bijlage 4: Opzet diepte-interview dierenwelzijn leerlingen mbo groen

Formulier bestemd voor interviewer

Datum:

1. Aantal leerlingen:

2. Man/vrouw:

3. Leeftijd:

4. Opleiding/afstudeerrichting:

5. BOL of BBL:

6. In het mbo-onderwijs sinds:

7. Verhouding theorie/praktijkles:

Algemene informatie diepte-interview:

- Diepte-interviews met bij voorkeur 4 of 5 leerlingen van verschillende sectoren van niveau 4 van het groene onderwijs, corresponderend met de sectoren en lesniveau van de docenten die geïnterviewd worden. Er wordt gestart met het vertonen van een filmpje met als onderwerp dierenwelzijn. Daarna worden er meer algemene vragen gesteld over de ervaringen van de leerlingen met dierenwelzijnseducatie, connectie met dagelijkse praktijk en op stagebedrijven, belang van aandacht voor ethiek, leervragen, inschatting interesse docenten in het thema.

Vragen leerlingen:

A. Vragen naar aanleiding van een filmpje. Vertoning filmpje van ongeveer 2-5 minuten, toegespitst op hun eigen opleidingssector.

1. Wat vinden jullie van deze film? (spontane reacties meten)
2. Leer je iets van deze film? Zo ja, wat dan?
Denk aan bepaalde feiten, verbeelding van verschillende perspectieven, wijze van verfilming, betrokkenheid van filmers bij het thema, waarden overdracht, handelingsperspectieven
3. Zou jij iets aan de film willen veranderen? Zo nee, waarom niet, zo ja, wat dan?

B. Open vragen rond dierenwelzijn

1. Hoe zou je je eigen houding ten opzichte van dieren willen typeren? (dieren zijn gelijk aan mensen, hoger dan mensen, minder dan mensen, geen mening...)
2. Hoe zou je de houding van docenten ten opzichte van dieren willen typeren? (dieren zijn gelijk aan mensen, hoger dan mensen, minder dan mensen, geen mening...)
3. Wat verstaan jullie onder dierenwelzijn?
4. Hoe geven docenten en stagebedrijven les in het thema dierenwelzijn? (omschrijf hoe je les krijgt in het thema dierenwelzijn...wat komt er aan de orde, hoe lang, wat voor middelen worden gebruikt).
5. Zijn jullie tevreden over de manier waarop docenten en stagebedrijven les geven over dierenwelzijn in het algemeen? Wat is goed/ wat kan beter/ wat kan anders? met betrekking tot:
 - a. hoeveelheid tijd dat aan het onderwerp besteed wordt
 - b. objectiviteit rond het onderwerp
 - c. ruimte voor eigen mening
 - d. actuele en ethische kwesties in de media behandelen
 - e. aansluiting bij dagelijkse praktijk op stagebedrijven
 - f. lesmateriaal
 - g. anders?
6. Hoe belangrijk denken jullie dat docenten het thema vinden in schaal van 0-10? Waarom geef je dit cijfer?

7. Hoe belangrijk denken jullie dat stagebedrijven het thema vinden in schaal van 0-10?
Waarom geef je dit cijfer?
8. Hebben jullie persoonlijke leervragen rond het thema dierenwelzijn (zaken waar je meer van af zou willen weten) en zo ja welke?

Bijlage 5: Diepte-interview dierenwelzijn teamleiders

Formulier bestemd voor interviewer

Datum:

Aantal geïnterviewden:

Man/vrouw:

Leeftijd:

Hoogst genoten opleiding/afstudeerrichting:

In het mbo-onderwijs werkzaam sinds:

Verbonden aan de opleiding (naam AOC):

Vragen

1. Wat houdt dierenwelzijn volgens u in ?
2. Wat zijn de verantwoordelijkheden/taken van de teamleiders rondom het thema dierenwelzijn?
3. Wat zijn de verantwoordelijkheden/taken van docenten rondom het thema dierenwelzijn?
4. Hebben jullie een gezamenlijke visie ontwikkeld op het thema dierenwelzijn? Zo ja, wat is jullie visie? Is dit geformaliseerd? Zo nee, zijn jullie van plan het te formaliseren?
5. Wat vinden jullie van de wijze waarop het thema dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaard is opgenomen? Behoren teamleiders dit te weten?
6. Hoe komt de vertaalslag van de eisen rond dierenwelzijn in kwalificatiedossiers en examenstandaard tot een schoolprogramma tot stand, met betrekking tot:
 - a. theorie
 - b. praktijkleren
 - c. selectie bedrijven
 - d. toetsing
 - e. examinering
7. Vindt er een formalisering plaats bij de totstandkoming van bovengenoemde onderdelen van het schoolprogramma? Hoe wordt dit gedaan?
8. Vinden jullie dierenwelzijn een belangrijk thema om verder te ontwikkelen? Waarom wel/niet? Welke aspecten zijn hierbinnen belangrijk?
9. Vinden docenten (naar jullie idee) dierenwelzijn een belangrijk thema (geef een cijfer tussen 0-10) Waarom dit cijfer? Hoe merken jullie dit?
10. Vinden leerlingen (naar jullie idee) dierenwelzijn een belangrijk thema? (geef een cijfer tussen 0-10) Waarom dit cijfer? Hoe merken jullie dit?
11. Zijn er op school mogelijkheden voor docenten om zich bij te laten scholen op het gebied van dierenwelzijn of op andere wijze zich in het onderwerp te professionaliseren? Wordt hier gebruik van gemaakt?
12. Zijn er belemmeringen om (indien gewenst) dierenwelzijn een grotere plaats in het onderwijsaanbod te geven? Zo ja, welke?
13. Zijn er ondersteuningsbehoeften voor het (indien gewenst) verder ontwikkelen of uitvoeren van dierenwelzijsinitiatieven/programma's? Zo ja, welke?
14. Is er bereidheid te investeren in dierenwelzijn (Impuls, KIGO?) Waarom? en zo ja, hoe vindt besluitvorming hierover plaats?
15. Welke samenwerkingspartners zijn gewenst binnen een (mogelijk) nieuw te vormen arrangement rond dierenwelzijn?

Bijlage 6: Overzicht van de 25 SHL-competenties

Nr.	Competenties
1	Beslissen en activiteiten initiëren
2	Aansturen
3	Begeleiden
4	Aandacht en begrip tonen
5	Samenwerken en overleggen
6	Ethisch en integer handelen
7	Relatie bouwen en netwerken
8	Overtuigen en beïnvloeden
9	Presenteren
10	Formuleren en rapporteren
11	Vakdeskundigheid toepassen
12	Materialen en middelen inzetten
13	Analyseren
14	Onderzoeken
15	Creëren en innoveren
16	Leren
17	Plannen en organiseren
18	Richt zich op de behoeften, verwachtingen klant
19	Kwaliteit leveren
20	Procedures en instructies opvolgen
21	Omgaan met veranderingen en aanpassen
22	Met druk en tegenslag omgaan
23	Gedrevenheid en ambitie tonen
24	Ondernemend en commercieel handelen
25	Bedrijfsmatig handelen

Bijlage 7: Werkproces 1.3 'Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren'

Kerntaak 1 Voert dagelijkse zorg uit op dierenhouderij			
1.3 werkproces Draagt zorg voor gezondheid en welzijn van dieren			
Omschrijving	De melkveehouder bepaalt welke verzorgingswerkzaamheden nodig zijn en zorgt dat deze conform de in het bedrijf geldende procedures worden uitgevoerd; hij controleert de conditie van de dieren en signaleert afwijkingen en ziekten. Hij gaat op correcte wijze met de dieren om en probeert, zo nodig, het gedrag van de dieren te sturen. Indien nodig schakelt hij een deskundige in en assisteert deze. Daarnaast registreert hij bijzonderheden. Hij zorgt voor een hygiënische omgeving binnen het bedrijf. Daarvoor reinigt, ontsmet en onderhoudt hij ruimten, materialen, apparatuur en vervoermiddelen en verwijdert mest- en afvalstoffen. Hij zorgt voor een adequate inrichting van de leefruimten en de (werk)omgeving. Hij kiest materialen en middelen voor de verzorging van dieren en hun leefomgeving. Hij verricht eenvoudige reparaties aan leefruimten, vervoermiddelen, materialen en voerapparatuur. Hij werkt volgens wettelijke richtlijnen en heeft oog voor dierenwelzijn.		
Gewenst resultaat	De dieren zijn optimaal gezond en er is zo goed mogelijk voor hun welzijn gezorgd. Bijzonderheden over gezondheid en welzijn van de dieren zijn geregistreerd. De gebruikte hulpmiddelen zijn duurzaam gebruikt.		
Competentie	Component(en)	Prestatie-indicator	Vakkennis en vaardigheden
Beslissen en activiteiten initiëren	- Afgewogen risico's nemen - Beslissingen nemen	Hij neemt beslissingen en haakt knopen door m.b.t. gezondheid en welzijn van de dieren, waarbij hij weloverwogen risico's neemt, zodat gezondheid en welzijn van de dieren optimaal gewaarborgd zijn.	Beslisvaardigheid
Ethisch en integer handelen	Ethisch handelen	Bij de zorg voor gezondheid en welzijn van dieren handelt hij in woord en daad in lijn met de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn.	- Kennis van de geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn - Toepassen van geldende ethische maatstaven voor dierenwelzijn
Formuleren en rapporteren	Nauwkeurig en volledig rapporteren	Hij registreert gegevens over gezondheid en welzijn van de dieren, zodat ze bruikbaar zijn voor anderen.	- Kennis van registratiesyste(e)m(en) - Schrijven en/of tekstverwerken per computer
Instructies en procedures opvolgen	- Werken conform veiligheidsvoorschriften - Werken overeenkomstig de wettelijke richtlijnen	Hij volgt bedrijfsprocedures en veiligheidsvoorschriften op, met inachtneming van wettelijke richtlijnen, zodat gezondheid en welzijn van de dieren volgens instructie en wettelijke richtlijnen bewaakt worden.	- Kennis van bedrijfsprocedures - Kennis van wettelijke voorschriften rondom welzijn, gezondheid en hygiëne - Toepassen van wettelijke voorschriften rondom welzijn, gezondheid en hygiëne - Toepassing van bedrijfsprocedures
Kwaliteit leveren	Systematisch werken	Hij monitort systematisch en zorgvuldig en signaleert hierdoor bijtijds afwijkingen en/of ziekten bij het dier, zodat actie kan worden ondernomen, indien dit nodig is.	- Kennis van zorgsystematiek - Toepassen van zorgsystematiek
Materialen en middelen inzetten	- Geschikte materialen en middelen kiezen - Materialen en middelen doeltreffend gebruiken	Hij kiest geschikte materialen en middelen ten behoeve van gezondheid en welzijn van de dieren en gebruikt ze zoals ze bedoeld zijn, zodat de middelen lang meegaan en gezondheid en welzijn van de dieren positief beïnvloed kunnen worden.	- Kennis van hulpmiddelen voor de zorg voor gezondheid en welzijn van dieren - Vaardigheid in het gebruiken van hulpmiddelen voor de zorg voor gezondheid en welzijn van dieren
Onderzoeken	- Informatie achterhalen - Openstaan voor nieuwe informatie	Bij afwijkingen en ziekten zoekt hij naar mogelijke oorzaken en verzamelt hij relevante informatie, waarbij hij signalen van de dieren en omgevingsfactoren snel oppikt en deze op de juiste manier interpreteert, zodat een goed beeld ontstaat op grond waarvan actie kan worden ondernomen, indien dit nodig is.	- Kennis van bronnen om informatie te verzamelen - Werken met zoekmachines
Vakdeskundigheid toepassen	Vakspecifieke mentale vermogens aanwenden	Hij signaleert op grond van vaktechnisch inzicht tijdig verschillen in gedrag, exterieur, voer- en wateropname; ook signaleert hij mogelijke risico's op epidemieën en treft passende voorzorgsmaatregelen, zodat afwijkingen en/of ziekten in een vroeg stadium geconstateerd worden en zodat het bedrijf optimaal beschermd is tegen uitbraak van ziekten.	- Kennis van dierengedrag - Kennis van specifieke verzorgingsbehoeften van dieren - Kennis van veel voorkomende ziekten en afwijkingen

Bijlage 8: Voorbeeldopzet van bestaand vak “Dier en Welzijn” binnen een opleiding Dierv verzorging

VAK ‘DIER EN WELZIYN’

Duur lessen: 90 minuten

Niveau: 3 en 4

Leerjaar: 1 en 2

Het onderwerp van deze 10 lessen is welzijn met alle aspecten er omheen. De leerlingen werken zelfstandig aan het verslag over welzijn en worden hierbij plenair begeleid met ondersteunende lessen. In deze periode wordt in tweetallen een verslag gemaakt over een bepaald boerderijdier. In dit verslag wordt het welzijn van uit het dier en de verschillende groepen mensen, zoals agrariërs en dierenbeschermers bekeken. Hieronder staat een eventuele indeling van de 10 lessen.

Welzijn	Met actualiteiten
Ethiek	Antropocentrisch en andere visies en houdingen
Verschillende aspecten welzijn	Gedrag Stress Voortplanting Voeding
Mens en dier	Domesticatie nut voor de mens Laboratorium Gezelschap Boerderij Wedstrijden Werk Soortbehoud
Agrariërs	Visie van agrariërs
Dierenbeschermingsorganisaties	Visie van dierenbeschermingsorganisaties
Dier	Van uit het dier bekeken
Milieu, wetgeving	Invloed van bedrijf op milieu Invloed dieren op milieu (gas, mest) Waarom is die wet er
Ideale boerderij van alle kanten	Geld speelt geen rol wel realistisch Mening over de visie van de bestudeerde groepen.
Les schrijven samenvatting Engels	Nederlandse woorden vertalen in het Engels
Presentatie/discussie	Ideale boerderij met goede onderbouwing

Leseenheid 1

Als voorbereiding moeten de leerlingen actualiteiten zoeken in de kranten over dierenwelzijn. Er wordt begonnen met een kwartier opfriscursus discussiëren. Dan worden de krantenstukken besproken en volgt er een discussie over deze onderwerpen. Hiermee laten we de leerling inzien dat welzijn een actueel probleem is en niet een stoffig begrip. De leerlingen nemen een standpunt ten opzichte van het onderwerp in en beargumenteren waarom ze dit vinden.

Daarna volgt de les over welzijn, hierin wordt de definitie van welzijn gegeven. De leerlingen krijgen dan de opdracht individueel een hoofdstuk te schrijven over welzijn in een aangegeven boerderijdiergroep. Dit hoofdstuk moet goed onderbouwd zijn. De eigen mening is een belangrijk onderdeel in dit hoofdstuk, want dit helpt bij het ontdekken van hun eigen mening over dit onderwerp, zodat ze hun standpunten beter kunnen verdedigen. Dit kan eventueel als huiswerk worden opgegeven.

Leseenheid 2

Er wordt begonnen met een les over ethiek, met veel praktijkvoorbeelden, zodat het voor de leerlingen tastbaarder wordt. Ook wordt er dieper in gegaan op de verschillende aspecten van dierenwelzijn. Hierbij kan gedacht worden aan gedrag, stress, voortplanting en voeding. Hierna wordt er in de groepjes gediscussieerd over de opdracht van de vorige les. Het is hierbij de bedoeling dat ze leren omgaan met meningsverschillen en dat ze de lesstof die ze net hebben gehoord gebruiken bij die discussie. Als opdracht bij deze les gaan de leerlingen naar de stal om te kijken of ze dieren met stress symptomen zien of andere welzijnsverminderende elementen tegen komen. Deze kunnen ze buiten de les om uitvoeren.

Leseenheid 3

Tijdens deze les worden de verschillende relaties tussen mens en dier uitgelegd en wordt domesticatie uitgelegd. Waarom wordt hun dier gehouden. Hoe lang is dat al zo. Waar komt hun dier vandaan. Hoe leeft hij in het wild. Hoe wild is het dier nog. Met deze opdracht wordt achtergrond informatie vergaard over de situatie van het dier op de boerderij en in het wild.

De leerlingen krijgen de opdracht om een hoofdstuk te schrijven waar dit naar voren moet komen.

Leseenheid 4

Tijdens deze les wordt in het kort de houding en visie van de agrariërs beschreven met voorbeelden waar ze zelf een conclusie uit kunnen trekken. Hierna kunnen de leerlingen zelf uitzoeken wat de agrariërs in hun diergroep voor houding en visie hebben ten opzichte van welzijn. Ze kunnen de houding en visie van agrariërs in de intensieve veehouderij op zoeken en die van biologische agrariërs, zodat ze de verschillen of overeenkomsten kunnen aangeven op het gebied van welzijn. Daar schrijven ze een hoofdstuk van waar een bronvermelding in moet staan.

Leseenheid 5

Tijdens deze les wordt in het kort de houding en visie van de dierenbeschermingsorganisaties beschreven met voorbeelden waar ze zelf een conclusie uit kunnen trekken. Hierna kunnen de leerlingen zelf uitzoeken wat de dierenbeschermingsorganisaties in hun diergroep voor houding en visie hebben ten opzichte van welzijn, zodat ze de verschillen of overeenkomsten kunnen aangeven op het gebied van welzijn. Daar schrijven ze een hoofdstuk van waar een bronvermelding in moet staan.

Leseenheid 6

Situaties vanuit het dier kunnen bekijken is een belangrijke vaardigheid voor een dierversorger. Dit kunnen staat daarom centraal in deze leseenheid. Tijdens deze les wordt in het kort uitgelegd hoe je kunt meten hoe het met het welzijn van een dier gesteld is. Met de gegevens die in les 3 zijn verzameld kunnen de leerlingen de eisen van hun dier samenvatten tot een hoofdstuk. Daarmee kunnen ze een welzijnsprotocol samenstellen van wat hun dier zou willen in zijn omgeving. Hiermee kunnen ze beoordelen of er aan de eisen van het gemiddelde dier in hun diergroep wordt voldaan. Dit wordt ook weer uitgewerkt in een hoofdstuk van het verslag. (dit kan eventueel als leidraad dienen bij de schapenstage)

Leseenheid 7

In deze les wordt duidelijk gemaakt dat het belangrijk is om op de hoogte te zijn van de milieu en dier gerelateerde wetten. Ook worden de leerlingen gestimuleerd om na te denken over het nut van die wetten. Bijvoorbeeld: is een oormerk slecht voor het dier of zorgt het ervoor dat het in zicht blijft waardoor het beter beschermd wordt tegen clandestiene praktijken, zodat het welzijn van het dier gewaarborgd blijft. Om de leerlingen tegemoet te komen bij het lezen van de wetteksten worden uitdraaien gemaakt van relevante wetstukken over dierenwelzijn en milieu. De kern daarvan dienen ze om te zetten in begrijpbare taal en te verwerken in een hoofdstuk met argumenten waarom de wet wel of niet goed is voor het welzijn van hun dier.

Leseenheid 8

Nu alle gegevens, visies en houdingen boven water zijn kan er in tweetallen worden gedacht over de ideale boerderij, dit wordt de conclusie van het verslag. Deze boerderij moet ideaal zijn in ieder opzicht. Het dier moet een zo optimaal mogelijke welzijn hebben. Deze boerderij dient ethisch verantwoord te zijn en ook economisch haalbaar te zijn. Er wordt niet zozeer gekeken naar een realistisch startbeeld qua geldstromen als wel een schets van een boerderij waar met realistische oplossingen een ideaalbeeld wordt gevormd. Er wordt aan het eind van dit verslag een eigen mening gevormd, van waarom deze boerderij de beste oplossing is.

Tijdens de conclusie dienen alleen de gevonden data te worden gebruikt.

Tijdens de les wordt besproken hoe er objectief naar een oplossing kan worden gezocht.

Ook wordt er besproken hoe er van het verslag een samenvatting gemaakt kan worden.

Deze dienen ze af te hebben voor de leseeenheid 9.

Leseenheid 9

Welzijn is niet iets van Nederland alleen, welzijn is internationaal. Ook in de veehouderij is er import en export van dieren. Een goede basiskennis van de Engelse terminologie is daarom een vereiste in de moderne samenleving.

In deze les wordt er geoefend met begrippen die betrekking hebben op welzijn. Er kan gedacht worden aan vertaal oefeningen.

Daarnaast wordt de samenvatting van het Nederlands vertaald in het Engels. En wordt deze mondeling besproken met de begeleidende docent.

Leseenheid 10

Deze les staat in het teken van presenteren. De leerlingen maken een (PowerPoint)presentatie en laten hun ideeën over de ideale boerderij zien.

Eindproduct Verslag over welzijn van een bepaald boerderijdier

Samenvatting Engels

Samenvatting Nederlands

Hoofdstuk 1	Eigen mening, inleiding
Hoofdstuk 2	Achtergrond diersoort
Hoofdstuk 3	Agrariërs
Hoofdstuk 4	Dierenbeschermingorganisaties
Hoofdstuk 5	Vanuit het dier bekeken
Hoofdstuk 6	Welzijnsprotocol
Hoofdstuk 7	Wetgeving
Hoofdstuk 8	Ideale boerderij, conclusie
Hoofdstuk 9	Eigen mening, discussie

Marlon van der Waal (Wageningen Universiteit, Educatie- en Competentiestudies)
Heidi van den Brandt (Hogeschool Van Hall Larenstein, Lectoraat Welzijn van Dieren)
Hans Hopster (Hogeschool Van Hall Larenstein, Lectoraat Welzijn van Dieren)

Groene Kennis
Coöperatie

